

GİRİŞ

Dünya xalqları öz nadir sənət incilərini yaradıb. Xalq ədəbiyyatı dünya, kainat, məhəbbət, dostluq, xeyirlə şərin mübarizəsi kimi zəngin bəşəri duyğular üstündə köklənib. Bu köklənmədən Nizami, Füzuli kimi böyük dühalar yararlanıb və onlar və onların ən yaxşı sələfləri xalq ədəbiyyatının ən dəyərli inciləri səviyyəsində duran hikmətli fikirləri özündə yaşadan sənət əsərləri qoyub getmişlər.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının inkişafında ən yüksək mərhələyə çatır. Azərbaycan ədəbiyyatına xalq ədəbiyyatından, Xaqani, Nizami, Füzuli, Nəsimi, Həsənoğlu, Qətran Təbrizi və digər klassik ədəbiyyatımızın ədəbi məktəblərindən dərs almış şairlər gəlir. Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Şəhriyar kimi sənətkarlar Azərbaycan poeziyasını ən yüksək zirvələrə qaldırır. Kommunist ideologiyasına xidmət edən poeziya tərkibində elə bəşəri duyğuları, mövzuları, ideyaları özündə yaşadan lirik əsərlər meydana gəlir ki, onlar bu gün də, sabah da, gələcəkdə də əsil sənət əsərləri kimi öz bədii dəyərini qoruyub saxlayacaqdır.

Müəyyən bir müddət ərzində istedadın hüdudsuz aləmini çərçivə daxilində öz eqoist ideologiyalarına xidmət etmək üçün saxlamağa

çalışsa da, sovet ədəbiyyatı, sovet poeziyası o çərçivəni dağıdıb çıxan bir-birindən istedadlı sənətkarlar yetişdirdi və sonra gələn sənətkarlar da bu yolla getdilər. Ədəbiyyatımız bu möhtəşəm kök üstündə sənətkarlar yetişdirdi və onlar sənətkar azadlığını hər şeydən yüksək tutdu. Xalqının, millətinin işıqlı gələcəyini arzulayan və bu yolda gizli-açıq şəkildə mübarizələr aparən B.Vahabzadə, Xəlil Rza kimi sənətkarların ədəbiyyat aləminə gəlməsi, öz sözünü deməsi üçün geniş yollar açılmışdı. Sovet ədəbiyyatının 20-30, 40-50, 60-70-ci illər arasındakı inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirdikdə ədəbiyyata gələn, poeziyamızda öz əksini tapan ideyaların, mövzuların rəngarəngliyi- insan taleyi, bəşəriyyətin sabahı, gələcəyi üçün narahatlıq, dünyanı yaşatmaq istəyi, müharibələrin törətdiyi və gələcəkdə də törədə biləcəyi müdhiş faciələrin qabağını almaq üçün qələmə alınan nəsihətamiz, tərbiyəvi xarakterli mövzular öz zəngin məzmun və ideyalarına görə dünya ədəbiyyatı, mədəniyyəti üçün əsil sənət nümunələri- oxucu kütləsinin marağını, məhəbbətini qazana bilən əsərlər yarandı.

Belə sənətkarlardan biri də Azərbaycanın görkəmli şairi, Respublika Dövlət mükafatı laureatı, istedadlı şair, mübariz şəxsiyyət, novator sənətkar, məhsuldar bir yaradıcılıq yolu keçmiş Fikrət Sadıqdır. O, müxtəlif canlarda

köklənmiş, öz oricinallığı ilə fərqlənən şeirlər, poemalar, hekayə və ədəbi-tənqidi, publisist məqalələrlə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir.

Qələmini söz sənətinin müxtəlif canlarında sınıamış, bir-birindən mənalı, oxunaqlı əsərlər yaradan Fikrət Sadıq heç kimi təkrar etməyən, öz oricinallığı ilə seçilən əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatının öncülləri sırasındadır.

Çağdaş XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında böyük xidmətləri olan sənətkarlarla çiyin-çiyinə çalışan, oxucu kütləsinin dərin məhəbbətini qazanan Fikrət Sadıq həyat hadisələrini yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək onlara lirik-romantik vüsət vermək bacarığı olan şairdir. Əsərlərində lirik qəhrəmanın daxili aləmini şirin bir dillə "şərh" etmək qabiliyyətinə malikdir. Onun qələmə aldığı mövzuların həcmindən asılı olmayaraq demək olar ki, hamısında bədii material, mövzu, sücət xalqımızın həyatından, onun tarixi keçmişindən, mübarizələrlə dolu tarixindən götürülmüşdür. İnsan taleyi, zəhmət adamlarının fədakarlığı, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini özündə yaşadan və bu gün də xalq yaradıcılığının zəngin xəzinəsinə çevrilən sətirlərində doğma xalqına, vətəninə sədaqət prinsiplərini qoruyub saxlayandır. Vətənpərvərlik duyğuları, qəhrəmanlıq dolu tarixi keçmişimizi özündə yaşadan hadisələri əks etdirən,

ümumbəşəri dəyərləri özündə əxz edən mövzular şair üçün zəngin bədii materialdır.

O, yaradıcılığında müasir həyatla səsleşən mövzulara daha çox müraciət edir. Mövzu və canr etibarı ilə zəngin və rəngarəng olan yaradıcılığını nəzərdən keçirdikdə iki aspekt diqqətimizi daha çox cəlb edir. Birinci cəhət xalqımızın zəhmətkeş təbəqəsinin, ulularımızın müsbət mənəvi keyfiyyətlərinin tərənnümüdürsə, ikinci cəhət insani duyğulardan uzaq olan yaltaqlığın, paxıllığın, kasıblığın, ehtiyacın, cəmiyyəti içindən yeyib-tökən rüşvətxorluğun, pulun və digər mənfi halların özünəməxsus oricinal bir şəkildə tənqididir.

Yaratdığı əsərlərində milli-mənəvi dəyərlərə, klassik mədəniyyətimizə, dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrinə söykənir.

Sadə və həyati mövzuları mənalandırmaq, ona fərdi yaradıcılıq prizmasından yanaşmaqla lirik vüsət aşılamaq, müasirlik F.Sadıq yaradıcılığının mühüm cəhətləridir. Onun yaradıcılığında xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişi, bəşəri mövzular, xalqımızın son onilliklərdə həm mədəni, həm siyasi, həm ictimai sahədə əldə etdiyi möhtəşəm yeniliklər, mənəvi-psixoloji aləmi, Azərbaycan dilinə, mədəniyyətinə, əxlaq kodeksinə, torpağına, onun təbiətinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət əsas mövzudur.

F.Sadıqın əsərləri həm ədəbi baxımdan, həm də ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər baxımından əhəmiyyətlidir.

İstər lirik, istərsə də epik yazılarında F.Sadıq Azərbaycan dilinin sadıq keşikçisinə bənzəyir. Xalqımızın qüdrətli sərkərdəsi, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Yazıçıların X qurultayında dilimizin qorunub saxlanmasında, zənginləşdirilməsində şair və yazıçılarımızın əməyini yüksək qiymətləndirmişdir: " Azərbaycan dilinin formalaşmasında, inkişaf etməsində, bu günkü səviyyəyə çatmasında yazıçılarımızın, şairlərimizin, ədəbiyyatşünaslarımızın, dilçi alimlərin böyük xidməti var. Dil bizim ən böyük sərvətimizdir. Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən, ana dilindən bəhrələyə bilməyən xalq, millət, millət ola bilməz". Sənətkar əməyinə verilən bu qiymətdən Fikrət Sadıqın da öz payı var.

F.Sadıq məhz bu sahədə bəlkə də dövrünün bütün ziyalılarını qabaqlamış, dil məsələlərini daima diqqət mərkəzində saxlamış, yazdığı əsərlərində dilimizin saflığı naminə mübarizə aparan qələm sahibidir. Onun əsərlərinin dili sadə, canlı və təbiidir. O, poetik ovqatı qafiyə və vəznə ölçmür. Onun yaratdığı əsərlərdə bədii ümumiləşdirmə güclüdür.

Yaratdığı əsərlər zamanın səsinə səs verən əsərlərdir. 37-ci illərin repressiyasının dəhşətli nəticələri, imperialist qüvvələrin Azərbaycanda gedən milli-azadlıq hərəkatını boğmaq cəhdləri, bu yolda şəhidlər verən Azərbaycan xalqının mübarizliyi, əzmkarlığı, ikiyə parçalanmış Azərbaycanın dərдинin üstünə gələn Qarabağ, Qərbi Azərbaycan dərdi, torpaq həsrəti, yurd göynərtisi, didərginlik taleyi yaşayan soydaşlarımızın düşdüyü sarsıdıcı-psixoloji vəziyyət, ictimai bələlərdən olan rüşvətxorluq, haramçılıq böyük cəsərlə təsvir edilir.

"Vətənin əl boyda daşı", "20 ildən sonra", "Ömrün bir günü", "On üç şam", "Ana əli", "Arzu bulağı" və s. poemaları, "Yaşıl xatirələr" silsilə şerləri və digər əsərləri onun sənətkarlıq imkanlarını güzgü kimi özündə əks etdirir.

F.Sadıq xalq ədəbiyyatına, milli kökümüzə, milli mədəniyyətimizə, klassiklərimizə hörmətlə yanaşan bir sənətkardır. Onun Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Abbas Mizə Şərifzadə, Qabil, Məmməd Araz, Əli Kərim, Rəsul Rza və digər böyük şəxsiyyətlər haqqındakı yazıları şairin yüksək intellektual səviyyəsindən, geniş dünyagörüşündən, nəzəri hazırlığından xəbər verir.

Fikrət Sadıq yaradıcılığını bütünlüklə tədqiq etmək, müxtəlif canrlarda yazdığı əsərləri ümumiləşdirib qiymətini vermək, onun zəngin

yaratıcılıq yolunu açmaq, araşdırmaq, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının, poeziyasının inkişafında onun yerini, rolunu düzgün qiymətləndirmək müasir ədəbiyyatşünaslığın vəzifələrindəndir.

Əlbəttə, onun yaratıcılığı Azərbaycan ədəbi tənqidinin, sənətşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur. Yeni nəşr olunan hər bir kitabı, mətbuatda dərc olunan əsərləri haqqında ədəbi tənqid, sənətsevərlər, şairlər, yazıçılar ictimaiyyət yüksək qiymətini vermişdir. Rəsul Rza, Bəkir Nəbiyev, Mirvarid Dilbazi, Xəlil Rza Ulutürk, Bəxtiyar Vahabzadə, Elçin, Ağamusa Axundov, Məmməd Araz, Qabil, Anar və onlarla sənətsevərlər Fikrət Sadıq yaratıcılığı haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş, resenziyalar, məqalələr, kitablarına ön sözlər yazmışlar.

Hər bir sənətkarın tərcümeyi-halı, yaşadığı, boya-başa çatdığı şərait onun yaratıcılığında da öz silinməz izlərini qoyur. Fikrət Sadığın geniş, elmi tərcümeyi-halı, yaratıcılıq yolu bu monoqrafiyada bir küll halında nəzərdən keçirilmiş, dərc olunmuş ilk əsərlərdən tutmuş bu günəqədər yaratdığı digər əsərlər müasir dövrün konteksti baxımından yenidən araşdırılmış, qələmindən çıxan şer, poema, dram, nəsr əsərləri, oçerk, məqalə və s. nümunələri müxtəlib bölmələr, fəsillər daxilində

tədqiq edilmiş ədəbi mühitlə və zamanla əlaqəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Monoqrafiyada bu vaxta qədər toxunulmamış və ya az araşdırılmış məsələlər üzərində daha çox dayanılmış, nəşr edilməmiş bir sıra əlyazmaları da nəzərdən keçirilmişdir.

FİKRƏT SADIĞIN HƏYATI

Fikrət Abbas oğlu Sadiqov (Fikrət Sadiq) 1930-cu ilin may ayının 30-da Azərbaycanın səfali yerlərindən olan Şamaxıda hörmətli bir ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Atası Sadiqov Abbas Qulu oğlu Şamaxıda Şıxminas məhəlləsində doğulub. Uşaqlıq illəri Şirvan torpağında keçmişdir.

Lap körpəlikdən əzizlərini itirmiş Abbas bir müddət dayısının himayəsində yaşayıb. Ona görə də ona "Yetim Abbas" deyirlərmiş. (Hal-hazırda hörmətli şairimiz, Abbas kişinin oğlu Fikrət Sadiq onun həyatından bəhs edən "Yetim Abbas" povesti üzərində işləyir.) Yetim Abbas gənclik yaşına çatanda Ordu sıralarına hərbi xidmətə göndərilib. Çalışqan, ölkədə gedən ictimai işlərdə fəal iştirak edən Abbas tez bir zamanda diqqəti cəlb etmiş, komsomol sıralarına qəbul olunmuş, əvvəlcə rayonun komsomol, sonralar rayon partiya komitəsində məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Şamaxıda rayon icraiyyə komitəsinin sədri vəzifəsində işləyərkən öz fəallığı, insanpərvərliyi ilə sadə zəhmət adamlarının hörmətini qazanmışdır.

Sonra Abbas Sadiqov Yevlax rayon icraiyyə komitəsinə məsul vəzifəyə göndərilmişdir.. 1937-38-ci illərdə stalinizmin qara tufanı onun üstünə

də öz kölgəsini salmış, namuslu, əməksevər, saf insan olmasına baxmayaraq "xalq düşməni" kimi damğalanıb, Bakıda həbsxanada saxlanmış, bir çox işgəncələrə məruz qalmış, tutarlı dəlillər tapılmadıqda Sibirə sürgün edilmiş, ömrünün iyirmi ilini qarlı-şaxtalı Uzaq Sitbir çöllərində məcburi əməklə keçirmiş, hər an ölüm, dəhşət içərisində yaşamağa məcbur edilmişdir. Öz vicdanını saflığına, əməlinə bələd olan Abbas Sadiqov hər cür əzablara, təhqirlərə məruz qalsa da dözmüş, haqqın-ədalətin qalib gələcəyinə inanmış, ailəsinin, nəslinin qarşısında gözükölgəli olmayacağına inamla ölümün qara pərdəsini yırtıb çıxmış, nəhayət stalinizmin digər qurbanları kimi onun da heç bir təqsiri olmadığı sübuta yetirilmiş, evinə- ailəsinə dönmüşdür.

O, sürgün həyatı keçirərkən ailəsi təqib olunmuş, uşaqları, eləcə də Fikrət Sadiq bu ağrı-acını daha çox dadmış, mənən əzilsə də qohum-qonşuların, camaatın atasına münasibətindən bilmişdir ki, o çox saf, Vətəni, xalqını sevən insan olmuşdur və bu da ona mənən rahatlıq gətirmiş və inanmışdır ki, gec-tez haqq öz yerini tapacaqdır. Ömrü yetimliklə keçən bir insan heç bir vaxt vətəninə, xalqına qarşı çıxmaz. Atasının həbsindən sonra Şamaxıda ona "xalq düşməninin oğlu" deyirdilər. 70 yaşlı şair o günləri dönə dönə xatırlayır: "Yaxşı yadımdadır, bir dəfə Şamaxıya bərk qar yağmışdı. Biz onda

balaca uşaq idik. 6-7 yaşımız olardı. Birinci sinifdə oxuyurduq. Qar az qala 70-80 santimetrə çatırdı, yolu-izi qar basmışdı. Hərəkət etmək olmurdu. Müəllimlər, valideynlər hərə bir uşaqı çiyinə alıb evlərinə aparırdılar. Mən bir küncdə qalmışdım. Mənim haqqımda heç fikirləşən yox idi. Axırda bir müəllim gözləri yaşara-yaşara dedi:"Hamı getdi, bəs bu uşaqı- yetim Abbasın oğlunu kim aparacaq?"

Vəziyyəti ağır görən dayıları Əbdülkərim və Qədir onları Kürdəmirə aparır. Hətta burada da onu gözümçixdiyə salırlar. Şair öz xatirələrində yazır:" Kürdəmirdə altıncı sinfə qədər oxudum. Özü də pis oxumurdum. Ümumiyyətlə, həmişə bu fikirdə olmuşam ki, atasız uşaqlar yaxşı oxuyurlar, çünki onlar bütün varlıqları ilə çalışırlar ki, oxuyub bir tərəfə çıxsınlar. Nə isə, dərslərimdən 4 və 5 qiymətlər alırdım. Amma nədənsə Bakı sənət məktəbinə uşaq göndərmək lazım gələndə mənim də adımlı siyahıya saldıldılar. Yəqin bilirsiniz o vaxtlar sənət məktəbinə heç bir prespektivi olmayan, dəcəl, şuluq, müəllimlərin canını boğazına yığan uşaqları göndərirdilər... Digər tərəbdən, Böyük Vətən müharibəsinin ən şiddətli çağında, yəni müharibə illərində orta məktəbdə pis oxuyan yuxarı sinif şagirdlərini Bakıya peşə məktəbinə oxumağa göndərirdilər. Çünki əli qüvvətli kişilər demək olar ki, hamısı cəbhədə idi. Belə

vaxtlarda fəhlələrə arxa cəbhədə də böyük ehtiyac duyulurdu...mənim atam 1938-ci ildə xalq düşməni damğası ilə həbs edilmişdi. Və o vaxtlar bizi Stalin, rayonuna, indiki Bayıla 3 nömrəli sənət məktəbinə göndərdilər. Buruqların arasında yerləşən bu sənət məktəbi ancaq neft sənayesi üçün müxtəlif ixtisaslı fəhlələr hazırlayırdı. Və burada ixtisaslar könüllü seçilirdi. Mən də siyahını oxudum və elektrik mantyoru peşəsini seçdim. Boydan da bir az balaca, zəif olduğuma görə müəllimim də dedi ki, sən qazmaçı ola bilməzsən. Elə yaxşı ki, bu sənəti seçmişəm".

Sabaha ümidinin üzməyən gənc mənən sıxılsa da, başı bəlalar çəksə də, tay-tuşlarının məktəblərdə təhsil aldığını görüb onlara həsəd aparsa da əmək fəaliyyətinə başlayır. Sənət məktəbini bitirib Naftalanda, Qazanbulaqda, Gəncədə "Kirovabad neft kəşfiyyatı" idarəsinə Naftalanın elektrik mantyoru ixtisasında işə göndərilib, Tərtərdə işıq, telefon, radio mantyoru işləyir. Sonralar bu illər onun yaradıcılıq taleyində də öz rolunu oynayır. Şair özü demişkən "sonralar nə yazmışamsa həmin o illərdən bəhrələnmişəm, fəhləlik illərim-həyat məktəbimdir".

Hələ Şamaxıda, Çuxuryurdda işləyəndə istirahət günləri "Yeni Şirvan" qəzetinin redaksiyasına gələr, orada yaratdıqları şer

dərnəyində iştirak edər, yazdıqlarını oxuyar, müzakirə edərdilər. Həmin dərnəkdən sonralar Fikrət Sadıq, Musa Yaqub, Oqtay Şamil və başqaları yetişdi, ədəbiyyat aləminə öz dəst-xətləri ilə gəldilər.

Sonra Ordu sıralarına hərbi xidmətə çağırılmış, tərxis olunduqdan sonra Bakıda bir müddət kinomexanik, Kürdəmirdə dəmir yolunda mantyor işləmiş, əmək fəaliyyəti ilə yanaşı təhsilini də davam etdirmişdir. 1956-1961-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir.

İlk "Tüfəngim" şeirini hələ orta məktəbdə oxuyarkən məktəb divar qəzeti üçün yazmış və o zaman ədəbiyyat müəlliminin diqqətini cəlb etmiş və ona " yazsan səndən bir şey çıxar" demişdi.

Bayılda sənət məktəbində oxuduğu illərdə 14 yaşında Həsənoğlunun qəzəlinə nəzirə olaraq yazdığı, sual-cavab şəklində klassik üslubda qurulmuş bu misralar onun istedadından xəbər verirdi.

Gəldim məktəbxanəyə, elmi-fənni-dərsi qanı,ım,

Nə məktəb, məktəbi-sənət, nə sənət, zəhməti-şanı,ım.

Gənc yaşlarında da şeərə, ədəbiyyata həvəs göstərmiş, şeirlər yazmış, univesitetdə oxuduğu illərdə mətbuatla yaxından əlaqə saxlamış,

universitetin nəşriyyatının buraxdığı almanaxlarda şerləri ilə çıxış etmişdir.

İlk şeri 1946-cı ildə Bakıda "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc olunan "Bahar" şeri idi. Bu şer onu isitmədi, əksinə ömrünə qış gətirdi. Bu şeri dərc eyləyən hardansa öyrənib bilmişdi ki, Fikrət Sadıq "xalq düşməni"nin oğludur, ondan sonra onun yazılarını dərc etmədilər. On il mətbuat onun üzünə bağlı qaldı. Yalnız 19560-cı ildə ADU-nun birinci kursunda oxuyarkən "Aprel çiçəkləri" almanaxında yenidən onun əsərləri işıq üzü gördü və həmin almanaxda "Ana əli" şeri nəşr olundu. Fikrət Sadıq yazır: "

Anam mənim- savadsız idi. Amma folkloru gözəl bilirdi. Məni şerə həvəsləndirən Şamaxı olmayıb, anam olub. "Ana əli" onun danışdığı nağıl idi. Nəzmə çəkmişdim. Mən o şerdən çıxmışam."

Anası Şirmayı xanım Xankişi qızı Kürdəmirdə doğulub. Fikrət Sadığın ana babası Xankişinin Kürdəmirdə karvansarası, Kür üstə su vurma stansiyası (bir malakan ilə şərikli) od dəyirmanı, onlarca mülkü vardı.

1957-ci ilə atası bəraət alandan sonra Fikrət Sadığın qəlbi kimi sənəti də qol- qanad açdı, buxovlardan, təqiblərdən yaxasını qurtardı. 1963-cü ildə şairin "Cığır" kitabı çapdan çıxdı və şair bu "cığır"la yaradıcılığının elə bir zirvəsinə gəlib çatdı ki, xalqımız, dövlətimiz, eləcə də digər

xalqlar onun əsərlərini sevə-sevə oxudu, ədəbiyyatşünaslar onun yaradıcılığını gördülər, rəsul rzalar sənətə gələn bir qələmin zənginliyinə inandılar və o cığırın hamar olacağına sevindilər. Və sonra o cığırla getdi şair; iki-üç ildən bir yeni bir nəşri ilə ədəbiyyat aləmində getdikcə məşhurlaşdı. Hansı vəzndə yazmasından asılı olmayaraq xalqın gözündə ən sevimli şair-sənətkar Fikrət Sadıq oldu və o da bu məhəbbəti birdən-birə qazanmadı. Özünün dediyi kimi xalqına, onun sənətinə bağlılıq onu xalqa sevdirdi.:" Mən kənd uşağı olmuşam. Eşitdiyim nağıllar, bayatılar, atalar sözləri olub. Ona görə də heca vəznindən uzaq qaça bilməzdim. Hecanı mən doğma vəznim hesab edirəm. 60-cı illərdə isə mən sərbəst şer yazmağa başladım. O vaxt gənc idim, gənclik çağında ipə-sapa yatmır, vəznə sığmır, bu səbəbdən sərbəst vəznə keçməyim təbii sayılmalıdır".

Şamaxıda "Yeni Şirvan" qəzetində ədəbi işçi, Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyat kabinetinin müdiri və laborant, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası redaksiyasında ədəbi redaktor, şöbə müdiri, "Gənclik" nəşriyyatında redaktor, şöbə müdiri, "Cəfər Cabbarlı" adına Kinostudiyada sənədli filimlər üzrə şöbədə baş redaktor, Azərbaycan Yazıçılar birliyində təbliğat şöbəsinin müdiri işləyib.

Universitetdə təhsil aldığı illərdə ömür-gün yoldaşı Sevil xanımla tanış olmuş, aralarında böyük səmimiyyət yaranmış və bu səmimiyyət onlar arasında bir sevginin təməlini qoymuş, universiteti qurtardıqdan sonra hər ikisi təyinatını Şamaxıya almış, Fikrət müəllim Çuxuryurd, Sevil xanım Məlhəm kəndində müəllim işləmişlər. Şair xatirələrində yazır ki, "aramızda bir güllü-çiçəkli kiçik dağ vardı. 3 km məsafə və mənə çox doğma olan "Buna hicran deyirsən" şerini onda yazmışdım. Sevilin anası deyirdi ki, mən öz qızımı "220"yə, yəni

rayonluya vermərəm. Onda rayonlarda işıq 220 volt idi, şəhərdə 127 volt idi. Yəni rayondan fərqlənirdi. Şəhərliyə "127" deyirdilər. Sonralar işıq həm rayonda, həm də şəhərdə 220 volt oldu. Bərabər oldu. Qaynanamın bəhanəsi kəsildi. Qəribə burasıdır ki, ömrünün neçə ilini işıqçı işləyən adamı işıqla sınağa çəkirdilər. Bir az sonra biz evləndik". Ailə quranda maddi çətinlik də Fikrət Sadığı az sıxmayıb. Amma onun köməyinə böyük sənətkarlar gəlib. Özü demişkən onu evləndirən də "Sabir" olub. "1961- ci ildə M. Ə. Sabirin yüz illik yubileyi qeyd edilirdi. O vaxt mən Şamaxıda müəllim işləyirdim. "Ömrümün bir günü" adlı 300 misradan ibarət kiçik bir poema yazmışdım. Poema "Azərbaycan" dərgisində dərc olundu və onun dərcindən aldığı qonorar həm nişana, həm də toya bəs elədi. Bir sözlə

mən o qonorarla evlənmişəm. Ona görə də həmişə hər yerdə deyirəm ki, məni Sabir evləndirib".

Onun övladları ömrünün bəzəyi oldu. İlkin, Orxan, Günəl və dünyalar qədər sevdiyi Aysel ona bütün ömrü boyu çəkdiyi əziyyətləri unutdurmağa çalışdılar.

Böyük oğlu İlkin Bakıda orta məktəbi bitirib Kalininqrad vilyaətindəki Sovetsk şəhərində kino texnikuma daxil olub. Orada faciəli surətdə həlak olub. İki övladı qalıb.

Ortancıl oğlu Orxan Bakıda orta məktəbi bitirib, Moskvadakı Qorki adına Ədəbiyyat institutuna daxil olub və oranı bitirib. Bakıda C. Cabbarlı adına Kinostudiyada işləyib. İndi də orada işləyir. Bir neçə kitabın müəllifidir. "Upuzun bir nağıl", "Səhər", "Üçüncü günün adamı" və s. son illərdə ANS kanalında "Zorxana" verilişinin yaradıcısıdır.

Üçüncü övladı Günəl ADU-nun dil-ədəbiyyat faültəsini bitirib. Hazırda "Günay" şirkətində işləyir. Bir qızı var.

Qızı Aysel də 135 nömrəli məktəbi sonra isə Azərbaycan Dövlət incəsənət Universitetinin sənətşünaslıq fakültəsini bitirib. Azərbaycan Dövlət İncəsənət gimnaziyasında kinomatoqrafiya üzrə müəllimə işləyir və Universitetin dissertantıdır. Bir oğlu var.

Fikrətmüəllim övladlarına ad seçəndə də diqqətli oldu. Onlara türk adları qoydu. Ona görə də bir zaman incidildi, "niyə uşaqlarına türk adı qoyursan" dedilər. O da "bəs nə adı qoyum, bunlar türk balalarıdır"-deyə cavab verdi, öz əqidəsindən, soyundan, kökündən dönmədi.

Və o bu gün də bu əqidəylə yaşayır.

"Cığır" (1963), "Ömrün bir günü" (1965), "Dəniz küçəmizə gəlir" (1968), "Sevgi yağışı"(1970), "İşığın yaşı" (1974), "Ağ cığır" (1979), "Yerdən göyə ümid" (1981), "Məndən soruşsalar" (1985), "Dünya öz işindədir" (1989), "Seçilmiş əsərləri" (1991), "İşlə ev arasında" (1997), "Gözlədiyim ömür", "Taleyin acığına" (2003) kitablarının müəllifidir.

Uşaqlar üçün bir-brindən mənalı əsərlər yazmışdır. O, "Cırtıdan hara getmişdi" (1970), "Bala kirpi" (1972), "Göydə nə var" (1978), "Göydən alma düşmədi" (1982), "Gəlin dənizi yuyaq" (1988), "Şerli əlifba" (1988), "Bir parça vətən" (1998) kitabları ilə uşaq ədəbiyyatını daha da zənginləşdirmişdir.

Şair Səyavuş Məmmədzadə yazır:" Kim bilir, bəlkə də Şamaxıdan Bakıya gələn bu gənci tale Mehdi Hüseyn kimi görkəmli, xeyirxah, nəcib bir şəxsiyyətlə üzləşdirməsəydi, o indiki kamillik səviyyəsinə gəlib çatmayacaqdı. Xatirəsi önündə ehtiramla baş əydiyimiz Mehdi müəllim Fikrətlə yanaşı çoxlarına, o cümlədən, mənə də sənət

yolunda himayədarlıq edib. Beləcə illər keçdi, zaman dolandı. İndi Fikrət artıq yarım əsrlik sənət təcrübəsinə və müxtəlif dillərdə çap olunmuş onlarla kitaba malik söz sərraflarımızdan biridir. Moskvadan Yuri Medvediyev, Estoniyadan Li Seppel, Budapeştdən Anna Bede kimi sənət dostları həm də onun əsərlərini müxtəlif dillərə tərcümə etməklə məşğul olurlar. Onun sözlərinə bəstələnmiş "Bu çayın çınqılı" mahnısı, yaxud fars dilindən tərcümə etdiyi Şəhriyarın məşhur "Azərbaycan" şeri əlli milyonluq dünya azərbaycanlıları ilə yanaşı, həm də ümumtürk dünyasının əvəzsiz mənəvi sərvətinə çevrilmişdir".

Sonrakı illərdə şair bütün ömrünü yaradıcılığına bağlamış otuzdan çox kitab nəşr etdirmişdir. O nəsr sahəsində də qələmini sınımış "Xırdaca gəlin", "Daş balkon", "İlk məhəbbət haqqında daha bir hekayə, "Sinif-sinif oyunu" və s. hekayələrini yazmışdır.

Fikrət Sadıq qələmini publisistika sahəsində də sınımış uğurlu nəticələr əldə etmişdir. Belə ki, onun yazdığı bu ədəbi-bədii publisist yazıları ədəbiyyatımızın düzgün inkişafı məsələləri ilə, bir çox sənətkarların ədəbi-bədii yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirlərlə zəngindir. "Məmməd Arazdan yeddi söz", "Müşfiqin işığında yol getmək olar", "Adını de, səni tanıyım",

"Ümmandan damla", "Rəsul Rza", "Vətənə qayıt", "Balaş Azəroğlu", "Xəlil Rza kimdir?", "Söz haqqında söz", "Təbiəti qoruyun" kimi çoxlu sayda publisist yazıların müəllifidir.

Uşaqlar üçün bir-birindən gözəl məzmunlu əsərləri vardır. "Yumaq top" Bakıda Kukla teatrında, "Bir parça vətən"-Bakıda, Gənc Tamaşaçılar teatrında, "Oğul"-Şamaxıda, "Biri vardı, biri yoxdu"-(Alp Ağuz) Lənkəranda tamaşaya qoyulmuşdur.

"İçəri şəhər", "Naxçıvan-50", "Süleyman Rüstəm" sənədli filmlərinin "Cırtanın yeni sərgüzəştləri" cizgi filminin senarilərini yazmışdır.

Şairin əsərləri dünyanın bir çox dillərinə də tərcümə edilmişdir. "Raneniye doma" (1970), "Veçernaya pesnya" (1974), "Semisvetni klubok" (1981), "Nadecda ot zemli do neba" (1995), "Belaya tropa" (1995), Ukrayna, rus, belarus, eston, litva, qazax, özbək, macar və digər dillərdə tərcümə olunmuş şerlərin müəllifidir.

Hazırda Azərbaycan yazıçılar Birliyində şər üzrə baş məsləhətçidir. Fikrət Sadiq Rəsul Rza məktəbinin layiqli davamçısı və özündən sonra gələn qələm sahiblərinə bu şəffaf yolun bənzərsizliyini aşılamaş qələm sahibidir. Onun gənc yazarlara həmişə qayğı göstərdiyini hörmətli şairimiz Ramiq Muxtarın bu sözləri ilə ümumiləşdirərdim:" ... mən ona görə xoşbəxtəm ki, Fikrət Sadiqla birgə Rəsul Rza məktəbinin

yetirməsi olmuş, onun ümmanlar qədər əngin və zəngin olan sənətindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişəm."

Tümen, Perm, Novosibirsk və Altay vilayətlərində keçirilən ədəbiyyat günlərində iştirak etmişdir. Özbəkistan, Macarıstan, İran, Türkiyə və Şimali Kipr respublikalarında ədəbiyyatımızı təbliğ etmişdir.

1963-cü ildən Yazıçılar Birliyinin üzvidir. Yazıçıların VII-VIII qurultaylarında təftiş komissiyasının sədri, 1X qurultayda idarə heyətinin üzvü, X qurultayda idarə heyətinin üzvü, qəbul komissiyasının və Şirvan filialının sədri seçilmişdir.

Ədəbiyyatımızın inkişafında xidmətləri yüksək qiymətləndirilmiş, Azərbaycan Respublikasının "Əməkdar mədəniyyət işçisi", "Əməkdə igidliyə görə" medalı ilə təltif edilmiş, "Dünya öz işindədir" kitabına görə Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Rəsul Rza və Məmməd Araz Ədəbi mükafatlarının laureatıdır. Sənət, ədəbiyyat onun həyatıdır. Yazıçını yaşadan onun kitablarıdır". Otuzdan çox kitabın müəllifi Fikrət Sadığın həyatı, yaradıcılığı hələ oxunmamış kitablar içərisindədir. Yazılacaq. Oxunacaq, əldən-ələ gəzəcək. O hörmətli şairimiz Adil Cəmillə müsahibələrindən birində deyir:" kitab nəşr olunmayanda elə bilərəm yazıçı-oxucu "körpüsü" qırılır". "Yetim Abbas" nəsr əsəri

üzərində işləyən şairin bu əsəri də tezliklə oxucuların ən sevimli əsərlərindən biri olacaq. O əsər ki, insani duyğular üzərində köklənir həmişə, hər zaman insan qəlbinə yaxın olduğundan öz müasirliyini itirmir.

DÜNYA-KAINAT-İNSAN HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Milli ədəbiyyatımızın ən fəal qolu olan poeziyada insan və zaman, şəxsiyyət və cəmiyyət münasibətləri həmişə xüsusi bir həssaslıqla tərənnüm olunmuşdur. 60-cı illərdən başlayaraq təsvir-tərənnümlə yanaşı, fəlsəfi duyğular, tarixin yaxın keçmişinin qaranlıq səhifələri də poeziyada əsas predmetlərdən idi. Əsrin ikinci yarısından başlayaraq bəşər sivilizasiyası elmi-texniki tərəqqi dövrünə daxil oldu, ilk süni peyk buraxıldı, ilk insan kosmosun ənginliklərini fəth etdi. Bəşəriyyətin maddi və mənəvi firavanlığı üçün zəmin yarandı və bu yeni elmi-texniki yeniliklər, onun qurucuları insan və onun mənəvi aləminin tədqiqi poeziyanın aparıcı

mövzularından biri oldu. "İnsan və zaman, insan və təbiət, insan və ETİ problemləri dünyaya ənənəvi baxışı təzələməyi, zamanın ümumi mənzərəsində müşahidə olunan keyfiyyət dəyişmələrinin yeni poetik formalarda əks etdirməyi bədii bir tələbat kimi ortaya atdı. Daha doğrusu, poeziya həyatın dərin qatlarına enməli, onun inqilabi məzmununun əhatəli inikasını verməli idi. Yaranmış şərait şerdən daha çox icadçılıq, ixtiraçılıq və düşündürücülük tələb edirdi".

Dünyanın taleyi üçün narahatçılıq keçirən və bu həyəcanları, narahatlıqları insanı, dünyanı, təbiəti qorumaq motivləri üzərində kökləyən şairlər 60-cı illərin yeni poetik nəslindən olan ötən onilliklərin layiqli davamçıları, eləcə də poeziyamıza son onilliklərdə gəlmiş Əli Kərim, Cabir Novruz, Söhrab Tahir, Məmməd Araz, Famil Mehdi, Tofiq Bayram, Qabil, B. Vahabzadə, Fikrət Sadıq, Fikrət Qoca yaradıcılığında daha da çiçəklənmə dövrü kimi qiymətləndirmək olar. Fikrət Sadıq bu şairlər içərisində öz dəsti-xətti olan istedadlı qələm ustasıdır.

Bəkir Nəbiyev "Poeziya-1971" -də Tofiq Bayram, Məmməd Araz, Fikrət Sadıq, Fikrət Qoca, Cabir Novruz və digərlərinin yaradıcılığına, tərcümeyi-halına münasibətində bildirirdi ki, "Onların hərəsi qəlbini, duyğu və düşüncələr

aləmini öz yolu ilə zənginləşdirmişdir. Çünki dünyaya başqasının nəzərləri ilə deyil, məhz öz gözləri ilə baxmağı bacarmışlar. Əlbəttə, onların həyatda konturlarını yaxşı seçə bilmədikləri, bəzən hətta yanlış gördükləri məqamlar da olmamış deyil. Lakin zaman keçdikcə bu baxış büllurlaşmış, sərrastlaşmış, hər şairin öz görümünü poetik cəhətdən düz görüm kimi kamilləşdirməyə imkan vermişdir. Buna görə də onların ən yaxşı əsərləri təkcə həmin şairlərin anket məlumatında üzə çıxan tərcümeyi-halını deyil, eyni zamanda poetik görümünü təmin etmiş mənəvi tərcümeyi-halının da zənginliyindən xəbər verir".

İctimai prosesləri hərəkətə gətirən tükənməz enerji mənbəyi kimi təsvir edilən, artıq tarixin inkişaf mexanizminə çevrilən insanın mənəvi aləmi poetikanın fraqmentlərində özünü tapır. Bu dövrdə ədəbiyyata gələn onlarla istedadlı şairlər kimi Fikrət Sadıq da insanın hələ kifayət qədər açılmamış mənəvi aləmi, sirli, soraqlı, düşündürücü assasiyaları ilə qələmiylə üz-üzə oturur. Dünyanın bütün canlılarından seçilən, köksü altında bir dünyaya sığmayan sevinc, qəm gəzdirən, işıqlı əməlləri, arzuları ilə insanlıq zirvəsini fəth edən insanın həyatının müxtəlif məqamları və bu məqamlardakı ruhi vəziyyəti təsvir olunur.

Bədii yaradıcılığa məsuliyyətlə yanaşan S.Vurğun Azərbaycan poeziyasının qarşısına qoyduğu vəzifələrdən bəhs edərkən yazırdı ki, "Əsrimiz böyük mənalar əsridir. Belə bir əsrin ədəbiyyatı da mənalar ədəbiyyatı olmalıdır. Xalqımızın əsl gözəlliyi də onun həyat və mübarizəsindən doğan progressiv mənaldır. Biz xalqımızın yüksək şüurunu, tarixə və istiqbala olan nikbin baxışlarını, onun inqilabi dünyagörüşünü bədii sözlə kəşf etməliyik".

Hələ sosializm dövründə deyilmiş bu sözlərdə böyük sənətkarlarımızın müasirliyə doğru yönəlmiş fikirlərində ədəbiyyatın, şerin, sənətin qarşısına zamanın qoyduğu tələblərin düzgün həlli yolları axtarıldı. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı, sovet poeziyası sirr deyil ki, geniş yaradıcılıq imkanlarına yiyələnmək üçün daima inkişafda olmuş, onların sosialist poeziyasını inkişaf etdirmək nailiyyətlərindən yararlanmaqla bərabər, bu dövrdə ədəbiyyata gələn sənət adamları, şairləri öz poetik fərdiyyətlərini də qoruyub saxlamaqla, daima yaradıcılıq axtarışlarında idilər. Dar, məhdud bir çərçivədən qurtulmaq, öz qəlbinin, istəyinin imkanlarını ədəbiyyata, poeziyaya gətirmək üçün Hüseyn Arif, Bəxtiyar Vahabzadə, Söhrab Tahir, Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Fikrət Sadıq, Fikrət Qoca, Əli Kərim, Əlağa Kürçaylı və digər qələm sahibləri gəlirdi-şairlər ordusu yetişirdi. Bu gün

40-cılara, 50-cilərə, 60-cılara, 80-cilərə bölüb, Azərbaycan ədəbiyyatını qollara ayırıb, ədəbiyyatımızı saf-çürük etmək devizi altında şilküt edənlərin əksinə olaraq, onları bir-birindən ayırmadan, öz fərdi yaradıcılıq imkanlarını, sənətkarlıq qabiliyyətlərini əsas tutmaqla, bütöv Azərbaycan ədəbiyyatı zəminində təhlilini aparmağı hər şeydən üstün tutan bir şəxs kimi onların yaradıcılığına nəzər saldıqda fərəhlə deyə bilərəm ki, Azərbaycan poeziyası hansı dövrdə, tarixin hansı mərhələlərində, pillələrində yaranmasından asılı olmayaraq, dünya ədəbiyyatına əvəzsiz sənət inciləri -Nizami, Füzuli kimi qələm ustadlarını bəxş edən bir ədəbiyyat kimi fərəhlə öyülməyə layıqdır.

Hələ Yazıçıların İkinci Ümumittifaq qurultayında Səməd Vurğun "Sovet poeziyası haqqında" əlavə məruzəsində dediyi fikirlər özü bir daha sübut edirdi ki, kommunist recimində Azərbaycan poeziyası etibarlı əllərdə idi. Azərbaycan poeziyasına "yüksək ideyalar, fəlsəfi mühakimələrlə aşılarmış əsərlər lazımdır, bunsuz hər hansı bir poeziyanın varlığını ümumiyyətlə təsəvvür etmək mümkün deyildir". Poeziyanın vəzifəsi cəmiyyətin, insanın həyatında ədəbiyyatın, xüsusilə poeziyanın qoyduğu problemlər, onların həlli yolları şairi yaratdığı əsərə qarşı daha tələbkər olmağa yönəldir. II Dünya müharibəsi, dünyada baş

verən ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycan sovet poeziyasının da mövzusunı genişləndirdi. Poeziyadakı yenilik hissləri müharibədən sonrakı dövrlərdə yetişən şairlərimizin yaradıcılığında qüvvətli şəkildə təzahür edir: "Onların poetik fərdiyyətlərinin yetkinləşməsinin məhz bu dövrə təsadüf etməsi həmin şairlərin bütün sonrakı fikri-bədii inkişaflarına müsbət təsir göstərdi, onların poetik düşüncələrini əsrin ən böyük problemləri və həyəcanları üzərində cəmləndirdi".

F.Sadiq yaradıcılığında dünya mövzusu özünəməxsus çalarları ilə seçilir. Bu mövzuya həsr edilmiş əsərlərin ideya-məzmun xüsusiyyətləri də fərqlidir. Yaşadığı dünyaya şair şerlərində belə bir tərifi verir: "dünya qonduğumuz budaqdır." Deməli, biz qonağıq, dünya böyükdür, genişdir, ölçüsüz, biçimsizdir, sonsuzdur. Dünya şairin gözündə nəhəng bir ağacdır. O, ağacın bir budağına da qonan insandır. İnsan da quş kimi köçəridir, gedəridir, olumlu-ölümlü bu dünyada insana da bir baxt yazılıb; gəlmək-getmək baxtı, dünyanın tutub durmamaq baxtı, yaz, payız, qış görkəmli, fəsillərin taleyinə bənzəyən bir baxt. F.Sadiqın şerlərində bir-birinə bənzəməyən əsərlərində böyük reallıqları ilə təsvir olunan dünya dərd, qayğı, əzab dolu bir məfhumdur. Bu dünyanın tarixində Cənub qütbünün buzlaşmasından əvvəlki dövrü, Xirosima, Naqasaki faciəsi, Troya müharibələri, səlib

yürüşləri, I, II Dünya müharibələri, Xatın kəndi faciəsi, Osvensim dərdləri, Qarabağ faciəsi, Xocalı soyqırımı, Böyük Vətən müharibəsi dəhşətləri var.

Fikrət Sadıq belə faciələrə biganə deyildir. Əsl Yer oğlu kimi yaşadığı dünyanın dəhşətlərini oxucunun gözü önündə canlandırır.

"Xatın kəndi abidəsi", "Növbə daşları", "Bir qarış ot", "Klod İzerli", "İnanıram da, inanmıram da" və digər şeirlərində dünyanı fəlakət, ölüm kabusuna çevirən müharibələr, məhvəyə yönəldilmiş atom, hidrogen bombalarının icadı pislənir. II Dünya müharibəsi dövründə Xirosima, Naqasaki şəhərlərinə atom bombası atmış Klod İzerlinin çəkdiyi vicdan əzabları, törətdiyi faciələrdən aqlını itirməsi, ailəsinin onu dəli adlandıraraq atıb getməsi çox düşündürücü bir şəkildə söylənir. Şair insan oğlunun öz əməllərində diqqətli olmağa, ad-san, var-dövlət naminə insan qatili olmamağa çağırır. Əsrin ən böyük günahı, müsibətlər müsibəti, faciələr faciəsi, müharibənin ən qanlı səhifəsi olan Xirosima - ötən hərbin "qaladığı nəhəng" yanar ocağa bənzədilir. Amma:

Bu ocaqda odun deyil,

İnsan yanıb qalaq-qalaq.

Bir bombayla böyük bir insan qırğını, fəlakətlər fəlakəti törədən Klod İzerli ilk əvvəl öz əməlinə görə "sağ ol" qazansa da, az keçmədən

insanlığa qarşı törədilən bu faciədən bütünlüklə xəbərdar olan həmyerliləri tərəfindən "cani" kimi lənətləndi. Dünən onu cinayətə sürükləyənlər, insan əlləriylə qurulub tikilən şəhərləri yerlə yeksan etdirənlər, istehsal etdiklər zəhərli silarhlarla milyonlarla insaların həyatına son qoyanlar, müharibə törədənlər, onun məkrli siyasətindən varlananlar, ölkələri "viranəyə döndərənlər" üçün artıq bu gün Klod İzerli heç kim olmaldı. Zaman keçdikcə törətdiyi faciənin ağırlığını duyan Klod İzerli dəlixana divarları arasında qaldı. Vətəni atan insanı ailəsi də atdı. Heç kimsəyə gerek olmayan İzerli əməllərinin nəticəsini görürdü. Gözəl şəhərləri viranəyə döndərib bundan varlananlar üçün də artıq Klod İzerli heç bir şey idi. Hətta utanmadan onun əzab dolu həyatından kino çəkmək istədikdə Klod rədd edir. Şair onun bütün əzablarını bu "rədd cavab"ında ümumiləşdirir. İnsan övladının çəkdiyi peşimançılıq hissləriylə əsrin ən böyük günahı, hərbin ən böyük faciəsi Xirosimanı qarşı-qarşıya qoyur. Xirosimanın o dəhşətli faciəsindən bəhs edən film çəkilməsini istəyənlərə

Klod elə qışqırdı ki,
Bu səs keçib okeandan,
Gəzdi bir-bir ölkələri:
-Yox, yox, razı deyliəm mən!
Yox, yox, hətta kinoda da,
Yandırmayın o şəhəri.

Yandırmayın yandırdığım
Qocaları, körpələri.

Müharibə həmişə kinlə-nifrətlə qarşılanıb. Hansı dövrdə yaşamasından asılı olmayaraq insanpərvər görüşün sahibləri həmişə müharibəyə nifrət etmişlər. Müharibəyə nifrət sərhəd tanımır. Dünyanın ən böyük sənətkarları həmişə müharibəyə, onu alqışlayanlara -insanlıq simasını itirmişlərə nifrətlərini əsərlərində əks etdirmişlər. Böyük türk şairi Tofiq Fikrət yazırdı:

Lənət sənə, lənət sənə ey hərbi-
müqəddəs!

Sınsın bütün əqvamı edən böylə
müləvvəs!

Sınsın səni təqdis ilə alqışlayan
əllər!

Şanınla, cihadınla gəbər, ey ulu
sərdar!

Ey nəslə-bəşər düşməni, ey heykəli-
idbar!

Bu "nəslə-bəşər" düşməni insandır. O insan ki, həm özününkünə düşməndir, həm də onun üçün düşündür. Şair buna görə də insanlara üz tutur. İndi qoca dünyanın "Qırmızı kitab"ı varsa, bu kitaba nəslə kəsilmiş, məhv olmuş ən nadir təbiət incilərinin adı salınırsa, onlar artıq məhv olmaq, tamamiylə kökü kəsilmək təhlükəsi altındadırsa, insan niyə düşünməsin? Bunu duyan, əmələndən peşiman olmağa başlayan

insanların varlığı onun ürəyində ümid işığını közərdir:

Innən belə dünyanı
Qoruyacaq insanlar.

İspaniyada Polomares yaxınlığında hidrogen bombalı bir amerikan təyyarəsinin qəzaya uğraması nəticəsində torpağa dəyən zərbə şairin şerində əsas mövzudur. O dəhşətli, zəhərli bomba düşdüyü ərazini cismən də məhv edir. Ölümə məhkum edilmiş torpağın "ölümü"nü şair sakit qarşılaya bilmir. Ölüm deyilən bir dəhşətli varlığın canlı aləmdən kənarında mövcudluğunu görüb dəhşətə gəlir. "Adam"ı ölən, "quş"u ölən, "ağac"ı ölən görmüş şair torpağın da ölüb "taunlu xəstə kimi ayrıca dəfn edil"ə biləcəyinə heyrət, təəccüb, təəssüb, dəhşət hissiylə yanaşır. "Canına xatirələr, nəğmələr hopmuş" bir parça torpağın, bir topa bənövşəliyin "tabut kimi" götürülüb aparılmasını, ayrıca dəfn edilməsini şair insan əməlinin nəticəsi kimi təəssüb hissiylə, peşimançılıqla qarşılayır.

Ədəbiyyatşünas alim Təhsin Mütəllimov "Bir axşam" şerində olan bədii məziyyətlər, müasir oxucu, əsər, yazıçı-şair fəaliyyətinə verdiyi qiymətdə haqlı olaraq yazır ki, Şair "Bir axşam" şerində İspaniya yaxınlığında hidrogen bombalı bir amerikan təyyarəsinini qəzaya uğraması nəticəsində ispan kəndlilərinin başına gəlmiş müsibətləri qəzəbli dillə nağıl edir. Müasir

dövrümüzün bu atom və hidrogen bəlalarının insanlığa gətirdiyi və gətirə biləcəyi böyük fəlakətlərdən danışır, bəşəriyyətin gələcəyinə məsuliyyətsiz yanaşan müharibə iştahlı imperialist dövlətlərin qanlı cinayətini lənətləyir".

Şair bu şerində milli-coğrafi sədlərə sığmayaraq bəşəri ağırları, beynəlxalq miqyaslı əzabları hamıya doğma bir dillə böyük bir üzgünlüklə təsvir edir. Onun dünyası Xirosima, Naqasaki faciələrini- dünyaya, bəşəriyyətə hələ bu gün də ibrət dərsi olmayan o vəhşi bir faciəni yaşayıb. Bu gün də o yerlərdə torpağa, insanlara, mühitə dəyən əzablar yaşanılır. Gözsüz, burunsuz, qulaqsız, qolsuz, eybəcər, şikəst doğulan yapon uşaqlarının dərdi bəşəri bir dərd kimi qəbul edilməlidir və şair haqlı olaraq bildirir ki, bu dərdi-bəlanı Allah yox, insan törədib. İnsan nəinki yaşadığı ərazinin, eləcə də bu gün dünyanın qəniminə çevrilə bilər. Eyni zamanda o özünün də belə anlarda düşmənidir. Axıdılan günahsız qanlarda ədalətsiz müharibənin, törədilən faciələrdə, dəhşətlərdə insan əli var. Yanıb torpağa qarışan Osvensim qurbanlarının külə dönmüş cisminin faciəsində insan əli var. İnsanlar bunu unuda bilər, lakin torpaq heç vaxt unutmur, onun da yaddaşı var, özü də qan yaddaşı.

Şair bilir ki, o dərdi ki, torpaq çəkib, onu unutmayacaq. Qərinələr öteəcək, o qərinələrdə

torpaq gördüyü, yaşadığı faciələri yaşadacaq. O faciədə əzizlədiyi, bəslədiyi insanların əli olduğunu da unutmayacaq.

Təhsin Mütəllibov yazırdı: "Şairin siyasi-ictimai məzmunlu şeirlərində bir motiv daha qüvvətli səslənməkdədir. O da müasir insanın sülh və əmin-amanlıq arzularıdır. XX əsr vətəndaşının gələcək taleyi məsələsidir".

İnsan nağıllarında uçan xalçaları elmiylə, zəkasıyla təyyarəyə, neçə-neçə uçan varlığa çevirib. Nağıllarını gerçəkləşdirib, ümidlərini göyərdirib. İnsan o təyyarələrdən uçan quş qanadlı arzuların qoynunda yaratmaq eşqilə yaşayan insanları məhv etmək üçün "oturacağına altına dinamit qoyub" təyyarəni partlatmaq da istəyib. İnsanları məhv edən silahlar hazırlayıb. Bir anda yer kürəsini yox edə biləcək "knopka"ların idarəediciyinə, istehsalədiyinə çevrilib. Təzadlı fikirlərinə görə bir-birinə bənzəməyən insanlar, onların əməlləri Fikrət Sadiq şeirlərində ən qayğılı, dərqli mövzulardır. Onun şeirlərində insan obrazı böyüklüyü, nəcibliyi, dahiliyi, müqəddəsliyi ilə yanaşı, cılızlığı, paxıllığı, vəhşiliyi, qaniçənliyi ilə də göz önündədir. Milyonların bu dünyada arzularının arzusu yaşamaq, yaratmaqdırsa, o milyonların nadanları da var ki, bir gün də onların arzularını gözündə qoyar... Onun xilqətində şər-ölüm də var. Ona görə də Fikrət Sadiq insan əməlinə bu

ikiliyi yaxşı görür və qələmini dünyagörüşünə uyğun bir dillə kökləyib belə insanların da obrazlarını yaradır ki, dünya yaxşılardan xali deyildir, insanı düşünməyə, düşündürməyə vadar edir. Onun poetik qələmində iki insan obrazı var; bir qüvvətli qələm sahibinin-rəssamın yaratdığı iki obraz. Hər kəs o obrazın daxilini üzündəki cizgilərdə görür. F. Sadıq o cizgiləri sözlə ifadə edəndə rəssam təxəyyülündən də yararlanır:

Bir Xeyir var, bir də ki şər.
Şərə qaçan şərə düşər.
Şərdən uzaq qaça bəşər,
Alçaltmaya şər adamı.

Budur şairin insan üçün arzuladığı, bəşər üçün etibarlı bildiyi dünyanın, bəşəriyyətin əbədi varlığına mane ola biləcək qüvvələr və bundan narahat olan insanların keçirdiyi mənəvi iztirablar. Xeyirlə şərin yaşadığı bir dünyada yaxşıyla pisin mövcud olduға aləmdə pisdən qorunmaq, dünyanı qorumaq yaxşınınını arzusudur və ona görə istəyir ki, insan şər əməllər sahibi olmasın, şər insanı alçaltmasın.

F.Sadığın şerlərində narahatçılıq, gördüklərindən, yaşadıklarından sevinc duyma, həyatında, dünyada, cəmiyyətdə baş verən təzadlı hadisələrdən qüssələnmə, fikirçəkmə, tökülən nahaq qanların dərini içinə salma var. "Üçüncü simfoniyanı dinlərkən" şerinin:

Saçları qarışmış

dünyamızı.
Raket ucları
darayacaqmı,
Yoxsa kotan dişləri?

-misraları üzərində düşünən professor Təhsin Mütəllimov yazır: "Bu misralarda şair XX əsrin mürəkkəb təzadları içərisində yaşayan bütün insanların öz zamanlarına olan ən ciddi sualını təkrar edir. Bu misralar arxasından şair vətəndaşın öz əsri haqqında narahat düşüncələri vardır. Axı bir yandan ölməkdə olan adama süni ürək və ya böyrək qoyulması üçün insan xarüqələr, möcüzələr yaradır, digər tərəfdənsə insanların daha kütləvi və daha vəhşi qırğını üçün yeni yollar axtarılır, silahlar düşünülür... bir yandan süni insan-robot ixtira olunur, digər tərəfdən canlı insan bəzən "sağalmaz dərdlərdən" gözü baxa-baxa son saatlarını saymalı olur. Bütün bunlar əsrimizin ən böyük təzadlarıdır. Fikrətin poeziyasındakı müasirlik nəfəsini və siyasi-ictimai pafosunun əsil mənbəyi məhz belə həyati və fəlsəfi mövzulardadır. Bu mövzular Fikrətin bütün yaradıcılığında qüvvətli bir xətt təşkil edərək, onun ictimai mündəricəsini daha da zənginləşdirir."

F. Sadıq yaradıcılığında insan mövzusu geniş və əhatəlidir. Bu şerlərdə insana, onun yaxşı və pis əməlinə, əməyinə, dostluğuna, qəhrəmanlığına, zəngin və cılız aləminə şair

müxtəlif aspektdən yanaşır. Və hər biri mükəmməl, bitkin bir mövzudur. Bu mövzuların qəhrəmanı insandır. Orada elə insanlar var ki, arzuladığını tapa bilməyəndə, o arzuların əlçatmazlığını görəndə onları nağıllarına, yaratdığı əsərlərinə köçürür. Göylərə uçmaq, qanad açmaq istəyən insanlar əlinin zəhmətilə, beynini, zəkasının fəaliyyəti ilə qanadlı quşlardan da yüksəkliklərə qalxdılar. İnsanlar öz arzu və istəklərini, quş qanadlı ümidlərini Qobustan kimi neçə-neçə qayalarda, daşlarda, Misir ehramlarında, şairin dediyi kimi:

Fidinin heykəllərində,
Füzulinin qəzəllərində
Öz qanadlarını qaytardılar.

Göylərə can atan, qanadlanmaq, uçmaq istəyən insanların yaşamaq, yaratmaq, dünyanın sirlərindən vaqif olmaq istəyi özündən sonra qoyub getdiyi qabarlı əllərinin sayəsində əbədiləşdi. F. Sadıq belə insanları sevir. İnsan arzusu, sevgisi onun əməyidir, qabarlı əllərin yaratdığıdır. Zəhmətkeş insan yaratdığıyla quş qanadlı arzularına çatdı. Və daha irəliyə gedərək bu "pöhrə atmamış yolun"muş qabarlı əllərin yox etdiyi o "qanadların" sayəsində dünyanın ən böyük möcüzələrini yarat"dı.

"Əllər-qanadlar" şerində Fikrət Sadıq insanın mənəvi möhtəşəmliyini göstərmək üçün "qanadlar"dan poetik vasitə kimi istifadə edir. Bu

şerdə müasir düşüncə tərzinə malik yeni bir lirik qəhrəman tipi var. O, hissi emosional cəhətdən zəngin, həm də güclü analitik düşüncəsi olan lirik qəhrəmandır. "Dənizə bənzəyən göyə uçan" quşların hərəkətləri ilə "göyə can atan insanlar"ın arzusuna qəhrəman aqlın işığında yanaşır. Faktın zahiri effektinə uymayır, onun mahiyyətini araşdırır, mənəvi intellektual aləminin zənginliyi ilə insanın tarixi və şəxsi ləyaqəti, həyat və ömür fəlsəfəsi tərənnüm olunur. Göyləri fəth etmək üçün qanadları olmasa da əllərinin zəhməti, gücü ilə quşları belə kölgədə qoya bilir. Qayalara çəkilən ilkin şəkillər- dünyanın ən böyük möcüzələri kimi bəşər aləmində tanınan Misir ehramları, Qobustan qayaüstü rəsmləri, insan əlinin yaratdığı möcüzələr doğuran heykəllər, insan beyninin fəaliyyəti zəhmətə alışdıqca qabarlı əllərin möcüzəsi və cismən qanadlardan məhrum insanların əllərlə yaratdığı möhtəşəmlik tərənnüm olunur. Bədbinlik fəlsəfəsindən uzaq insan qüdrətli zəkası ilə əvəzsiz bir idrak sahibi kimi vəsf olunur.

F.Sadığın lirik qəhrəmanı şəxsi qayğılardan uzaq olmayan narahat bir qəlb sahibi, daima düşünməkdə olan insandır. O insan ki, şairin şe'rlərində bu dünyaya daşlardan və ağaclardan sonra gəlib. "Daş, ağac, insan" şe'rinə sərtliyi, kövrəkliyi, solmağı, dözümü, vüqarı, yalqızlığı, susmağı "daşdan", göyerməyi, qocalmağı,

birdləşməyi ağacdan xasiyyət götürmüş insan ömrünün fəlsəfəsi var. Bu şe'rdə insanın, dünyanın taleyi üçün nigarançılıq duyğuları əsasdır.

"Ulduz davası" şe'ri Rəsul Rzanın "Kiberinetika", "Pəncərəmə düşən işıq", Bəxtiyar Vahabzadənin "Baş", "Elm-əxlaq", Əli Kərimin "Metronun yaylı qapıları", "Daş" şe'rləri kimi özündə dünyanın taleyi üçün nigarançılıq çəkən insanın təlaş hissələrini ümumiləşdirir. Bu şe'rlərdə olduğu kimi "Ulduz davası" nda da lirik qəhrəmanını bəşər üçün dünyanın özündə yaratdığı, icad etdiyi nüvə silahlarının onun ilkinliyinə, təbii-bioloji gözəlliyinə, əxlaq bütövlüyünə, mə'nəvi saflığına ləkə vuracağından narahatdır. Elmin, texnikanın sürətlə inkişafı insan övladının qarşısında yeni problemlər qoyur. Bir tərəfdən elmi-texniki-tərəqqi insan həyatının firavanlığına, xoşbəxt gələcəyinə xidmət edirsə, insanı sevindirirsə, digər tərəfdən "ekologiya" problemləri çərçivəsində ümumi narahatlıq artır. Çünki ETİ-nin imkanlarından, kəşflərindən öz hərbi-sənaye komplekslərini inkişaf etdirmək istəyən dövlətlər insan həyatı fenomenini unudur, təbiət-insan münasibətlərini pozur. Atmosferə, çaylara, dənizlərə axıdılan zərərli maddələr onları çirkləndirir, meşələrdən vəhşicəsinə istifadə edilir, torpaq qəddarlıqla istismar olunur.

Meşələrə, çaylara, göllərə vurulan zərbələr flora və faunanı məhv edir və bu dünyanı dincliyini, sakitliyini düşünən insanları narahat qoyur. Buna görə də şair də dünya üçün narahatdır:

İnsan-sən də dinc otur, dinc dur!

Bu yandan da sən başlamısan,

-misralarının arxasında nələr yoxdur; İnsan öz əməliylə dünyanı fəlakətdə qoymayıbmı? Meşələri yerlə-yeksan edən insan, dənizləri, çayları qurudan insan, milyonlarla suda yaşayan canlıları məhv edən insan, yaratdığı, sınaqdan keçirdiyi raket-bombalarıyla dünyanın tarazlığını pozan insan, tikdiyi, qurduğu zavod və fabriklərlə atmosferin evini yıxan, canlı-cansız bütün varlıqların kökünü kəsən insan, sağlamlığımızı kökündən baltalayan insan, dünyanı qan çanağına döndərən insan şair demişkən "nə gəldi əlinə yükləyir dünyanın belinə". Əməllərindən peşiman olmayan insanın "indi də ulduzlara əl atm"asından narahatdır şair. Ətrafını "quru yurdda qoyan" insan indi də ulduzlar aləminə əl atmaq istəyir və şair bilir ki, bu dəfə də qazancı fəlakət olacaq. Budur şairi həyəcanlandıran, qəzəbləndirən. Odur ki inadla tələb edir:

Döymə qapısını, dəymə qonşuna!

Qırma torun iplərini
Dəyişmə Yerini yerini.
Ulduzlar yağar başına!

Sənin davan bir qarışqa cəhdidir.
Bir arı sancmağdır.
Qorx ki, məhv olasan,
Dinc dur, İnsan!

O müasirləri kimi şe'rlərində təbiəti mühafizə etmək, onu qorumaq, kosmik yenilikləri dünyanın, bəşəriyyətin e'tibarlı gələcəyini tə'min etmək məqsədiylə aparmaq ideyasını dəstəkləyir. Dünyaya qarşı xəyanət, vətənə, torpağa, başı üzərindəki göylərə, təbiətə qarşı xəyanət kimi bir şeydir.

F.Sadiq üçün həyat başqa bir məfhumdur. O, bu dünyaya gəldiyi üçün peşiman deyil. Həyat-ölüm fəlsəfəsi onun poetik qələmində şəxsi istək və arzularının fəvqündə vəsf edilir:

Bilirəm ki, öləcəyəm.
Amma bir də bu dünyaya
gələcəyəm.
Bir də gəlsəm, vallah, billah,
Öz işimi bəri başdan biləcəyəm.
Bu ömrümdən kam almadım,
O ömrümdə almalıyam.

Gördüyü haqsızlıqlar, ədalətsizliklər Fikrət Sadiği incitsə də, göynətsə də həyata olan eşqinə toxuna bilmir. Çünki bu həyat bütün acılı-şirinli anlarıyla gözəldir. Çernişevski "Sənətin varlığına estetik münasibətləri" əsərində həyat haqqında yazır:" dünyada ən əziz olan şeylərin ən ümumi və ən əzizi həyatdır; əvvəla elə bir

həyat ki, onu insan istəyir, sevir, sonra isə hər hansı bir həyat, çünki hər halda həyat, yaşamaq yaşamamaqdan yaxşıdır; canlı olan hər şey öz təbiəti etibarilə ölümdən, yoxluqdan qorxur və yaşamağı sevir".

F.Sadıq acılı-şirinli ömürdə sevinci, fərəhi, kədəri, qəmi qoşa görür. Onun üçün həyatın-ömrün həm acısı, həm də şirini olur. İnsan şirini də, acını da dadır. Bu şirinli, acılı dünyada yaşamağın özü də xoşbəxtlikdir:

Yaşamaq bir səadətdir,
Təki, təki ömür ola.
Zəhmət ilə yaşanırsa,
Ümid ilə yaşanırsa,
Ömrün acı cığırları,
(kor dalana rast gəlməsə)
Mütləq, mütləq çıxacaqdır şirin
yola.
Acı olsa belə yenə
O günləri
Yaşamağa dəyər bir də dönə-
dönə.

Dünya - həyat sevgisi şairin "Quşbaşı qar, baba və uşaqlar" şerində daha poetik bir dillə tərənnüm olunur. Onun lirik qəhrəmanı dünya ilə, təbiətlə, onun al-əlvan duyumlu boyaları ilə təmasdadır. Onun nəzərində dünyanın baharı da, qışı da, yayı da, payızı da o qədər gözəldir ki, ondan hansı yaşda olursa-olsun doymaq olmur.

Şair üçün dünyada ona əziz olan övladlar, əzizlər, insanlar, coşqun çaylar, dağlar var. İnsan onların vurğunudur. Vurğunu olduğundan imtina etmək isə şairin lirik qəhrəmanına yaddır:

Bu dünyadan doymaq olar?!

Bu dağlardan keçmək olar?

Bu dünyanı görə-görə

O dünyaya köçmək olar?

Dünya-Kainat-İnsan şairin şerlərində bənzərsiz mövzularla zəngindir. Kainatın quruluşu haqqında öz poetik düşüncələrini verən də insandır. Onun poetik gümanlarında kainat nəhəng bir saatdır. Bu saat özü də ürəyə bənzəyir.

Kainat eyni zamanda bir ürəkdir. Bəlkə də azman bir ağacdır. Fərqi yoxdur. İnsan bu dünyanın düşünən beynidir, vuran ürəyidir və şairin demək istədiyi fikir bu misralarda ümumiləşib. İnsan övladı ağılı kəsəndən sakini olduğu dünyanın sirlərindən agah olmaq istəyir, oxuyur, öyrənir, düşünür, yaradır, düşündürür və buna görə də bu dünyanın gələcəyini düşünməli, onu qorumağıdır. Dünya insanın əlindədir. Onu öz elmi, biliyi ilə yaşada da bilər, məhv edə də bilər. Çünki "Dünyanı barıt çəlləyinə döndərmiş insan".

İnsan eyni zamanda şairin dediyi kimi "İnsan olandan, yaşamaq - ölmək öyrənib". Gördüklərini götürən, dözmədiklərinə ağlayan, qəlbinin sevincini gülüşüylə paylaşan, yaşadığı aləmə

kor-koranə baxmayan, daima axtaran, öyrənən insan gözündən heç nə yayınmır. Şüurun, idrakin göstərdiyi yolla yeriən insan dünyaya, yerə təkçə yaşadığı məkan kimi baxmır, onu canlı, hərəkətdə görür və düşünür, ona həyat fəlsəfəsi prizmasından da nəzər salır:

Niyə ürək kimi döyünür Yer.
Kim qurub bu Saati?
Bu Ağac, nə ağacdı.
Mən də bunu bilərəm ki,
Bunları öyrənən bir kəs
Özü bitdiyi budağı kəsməz.
(" Ürək-Saat- Ağac")

Dünya şairin şerlərində mürəkkəb dünyadır. Bu mürəkkəblikdə dünya həm yaxşı dünyadır, həm də... Təki onun namərdi, yalançısı, paxılı olmaya. Dünya belə keyfiyyətli insanlarla dolu olanda insanın insana inam qapısı, ümid qapısı bağlanır. Dünyanın yaxşısını-pisini insan niyə seçmir və yaxud seçmək istəmir?!

F. Sadığın həyat, dünya, insan haqqında öz fəlsəfəsi var. Mövzularını həyatda gördüyü, müşahidə etdiyi hadisələrdən, mənzərələrdən götürür. Onunla birlikdə avtobusla, tramvayla işə gedib-gələn metro fəhləsi, gözünün qarısında dəyişən təbiət, baharın gəlişinin yaratdığı xoş təəssürat, payız yağışının gətirdiyi qəm-qüssə, qəzəbini soyudan yağan yağış, dostluqdan aldığı ruh yüksəkliyi, ehtiyacın yaratdığı kədər, ümidin

sinəsinə gətirdiyi sevinc, doğma balalarının gözünün qabağında pillə-pillə boy atması, atalıq hissindən doğan poetik duyğular, vətən, xalq, torpaq sevgisi, əlindən gedən dostların qəlbində yaratdığı hüzn, böyük sənətkarlarımızın qismətinə düşən dərddə tale, xalq yolunda ziyasını nura çevirən, vətəndaşlıq borcunu şərəflə yerinə yetirən ziyalı şəxsiyyətlərin nəcib, xeyirxah əməlləri, bir-birinə bənzəməyən rəngarəng, dolğun məzmunlu hadisələr qələmə aldığı əsərlərin məzmun və ideyasındadır. F.Sadiq romantik şair deyil. Onun romantik misraları da reallıq üzərində köklənib. Onun qələmə aldığı mövzular bir-birinə bənzəməyir. Ehtiyac, qayğı, ümid, həsrət də onun müxtəlif mövzulu şeirlərində müxtəlif aspektdən poetik formasını alır. Bəxtiyar Vahabzadə onun "Cığır" kitabına yazdığı müqəddimədə göstərir ki, "Fikrətin şeirlərində hiss ilə idrakın vəhdəti vardır. Bu şeirlər yalnız hisslərimizə deyil, ağılımıza da təsir edir, bizi düşündürür."

F. Sadiq adi, sadə insan olmasıyla fəxr edir. Bu sadəlikdə öz böyüklüyünü tapan şair insandır; yüksək insani keyfiyyətlərə malik insan. O, bu adın da məsuliyyətini duyur. İnsan gəldi-gedərdisə özündən sonra qoyub getdiyi əməli qalacaq. Onun "Mən adicə insanam" şeirində böyük fəlsəfi duyğular tərənnüm olunur. O, insanların içərisində adi bir insandır, özündən

sonra dünyası qalacaq. Bu dünyada "düşüncəmizin günəşdən qətrə-qətrə içdiyi ziya qalır" deyən şair ən kiçik zərrinin mində biri olsa da yerin də, göyün də hakimidir. Əllərinin zəhmətiylə, düşüncəsinin ziyasıyla əli Veneraya, Marsa çatır. Çünki bu adi insanın "fəqət adi olmayan" kainata bənzər işıqlı idrakı, aqlının gücü, qüdrəti var ki, bununla kəhkəşana sahib durmaq istəyir.

İnsan böyüklüyü, ucalığı elə adiliyində kök atır. Saflığı, təbiiyi, sağlam düşüncəsiylə öz adiliyi içərisində gizlənmiş böyüklüyünü görür. Bu böyüklük onun düşüncəsinin gücündə, qüdrətində, arzu-niyyətindədir. O, qüdrətli dərrakə sahibi, əsil şairdir, alimdir, müəllimdir, filosofdur. Sadə, hümanist duyğular üzərində köklənən bəşəriyyət yer üzünün əşrəfidir. Yer üzünün əşrəfi bu adi insanlardan biri olan şairin bir amalı var; daima öz gücünü, qüdrətini göstərə bilmək qabiliyyəti olsun, passiv olmasın, dünyaya artıq görünməsin, gərək olsun kiməsə. Bircə an yaşasa belə ildırım olsun, yandırsın-yaxsın, "sakit axan çay ol"masın, ondansa "bircə dəfə sel kimi axsın". Gərəksiz uzun ömürlü olma, mənasız yaşamaqdansa bircə an aş, daş, yandır, yax "ömrü vur başa". Ürəksiz, könlü soyuq, laqeyd insan dəhşətdir kainat üçün.

F. Sadiq hümanist şairdir. O, bir budaq belə qırmağa ürək etməyən insandır. Bir qarışqanı

belə yaratmağa qüdrəti çatmayan insanın bir budağa qiyması, onu qırması insan övladına bəslədiyi ümidləri alt-üst etmiş olur:

F.Sadiq insan oğlunu özünə qarşı inamsızlıq yaradan əməllərdən çəkəndirməyə çalışır. Canlıların, insan həyatının sağlamlığı, xoşbəxt gələcəyi naminə təbiəti qorumaq lazımdır. Fikrət Sadiq bu cür əqidədən uzaq insanlara ömrünü, sağlamlığını belə etibar etmir.

Bu dünyada bir mən qalsam,
bir də həmin əllər qalsa;
Xəstə olsam,
dərman olsa-
o əllərə əl açmaram;
Ümidimi qıra bilər.

Qorxaqlıq Fikrət Sadiq yaradıcılığında insanlığın bəlası kimi qiymətləndirilir. "Ağır dərd qorxub yaşamaq" ideyasını əsas götürür. İnsanı həmişə coşqunluğa, yaşayıb yaratmağa, ömrü süstlük içərisində keçirməməyə, az yaşasa da mənalı yaşamağa, dünya gözəlliklərindən həzz almağa səsləyir.

Mənalı insan ömrü qəhrəmanlar, Şəhidlər də yetirməyə qadirdir. İnsan övladını-qəhrəman şəxsiyyətlərin işini, əməlini tərənnüm etdiyi misralarda:

Hamı kimi doğuldun,
Böyüdün yaşa doldun.
Ölüm vaxtı gələndə

Onlar torpaq oldular,
Sən mərmər heykəl oldun.

İşilə, mərdliyi ilə ölməzliyə qovuşan qəhrəmanın nəcib əməllərini şair belə qiymətləndirir. Özündən sonra ad qoyub gedən insanın adı unudulmadığı kimi, cismini də yaşatmaq üçün mərmərə, heykələ döndəririk, ürək kimi gözlərin də canlı şahidi edirik, gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün yaşadırıq.

İnsan elə bir varlıqdır ki, bu günündən sabahına ümidlə baxmasa yaşaya bilməz, yaratmaq hissi ölür. Ümid insan üçün həyatdır, yaşamaqdır. Ümidin qırılması qeyri-mümkündür. O gün insan ömrü sona yetər.

İnsan ümidinə bağlanıb, ümidlə yaşayıb, sabaha ümidlə çıxıb, yaşayıb, yaşayır. Quşun qanadı, kor insanın əl ağacı qırıla bilər, amma insanın ümidləri qırıla bilməz. Ümid insanı yaşadan, insanı insan eyləyən. Ümidlər insana ilham gətirir. İlhamlı şair tufanla qarşılaşdırılır. Tufanı təbiətin ilham çağına bənzədir və tufanla ilhamın fərqundə bir böyüklük görür. Tufan ilham çağında vurub dağıdır. Lakin insan ilham çağında qurub yaradır. Ümid yığılana dayaqdır. Ümitsiz yaşamaq ölümdən də betərdir, şairin nəzərində. Ümidlə dost olanı, insan kimi yaşayanı, insani keyfiyyətlərin qorunub saxlanmasının vacibliyini unutmamağı insanın əsas vəzifəsi bilir: "İnsan qalmaqdırsa niyyətin-insan ol!"-deyən şair

"niyyətin hara, mənzilin ora" atalar misalının hikmətinə sığınaraq insan oğlunu yaxşı niyyətlər üstündə köklənməyə səsləyir.

Real müşahidə, həyatilik F. Sadığın yaradıcılığında əsasdır. O nə özündən əvvəlki, nə də özüylə bir zamanda yazıb-yaradan sənətkarlara nə üslubca, nə də yaradıcılıq baxımından bənzəmir. O, novator şairdir. Onun şerinin qəhrəmanı həyatdan gələn, romantikadan uzaq bir qəhrəmandır. Lakin o, klassik sənətkarlarımızın yaradıcılığına dərinləndir. Onlar kimi şerinin vəzifələrini dərinləndirir. M.Arif yazırdı: "klassik şerimizin görkəmli nümayəndələri həmişə novator olmuşlar. Onlar öz dövrlərində ədəbiyyatımızın qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün yeni yollar, yeni bədii vasitələr axtarıb tapmışlar. Bu keyfiyyət klassik poeziyamızın həyata bağlılığını, öz poetik qidasını xalqdan aldığını, cəmiyyətin inkişafı ilə boy atıb irəlilədiyini göstərir". (M.Arif. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı, Az. SSR, EA nəşriyyatı, 1967. səh.526)

Nizami, Füzuli, Nəsimi, Vaqif, Vurğun, Sabir və digər böyük klassiklərimiz heç zaman bir-birini sənətdə təkrar etməmişlər.

XX əsrin böyük Sabiri də bu ənənəni davam etdirmiş, orijinallığı qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan xalqının böyük ictimai-siyasi hadisələrə, mübarizələrə çağıran sənət əsərləri

yaratmışdır. O, özündən əvvəlki sələflərdən dərs alaraq bnzərsiz sənətkar kimi yetişmişdir. Məmməd Arif bir ədəbiyyatşünas kimi sənətkarlara qiymət verir. Onun, Sabir poeziyası haqqında dediklərini Fikrət Sadıq yaradıcılığında da görmək olar: "o tapdanmış yollarla getməmişdir və gedə də bilməzdi. Füzuli qəzəli onun üçün əziz olsa da, Vaqif qoşması o qədər qiymətli olsa da, Sabir yalnız o yol ilə gedə bilməzdi. Sabir üzərinə tarix böyük bir vəzifə qoymuşdu. O Azərbaycanın əzilən, istismar olunan sadə, savadsız zəhmətkeş insanlarını dünyada baş verən böyük ictimai-siyasi hadisələrə, sosialist inqilabı uğrunda mübarizələrə hazırlamalı idi. Bu böyük vəzifə ilə əlaqədar olaraq o, Nizami, Füzuli, Vaqifin şerlərindən çəkdiyi şirəni yeni bir səpgidə xalqa qaytarmalı, XX əsr üçün tamamilə yeni olan Sabir şerinin qüvvəsiylə kütlələrin şüuruna təsir etməli, onlarda vətəndaşlıq hissi oyatmalı idi." (M.Arif. Azərbaycan sovet şeri. "Azərbaycan" curnalı, №2, səh.193)

Zamanın tələblərinə yüksək bədii səviyyədə cavab verə bilmək qabiliyyəti, Sabir ruhu, klasik ənənə F.Sadıq yaradıcılığında özünəməxsus gözəlliklərə malikdir. Onun vətən, torpaq, xalq, insan sevgisi, ana-bala ünsiyyəti və digər mövzularda yazdığı əsərlər oricinal F.Sadıq yaradıcılığına məxsusdur.

Pisi yaxşıdan ayıra bilməyən, gözü görə-görə ədalətsizliklərə göz yuman, özünü çəkən, öz gəsini bəyənəməyən, öz şəxsi mənafeyi naminə başqalarına atılan qara böhtanlardan, öz xeyri naminə söylənilən yalançı təriflərdən, yalandan qorxan şairin köksündə bir dünya var. O dünyadan qorxmamaq o dünyanın nəbzini tuta bilmək deməkdir. Fikrət Sadıq həmin dünyanın nəbzini tuta bilmədiyindən, bir əqidə sahibi olduğundan düzlük, saflıq, mərdanəlik kökündən boy atdığından "suyu da üfürüb içdiyindən" təmiz, saf qalıb. Gələcəkdə öz oğlunun, qızının, nəvəsinin... özündən sonra qoyub getdiyi nəslin gözündə saf qalmaqdan ötrü keçirdiyi narahətçiliğin yaratdığı qorxu hissini keçirir və bu qorxuda bu gün də haqlıdır.

Çünki:

Bir zaman yenilik olan,
Çıraq ilə axtarılan,
İndi dərdə çevrilən,
Hər köhnə dərdədən qorxuram.
Sülhlə müharibə,
Yaxşılıqla yamanlıq,
Arasındakı tükçə sərhəddən
qorxuram.
Doğruya çəkilən çəpərdən,
Yalana qoyulmayan sərhəddən
qorxuram.

Mərdi qova-qova namərd
eyləyən,
Namərddən qorxuram.

Bütün bu dediklərini şair görə-görə gəlib. O çətinliklərdən şərəflə çıxıb. Adına-sanına layiq olub F.Sadiq. Namərd gülləsindən qorxmaqda haqlıdır. Bu qoca dünya çox mərdləri öz ədalətsizlikləri içərisində əridib, haqdan, düzlükdən üzünü döndərib. F.Sadiq bu düzlüyü, mərdliyi öz simasında qoruyub saxlamaq üçün ona bu yolda gözləyə biləcəkləri görüb, duyub, qorxub.

F.Sadiq saflığından irəli gəlir, kimin kiminsə kölgəsini qılıncladığını gördükdə heyrətə gəlmək. Bu qədər insanların bir-birinə nifrəti, kini "hardan su içir", boy atır. "Nədir səbəb?"- sualına cavab axtaran şair öz heyrət dünyasında "çabalayır", çıxma bilmir:

...nədir.
Bu qədər acıq,
Kin, qəzəb, nifrət.
Eşidib-eləyəndə ki,
kimsə kimsənin
kölgəsini belə qılınclayır.
Bürüyür məni heyrət.

F.Sadiq aləminə, xarakterinə bələd olan hər kəs bu heyrətə adi baxır. Çünki mənən saf, cismən, ruhən haqla bağlı şəxsiyyətlərin, sənətkarların qələmindən çıxan bu misralarda

bəşəri duyğular, insanların bir-birisinə sevgisi arzulanır.

Onun şerlərində Yunis İmrə ruhu var. O, bu ruhu zamanına uyğun mövzuda yazdığı misralarında yaşadır. Özünü kainatda-onun böyük, sonsuz, geniş qucağında "kövrək" samanca olmadığını bildirir. Yeri "əzab torpağı" adlandırır, dərđini kamançalarda çalınan musiqi sədalarında olduğunu söyləyir. Yaşadığı zəmanəylə ayaqlaşma bilməyən, möcüzəsi "söz" olan özünü də bir kəlmə söz bilən qəhrəman bu dünyada özünü qərib sanır. Yerdə, ətrafında yaşadığı insanlarla münasibətdə də qəribdir:

Bir kimsəm yox çata dada.

Yerdə hamı-Yerli adam...

Mən qəribəm bu dünyada,

Mən bu zamanca deyiləm.

Dünya-kainat-insan F.Sadıq şerlərində bəzən poetik-fəlsəfi don geyinir. Dünyada yaşamaq üçün çox əzablarına dözmüşsə də, lap zəhirmar olsa da yaşamaq hissini, bu işıqlı dünyada ömrün "bal" da daddığını gizlətmir. Başına gələnleri alın yazısı bilir, yaşadığı acılı-şirinli dünyanın "qarışib şerə çevril"diyini söyləyir. Atasını, anasını, bacılarını, yaxın dostlarını, yaxşı sirdaşlarını əlindən aldığı bu dünya şair üçün aldadıcıdır:

İnsan dünyanı aldadır.

Dünya insanı aldadır.

Lap zəhirmar olsa belə,

Ömür yenə də bal dadır.

("Etiraf)

F. Sadıq bu dünyanın hər üzünü görüb və belə qənaətə gəlib ki: bu dünya "kiminə təsəlli", kiminə "ümid", kiminə var-dövlət verir. Hamıya bir gözlə baxmayan dünya şairin güzgü misralarında öz əksini görür. Bu dünya onun ümidlərinə qılınc da çəkib, ona səbir də verib, dərdlə də kökləyib, şirin duyğularla könlünü də alıb. Bu ikili dünyanın, təzadlarla dolu aləmin əməllərinin ağrısını çəkən insan qəlbi isə tərəzi gözlü dünyasından gileylidir. Fikrət Sadıq itirdiyi iki gözü, sevimli balası İlkinin yoxluğundan doğan kədərini, qüssəsini, dərdini, əzabını, nisgilini, ağrı-acısını verəndə də yaratdığı misralarda dünyanın ədalətsizliyindən gileylidir. Çünki bu dünya "zalım adam kimi olur fağırın qənimi". İlkinə də ona görə bu dünyadan incik idi. Şairin özünün dediyi kimi:

Mehri-məhəbbəti, qılığı yoxdur.

İstidi, soyuqdu-ılığı yoxdur.

Yanmış ümidlərin qılığı yoxdur,

Torpağı oxşayır külə dünyanın.

Niyyəti bilinməyən bu dünyanın "başı qarışıq, işi dolaşlıq", sevinci qəmlə dolu, göz yaşı ilə qarışıqdır. Qurulandan, tikiləndən bu dünya "sarayının kərpici qəmdir". Çünki Fikrət Sadığa bu dünya olduğu kimi, İlkin kimi bir baladan, Fuad kimi sevimli nəvədən, dərd içində yaşamış

anadan, iyirmi il "xalq düşməni" kimi əzilib mənən qırılan atadan, ömrünün-gününün müdrik çağına düşən "keçid" dövrümüzdən məlumdur. Onun ciginə-biginə bələddir.

F.Sadiq ömrünü, gəncliyini qürbətdə, yadlar içində keçirən həmvətənlərinin dərini ümumiləşdirib bu misralarda. Onlar İlkin kimi ona əzizdir. Taxta sinəsi altında gəzdirdiyi ürəyinə sığmayan dünyanın harasında olursa-olsun bir istəyi var; vətən istəyi, bir həsrəti var; vətən həsrəti:

Bunda nə hikmət var, görəsən
nədən?

Elə Vətən deyir qürbətə gedən.

Hər qürbətə gedən qürbətdə
qalsa,

Azalar torpağı, kiçilər Vətən!

Ona görə də şair istəmir ki, gedən insanlar qürbətdən İlkin kimi qayıtsın. Çünki İlkin də o həsrətin odunda, közündə yanıb kül olub. Yadların içində yaşayanda, şimalın darısqal, qürbət küncündə vurnuxanda da ürəyinin hökmünə qulaq asmışdı. İnsan ürəyi çevrəyə, kainata sığmayanda özü-özündən də qaçır.

Şair iki dünyamızın varlığına bəzən şübhəylə baxır. Bir-birinə bitişik bu dünyanın arasındakı "pərdə"yə qarşı çıxır.

Bu dünya-haqq dünya! Deyənlər
də var.

O dünya haqq dünya! Deyənlər
də var.

Əgər ikisi də haqq dünyadırsa,
Bəs niyə arada gizli pərdə var.

Bu müəmmalı, sirli, soraqlı görünüşüylə
dünya çoxlarının rahatlığını əlindən alıb; nədir bu
dünya? Nədir yaratdığından istəyi?

F.Sadiq məkanı bildiyi Yerin təkliyini də şəxsi
qayğısı kimi çəkir. Bu geniş kainat, ucu bucağı
bilinməyən bu möhtəşəm qalaktikada ikinci bir
insan məskəni axtarır, varlığına inanır. Yerdən
göyə ümid dolu nəzərlərlə, arzularla baxan şair
"var, hardasa var" deyə üstüörtülü şəkildə
mütləqləşdirir. Bu boyda ulduz məzarlığında ola
bilməz ki, bir "diri" olmasın. O dirini, o "hardasa"
olanı, ondan həsrətlə, ümidlə xəbər gözləyənin
bəzən istəklərini gizlədə bilməməsində də bir
səbəb var. Onun lirik qəhrəmanı:

"Ətim yeyən, qanım içən düşmən də yalnız
olmasın" -deyə dünyasına bir doğma qardaş,
sirdaş gəzir:

Ağ dumanlar, qulaq asın.
Qara lağımınlar qulaq asın.
Göyün zülmət pəncərələrindən,
Gecə-gündüz,
Düymə-düymə,
İynə-nizə.
Səsləyirəm sizi.
Açın sirtinizi.

Mavi səma, bəsdir, dillən.
Danışın ulduzlar!
Baxmayın belə matdım-matdım
Fağır-fağır.
Var, hardasa, var.

O "var" inamında "əvvəl-axır" yanılmayacağını bilən lirik qəhrəman mütləq "o başdan" cavab eşidəcək. Başqa cür də ola bilməz. "Axı bu boyda kainatda yalnız qalmaq" özü də bu yaşda ağır dərddir. O, əzizi olan Yer kürəsinin bu yalnızlıq dərddini şəxsi dərddi kimi ifadə edir. Ona görə sanki qüسسə çəkə-çəkə ömrün müdrək çağında əlinə "qələm götürüb bu duyğuları, hissləri ifadə edən insan Dünyaya baxışlarında onunla həmyaş, həmqəlbdir.

Şair gözünün önündən keçirdiyi tramvayların, qatarların, maşınların-bütün nəqliyyatların içərisində bir nəqliyyat da görür. O nəqliyyat Yer kürəsidir. Tramvay "qəpiyə", qatar "manata" mənzil başına çatdırırsa, ən böyük, ən baha nəqliyyat isə Yer kürəsidir ki, ömür bahasına "günəşin başına dolandırır bizi"- deyir şair. Ömür bahasına bu nəqliyyatın "sərnişini" olan insan-şair ətraf aləmin sirli pərdəsini yırtmaq istəyini, bu istəyə çatmaq yolunda acizliyini də etiraf edir. Dünyalar arası nə var görəsən, o hansı varlıqdır ki, insanın əzabından, göz yaşından həzz alır?

Min sirri-mübhəmi bir Allah açar,

Mən aciz bəndəyəm açə
bilmərəm.

Dünyalararası yalnız ruh uçar,

Mən hələ insanam uça bilmərəm.

"Bir ruhu küskünə" şe'rinin əsas ideyası elə şairin özünün epigraf kimi yazdığı bu misralarda ümumiləşib. Övlad sevgisi, ayrılıq dağı ruh küskünlüyü ilə dolu "Bir ruhu küskünə" şe'rinde şəxsi kədər ictimai kədərlə birləşir.

Şairə görə dünyaya azad gələn, yaşı bilinməyən, başı bəlalər çəkən incə qəlbli, bir kəlmə acı və ya sərt sözdən kəsüb ağlayan, sonra susub içində əzab çəkən, əbədi olmayan, gəldi-gedər, dağ yüklü dərdləri çiyində gəzdirən, hərdən bulud kimi dolub, dünya, həyat, tale əzablarından Tanrısına belə ağ olan insan məsuliyyətini duymalıdır. Nəfsin əsiri, dünya nemətlərinə həris olmamalıdır:

Aldatmasa nəfs onu,

Danmaz haqqın yolunu.

Bir insan olduğunu,

Bilsə -savabdı insan.

("İnsan")

Mürşüd Məmmədli şairin insan haqqında fikirlərini belə ümumiləşdirir: " F. Sadığın poetik qənaətinə və fəlsəfəsinə görə insan yalnız öz təbii mahiyyətindən və mənəvi borcundan irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirəndə daşdığı adın zirvəsinə ucalır. Heyf ki, insanların heç də hamısı

daşdığı adı və tanrının onlara göstərdiyi etimadı doğrultmurlar". Çünki Fikrət Sadıq Allahın ümidlərini "doğrultmay"an, insanlıq ləyaqətinə xələl gətirən "canavar xislət"li insanlardan dünyanın xali olmadığını görüb təəssüf hissi keçirir və bildirir ki, insan hər şeydən üstün tutulmalı, insanlıq insanın meyarı olmalıdır. Əməlinə görə insana qiymət verməyi, nanəcibdən mərdi seçməyi bacarmağı, şərdən uzaq olmağı məsləhət bilir. Əks təqdirdə insanlığı uca tutmayan, insanlığı unudan adamı "Yerdə nahaq yer tutunca, yeydir yesə yer".

İnsani keyfiyyətlərdən uzaq insanın yaşamasındansa yaşamamağını daha üstün tutan şair insanlar arasındakı yalanı mərdə rəva bilmir. "Mərdə yalan yaraşmaz"- deyən şair öz öyüdlərinin bəhrə vermədiyini, əsrlərdən bəri öyüd-nəsihət verilsə də şər sevən insanların dəyişmədiyini görüb narahat olur.

İnsafı, mürvəti insan mənəviyyatının tacı bilir, hər ürəkdə insaf görəmməyən, insafın "dürr" kimi az tapıldığını duyan şair insan-insaf birliyində meyarları əsas götürür; "insan insaf balasıdır, insafsız qəlb solasıdır, insafılı ad qalasıdır, insafdan yey ad-san yoxdur" misraları hikmətli misralardır. Çünki:

İnsaf saxlar ər kişini,
İnsafla gör hər işini,
Gör dünyanın gərdeşini,

Çətin yoxsa, asan yoxdur.

İnsanlar arasındakı insafı, mürvəti, eyni zamanda dostluğu, səmimiyyəti yüksək qiymətləndirən şair dostluqda sədaqəti də daha üstün bilir. Şair dar günündə dostları sınağa çəkdiyini, dostu dostdan, yadı yaddan ayırdığını, əsl dostların unudulub, yamanların "dost" kimi özünü göstərmələrini görüb belə bir qənaətə gəlir ki:

Dost var dosta fərəhlidir,
Dost var, dosta gərəklidir.
Dost var, düşmən ürəklidir,
Marıtdayır altdan-altdan.

F.Sadiq dostluğu, sədaqəti tərənnüm etməklə yanaşı, insan həyatında mühüm rol oynayan çörəyi, çörəyə dost münasibəti, kəsilən çörəyə sədaqəti, çörəklə ucalmanı da öz şerlərinin mövzusuna çevirir. Bir öynəlik çörək üçün çalışan, min bir zəhmətə qatlaşan insan unutmamalıdır ki, çörək ən əziz nemətdir, Qur"ana bərabərdir.

Çörəksiz dövlət ac məmləkət olar. "Çörəklə ucalar el-oban, yürdün-yuvan"-deyən şair bir şeyi də unutmamağı nəsihət edir ki, çörəklə düşməni belə sınağa çəkmək günahdır. Duz-çörək baş ucalığıdır. Evinə gələn qonağı duz-çörəklə qarşıla, süfrəndə bir tikə çörəyi əsirgəmə:

Qatı düşməni də bax ha,
Çörəklə çəkmə sınağa.

Çörək ver gələn qonağa,
Duz-çörəkdir baş ucaldan.
("Çörəklə ucalır")

F.Sadiq öz lirikasında insan, dünya, kainat haqqında keçirdiyi həyəcanları, düşüncələri ən incə fikirlərlərlə, hisslərlə ifadə etməyi qarşısına bir yaradıcılıq vəzifəsi kimi qoyur, O, bu mövzuda yazdığı şerlərində mühakimə yürütmür, qəlbindən keçənləri mənalandırır. O, dünyanın dərdləri, əzabları, insan kimi yaşamaq üçün apardığı mübarizələr içində boğulur.

Tövbə! Əl də vurmamışam
Bir kəpənək qanadına.
Bu fağırılıq ucbatından,
Məni salıb qana dünya!
("Etiraf")

Dünya insan haqqında düşüncələrini, poetik dillə insanlığı, ülfətin gücü ilə təmasda verir.

İnsan-şairin lirik qəhrəmanı (çox zaman elə özü) dünyaya, onu əhatə edən ətraf aləmə bir qayğıyla yanaşır. Min bir qayğıyla əhatə olunan insan üçün vaxt təkrar olunmaz bir məfhumdur. Şair sevinc, kədər qarışıq vaxtı boş keçirməməyi ömrünün mənası bilir. İnsan ömrü də vaxtla qoşadır. Su kimi axıb gedən vaxtdan şair səmərəli istifadə etməyi məsləhət bilir. Vaxtında sevilib-sevilməyə, arzulara çatmağa can atan lirik qəhrəman "hər işi vaxtında gör"-deyir. Mənalı, gözəl keçən vaxtın getməsinə heyflənmir:

Vaxt ərilib söz olur.
Dilimizin ucunda.
Vaxt axırsa qoy axsın,
Gözəl əməl uğrunda.
("Vaxt)

Şairin yaradıcılığında gerçək hadisələr öz şəxsi düşüncələrinə uyğun olaraq poetikləşdirilir. Hegel yazırdı: "Həqiqi lirik şair öz daxili aləmində yaşayır, bütün şəraiti öz poetik fərdiyyətinə uyğun olaraq mənimsəyir və öz daxili aləmini xarici aləmlə, onun şərtləri, tale və konfliktləri ilə necə ən müxtəlif təzahürlə qovuşdursa da, bu materialın təsvirində o həmişə ancaq öz hiss və mühakimələrinin müstəqil həyatiliyini ifadə etmiş olur":

Qaldır göyə, at yerə,
Yernən süründür məni.
Şaxtada dondur məni.
Oda büründür məni.
Çək məni,
aşağı, yuxarı çək.
Çək sola, sağa məni.
Amma yoxsulluq ilə
Çəkmə sınağa məni.
("Çəkmə sınağa məni")

F.Sadiq şe'rlərində insan əməyini yüksək qiymətləndirir. Yaradan -quran əllər şair üçün daha qiymətlidir, qüdrətlidir. Şair şe'rə elə ideyalar, mövzular gətirir ki, insanı düşünməyə,

öz-özlüyündə özünün dediklərindəki həqiqəti götür-qoy eləməyə məcbur edir. Kiminsə şərəfinə, hansısa şahın, hökmdarın, hansısa bir müqəddəs insanını adına qranit sütunlar yonulur, mərmər divarlar hörülür. Şərəfinə tikilən şəxsin adı da o divara nəxş edilir. Şairi bu düşündürmür. Onu düşündürən məsələ doğurdan da həqiqi mə'nada düşündürücüdür. Ayağına ağac qabığından çarıq geyib, o qranit sütunları yonanlar, mərmər divarları hörənlər var, bəs onların adı, zəhməti, əməyi? Şairin qəbul edə bilmədiyi budur:

Bəs bu mərmər divarları,
Hörə-hörə donan da var.

Hanı onlar?

Hanı ağac qabığından,
Çarıq geyən dülgərlərin adları
bəs.

Bir divarda yüz müqəddəs,
Nəxş olunub məhəbbətlə,
Bir bənnanın adı belə
Yazılmayıb.

Axıdılan tərə həyif!
("Qədim kilsə")

F.Sadiq insanları təbii görmək istəyir. Onların yaratdıqları əsərləri də təbii çalarlarla dolu görmək arzusundadır. Sənətkardan da tələbi elə bil budur. Bu da ondan irəli gəlir ki, təbiilik onun qanındadır. O, hər şeydə bir təbiilik gəzir. Ona

görə də sənədli filmin çəkilişində, "sənədsiz" yağan yalançı yağış o filmə yamaq kimi görünür. Və o filmi çəkənin nəzərini yağacaq yağışa cəlb edir, təbii səhnələr yaratmağa çağırır:

Sabah dağlarda
Leysan olacaq.
Leysanı çəkmək
Asan olacaq.
O leysanı çək.
O yağışı çək.
Yalançı yağış
Nəyimə gərək.

("Sənədli filmdə yağış")

Dünyada gərəksiz, yalqız, lazımsız olmaq nəinki insan üçün bir daş üçün də dözülməzdir. O gərəklilik şairi narahat edir:

Yaşayıb heç bir şeyə,
Gərək olmamaq dərdi,
Ölümdən də betərdir.

("Daşlar")

Dağlardan düzlərə, dərələrə yuvarlanıb qalan daşlar bünövrə olmaq, ayaqlar altına döşənmək, "Yerin ən alt qatı"na düşüb təkəni yarımaq, gərək olmaq istəyir. Daşların könlündənmi keçir bu hisslər, yoxsa narahat, dünyanı nura bürümək eşqi ilə yaşayan, yaradan bir insanın?

Yerin altında qalan
Qaya olan.
Dağlardan dərələrə, düzlərə

Yuvarlanan
Daşların dərdi
Sığmır yerə-göyə.
"Niyə bizi görmürlər, niyə?"
Niyə o biri daşlar kimi
bizi də
divara,
qalaya,
körpüyə,
hörmürlər, niyə?

Fikrət Sadıqın bu misralarındakı ən incə detallarda bir dünya mənə yaşayır. Yaşayan insan yarımmaq istəyir məmləkətinə, torpağına, xalqına. Daş insan arzusunu, istəyini özündə ehtiva edir. Bu daşlarınmı istəyidir, ilahi, görən? Yoxsa öz ağılı, qabiliyyətilə çoxlarından qat-qat yüksəklərdə duran ziyalının düşündüklərimidir? Daşların harayında nə yaşayır görəsən? Dünyadan, onun ədalətsizliklərindən inciklikmi, ağılının, zəkasının, qabiliyyətinin gücünün yatıb qalmasından cana döyən zəhmətkeş bir insanın narahatçılığını? Cahilləri kürsülərdə, vəzifələrdə görən, oturduğu yerdə sayan, xalqı, milləti qabağa apara bilməyən, danışanda ağızına çullu dovşan sığmayan məmurların yalançı vədlərindən doyan hər bir qabiliyyətli, istedadlı, enerjili insan bu duyğuları yaşaya bilir və şair Fikrət Daş obrazında canlı İnsanın istək və arzularını ümumiləşdirir. O, daş deyil, o insandır,

o torpaq altında qalmayıb, dağlardan dərələrdən, düzlərdən deyil, illərdən, aylardan, günlərdən keçib, gəlib yetişib, kamil bir insan olub, öz gücünü, cəsarətini göstərmək istəyir, lakin kölgədə qalıb, buna imkan verilmir. Budur şairin daşın dililə dedikləri, demək istədikləri, içini didən haqsızlıqlar. Bu fikirlər Fikrət Sadıq kimi inqilabi düşüncəli bir şairin qəlbində tüğyan eyləyən məsələlərdən bəlkə də biridir. O "daşların" harayına yaxındır şairin bu misraları:

Azadlıq varımdısa hürriyyəti
neynirəm?

Mənzilə çatmışıqsa ta niyyəti
neynirəm?

Dərdlərimiz başına götürüb bu
dünyanı,
Ehtiyaca diz çökən əmniyyəti
neynirəm.

Daban-dabana ziddir alçaqlıqla
ülviyyət,
Alçaqlıq dəbdədirsə ülvyyəti
neynirəm.

Layiq olmayanlara ləyaqət
paylanırsa,
Minnət ilə verilən ləyaqəti
neynirəm.

İnsan əməyi, insan əlinin yaratdığı möcüzələr şairin şerlərinin bəzəyidir. İlk insan "daşı daş ilə yonmaqla, ilk əmək aləti düzəltməklə acizliyin daşını atdı. İnsan əli möcüzələr yaratdı. Şair bütün varlıqların kamili insanın əlinin qüdrətilə kamala çatdığını bildirir. Yerin dərin qatlarına enən insan öz marağı naminə göylərə də əl atdı. Sonsuz fəzanın dərinliklərini fəth etdi. Aya peyk göndərdi. Kosmosa uçdu, Marsın səthinə endi-qalaktikanın sonsuzluğunun şahidi oldu. Aqlın, qüdərtin yaratdığı, icad etdiyi yeniliklər, kəşflər bəşəriyyətin əli ilə oldu. O əllər ki, cansız mermərdən canlı heykəllər yaratdı, polad kimi əyilməz qayaları "yardı", misli-bərabəri olmayan kanalları çəkməklə insan əli xarüqələr yaratdı, dənizləri, çayları, gölləri bir-birinə qovuşdurdu. Eyni zamanda insan əli yaratdığı hidrogen, atom bombaları ilə Naqasaki, Xirosima faciələrini törətdi, yaratdığı əlləri ilə də dünyada Birinci və İkinci dünya müharibəsində milyonlarla günahsız insanların qətlinə fərman verdi. İcad etdiyi silahların köməyi ilə dünyaya sahib olmaq iddiasından bu gün də əl çəkmir, hegemonluq siyasəti yeridir, sayı -hesabı olmayan qanlar tökür. Törətdiyi dəhşətli müharibələr ilə uçurur, dağdır. Bir insanın yaratdığını o biri insan öz əliylə məhv edir. İnsanlara yaxşılıq edən əllərlə yanaşı, qana batan əllər də çoxdur. Gördüyünü, eşitdiyini, insan əlinin törətdiyi möcüzələri, şair

Fikrət ürək ağrısıyla gözümüz önündə canlandırır; yaşamaq naminə əlinin qüvvəsindən istifadə edən insana nə lazımdır? Həyat, o gün də, bu gün də həyat! "Dünyanın şüarı həyatdır bu gün" -deyən şair bəşəriyyəti sülh, əmin- amanlıq içində yaşamağa səsləyir, "qurduğu büsatı uçurmaq" üçün yarıdan əlləri silah götürməməyə çağırır. Bu səsləmədə, çağırışda dünya dolu narahatlıq, həyəcan, təlaş duyulur.

Dünyada yaxşı insanların, yaşamaq eşqilə yaşayan insanların, kağızlar, daşlar üzərində misilsiz lövhələr yaradanların, bir insan övladını həyata qaytarmaq üçün özünü fəda etməyə hazır olan insanların obrazları Fikrət Sadıq şerinin bəzəyidir, tacıdır. "İnsan ölümü utandırır" şerində fədakar həkimin xəstə üstünə gedərkən keçirdiyi narahatçılıqlar, qarşılaşdığı çətinliklər, qorxmadan qarlı- çovğunlu gecəni qət edərkən, piyada da olsa özünün xəstəyə yetirən, bir evin aman-zaman bir oğlunu ölümün pəncəsindən qurtarmaq üçün insan övladının nəyə qadir olduğu təənnüm olunur. Gecəni səhərə kimi ölümlə çarpışan həkimin həyəcanları, övladın başı üstündə narahatlıq keçirən ata-anaya bəxş etdiyi sevinc insan əllərinin bəxş etdiyi sevincdir.

F.Sadıq xalqın yaratdığı incəsənətə vurğun könül sahibidir. Ən yaxşı çalınan saz, kaman, tar, balaban insan övladının əllərinin möcüzəsidir, barmaqlarının kəşfidir. İnsan oğlu arzu, həsrət,

hopmuş musiqisində nələr yaşatmır; vüsal həsrəti, könül istəyi, hicran əzabı, yurd nisgili, qartallı qayalara sahib olmaq arzusu, daha nələr, nələr...

Şair balabançı Həsərət Hüseynovun, görkəmli bəstəkar Qara Qarayevin musiqisində duyduqlarının önündə əsirdir. Eşitdiyi "Ərəb nəğməsi"ndə də insan övladının hiss və duyğularını görürük. Qəm, kədər, sevinc, ümid, arzu bəşəridir. Hansı dildə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, onu dinləyəndə duyursan ki,

Bu nəğmənin bəmində həsrət, intizar,
hicran!

Bu nəğmənin zilində fəryad, çağırış,
üsyandır!

Bu nəğmənin bəmində sakit suların
səsi.

Bu nəğmənin dilində tufanların nərəsi.

Bu nəğmədə qəm də var, kədər də var,
yas da var.

Nifrət də, qisas da var.

("Ərəb nəğməsi")

Afrika xalqlarının azadlıq uğrunda apardıqları mübarizədə qazandıqları qələbə "Afrika" şerinin mövzusudur. 1960-cı ildə Afrika xalqları azadlıq əldə etdi. Ürəklərdəki arzular gül açdı. Nil çayı aşdı-daşdı, amma o sevincdən aşılıb-daşdığından

nə taxıl zəmilərinə, nə kəndlərə, nə bağlara, nə bəndlərə ziyan toxundu:

Müstəmləkə zəncirini
Parça-parça qopardı Nil,
apardı Nil.

Günəş yerə xəlbir-xəlbir od ələyib əsarəti yandırır küllə elədi. Zəncilərin- qara dərililə zəncilərin zəncirləri "xıncım-xıncım" oldu, azadlıq günəşi doğan ölkədə qaraların ağ geyinməsi, ağların qara geyinməsi müstəmləkə zəncirinin qırılmasına, onların öz hüquqlarını müdafiə etməsinə, bir insan kimi öz şəxsi səadətlerini əldə edə bilməsinə işarədir. Şair Afrika xalqının bu sevincinə qoşulur. Onun lirik qəhrəmanları hansı irqə, hansı dinə mənsub olmasından asılı olmayaraq xoşbəxtlik arzusu ilə yaşayır. Bəxtiyar Vahabzadənin dediyi kimi "Sülh mövzusu azadlıq eşqi ilə çırpınan müstəmləkə xalqlarının qollarındakı əsarət zəncirini qırmaq arzusu" Fikrət Sadığın mövzu dairəsinin geniş, əhatəli olduğunu göstərir və "insan kainatın müqabilində bir zərrə olsa da, adi insan ömrü intəhasız zamanın bir saniyəsi olsa da, o kainatın və əbədiyyətin sirlərini öyrənməyə qadirdir. Fikrət kainatın sirli əlifbasını oxumağa başlayan, öz idrakı ilə mübhəm sirləri öyrənməyə can atan adi insanın sonsuz qüdrətini tərənnüm edir".

F.Sadığın muasir nağıllarında insan əvəzsiz varlıqdır. Qumun üstündə "Mağara", "Balıq",

"insan" şəkilləri çəkən balaca qız mağaranı balığa, balığı insana oxşadır. Ona görə də qəlbində öz nağılını düzür, qoşur. Onun nağılında bu dünyada əvvəllər dağlarda xeyli mağaralar, kahalar olub.

Günlərin bir günü,
Ayaq açıb yeriyiblər.

Bir yerdə durmaqdan bezikmiş mağaralar gah qarnıüstə, gah üzü, gah böyrü üstə, gah dizi üstə, başı üstə yığıla-dura

Axışıblar
çaylara, dənizlərə,
balıqlara dönüblər.

Bacalarına su dolub, bir cüt göz olub və mağaranın ağızı balıq ağızı olub".

Balıqlar suda da cana doyub. Yenidən çıxıblar üzə. Gəldikləri sahillərə sürünüblər. Mağaraların kələ-kötür divarları suda olan pulcuqlara çevrildiyindən süründükcə balıqların o pulcuqları tökülür. Ürəklərində tərər tapıb, o pulcuqları çırpıb töküüb, "dönüb olublar insan". Öz ilkinliyini unutmayan insan evlər tikib, yollar çəkib, bütün dünyanı gəzib dolanıb, onun sahibi olub. Dünyanın hər misqalında insan izi axtaran şair nə istəyirsə onu yaradır. İlk insanın suda, quruda izləri axtarılır və o izlərdə insan arzusu əsasdır. Bəli insan arzusu. O insan ki, sudan çıxdı, evlər tikdi, qurdu, yaratdı, arzuları tükənmədi, başının üstündəki mavi səmaya, boş

kainata baxdı, möcüzələr axtardı, gözləmədiyindən də qəribə möcüzələr tapdı. İndi də göyləri fəth etmək istəyir. Quş olub uçmaq, buludlara qoşulmaq istəyib, arzularına çatıb. Burada insan arzusu, istəkləri, həmişə yenilik, macərələr gəzən insanın qorxusuz, hürküsüz yaşamaq fantaziyası baş alıb gedir. Deməli, Fikrət Sadıq insanın ilkinliyini daşda, suda axtarır. Bu axtarış yeni deyil, kökə dönmədir bu. İlkinlərimiz də suyu, Dağı, Daşı insanın yaradıcısı hesab etmişlər və bu inamın işığında möhtəşəm bir mifik dünyalarını qurmuşlar. O mifik ünsürlərdə də insan daima yenilik arzusundadır. Bir yerdə qərar tutmaq istəməyən insan quş olmaq istəyir, ağac da, bulaq da, derya da, göylərə uçmaq üçün qanadlı olmaq da-nə istəyirsə istəsin insan, onun istəyində ancaq yaşamaq istəyi, yenilik duyğusu əsasdır. O, bir yerdə qərar tuta bilməz. Çünki onda elə bir duyğu var ki, bu duyumdur insəanı dəyişən, dəyişdirən, aliləşdirən, möhtəşəmləşdirən. Kim nə bilir, qayalar, mağaralar balıq olub, balıqlar insan olub.... Bunlardan insan necə yaranıb? -sualına romantik cavablar deyilmi? Fikrət Sadıq insanı burada aliləşdirir. O insanları ki onları sevir. O insanları ki, beşikdən qalxanı böyük arzuların qucağında çırpınır. Onlara yetişmək ümidi, arzusuyla çalışır, mübarizə aparır və bu mübarizə onları ümidlərin qoynunda yaşadır.

çoxlarını dəyişir, adilikdən ülviyyətə, insanlıqdan şəhidlik zirvəsinə qaldırır, onun daima yeniliyə, tərəqqiyə səsləyir.

İnsan bu yolda yığılır, durur, çiçəklənir, solur. Şairin lirik qəhrəmanının qəlbində istəyi təkçə yaxşılıq olmayan insan xəbisliyi də bir qorxu yaradır. Fikrət Sadıq "qorxu" məfhumuna öteri baxmır. Bu dünyasının pisini-yaxşısını, ağrısını-acısını, şirinini duyandan ömür yollarının enişini-yoxuşunu görəndən şair "qorxur". Bu qorxudan çox ehtiyatdır. Dünya ölümlü-itimlidir. İnsanlar xeyirxah və daşqəlblidir, paxıl və mərddir, acı dilşirindildir, səmimi və kobuddur. Yaxşını, pisi qanmayan nadandan, yaxşıya göz yumub pisi tərifləyən ikiüzlüdə, üzünə dost, arxasınca düşmən olandan qorxmamaq olmaz. O, təmiz, saf insan olduğundan

Quru böhtandan

Qırmızı tərifdən

Ağ yalandan qorxuram.

-deyir və şairin qorxuları da bəşəridir. Sülhlə müharibə, yaxşılıqla yamanlıq üz-üzə duranda dünya özü qara geymirmi? Bundan qorxmamaq özü qeyri -insanılıqdır. Hər kəs yaşadığı dünyanın əkslikləri ilə qoşadır. Doğruya çəpər çəkilirsə, yalana hədd qoyulmursa, mərdi qova-qova namərd edirlərsə niyə də qorxmasın. Bu qorxaqlığın arxasında insanın öz insani ləyaqətini

qoruyub saxlamaq məsələsi durur. Ona görə də üstüörtülü şəkildə

Həmişə qoçaq olmaq çətindir bu dünyada,
Hərdən bir də qorxaq olur adam-deyir.

F.Sadığın "ışığ" şeirlərində insan-dünya-kainat var. Bu şeirlərdə işıq fəlsəfi, bəşəri bir ucalıqdır. Bu ucalıqda vəhdət və tamlıq ölçüsüzlük, nəhayətsizlik, əbədilik var. Onun şeirlərində torpaq, insan, vətən, zaman, dünya, işıq anlayışları bir-birilə vəhdətdədir. Işıq, od xalqımızın sitayiş yeri, inam ocağıdır. Işıq şairin şeirlərində zamanla-həyatla bir yaranıb.

Işıq inamlarımızda "Avesta"dən əvvəllər də mövcud idi. "Avesta"da od özünəməxsus bir poetika ilə bəzənib. Fikrət Sadıq bu obraza yeni çalarlar vurub. Işıq saflıqdır, işıq yenilikdir, tərəqqidir. Fikrət Sadıq yaradıcılığında işıq böyük, əvəzsiz bir məfhumdur, varlıqdır. Işıq Günəşin timsalıdır. Işıq həyatdır, şairin nəzərində işığın yaşı dünyanın yaranışından başlayır.

Bir cazibə burulğanına düşüb
Əbədi dolanmaqdan:
Bir çınqı alışıdı haçaqsa.
Bir topa dumanlıqdan.

O gün doğulan çınqı,
Günəş oldu, Kürə oldu, közərdi.

Dövrəsində halay vuran
planetlər,
Ondan qopan gözlərdi.

Yer o gözlərin ən gözəlidir, çünki sonsuz səma səltənətində "bəlkə də ilk odlu-sulu torpaq kimi qəbul etdiyi Yer kürəsinin astronomik qanunlarını şair poetik bir dillə vəsf edir. Yer Günəş ətrafında fırlanır, Günəş şairin şerində "başına dolandırır bizim Yeri". Başına dolandırdığı Yer kürəsinin sakinlərini-insanlarını sevdiyindən, insanın dünyaya gələcəyini əvvəldən bildiyindən deryalarında, dənizlərində, çaylarında, neftində, qazında "ışıq yığıb saxlayıb", "gizlətməyib yerdən heç nəyini".

Zaman və məkan qütblərini yalnız işıq sürəti birləşdirə bilirsə, ən böyük tamlığı və vəhdəti işıq sürəti mümkün edirsə, onda şair poetik fikirlərində nə qədər haqlıdır:

Amalı işıq olub
ışığın hər zaman.
Yaşda hamıdan böyük,
Hünərdə hamıdan iti,
Mərdlikdə hamıdan ulu,
Səxavətdə Günəşə tay,
ucalardan uca,
Həmişəcavan, həmişə
Əbədi işıq.

İşıq F.Sadiq şerlərində elə bir tərif alıb ki, fiziklər, riyaziyyatçılar, astronomiklər işığa belə tərif verə bilərdilərmə görə?

Doğra, parçala, kəs, sındır.

Böl, quyuya at, as işığı.

Yenə işıq olacaq.

Bütövü də işıqdır, zərrəsi də.

Rəngi də işıqdır, səsi də.

Həcmi də, tutumu da, biçimi də.

İşıqdır, işıqdır, ancaq.

Əsrlərin zülmətini yara-yara

qorxudulsa da,

gizlədilsə də,

ışığı olub insanlara.

-deyir və özünü işıq övladı kimi vəsf edir. İnsan harda olursa-olsun işıq axtarır, sevgi də, ünsiyyət də, söz də işığa "möhtac"dır. Gecə də, gündüz də insana işıq gərəkdir. "İşıqdan doğulmuşuq, işıqdan" israrla deyir və insanın əməlində, qəlbində də işıq gəzir, onun insani keyfiyyətlərini işıqla, onun çəkisi ilə ölçür:

Qəlbində işığı çox olanın,

Ocaq söndürə bilməz əli.

Söndürmək istəsə də gəlməz əli.

İşıq ədalətlidir, düzdür, haqqına tapınandır. Yaxşılara ana olan, yalanlara gülən işıq bir Obrazdır. O, Gecələr yanır, gündüzlər var, dünyanın hər üzünü görür və ona görə də "çox görüb, çox bilir işıq". İşığın adında bir həqiqət

var. O yalanı sevmir, hiylədən uzaqdır, o mərddir, Prometey onu oğurlayıb insan övladına çatdırmaq istəyəndə, allahlar allahlıqlarıyla qorxub, bunu "gizlətsə" də od qorxmadan, yarpağı yandırır keçib, "məni aparırlar" deyə comərdlik edir, həqiqətin işıq üçün əvəzi yoxdur və ona görə də mayasına qatılacaq haramı istəmir. Işıq eyni zamanda səbirli, dözümlüdür. İnsan övladına gərəkliliyini bilib tələsmədən ona çatacağı günü də dözümlə gözləyir. Şair Prometey tərəfindən oğurlanıb insanlara çatdırılan işığa-oda, onun insan övladının səadəti, firavanlığı naminə istifadəsinə poetik mənə verir. Işıq obrazdır. Işıq Fikrət Sadıq üçün öz əqidəsi uğrunda döyüşən, əzilən, vurulan, vuruşan, hər cür əzablara sinə gərən mərd, azadlıq mücahidini xatırladır. O azadlıq mücahidini ki, işini, ömrünü vətənin, xalqının xoşbəxtliyi naminə qurban verdiyindən xalq üçün müqəddəs, işıqlı bir yolun yolçusu olduğundan sevilir, xalqın, vətənin işığı, ziyası, nuru kimi yüksək qiymətini alır. Taleyini insanların xoşbəxtliyi naminə qurban verərək öz xalqını insanları necə sevir, işıq da onları elə sevir. Bu işıqda bir yanımcılıq var, inadkarlıq var, cəsəət var, dözümlü var.... İnsan xoşbəxtliyi naminə işıq o qədər fədakardır ki, "mumda" əridib şam döndəriblər, insan kimi "qəlbini şan-şan" ediblər, ocaqda qaynadıb "dağ" ediblər, şüşə qəfəsə

salıb "dustaq" ömrünü yaşadıblar, hətta Nəsimi tək dara çəkiblər, amma şöləsini, işığını, nurunu, insana bəxş etdiyi sevincini duyub, "bir dəfə də incimədi, küsənmədi taleyinə".

İşıq Fikrət Sadıq üçün budur. İşığın ömrü insanın ömrü kimi mənalandırılır. İşıqla üzbəüz, təkbətək söhbətində şairin daxili aləmi, duyğu və düşüncələri özünün təzahür formasını, bədii ifadəsini tapır. Milli-mənəvi, etnik, əxlaqi dəyərlərimizə söykənərək yazılır Fikrət Sadığın şeirləri. Kainatın təməl daşı kimi vəsf etdiyi işıq-od yaxşı ki var. İnsan aqlını, düşüncəsini işığa bənzədən şair "bəşərin yoludur, işığın yolu"-deyir.

Bəxtiyar Vahabzadə:

Azərbaycan oğluyam,

Odu Allah sanmışam.

Anam torpaq,

Atam od,

Mən oddan yaranmışam

-deyirsə, Fikrət Sadıq oda bağlılığını bu cür tərənnüm edir:

Mən lap uşaqlıqdan vurğunam
oda.

İşıq axtarardı gözüm hər axşam.

Anam lampamızı gec yandıranda

"Cızza, cızza" deyib çox

ağlamışam.

Hələ indiyədək qalıb yadımda
Əlim yana-yana od qaladığım.
İlan gözündəki parıltını da
İşığa oxşadıb qamarladığım.

Hörmətli şairimiz Musa Yaqub onun işıq mövzusunda şerlərində nələr görmür: "ilan gözlərində olsa belə o işığı, o parıltını qamarlayıb tutmaq istəyən Fikrət.

Ömrünün bütün mərhələlərində Fikrətin içindən keçən o işıq onun şerlərinə, misralarına axıb keçib, oxucularının ürəyinə ümid işığı verib, yaşamağa inam işığı paylayıb.

İşıq olmasa gül-çiçək üstə şəh parlamaz. İşıq olan yerdə inci var, üzük qaşığı var, zərgər işi var. Məhz Fikrət könlünün işığıyla şerdə söz üstündə zərgər işi görür, inci yaradır, sözə rəng vurur, üzüyə qaş qoyur. Budur əsil söz sənəti".

F.Sadığın şerlərində insan təbiətindəki işıq xeyirxahlıq, nəciblikdir. İşıq obrazı onun bütün yaradıcılığından qırmızı bir xətt kimi keçir və "İşığın yaşı" kimi poemanın mövzusunə çevrilir. Lirik assasiyalar silsiləsi kimi yazılmış bu poemada işıq obrazı insanın mənəvi tarixinin əsas başlanğıclarından biri kimi poetikləşir".

Cənub qütbünün buzlaşmadan əvvəlki dövrünün xəritəsinin tapılması haqqında danışılan sözlərə şair həm inanır, həm inanmır. Atlantida adlı dünyanın varlığına, orda bütün canlıların dil açıb danışmasına inanır da, inanmır

da. İnsan övladı bilir ki, harda sülh əmin -amanlıq varsa, harda səmimiyyət varsa orda gülüstan olar. Bunları bəlkə həqiqət, bəlkə fərziyyələr hesab edib eşitdiklərinə inamında şübhələr dolaşan şair fəqət dəhşətli bir şeyə inanır, özü də heç bir şübhəsi olmadan inanır. İnanır ki, "atom dolu raketlər" qitələrdən qitələrə uçuş etsə, onda

Nə dünya qalar, nə xəritəsi.

Nə Atlantida əfsanəsi.

Nə də balıqların səsi.

"Dövrələr" Fikrət Sadığın eyni adlı şeirində ayrıca bir mövzudur. Dövrələr silahına, Allahına, günahına görə məşhurdur.

Daş-Tunc-Mis dövrü

Bu

üçü bir yerdə

parçalanma

və güc dövrüdür.

Sonra da

Ömürə,

kömürə,

dəmirə.

Ondan sonrakı dövrləri şair ən pis dövr kimi qiymətləndirməkdə haqlıdır. Müharibələr, ziddiyyətlər, bir-birilə ədavət və bundan da dəhşətli dərdlərin içində-"itib-batıb, haqq-ədalət dövrü". Və o zamandan bəri davam edən çox "uzun" çəkən "tarixin bu paxıl və xəbis dövrü"

şairi dəhşətə gətirir və həsrətlə "qızıl dövrü, gümüş dövrü, mis dövrü" arzulayır.

Şairin özünün dediyi kimi bu xəbis dünyada qazancı beton ev. "ton-ton" dərd, qəm, "misqal-misqal" sevinçdir.

"Mən adicə insanam" şərinə şair yer üzünün əşrəfi insanın gəldi-gedər olduğunu, dünyada işə əməli qaldığını "Mən kainata baxılsa ən kiçik zərrənin mində biriyəm" -deyir. Amma "düşüncə"sinin günəşdən qətrə-qətrə içdiyi ziyasıyla, zəkasıyla nələrə qadir olduğunu kim bilmir. O, qabarlı əllərilə sahibini Veneraya, Marsa çatdıran insanın "fəqət adi olmayan, kainat kimi sonsuz, işıqlı idrakı" var. Eyni zamanda o idrakın sayəsində qazandığı, gücü, qüdrəti, arzu-niyyəti var. Şairin nəzərində insan belə böyük varlıqdır.

F.Sadiq insan övladının gücünü, tərərini, qeyrətini, əlinin, qolunun qüvvəsini kor qoyan silahlara qarşıdır:

Hələ tufəngi görüb,
İnsana acıdı Koroğlu.

Dedi:

"Hünər getdi
Mərdlik getdi".

Bəs görseydi atom yüklü raketi?

F. Sadiq yaradıcılığında xoşbəxtlik gəzmir. Hərə xoşbəxtliyi bir şeydə görür. Birinin xoşbəxtlik sandığı şey, digəri üçün istirab ola

bilər. Sipinoza xoşbəтлиyi insanın "Ağıl və zəkasında" öz aydın ideyalarında axtarmaqda görürsə, F.Sadıq xoşbətlilik haqqında düşüncələrində böyük filosoflara bənzəyir. Sipinoza bildirir ki, "insanını həqiqi xoşbətliliyi və səadəti yalnız onun müdrikliyində və həqiqəti dərk etməsindədir. Dünya insan üçün geniş məfhumdur. İnsan- dünya fəlsəfəsi müxtəlif baxışları özündə yaşadır. İnsanın dünyanı necə dərk etməsi haqqında baxışlar zəngin və müxtəlifdir: "insan nə qədər dünyanı və özünü dərindən dərk edərsə bir o qədər azad olar,... öz hiss və ehtiraslarına düzgün nəzarət edə bilər. Dünyanın dərk olunması ruha ən ülvi sakitlik verir. Əsil xoşbətlilik, səadət, nəşə, sevinc mənbəyinə çevrilir. Dünyanı və özünü dərk etmə insana onun səadəti üçün son dərəcə vacib olan təmkinlik verir, ətraf mühitdə baş verən hadisələrə səbrlə aydın, ağıllı, yanaşmağı, tez-tez özündən çıxmağı, hirsələnməyi, qəzəblənməyi öyrədir."

Şairin gözündə Çörək bu dünyanın ən qiymətli sərvətidir. Gövdəsi saman çöpü olsa da, bütün yer kürəsi "Söykənib çiyinə" deyir şair: hər evdə əziz, müqəddəs sayılan çörək insanın ilk kəşfidir görən? Odu Olimpdən gəlib, Prometey oğurlayıb insanlara veribsə, insanını özünün də kəşfi balaca kəşf deyildir.

Çörəyi ilk dəfə kəşf edib insan,

Çörəyi tapıblar ana torpaqdan.

Çörək insana torpağın verdiyi gücün rəmzidir. Çörək təkçə yaşamaq üçün yeyilmir. Çörəyin bir loğması nəyə qadir deyil?

Yeddi dağ aşırır təkçə bir loğma.

Bu doğma torpağın gücü deyilmi.

Çörək torpaqdan cövhər, günəşdən nur alır. Kəhrəba rəngli, qızıl sünbülsüz "arzular solar" deyər- şair onu nəvazişlə oxşayır. Onu dən-dən, tel-tel olmağa səsləyir, çünki onunla sevinir insan. Çörək insan övladının qeyrət, tərər rəmzidir. Çörəyi bol olan vətən basılmaz. Çörək insanı dost qapısına apardıqı kimi, düşmən ayağına da aparmaq qüdrətinə sahibdir. Ona görə də şair ana torpağın kəhrəba rəngli buğda zəmilərini oxşayır, sevir, çöllərinin, çəmənlərinin sünbüllə bəzənməsini arzulayır və istədiyi də budur ki, "vətənin çörəyi bol olsun gərək". Bəli gərək çörək bol olsun ki çörəyə olan ehtiyac ona dost - düşmən qapısı döydürməsin. Çörək şair üçün dünyanın hər cür var-dövlətindən qiymətlidir. Şirvanın, Muğanın bərəkəti, buğdanın bir ovucunu bir ovuc mirvariyə dəyişməz şair.

Dünya insanı qayğı, qüسسə, dərdlə yükləyib. Bəzən bu dərd, qəm şairin lirik qəhrəmanını "çaşbaş" salır və bu çaşbaşlıqda dərd də özünü itirir. Səbrini dalğalar "oy"muş insanın nə üz tutulası ada, nə söz deyiləsi adamı, nə yaxın bir sirdaşı qalır. Bomboş qəfəsə bənzətədiyi üreyinə

yaxın qardaş-bacı yoxluğu, həyəcan, qüسسə dolu
bu dünyadan şairə ancaq təlaş qalıb:

Dərd mənimlə tutub qurşaq.

Bilirəm ki, o yıxacaq.

Ömür boyu mənə ancaq

Yaşamaq yox, təlaş qalıb.

("Qalıb")

İnsan övladı üçün ümid həyatdır. Ümidsizlik
ölümə aparar insanı. Fikrət Sadığın lirik
qəhrəmanı ümidə də daha bel bağlamır. Dərd
onu üstələyib, yaraları daha ağıttır.

Yep yekə bir ümid istə.

Gətir qoyum yaram üstə.

Ölçüsü düşməz üst-üstə.

Yaram dərin-batar ümid.

Lirik qəhrəman fikirlərində təzadlıdır. İnsanı
yarı yolda qoyan ümid, yaranın dərinliyində batan
ümid yenə "yoxdan" yaxşıdır. Ona da "taleyin
naxşı", Allahın "bəxşi" kimi baxır, əl tutacağına
inanır. Nə yaxşı ki ümid var, o ümid ki, insanı
ovundurur, bəzən aldadır, qışının, baharının
gələcəyi ümidi ilə yaşayır insan. Demək ümid
insan üçün yaşamağa, inama çağıran bir
qüvvədir, yaxşı istəkdir:

Həyat ümidlə xoş olar.

Ümiddə bu cazibə var.

Çəkib bizi də aparar.

Ömür boyu qatar-ümid.

Ümid- ömür çəkib aparən qatar. İnsan ümidlə yaşayır, gecənin zülmətinin günəşli gündüzlə əvəz olunacağına ümidini itirmir, pis, çətin günlərin ömrü az olacağına ümid edir. Çətine düşəndə insan sabaha ümidlə baxır. Ümid insan ömrünün həm də meyarıdır. Bu ümid də elə bil ruhun köməkçisidir, insanın qəlbinin harasında gizlənilib, ona lazım olanda karına gəlir, köməyinə çatır. Fikrət Sadığın yaradıcılığında ümidin imkanları belə çox, zəngindir.

Şair üçün insan ömrü boyu çalışmalıdır. Onun arzuları, işi tükənməməlidir. İnsan işdə, hərəkətdə özünü görməlidir. İşini qurtarmışlar onun nəzərində ölmüşlərdir. İnsan daima nə iş etməlidir, ömrünün axırına qədər, elə son anına qədər də:

Yaşasın işi yarımçıq qalanlar.

Son anadək narahat olanlar.

Çünki şairin nəzərində "işini qurtarıb ölənlər, çoxdan ölmüşlərdir".

Azərbaycanın bu günkü ictimai-siyasi, elmi-texniki səviyyəsi özündən əvvəlki dövrlərdən tamamilə fərqlidir.

Fəsillər imkan verir ki, şair insan-ömür haqqında düşüncələrini vəsf etsin. Bahar qıza, yay oğlana, payız ata-anaya bənzədilir. Bar gətirən, qayğı çəkən Bahar fəsillərin "ağlayıb-gülən"i, həm də şairin nəzərində "sevginin, dözümlü, inamın" son zirvəsidir. Bahar şıltaq bir

qıza, yay dəliqanlı bir cavana, payız mehriban, qayğıkeş ata-anaya bənzədildiği halda qış qoca qarı kimi təqdim edilir. Şair insan ömrünü bu fəsillərə bölür, dörd fəsli bütöv bir ömür kimi vəsf edir və onu sənət aləmində dörd misrada verilmiş, bitkin bir şer forması olan rübaiyə bənzədir və bütün bu tərənnüm etdiklərinin səbəbkarı dünyanı bilir.

Dünya, bunlar sənin işindir,

Dörd əlin var sənin.

Dördü də uzun dünya!

Dörddür sənin üzün dünya!-

Yaz əliylə gətirən, payız əliylə aparan, yay əliylə nur əliyən, payızında yazı ağlayan Dünyaya şair başqa bir ömür arzulayır. Elə bir ömür ki, onun insan ömrünün payızı olduğu halda Dünyanın payızı olmasın."qoy Dünya həmişə bahar olsun!" -deyir şair və bilir ki, insan gəldi-gedərdir, "Dünya var olsun! " Dünyanın əbədiliyini, varlığını arzulayan şair onu sevir. Dünya sevgisi onun qəlbində yegənə məşəldir. O məşəlin işığında dünyada onu əvəz edəcək nəslini, soyunu görür, çünki bir nəvə eşqilə diz çöküb Allahına "mənə bir nəvə bəxş elə"- deyib dua edəndə də dünyanın varlığının etibarlılığının işığında istəyini bəyan edirdi. Dünyanın varlığını arzulayan şair elə o varlıqda əzəli əbədi insanı da görmək istəyir. Dünya öz fəsilləriylə qoy yaşasın. Nə qədər həyat var, insan övladı

yaşasın, elə o özü də razıdır ki, nə qədər ki həyat var, ona yaşamaq nəşib olsun, ona xəzan yağışlarını görmək nəşib olsun. Dünyanın hansı üzü olur-olsun insan üçün həyat deməkdir, elə qarlı qışı da, payızı da. Şair razıdır ki, dünya onu qışına, payızına düçar eləsin, çünki bu payız ona ömrünü xatırladır, özünü xatırladır:

Bir daha "payızdan nə qaldı"-
demə,

Bircə yarpağından yazmışam
hələ.

Bu gün payız mənə daha
əzizdir,

Kəşib ömrümün payızı ilə.

Şair təxəyyülünün yaratdığı qəribə bir oxşarlıq, bənzərlik misralardakı lirizm şairə imkan verir ki, ürəyindən keçən hissləri bu qarın yaratdığı mənərə daxilində açıb töksün. Hər tərəfə yağan qar ayaq altında əziləcək qar-çiçəyə bənzəyir, insan onu tapdayıb üstündən keçsə bu qar-çiçək əziləcək. Bunun üçün isə " təbiətin haqqı yoxdur" insanları qınaya. Çünki insanın əzizləri də o torpaq altındadır. Qar yağması, küləyin, şaxtanın onu buza döndərməsi, Günəşin o buzu, şaxtanı əritməsi, qarın ağ nura boyanması şairi mətləb üstünə gətirir:

Qara baxıb,
Qara demək
Ağ yalandır.

Daha ağı,
Qara görmək,
Qaralandı.

Və şair qarı tərənnüm edir, şişirtmədən, aydın, təbii bir şəkildə və bir gün onun "sürüşkən"lik bəhanəsiylə qazınıb kürünməsində başqa bir mənə gəzir; insanlar arasında yaxşılardan, istedadlıların mənən məhv edilməsindən narahatlığını ifadə edir.

F.Sadıqın qələmə aldığı mövzular rəngarəngdir. O müşahidə etdiyini, gördüklərini, bildiklərini, onu narahat edən həyat problemlərini bədii sözün gücü ilə müxtəlif poetik formalarda vermək qabiliyyətinə malikdir. Hay-küydən, şablon ifadələrdən uzaq həyat həqiqətlərini sənətkarlıqla öz əsərlərində əks etdirən sənətkardır. Onun müraciət etdiyi mövzular-təbiət gözəllikləri, ata-ana sevgisi, övlad məhəbbəti, müharibənin törətdiyi ağrı-acılar, fəlakətlər, müasir həyat, ziddiyyətli cəmiyyət hadisələri, ailə sevgi münasibətləri, müxtəlif şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətinin tərənnümü, uşaqlıq illəri ilə bağlı acılı-şirinli xatirələri təşkil edir.

Dünya təzadlarla dolu olsa da şair öz vətənini təzadlar içində görmək istəmir. Çünki o bilir ki, bütün aləm təzadlarla doludur. Bir-birinə bənzəməyən barmaqlar, qocaya-cavana, ağa-qaraya, əsgərə-qoçuya bölünən, bir-birinə bənzəməyən, peşələri də müxtəlif insanlardır bu

dünyanın sahibləri. Hər canlının öz gücü, hər meyvənin öz dadı var, bir ananın övladları bir-birinə bənzəmir. Vaxt da bir-birinə bənzəmir. Dünyanın bütün bu təzadlarında şair bir təbiilik görür. Lakin onu insanlıq üçün qəbul edə bilmir.

Bu duyumlar "Baş daşına yazılmış biri vardı, biri yoxdu" şeərində də qəlb göynədicidir. Şair daşa yazılmış bu sözləri göz yaşına bənzədir. "Biri vardı" ilə başlayan, "biri yoxdu" ilə sönən həyat insan üçün nədir?-sualına cavab verir:

Uyu nağıl yaşlı yavru!

Torpağın qu tükü olsun!

Onsuz da bu dünyada hamını

"Biri vardı, biri yoxdu" yaşadır.

Şair "Biri vardı, biri yoxdu" nağıl başını yanıqlı fəryada, "daş beşikdə ana laylası"na bənzədir. "Biri vardı" ilə başlayır, "biri yoxdu" ilə həyat sona yetir. Nağıla bənzəyən ömür, onun kədəri, qüssəsi, dərdi, itkidən doğan göz yaşı dolu bu şeərdə "budağında sınımış qönçə"nin başdaşına yazılan yazı şairin bu misraya geydirdiyi poetik don həyat fəlsəfəsidir, insan fəlsəfəsidir, olum-ölüm fəlsəfəsidir. Dünyanın bütün sevincinə bərabər tutulan bir damla göz yaşının fəlsəfəsidir. İnsan üçün iztirab, dərd fəlsəfəsidir. Dünya sirlər dünyasıdır, bir yandan boşalır, bir yandan dolur. Birinə sevinc, birinə qəm, birinə qönçəsində solmaq, birinə artıq çəliyini belə əlində saxlamaq imkanı olmamaq, ömründən bezar yaşamaq,

qocalıb əldən düşmək, qismətinə yazılan tale yazısı, yarımçıq ömür, əziz itkidən doğan kədər-nə istəsən taparsan Fikrət Sadıqın "Biri vardı, biri yoxdu" misrasının içində. Bəlkə də nə qədər görə bilmədiyimiz məsələlər var bu misralarda. Bir epopeyadır; Yarımçıq insan ömrü haqqında epopeya, ümidlərin işığında yaşayan insan haqqında, ümidləri üzülən insan haqqında... nə ad verirsinizsə verin, bu şer belədir, olduğu kimidir. Ölçüsü, meyarı olmayan insan kədərini duyan, insanlığın qayğısını, dərini öz şəxsi dərdi, qüssəsi kimi qəbul edən kövrək ürəkli, saf insanların qəlbindən qopub gələ bilən bu misralarda insan dərdi var.

Müharibə -insan həyatına ən ağır müsibətlər gətirən dəhşətli kabusdur. Fikrət Sadıq Böyük Vətən müharibəsinin, İkinci Dünya müharibəsinin dəhşətlərini yaşamış sovet adamlarındandır. Müharibə dövründə bütün sovet adamlarının qapısını qara kağızlar döyüb. Müharibənin ağrı-acıların əsrlər keçsə də yaddan çıxmaz. Fikrət Sadıq Macarıstanda, Berlin yaxınlığındakı döyüşlərdə qardaşı həlak olmuş belarus yazıçısı, dostu İvan Novikova "13-lər" adlı bir poema həsr etmişdir. 45--ci ilin baharında həlak olmuş on üç əsgərin qələbəyə az qaldığı bir vaxtda həlak olmaları onu mütəəsir edir. Onları "durna qatarından" ayrılıb qalan, bahar buludundan "qırılıb qaçan" onüçlər adlandırır. On üç əsgərin

qara mərmər bařdařları qarřısında dayanıb dřnclr dalan řair dostunun qlbndn kenleri ürəkdən duyur, onun kdrin řrik olur:

Sən bu uzun yolu qardař deyib gəlmisən,

Bu dařı deyib gəlmisən.

Tsllndn sa alıb,

mddn çarıq geyib gəlmisən.

Sənin gzlernd oxudum davanı,

Sənin gzlernd gördüm davanı.

On  məzarın önündə řam yandıran "llr
bař yirm"

-deyən řair onları dođma, ziz adamları kimi qiymətləndirir.

Müharibə çox lkleri, yerleri viran, çox övladları yetim, qadınları dul, qocaları dilsiz qoydu. İkinci dünya müharibəsi tarixə Xatın kəndinin msibtini gətirdi. řair bu kəndi gəzir, müharibənin törətdiyi qanlı hadislerin řahidi olur, müharibəni lənətləyir. Hər qarıřı "tn hərbin dařa dnmř bir dastanı" kimi gördüyü Xatın kəndi z görkəmi ilə insanların rynd dař kimi asılıb qalır. Bu kədər, qsse dözülməzdir, çünki burda insan övladına, insanlıq dünyasına divan tutulub. İndi bu kənd bir qbiristan knddir. Bütün əhalisi yandırılıř, glllnmiř, meřleri, bađaları, kinleri, quyuları, doqqazları insansız qalmıř, ocaqsız, odsuz qalmıř, gəlin baxıřlı, Xatın grnřl,

Xatın kəndinin sinəsinə çəkilmiş dağdır. O yerləri gəzmək də mümkün deyil.

Sənin yaslı torpağına qədəm basmaq asan deyil.

Zənglərinin naləsinə qulaq asmaq asan deyil.

Ah çəkməklə qəzəb sönməz, amma susmaq asan deyil.

Körpələrin yandırılıb, civil-civil,
Gəlinlərin güllələnib xanım- xatın,
Gəldim Xatın, gördüm Xatın.

Belarusiyanını Minski vilayətinin keçmiş Xatın kəndinin yerində Alman faşist işğalçılarının tamamilə məhv etdiyi Belarus kəndləri, əhalisinin xatirəsinə yaradılmış bu kompleks Belarusiya Böyük vətən müharibəsi tarixi muzeyinin bir filialı kimi bu gün də bütün müharibə sevənlərə, faşistlərə ibrət dərslidir.

Onun əsərlərində müharibə insanı fiziki və mənəvi cəhətdən şikəst edir. Bunlarda qəzəb, mərdlik, dözümlü, ləyaqət, müharibə törəmənlərə qarşı nifrət güclüdür. Müharibənin qayğılarını ödəmək üçün bütün işçi qüvvələrinin döyüşə getməsi, təsərrüfatın qadın və uşaqların, qocaların öhdəsinə buraxılması, ölkənin kənd təsərrüfatının dağılması nəticəsində yaranan aclıq, qıtlıq, çörəyin talonla verilməsi, insanların gecə-gündüz çörək növbəsinə durması onları əvəz edən daşların düzümündə, görkəmində

bədiiləşdirilir, müharibəyə nifrəti artırır. İllərlə qardaş axtarıb, məzarını ziyarət qisməti olmuş, mərmər məzarın önündə diz çöküb qardaş faciəsinin ağrı-acısını, çəkdiyi əzabları gözlərində gördüyü dostu şair Novikovun əzablarını, müharibənin insan övladını başına açdığı müsibətləri ümumiləşdirir.

Müharibə F.Sadıqın öz taleyində də az acı izlər qoymayıb. O, müharibə şəraitində insanların çəkdiyi əzabları görüb və onları öz şərlərində daha təsirli verib.

"Ucadandanışan" əsərində balaca mantyorun keçirdiyi hisslər tərənnüm olunur. "45- mayı, Bayıl, Krasin küçəsi" ilə bağlı şairin balaca lirik qəhrəmanının xoş xatirələri ilə bağlıdır. O balaca mantyor ki, "Uca daş binanın dənizə baxan sərt divarına ucadandanışan bərkidib: o ucadandanışan gözləri, qulaqları intizarda olanlara "davanın" qurtardığını bəyan edib:

Analar, bacılar.
Gözünüz aydın,
Dava qurtarıb"

-bunu ucadandanışan dedi. Balaca mantyor da o sevinci, o şad xəbəri sahilə qaçıb, dalğaları çağıraraq onlara dedi, "dənizdən muştuluq aldı", o sözün sehrində

Mantyor
var səsilə qışqırdı,
Üfüqə, günəşə:

"Dava qurtarıb".
Uzaq-uzaq adalardan
qayıtdı əks-səda:
"Dava qurtarıb".
və
Hələ də qulağımdadır,
O qayaların əks-sədası.

-deyən şair elə o balaca mantyorun özüdür. Müharibəni görməsə də onun acılarını dadmış insandır. Uşaqılıq illəri müharibə vaxtına düşəndir. "Ağ cığır"da o yaşlılarının çəkdiyi əzabları, qüssələri, müharibənin insanlara gətirdiyi fəlakətləri ümumiləşdirir. Cəbhəyə qaçan üç uşaq-qoçaq əsgərlər tərəfindən geri qaytarılır. Atasından gələn qara kağıza dözməyən balaca qoçağın qəlbində düşməyə nifrət odu alovlanır. Onun intiqamını almaq üçün özünü cəbhəyə atan oğlan "mən dərdə olsa əgər, mən yaşda da əsgər olar"- deyir. Dərd-qəzəb, kin, nifrət onu müharibəyə, cəbhəyə səsləyir. Bənövşə adlı zərif bir çiçəyə bənzədilən qızcıqazın heç kimi olmadığından-yalqızlığından cəbhəyə qaçır. "Bircə atası vardı, o da cəbhədə" idi. Möhtac olduğu ata səsine:

Yaxşısı budur kəsin dilimi,
Amma yolumu kəsməyin, əmilər!
Qoyun bircə dəfə görüm,
Lap uzaqdan görüm nolar
Ümidimi, təsəllimi".

Üçlərdən biri- on üç yaşlı, onlardan bir qədər böyük oğlan sənət məktəbində oxuyurdu və artıq "əlim tufəng tutur daha" fikriylə cəbhəyə can atır. Onu tutsalar da, geri qaytarsalar da:

Tutmayın dörd bir yanıma,
Mən onsuz da qaçacağam

-söyləyir.

İpə-sapa yatmayan bu qoçaq əsgərlərə söz gəlməməsi üçün, kimisə zərbə altında qoymamaq üçün qaçmağa yollar axtarır və belə qərara gəlir ki "komandirin qabağından "qaç"sın. Fikirlər içində çırpınan uşaq leytenantı tutmasaydı "yıxılacaqdı az qala". Elə bu anda oğlanın yadına bir nağıl düşür. Ova çıxmış şah öz adamlarıyla bir ceyranı mühasirəyə alır, hər tərəfdən dövrəyə alınan ceyran can hayında, şah isə əylənməkdədir. Şah əmr edir ki:

"Kimin başı üstədən atılsa ceyran
o atlı keçəcək başından".

Ceyran bu anda "ox kimi sıç"rayıb şahın başının üstündən yoxa çıxır. Lirik qəhərman bu nağılın şirin xəyalları içərisində uçarkən, leytenant "üzüquyulu" qara yıxılır. Oğlan bundan istifadə edib üz qoyur qarın üstüylə qaçmağa. "ta dənizəcən yıxıla-dura" qaçan balaca qoçaq onu heç kimsenin qovmadığını gördükdə təəccüblənir. Çıxa bilmədiyi qar-ağ cığır zolaq onu geri qayıtmağa səsələyir:

Ağ zolaqda ay nuru,

Ağ zolaqda aydan arı,
Sudan duru olur insan.

Şairin balaca qəhrəmanı öz işindən peşiman olub vağzala qayıdır. Əsgərlərin leytenantın yaralarını sarıdığına görür. Yaralı leytenantı baxan Bənövşənin, qıvrımsaçlı o balaca oğlanın kədər dolu baxışlarını görür. Qaçdığından peşiman olur. Kırım döyüşlərində ağır yaralanmış, hələ yaraları sağalmamış leytenantın yaralarından axan qan onun taleyinə acıyan, müharibənin dəhşətlərini bu balaca yaşında görməsini istəməyən və buna görə də onun cəbhəyə getməsinə mane olan, evinə qayıtmağa çalışan leytenantın yanında diz çökür: "qaçmaram daha" deyir. Qıvrımsaçlı oğlanı anasına, balaca Bənövşəni uşaq evinə, üçüncü uşağı "İşıqçı" məktəbinə qaytarırlar. İndi o işıqçı oğlan illər keçsə də qaranlıqdan işığa, ölümdən onu həyata, gələcəyə qaytaran o leytenantı axtarır. O qarlı günlərin acı xatirələri içərisində lirik qəhrəman qıvrımsaçlı oğlanı, Bənövşəni, leytenantı, onun yaralarını sarıyan əsgərləri xatırlayır. Onları o qarlı, acı xatirələrin şahidlərini arzulayır.

Amma qayıtmasın o günlər,
O günlər qayıtmasın!

-deyə müharibənin vurduğu zərbələri görmüş,
canında, taleyində, həyatında ağrısını çəkmiş bir
insan kimi lənətləyir, o günləri bir də görmək

isitemir. Çünki o günlər -müharibə, faciələr, dəhşətlərlə dolu idi. Ölüm yuvasıydı, o müharibədə şair əzizlərini itirdi. Müharibəyə lənət oxuyan qəhrəman o illərin aclığını, yalnız bir tikə çörəyin həsrətini çəkənlərin, çörək dükanlarının qabağında növbə çəkən yorğun qocaları, qoltuq ağacına söykənib saatlarla növbə gözləyən yaralıların, qoca qaprıların baxışlarını göz önünə gətirir, müharibəyə lənət oxuyur. Onun kimi müharibənin dəhşətlərini yaşamış şairin ümid, həsrət, sevgi, məhəbbət, doğmalığ hissi ilə xatırladığı Qərənfil, uşaqılıq illəri, insanları, hətta balacaları bir-birinə yaxın, doğma edən bir ümumi qayğı-müharibənin törətdiyi qayğılar, insan övladının xoşbəxtliyini, sevincini, ümidini, gəncliyini, sevib-sevilmək duyğularını əlindən alıb-bütün diqqəti özünə cəlb etmək istəyən egoist, murdar, çirkin müharibəyə lənət onları birləşdirir:

Bizi yaxınlaşdıran
Bəlkə məhəbbət imiş,
Qayğısız ilk məhəbbət.
Bəlkə də həsrət imiş.

Bəli, bu idi onları bir-birinə bu qədər yaxınlaşdıran müharibənin əllərindən aldığı əzizlərinin görmək həsrəti:

Sənin "qardaş" həsrətin,
Mənim bacı həsrətim,
Onda şirin həsrətim,

İndi acı həsrətim.
Yaşıl xatirələrim,
Yadıma düşdü bir-bir.
O günlərə qayıtdım.
Addım-addım, Qərənfil,
Çörək dərdimizi də,
Ürək dərdimizi də,
Xağırladım Qərənfil!

"Beş yarpaq" poemalar silsiləsindəki "Yadımdamı, Qərənfil", "Ağ cığır", "Ucadandanışan", "Qərib at, Qəribə at", "Səhrada tənha buruq" müharibənin ağır xatirələrindən, insanlara həsrət, göz yaşı, ayrılıq əzablarından Azərbaycanın taleyinə vurulan ağır zərbələri, bu zərbələrdən əzab çəkən insanların torpağa, elə, Vətənə məhəbbət, düşməyə nifrət hisslərini özündə yaşadır:" Məndən soruşsalar ki, ən çox nədən yazıram. Deyərəm ki işıqdan və müharibədən. Işıqçı olmuşam ona görəmi? Müharibənin özünü görməsəm də, ağrısını acısını dadmışam, ona görəmi? Bu qəlbimdə olan, yaddaşımda qalan diri xatirələrdir ki, zaman-zaman oyanıb şe'r olur".

F.Sadıqın "Növbə daşları" şe'rinin mövzusu, ideyası haqqında Rəhim Əliyevin fikirləri də həqiqətdir. Şair dava vaxtındakı aclıq illərində axşamdan tutulan çörək növbələrində adamları əvəz edən daşlardan danışır. "Şairin məhəlləsindəki dükanın qabağındakı daşların

hərəsi bir adamın olub və hamı bu daşların sahiblərini tanıyıb. Amma biz bu şe'ri daşlar haqqında yazdığı və mövzucu təzə olduğu üçün fərqləndirmirik, ona görə fərqləndiririk ki, şe'r bizim təsəvvürümüzdəki müharibə obrazına yönəldilib, bu obrazın insani tərəflərinə toxunur və bununla bizdə poeziyanın doğurmağa qadir olduğu sadə, insani fikirlər və hisslər yaradır." Növbə daşları aclıq və məhrumiyyətlərə, qıtlığa mətanətlə dözən insanları fədakarlığını özündə əks etdirir. O daşları bir yerə yığıb yaddaş hasarı hörməyi məsləhət görəndə nə düşünürdü görəsən? O çətin dərdli günlərdə bir-birinə həmdəm olan, bir-birinin yaşaması naminə çalışan, birlikdə növbəyə durub çörək gözləyən, birlikdə ər, qardaş, ata yolu gözləyən, birlikdə bir olan o insanların birliyini, dözümlüyünü, müharibənin dəhşətlərinə nifrətimi əsas götürür. "Növbə daşlarında" çox məzmun, mə'nə, ideya var və bu da şairin həyatı müşahidələrinin güclüliyündən irəli gəlir.

Müharibə F.Sadıqın əsərlərində oxucu şüurunda dərin izlər buraxan lövhələr yaradır. O, bu lövhələrdə müharibənin qoyub getdiyi dağıntıları, addamac dövrünün bazarını, bahaçılığın əzdiyi insanı, görkəmi ilə qəlbləri üzən qaçqını görmək mümkündür.

Müharibənin dağıtdığı, uçurduğu, yerlə - yeksan etdiyi tikililərdən, evlərdən qalanları

"Yaralı evlər" şerində ümumiləşdirir. Təəssüf, qüسسə, kədər doğuran bu "yaralı evlər" ürəkləri yaralı insanlar kimidir. Atası, əri, oğlu gedib müharibədən qayıtmamış analara, bacılara, gəlinlərə bənzəyir bu evlər. Müharibənin dağıtdığı bir divarın, evin də dərdi şairin qələmində dil açır:

Dərd əlindən bükülüb,
Pillələrsiz piləkan.
Tavan yerə tökülüb-
İnsan olmayan evin,
Nəyinə gərək tavan.

"İnsan olmayan evin"-nələr demir bu misralar. Gözümüzün önünə on ildir yiyəsiz qalmış, sökülüb dağılmış, taxtası-tuxtası daşınmış, tilinə bayquş qonub ulayan Kəlbəcərin sıldırım qayalarının zirvəsində, döşündə, Laçının, Qubadlının qucağında, dərəsində, düzündə salınmış-indi yiyəsiz qalmış ocaqlar, obalar, tikililər, quruluşlar düşür və biz onların da "dərd əlindən bükülmüş pillələrsiz piləkan"ını göz önünə gətirir, ruhən ölürük, dirilirik, ruhən, cismən varlığımızda bu gün yoxluğunu qəbul edə bilmədiyimiz, can atdığımız, öz əlimizlə tikib-qurduğumuz, yağı əli ilə dağılmış, yandırılmış dərd belini bükən "tavan"larımız gəlir. Və Hafiz Hüseyinovun bu misralar haqqında söylədikləri:" Fikrət Sadığın şerlərində yaratdığı təsirli lövhələrlə oxucularda müharibə əleyhinə kəskin

nifrət yaradır. Bu lövhələr canlı olduğu üçün uzun zaman oxucunun xatirində dərin silinməz izlər buraxır. Şairin "Yaralı evlər" şerindən gətirilmiş misralarda görün nə qədər yüksək emossiya, rəsam tərəfindən çəkilməmiş kimi görünən gözəl lövhələr, dərin hiss və həyəcan vardır:

Hələ də yer üzündə,
Yaralı evlər qalır.
Pəncərə oyuqları,
Zor ilə çıxarılmış,
Göz yeridir, qaralır".

F.Sadıq öz dünyasını sevən, onun gözəlliklərini də sevən, bu sevgi ilə qəlbi dolu olan, eyni zamanda bu dünyanın eybəcərliklərindən, ədalətsizliklərindən, haqsızlığından ömrünə düşən ağırlı-acılı, şirin hadisələrdən də qəlbi dolu olan, dediklərini, yazdıqlarını qışqıra-qışqıra, gurultu ilə deməkdən çəkinən, lakin bu utancaqlığın onu karvan-karvan yükü çəkməyə məcbur edən qayğı, qüssədən artıq olan, əzizlərinin, qələm sahiblərinin demək istədiyini, lakin ömür aman vermədiyi üçün deyə bilməyən sabirlərin, hadilərin, əli kərimlərin sözlərini saxlamağa gücü çatmayanda bir sakit guşə görəndə "dərdini dağlara de, dağlar götürsün" qənaətinə gəlir. "Ay uşaqlar, ay Mirzə Qabil, mən qışqırmaq istəyirəm"-deyir. Onun ürəyindən keçənləri Qabil gözəl duyur:" Qışqır, sən ki, şerində heç vaxt qışqırmırsan. Bu ulduzlar

əmanəti güllü-bülbüllü meşədə qışqır, qoy ürəyin boşalsın. Qışqır-qoy həyəcanlı, təlatümlü qışqırığını bu yaşıl meşə, o dumanlı dağlar, o əlçatmaz, ünyetməz güləklər, aylar, ulduzlar eşitsin!".

"Adamo" şerində özünü sevən egoist insanlar, kimsəyə əl tutmayan, "kimsəyə yovuşmaz", "heç kəsi bəyənmez" insanı Adamo adlandırır. Adamo özündən başqa heç kimi adam saymır, bu dünyada adam yalnız özüdür. Yaxşı tapıntıdır, qısa, eyham və ikrah dolu hissləri özündə birləşdirən odur.

"Metaformoza" (istihalə) şerində şair sevmədiyi, qəbul edə bilmədiyi ikiüzlüləri tənqid edir. Hər cür sifətlərə malik, öz işi xətrinə erməniyə "dayı" deyənləri "bir vaxt türkü söy-söy" rütbə və vəzifə, kreslo sahibi olmuşların bu gün də "türkəm" deyə-deyə özünü gözə soxması, indi də bu yolla yararlanmaq istəyənin iç üzünü görür.

Türk olan, türk doğulan, Qarsa gedə bilmədiyi vaxtda, bu "Moskva nökeri" bu gün də iki üzlü siyasətlə yaşayır, özü də kefi kök yaşayır. Şairin isə ümidi qalır, elə bir əyar axtarır ki, seçə biləydi, açə biləydi belələlərinin iç üzünü-kimin kim olduğunu əyan edəydi:

Kim qurtarar bizi Allah,
Bu yanlışdan, bu tünlүkdən.
Ay, bir əyar olaydı kaş,

Ayrıydı tükü-tükdən,
Türkü-türkdən.

("Metamorfoza")

"Kim kimdir" şerində də şair pisini-yaxşısını, əyrisini-düzünü, yaltağını-düzünü, mərdini-namərdini, zalımını-rəhimlini bir-birindən seçə bilmədiyi dünyasında kim-kimdir sualına daha cavab gəzmir. Çünki:

Onsuz da zaman qarışıqdır.
"Kim kimdir"dən keçib daha.
İndi "kim-kimə" zəmanəsidir.
Ümid qalıb Allaha.

Ümidi Allaha qalan zamanın da təqsirlərini dünyanın boynuna yıxmaqda haqlımı-haqsız mıdır. Nə qədər şair fikirlərində bu təzadları yaşadır, ikili fikirlərin içində çırpınır, bilmirəm, amma bircə şeyi asanlıqla duymaq olar(şairin bütün yaradıcılığına bələd bir oxucu kimi) ki, şair bu fikirlərində bəşəri duyğularını verir. O, bu dünyada, zamanda onun qismətinə ömrü-günü bu gün yaşamaq düşən insan övladını əzizləmirsə, qayğısını çəkmirsə, onu gözü yaşlı, qarnı ac, qəlbi dərddə qoyubsa, demək dünya da, zaman da günahkardır. Günahkardır ki, bu tərəzinin gözündə tarazlığı pozub. İnsan övladının içindəki İblis-Şeytan əməllərinə elə meydan verib ki, dünya dünyalıq simasını itirib. Xətir-hörməti qalmayıb insan yanında. Ona görə puç, fani hesab olunur:

Suyu zəhər, çörəyi qəm.
Çox zalim, fani dünyadı.
Çox dünyalar gəlib gedib,
Bu dünya, yəni dünyadı?!

İnsan əməyi, zəhməti F.Sadiq şərlərində özünə məxsus bir gözəlliklə tərənnüm olunur. Ovucunun içi qabar-qabar olan əllərin qızıla tutula biləcək barmaqların yaratdığı, tikib-qurduğu gözəlliklər göz önündə canlandırılır. Əlin qabarını xoşbəxt gələcək üçün hər şeydən yüksək qiymətləndirir. Şairin nəzərində

Dünyaya insan əllərinin
Qabarı bəsdir.
Göyərəcə bu qabardan
göyərəcə -gələcək!!!

Şair bu qabarlı əllərin yaratdığı möcüzələrdən bixəbər deyildir. Su içində plaşı, toztorpağa bulaşmış dəbilqəsi, yorğun, qabarlı, lakin dözümlü, etibarlı bir cüt fəhlə, əmək adamının əllərinin yaratdığı möcüzəyə diqqəti cəlb edir. Yerin altında metro tikən bir zəhmətkeş insanın obrazını canlandırır, fırçası, boyası söz olan şair gözümüz önündə sanki canlı bir portret yaradır.

F.Sadiq ilk şeri ilk insanın əməklə əlaqədar yaratdığı mənəvi xəzinəsi kimi tərənnüm edir. Əmək prosesində insan köməyinə ehtiyac, "ilk ağır daşı qaldıranda" insanın qarşılaşdığı çətinlik, onu birliyin gücüylə qaldıra biləcəyinə ümid və bu ümidlərin doğurduğu şirin duyğular ilk şeri

yaratdı. Və şairin dediyi kimi "ilk şer ilk insanın birliyə çağırdığı saymac" oldu.

İnsan elə bir varlıqdır ki, öz arzularının fəvqündə bu möhtəşəm dünyaya da sığa bilmir. Nəsimi nahaq yerə demirdi ki, "məndə sığar iki cahan, mən bu cahana sığmaram. Fikrət Sadığın bu şerində Nəsimi ruhu duyulur.

Şair üçün çevrə dərddir, qəmdir. Çevrədə fırlanan, kənara çıxma bilməyən insan üçün çox darısqaldır. İnsan elə məfhumdur ki, o azad olmaq istəyir. Ona öz dünyası darlıq edir. Onun arzusu, istəyi böyükdür. Çevrə bu böyüklükdə əzabdır. Hər günü, saati "çevrə"də keçən insan "çevrədə dustaqdır", qolu, qanadı buxovludur.

Xəyalım çevrənin boyunca uçub
Çevrəyə toxunub sınıb inadım.

- deyir. Şair ürəyindəki dərdu, qəmi çevrə bilir, ömrünün yumağa döndərmiş çevrə insan övladının çəkdiyi əzabları görmür, halı dəyişmir. Şairi qəmə salan çevrə dünyasının darısqallığıdır:

Bir ayağım gedir, biri sürünür.
Bir əlim açıqdır, bir əlim bağlı.
Lap cənnət olsa da zindana
dönür,
Bu çevrə dünyanın darısqallığı.

Şairin bu giley-güzarı çevrədən kənara çıxmır. Heç kimə çatmır əzəldən qara yazılmış səsi, çünki çevrəyə "alın"ıb. İnsan bu çevrənin

məhdud çərçivəsindən çıxmaq üçün ot olub yeri deşməyə, od olub yanğın salmağa hazırdır. İstəyi isə bu çevrədən çıxmaqdır.

"Birisinə" və "Bayquş" şe'rlərində də şair paxıl, murdar, xəbis millətlər kimi insanları tənqid edir. Şairin nəzərində paxılın gözü heç kimi götürməz. Paxıl üçün dost-tanış əziz adam yoxdur. Paxılın qəlbində bir sürü iblis qaynayar: adamın xəbisi, paxılı hər cür peşə, sahiblərinin arasında var. Şair belələrini özlərinin də sırasında görür, istedadsız, az-maz istedadı olanları da "zəhmətlə" yaşamağa səsləyir. Paxıl, xəbis bayquş tipli insanların qəlb yıxmaq əlindən gəlir, belələri "qəlp qəlbin sahibləridir". Belə bayquşların abadlıqdan könlü açılmayıb. "Viranə yurd gəzənləri" belə qiymətləndirir:

Ürəyi qurtludur, dili acıdır.

Ona nə gəlibsə dilindən gəlir.

VƏTƏN-TORPAQ-MİLLƏT

Fikrət Sadıq şeirlərində xalqına sadıq insandır. Alnı açıq, üzü ağ şair "xalqının şair" övladı olmasıyla fəxr edir:

Fələkdən sinə dağlıyam,
Bəndi-bərəsi bağlıyam.
Xalqımın şair oğluyam,

Quru dilmancı deyiləm.

("Deyiləm")

F.Sadiq şeirlərində vətənin, xalqın birliyi məsələsini ön plana çəkir. Şair fikir və duyğularını Bütöv, Azad və Bölünməz Vətən üstündə kökləyir.

Bu gün ana Vətənin başına gətirilən müsibətlər, parça-parça olunan vətənin dərdi, taleyi qocaman şairi kədərləndirir, o, bu dərdi öteri qarşılaya bilməzdi də. Onun bu dünyada varı-dövləti, səadəti bu varlıqdadır. Vətənin qədrini bilməyənlərdən gileylidir, gördüyü acı həqiqətlərdən göynəyəndir, indiki ömründən narazı əsl vətəndaşdır. O, bu dünyaya bir də gəlsə belə yaşamazdı, həyatını belə qurmazdı, insanları bir də belə dağınıq, torpaq dərdi çəkə-çəkə qərbləkdə ölüb-itməsini, torpağa amanat qoyulduğunu görmək istəməzdi:

Bir də gəlsəm dözmərəm mən,
Hər tərəfə şaxələnen,
Bu qədər yol ayırıcına.
Bu qədər haça budağa.
Gərək bütöv olaq ki, biz,
Bütövlüyü də yaşadaq.

Vətənin ərazi bütövlüyünü, xalqının birliyini arzulayan şair yazılmış tarixini bu gün "adımıza-şənimize qınaq" bilir və tarixinin yenidən yazılmasının zəruriliyini, yad əllərdə dustaq qalan torpaqlarımızı geri qaytarıb sərhədlərini bərpa

edilməsini və yalançı sədlərin pozulmalı olduğu vaxtın çoxdan çatdığını söyləyir. Torpaq, Vətən üçün görüləcək işlərin yığılıb qalması, yazılmamış həqiqi tarixi, sərhəddi pozulmuş Vətənin bu günü onu dərdə salıb. Onu Azad, Bölünməz görməyi arzulayan, bu yolda yenidən bir ömrü olsa bütün varlığıyla bu müqəddəs əməl arxasınca düşünmədən gedəcəyinə inanan vətəndaş şair bu gün ömründən razı deyil. Yalnız o vaxt gözlədiyi ömründən razı ola bilər ki, vahid Azərbaycan torpağının ərazi bütövlüyünü qorumağı bacarsın, onu düşmən tapdığından qurtarmalı olduğunu anlasın, vicdan əzabı çəksin, qalxsın, bir oğul kimi qəhrəmanlıqda döyüxsün, vuruşsun, istədiyimiz qələbəni əldə etsin; Xoşbəxt Vahid Azərbaycanın əsgəri olsun, sərhədləri qorusun, amal və istəklərini işiylə, əməlləri ilə gələcək nəsillərə çatdırsın ki, gələcəkdə onu kimsə, lap elə balaca nəvəsi də qınağa çəkməsin, deməsin ki, torpaq sizin dövrünüzdə başı bəlalar çəkib, siz isə əli qoynunda oturub gözləmişiniz və bu gözləməklə ulu babalarımızdan üzü bəri qəhrəmanlıqlarla, qəhrəmanlarla dolu Azərbaycan xalqının tarixində şərəf, ad-san nöqtəyi nəzərindən sələflərinizdən seçilmişsiniz. Yalnız Şəhid olmuş on minlərlə Azərbaycan oğullarının mərdlik, şücaət dolu həyatı olmasaydı biz neyləyərdik, İlahi. Fikrət Sadığın lirik qəhrəmanı ona görə bir

oğul kimi bu günkü ömründən narazıdır, dünyaya gəlsə bir də o səhvləri təkrar etməzdi.

Xalqımızın tarixi keçmişi, qəhrəmanlıq dolu səhifələri, fədakarlıq, vətən məhəbbəti, yadellilərə qarşı sonsuz nifrət, nifrətin qəlbində yaratdığı mübarizə odu, alovu Fikrət Sadiq şerlərində əsasdır.

Onun üçün Vətən ən müqəddəs, torpaq əbədi yanan ocaqdır. Özünü vətənin "bir körpə yarpağı" sanan şair onu özünün ən ülvi təsəllisi, ömrünü nura qərq edən Günəşi, doğması bilir. O yurd çörəyini yediyi, havasını udduğu, ulularından ona miras qalan bir xəzinədir. Bu yurdun Kürü, Arazı, Göygölü var. Bu yurdun bir "budağı" Qarabağ, bir "budağı" Naxçıvandır. Onun Bakısı, Şirvanı, Mili, Muğanı var. Onun üçün Xəzər başqa bir aləmdir. Doğulub boya-başa çatdığı havasıyla, suyula dirçəldiyi eli, obası odlu ürəyi, uca dağları, yaraşlıqlı, hündür, enli kürəkləri, boyu-buxunu, çayları "şirin ləhcəsi", sərt qayaları vüqarıdır. Şair vətəni "yamyaşıl nəhəng bir ağaca" bənzədir. Qolu-budağı Qarabağı, Naxçıvanı, Mili, Muğanı, Şirvanı, Bakını-neçə-neçə dilbər guşələrini sadalayır. Günəşdən can alan, sularından içən, "sevincini, kədərini dad"an, yollarından keçən Vətənin ona verdiyi dürlü-dürlü nemətlərin, gözəlliklərin əvəzində təvazökar şair "Arzudan və alın tərəindən savayı" bu Vətənə verəcəyi bir şeyi yoxdur desə də, əsl vətəndaş kimi Azərbaycanın

bu gününün, gələcəyinin qoruyucusu kimi vətənin
çırağını havayı yandırmamağa can atan əsl
övladdır. "Ömrümün çırağını vətəni yandıran şair:

Mən də can atıram ki,
Bu çırağı yandırmayım havayı-
deyir.

("Vətən-vətən")

F.Sadıqın yaradıcılığında bir parça vətən
onun üçün həyatdır, ömürdür, sonu, ucu-bucağı
görünməyən kainatdır. İnsan ömrünün təməl
daşındır, arzusudur, ümididir. Onun üzərində:

Yüz ögey el birləşə,
Doğma yurd olmaz.

Çünki onun ömür çırağını ana yurdu yandırır.
Ona öz doğmalığını hiss etdirib, bu doğma-bir
parça vətənin dərəsi, dağı daha əzizdir. Çünki
ömrü boyu "bir Ana, bir də vətən" onu əzizləyir:
Ona görə də yurd itirən "Yüz il ağlar, min il
ağlar"-deyir.

F.Sadıq bütün xalqını, millətini, Vətəni
qorumağa çağırır. Bu çağırışda bir el ağsaqqalı,
mömin qoca, Dədə Qorqud nəsihəti yaşayır.
Müraciət etdiyi xalqının qocasına, cavanına,
qızına, gəlininə, balaca uşağına belə yerin quru
otunu, göyün qara buludunu da "vətən bilib
qorumağı" tövsiyə edir. Ana torpağın bir parçası,
zərrəsi də insan üçün qiymətlidir. Vətən də, ana
da birdir. Bu birlikdə vəhdətdə bir hikmət, bu
birlikdə bir məna var. Bu birliyə şair başının

üstündəki Günəşi də yoldaş edir, insan üçün doğma, əziz bilir. Çünki onların "hər üçünün" niyyəti ancaq yaşatmaqdır.

Şair Azərbaycanıyla fəxr edir. Böyük bir həvəslə, coşqunluqla, sevinc dolu duyğularla Vətəni cəsarətin beşiyi kimi tərənnüm edir. "Öz sonuncu tikəsini dosta verən", düşmənin qarşısında diz çökməyən vətən ona əzizdir. Vətənsiz ömrüm "zülmət kimi keçər qara"- deyir.

And içirəm, ana torpaq,
İşdir ölsəm səndən iraq-
Parçalaram daş məzarı,
Sürünərəm sənə sarı.
Son nəfəsdə görmək üçün,
Bu düzləri, bu dağları.

(" Azərbaycan")

Azərbaycan F.Sadiq üçün dünyadır. Onun bu şeri Səməd Vurğunun, Məmməd Arazın, B. Vahabzadənin, neçə-neçə şairlərimizin vətənə olan sonsuz məhəbbətinin əbədi salnamələri kimi qiymətlidir. Harda Azərbaycan mövzusu var, orda Fikrət Sadiq duyulur. F.Sadiq qəlbindəki Azərbaycanın böyüklüyünü duyduğundan hələ 1962-ci ildə ədəbiyyatşünas alim Qulamhüseyn Beqdelinin xahişi ilə qüdrətli şairimiz Şəhriyarın "Azərbaycan" şerini Azərbaycan dilimizə tərcümə etmişdir. 1995-ci ildə "Öyrətmən" nəşriyyatı səhvən 8-ci sinif ədəbiyyat dərsləklərində şerin tərcüməçisi kimi hörmətli şairimiz Balas

Azəroğlunu göstərib. Əlbəttə, bunu bir texniki səhv olduğunu bilirik. 1966-cı ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Şəhriyarın seçilmiş əsərlərini nəşr etdirərkən tərcümənin Fikrət Sadıqə aid olduğunu (Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. səh. 271-272) yazıb. Hələ 1996-cı ilin 28 noyabrında Fikrət Sadıq mətbuatda gedən bu yanlışlığa görə etirazını bildirib:" Əvvəla bu dərsləyin müəllifi bilməlidir ki, bu tərcümə sonralar 1966-dan 1996-ya dək azı on dəfə dərc olunub.Hətta İranda nəşr olunan "Varlıq" dərgisində də! O tərcümə barədə Qulamhüseyn Beqdeli və Cavad Heyət cənabları da söz deyiblər. Bu tərcüməyə görə mən İrana-Şəhriyar konfransına getmişəm. Təbrizdə böyük Şəhriyarın məqbərəsində həmin tərcüməni oxumuşam. Nəhayət, bu şər 1988-ci ildə, xalq o vaxt Lenin indi Azadlıq adlanan meydana axışmasında beyt-beyt yazılıb, divarlara vurulurdu. Sonralar "Koroğlu" musiqi dəstəsində çox gözəl bir mahnıya çevrildi. Az qala bütün Azərbaycan ziyalıları bu tərcümənin mənə məxsus olduğunu bildiyi halda, təəccüb eləyirəm ki, bu dərsləyin müəllifləri niyə bilməyiblər. Bu tərcüməni mən "Yazıçı" nəşriyyatında dərc olunmuş "Dünya öz işindədir" (bu kitabə görə Dövlət Mükafatına layiq görülmüşəm) kitabında "Qərib at, qəribə at" poemasında epiraf vermişəm."

Bu yazıda da F.Sadığın müəlliflik hüququnun təsdiqi kimi, "Gözlədiyim ömür" kitabında "Tərcümə" etdiyi əsərlərin içərisində olduğu kimi verməyi özümə borc bilərəm. Çünki sirr deyil ki, həmişə ən qiymətli əsərlərin müəlliflik hüquqları pozulmuş, alim və tədqiqatçılarımız bu pozulmuş hüquqları gərgin elmi axtarışları sayəsində bərpa etmişlər. Tərcüməçilik çox çətin peşədir. İllah da ki, şair olasan. Və o şəri tərcümə edəndə poetikanı gözləyəsən, şerin ruhunu qoruyub saxlaya biləsən. Şəhriyar kimi böyük bir sənətkarımızın bütün yaradıcılığının qayəsini təşkil edən "Azərbaycan" şəri Fikrət Sadıq kimi şərə, sənətə, sözə sərraf gözüylə baxan bir şairin qələmindən əlbəttə belə gözəlliklə tərcümə olunmalıydı. Şəhriyarın "Azərbaycan" Şəri F.Sadığın tərcüməsində:

Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an,
Azərbaycan,
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan,
Azərbaycan.

Səndən uzaq düşsəm də mən, eşqin ilə
yaşayıram,
Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbi viran
Azərbaycan...

Bütün dünya bilir sənə qüdrətinlə, dövlətinlə

Abad olub, azad olub mülki-İran,
Azərbaycan!

Bu- Bisütun-inqilabda Şirin-vətən üçün
Fərhad
Külüng vurmuş öz başına, zaman-zaman,
Azərbaycan!

Vətən eşqi məktəbində can verməyi
öyrənmişik,
Ustadımız deyib heçdir vətənsiz can,
Azərbaycan!

Qurtarmaqçün zalimlərin əlindən Rey
şümşadını,
Öz şümşadın başdan-başa olub al qan,
Azərbaycan!

Yarəb, nədir bir bu qədər ürəkləri qan
etməyin,
Qolubağlı qalacaqdır nə vaxtacan
Azərbaycan?!

İgidlərin İran üçün şəhid olub, əvəzində
Dərd almısan, qəm almısan sən İrandan,
Azərbaycan!

Övladların nə vaxtadək tərki-vətən
olacaqdır?

Əl-ələ ver, üsyan elə, bir də oyan,
Azərbaycan!

Bəsdir fəraq odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa! Ya azad ol, ya tamam yan,
Azərbaycan!

Şəhriyarın ürəyi də səninkitək yaralıdır,
Azadlıqdır mənə məlhəm, sənə dərman,
Azərbaycan!

Bu misralardakı təbiilik, doğmalığı, vətən məhəbbətidir ki, Fikrət Sadiği özünə çəkib və bu gözəlliklə, bu axıcılıqla, sənətkarlıqla Şəhriyarın duyğularında öz istəyi ilə səsleşən motivləri ustalıqla dilimizə tərcümə edib, o taylı bu taylı Azərbaycan şairlərinin fikirlərindən, arzularından bir-birini xəbərdar edib. Cilid-cilid vətən mövzusunda yazılmış kitablara bərabərdir Şəhriyarın bu şeri Fikrət Sadiğin tərcüməsində.

F. Sadiğin özünün Vətən mövzusunda yazılan şerlərində də bir saflıq duyulur. Doğma Şamaxının qoynunda böyüyən şair yurdunun başına dolanır, çünki "nanəli" bulağına, "Qız qalası" dağına mehrini lap uşaqlıqdan salıb. Xaqanilər, Nəsimilər, Sabirlər Vətəninin dağı, daşı, çəmənini "şer dolu xəzinə"dir. Şamaxı onun üçün isti ana qucağı, bulaqları cənnət, arzuları şirin, "ilk bahar sularından" qüvvət aldığı ana yurddur. Şair üçün Vətənin hər guşəsi könül

açandır. Lahıcın "nağıl körpülü", "dolay-dolay",
"düyüm-düyüm" yolları ilə addımlayan şair yolu
düşdüyü kəndin

Yollar kənarına köbə yerinə

Gözəllik hörülə harda görülüb?

-deyir və məftun olduğu bu yerlərin qədim
qalaları şairin xəyallarını çəkib uzaqlara
aparır."Çiyini güyümlü" bir gözəlin dağ cığıryla
gəlişinin, yalçın qayaların bir-birinə
bənzərsizliyinin, Girdman dərəsinin sanki əllə
düzülmüş qayalarının şairdə yaratdığı heyretin,
təəccübün arxasında bir məhəbbət, bir sevgi
yaşayır. Bu vətənə, torpağa, onun füsunkar
təbiətinə bəslənən məhəbbətdir:

Bu yerlər yurdumun dilbər
guşəsi.

Bir də haçaq bura yolum düşəsi.

Öpdüm Girdmanın

dodaqlarından-

Bir az da kövrəldi könlüm şüşəsi.

("Yolum bir kəndə düşdü")

Şair gəzdiyi hər kənddə, eldə, obada bir
gözəllik duyur. Bu duyumda çaya fərəhlə baxan,
dağları nağıl bilən, küləyi fikirlərini dağıdan,
gördüklərini ürəyində "xatirətək" saxlayan şairin
lirik, kövrək hissləri yaşayır:"bura gəldim könlüm,
gözüm açıldı",-deyir. Bu misralarda ana təbiətə
sonsuz məhəbbət var.

Yer məfhumu şair üçün geniş məfhumdur. O, yer oğludur, o nə Marsdan, nə də başqa planetdən gəlməmişdir. O, bir ovuc şirvan torpağında doğulub, o torpaqda "ayaqlarım ilk dəfə orda dəyibdir yerə",- deyir. Doğulduğu planet ona əzizdir, dünyanın bütün kəhkəşanlarından Yer ona daha çox doğmadır. "Əgər Marsa uçarsa", orda insan görərsə yenə Yeroğlu olmasıyla fəxr edəcəyini bildirir, çünki "Yerdir, doğma Vətəni!"-şairin və torpaq, yurd sevgisi şairin damarında axan qanındadır:

Yaşayana yurd-yuva, ölənə yataq
olan,
Dünyanın sevincinə, dərdinə ortağ
olan,
İnsanlıq gülsün deyə gülüşündən əl
çəkən,
Qızılından əl çəkən, gümüşündən əl
çəkən,
Torpaq deyilmi məgər?

Torpaq özü insana o qədər mehribanlıq, doğmalığı yaratdığından insan da onu belə sevməlidir.

Torpaq bütün çalarlarıyla vəsf olunur. O torpaq ki, insan yolunda nəyə desən hazırdır. O, nələrə qadir deyil. Qucağında çayları, dənizləri gəzdirir, insana od verir, işıq verir, sinəsində gül bitirir, qədimini qoruyub saxlayır, ölüsünü əzizləyir, köksündə yatızdırır, yaşayanına yurd -

yuva verir, insanın sevinci, səadəti naminə yatırından, varından əl çəkir, dərdinə, sevincinə ortaqlaşır, qoynunda neçə fəslin şıltaqlığına dözürlər; birinə bar verir, birinə qar, birinə gül-çiçək, yaşıl çəmən-bütün bu qismətinə düşən insan üçün qoruyub saxlayan, insanla sevinən, insanla bir ağlayandır bu torpaq. O göylərin göndərdiyi də bu torpağıdır. İldırımli yağışlar gecələr, gündüzlər-bütün təbiət, həyat onundur, ancaq onun. Şair bu torpağın övladı kimi onun qədr-qiyətini bilir. Ana torpağı "gəlin qoruyaq"-deyir. Onun üstündə elə bil nanə yarpağı kimi əsir. Sevgisini "anadır, ana torpaq" ifadələrində ümumiləşdirir.

Şair tarixən yadelli işğalçıların talanlarından torpağı qorumaq üçün çəkilən sədləri, qalaları gəzdikgə hər qala daşında bir vətən məhəbbəti, sevgisi duyur. Əsrlərin istisinə, soyuğuna sinə gərmiş qala divarların məğrur görkəminə baxır, insan əməyinin daşa dönmüş abidəsinə -məğrur qala divarlarına Bakını qoruyan -balasını "qoruyan bir ana kimi" müraciət edir. Hər saralmış daşını "min varaqlı bir dastan" saydığı bu qədim Qala divarları əsrlərdən-əslərə, nəsillərdən-nəsillərə keçərək, qorunub saxlanacaq, xalqımızın ağırlı-acılı günlərinin şahidi kimi əbədi qalacaq, qorunacaq abidə kimi qiymətləndirilir, tərənnüm edilir.

Şer, sənət diyarı Şirvan şairin yaradıcılığında dönə-dönə qayıtdığı, lakin bənzərsiz yaratdığı bir aləmdir. Bu mövzuda yazılmış şerlərdə şair qoynunda göz açdığı, ayaq açıb yeridiyi, ilk ana laylasını eşitdiyi, cığırına, yoluna iz saldığı Şirvanın tarixi keçmişini, qəhrəmanlıq dolu həyatını, Xaqani, Nəsimi kimi böyük sənətkarların vətəni olduğunu tərənnüm edir, "Zəlzələlər, istilalar vüqarını sındıra bilməyən, baharını soldurmaqda gücsüz olan, zümlərə sine gərib əbədi yaşadığını, "əbədiyyət ocağı"na çevrildiyini vəsf edir. Gülüstan qalasının yazılmamış bir qəhrəmanlıq dastanı olduğuyla fəxr etməklə yanaşı, bulaqlarının, şən nəğməli bülbüllərinin, toy libaslı güllərinin, pıçıldaşan yarpaqlarının, kölgə dolu qüzeylərinin, günəş dolu güneylərinin, sürülü yayalaqlarının da vurğunudur.

Şair bütöv Şirvanın ürəyindən keçənləri misralara çevirir. Çünki:

Qədim Şirvan yollarının
Pozulmamış izləri var.
Burda dilsiz qalaların,
Tunc ürəkli qayaların,
Deyilməmiş sözləri var.

Şair doğma Şirvanını Vətəninin digər dilbər guşələrindən təcrid edib tərənnüm etmir. Onu Muğanın, Qarabağın qardaşı, onun bir bucağı sanır və onları bir-birindən ayırmadan, bir-birinin

yaraşığı kimi tərənnüm edir. Qoca Şirvanı vüqarlı "Şah dağından uca Şirvan" kimi əzizləyir. Şair bu misralarla bütün yurduna, onun hər qarışına olan sevgisini üsmümləşdirir:

Vətəninin ölü çölü də,

Əl boyda daşı da Vətənimdir!

Şair üçün ulularımızdan-metelərdən, oğuzlardan, xaqanlardan, qazanlardan, babəklərdən üzü bəri qorunan torpaq, Vətənmillətin dünənki, bugünkü, gələcəkdəki övladlarıdır. Torpağın hər qarışı- qumlu səhrası, kollu-koslu çölləri, yaşıl ormanları, hər qarışı vətəndir, gələcək nəsillərindir.

O yer ki, vətəndir,

O nə sənin, nə mənimdir.

Ana yurd, doğma torpaq,

Babamdan qalıb mənə,

Nəvəmə çatacaq!

Nəvəsinə çatması üçün də bu torpaqların keşiyini çəkməyə borclu olduğunu bildiren şair torpağı tapdanan oğulun gözü tökülməzmi?-deyə soruşur. Onu oğulluq, vətəndaşlıq borcunu şərəflə yerinə yetirməkdə borclu olduğunu unutmamağa çağırır.

F. Sadıq xalqının saflığına inanır. Onun nəzərində bu xalq əsilli-nəcabətli xalqdır. Onun keçmişində, kökündə paxıllıq olmayıb. Bu xalqa o paxıllıq, o yalan, o nəfsiitilik "gəlmədi". Şərəfli

keçmişinə, tarixinə güvənir şair. Onun nəzərində bu Anayurdun elə zamanı, vaxtı olub ki:

Kişilik gündəlik işi,
Mərdlik adi yerışı.
Düzlük onun bayrağı olub.

Yerdə qalanları "gəlmə" olduğunu, lakin bunu kimin gətirdiyi şairi qüssələndirir. Bədii suallarla onu daha təsirli, düşündürücü bir şəkildə sorur:

Kim gətirdi bunları bəs?
Bir kimsə görmədi,
Bir kimsə bilmədi.

Vətənin hər bir oğlunu- əsgəri vəzifəsini şərəflə yerinə yetirməyi, nə qədər ki, əlində silah, başında "gülah", sinəndə vətən həsrəti, qəzəbi var, "qaytar Qarabağı, qaytar, yoxsa sonra gec olar" -deyir. Nə qədər ki, Xocalı yarası qanlıdır, göynərtisi içimizdə, qəzəbi sinəmizdədir, nə qədər ki, Meşəli dağların barı-bərəkəti daşınıb, talanıb, qırılıb məhv edilir, yaramızı isti-isti sarımağı məsləhət bilən şair sabahdan narahatdır, bu günün işini sabaha qoymamağa, ləngiməməyə, ləngiməklə itirməyə doğru getdiyimizi qapaz kimi başımıza vurur; ağrıtmək, göynətmək, dirçəltmək, ruhdan düşmüş millətin keçmişini yadına salıb, "ot kökü üstündə bitər"-kəlamındaki həqiqətə fikrimizi yönəltmək, öyüd götürmək, öyünə biləcəyi keçmişindən yaralanmaq, qabiliyyət, döyüş bacarığı olan bir millət kimi öz şərəfini, ayaqlar altına düşmüş

ləyaqətini qaldırmaq, bu məmləkətin əldən getmiş torpaqlarından qaçqın düşüb boz düzənliklərdə qurd-quşa yem olanların qəbirstanlıqlarının sayının artıdığını, vətənsizliyin dözülməzliyini beyninə həkk etmək, qəflət yuxusundan qalxıb real qismət və payının-əлиндən itirdiyi varidatını, şərəfini geri qaytarmalı olduğunu anlatmağa çalışır:

Qaytar Qarabağı, qaytar!

Yoxsa sonra gec olar.

-sərtliklə deyilmiş bu misralar bir general əmrinə bənzəyir. Vətənin ağsaqqal qocasının, müdrik möminin sözlərindəki həqiqət bu misralarda dəmir zindana dəyən çəkicin səsini verir. Ləngimək ölümə bərabərdir, daha çox itirmə, itirdiklərimizin bizim ola bilməyəcəyinə gətirib çıxaracağından qorxu, təlaş, həyəcan, qəzəb var bu misralarda. Əllərindən adi ov silahlarını da alıb camaatı əli yalın qoyan, düşməni isə hərbi tank, sursat verib silahlandırın, onun dəyirmanına bilə-bilə "su tökənlərin" bu gün də mövcud olduğundan qorxur şair. Bütün bunları Azərbaycanın bu gününü yaşamaq taleyinə düşən vətəndaşının yadına salır, bu unutqanlıqın başlarına gətirdiyi müsibətləri yadına salır, yatmışları oyatmağa çalışır. F. Sadıq sözünü üzə deyir, düşmənidən belə çəkinmir bu düzlükdə. Düşməninə, onun havadarlarına nifrətini adıyla bildirir. Erməni

faşistlərini silahlandırıb Azərbaycanın milli-azadlıq duyğularını boğmağa çalışan, Azərbaycanı diz çökdürmək istəyən, onun zəngin xammalına yenidən sahib olmaq istəyən rus imperialistlərini qamçılıyır, onlara olan qəzəbini, kinini misralara çevirir. Azad, müstəqil, suveren bir dövlət kimi tanınan, dünya xəritəsində artıq öz yeri olan, qanı-canı bahasına azadlığını əldə edən, bu gün onu yadların həris baxışlarından, tələlərindən qorumaq üçün əzmlə mübarizə aparan Azərbaycan Demokratik Respublikasına daha dişi batmayan düşmənlərinin öz çirkin əməllərindən əl çəkməyə çağırır, onsuz da artıq heç bir şey edə bilməyəcəyindən şövqlə danışır:

Daha əlin bala batmır,
Sərhədlərə əlin çatmır.
Kim içibse azadlığın
Şərbətindən bircə gilə,
O bir gilə olur ümman.
Bircə gün də azad olan,
Öz canından keçər, amma
Keçməz bir də torpağından.

Gələcəyə ümidlə baxan nikbin şair gec-tez Qarabağ torpaqlarının da öz gücümüzlə erməni mürdarlarından təmizləyəcəyimizi, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə sülh-əmin amanlıq bəxş edəcəyimizi, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunacağını inamla bildirir.

F.Sadıq şerlərində bəzən qüssəli, bəzən qəzəbli, bəzən dərqli, bəzən hirsli, bəzən nəsihətli kəlmələr, ifadələr işlətməkdə haqlıdır. O, artıq zümlərə dözməyən, ona baş əyməyən zümrələrdəndir. O, artıq Azərbaycanın əsrlərlə başına gətirilən müsibətləri alın yazısı, millətin faciəsi kimi qəbul etməkdən yorulub, onun sinəsi bu haqsızlıqlara tab gətirə bilməz. Ona görə də zaman-zaman şerlərində dünyaya səpələnmiş millətinin taleyindən söhbət açır, kerkük türkmanı, azərbaycan türkü, Şirvanda Kerkük, Kerkükdə Şirvan məsələlərinə tarixi aspektdən yanaşanda da parçalanmış, dağılmış, sürgünlərə məruz qalmış millətinin bölünməsinə ürək ağrısıyla bildirir.

F.Sadıq yaradıcılığında dövlətçilik, birlik prinsiplərini poetik bir dillə təbliğ edir. Azərbaycan-Türk dünyasının keçmiş və dənəniylə fəxr edən şair bu günü üçün də narahatdır. Sabahına xoş ümidlərlə baxmaq üçün bu gün düşünməli olduğumuzu unutmamağa çağırır. "Tanrı türkü qorusun!" kəlamı şeri üçün başlıq götürülsə də şairin narahat dünyasından xəbər verir. O yazır: "Eramızdan yüzillərlə əvvəllərdən türk dövlətlərinin bayraqlarında Aypara çəkilib. Bütöv Ayın lap dördə biri. Türklər o qədər təvazö sahibi olublar ki, bütöv Ayı bayraqlarına çəkməyiblər. Çox olublar: tayfa-tayfa, qəbilə-qəbilə, dövlət-dövlət və para-para.

Bundan da elə Aypara doğur. Nə Oğuz, nə Mete, nə Atilla, nə Çingizxan, nə Osman, nə Atatürk bayraqlarına bütöv Ay çəkməyiblər. Bütöv Ay - bütün türklərin birləşməsindən sonra çəkiləcək bayrağımıza. Hələ ki, Ayparalar yaşadır bizi. Bəzi qüdrətli dövlətlərə paxıllığım tutur. Məsələn, Yaponiya. Onların bayrağında bütöv günəş var. Yəqin orda millət də, dövlət də bütövdür. Bizim kimi dağınıq deyil. Bizi Ayparalar zəfərdən-zəfərə, yüzillikdən yüzilliyə aparır.

Gün o gün olsun ki, türklər minillik arzularına çatınsınlar. Onda Ayparamız bədirlənmiş Ay olar! İnşallah!"

"Tanrısından güc alıb", oxu-yayı, qılıncı, qolunun qüvvəsiylə yeri-göyü fəth edən, göylərdən bac alan türk övladının adı gələndə sarısını udan düşimən onun cəngavərliyini, qorxmazlığını, mərdliyini görüb. Şairin narahat ürəyinin səsidir: "Türk özünü qorumur, tanrı Türkü qorusun" misraları. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş türk dünyasını birliyə çağıran şair gördüyü həqiqətlərə göz yuma bilmir. Türk övladını yumşaqcasına məzəmmət edir, bir ata nəvazişilə, baba qayğısıyla. Böyük Atılladan böyük Sabirə qədər adlı-sanlı, mötəbər şəxsiyyətləri olan bu millətin bəzi üzüdönük övladlarının damarından yarı qan, yarı su axdığını, üzü dönüklüyünü, unutqanlığını üzünə vurur, tənqid edir, onların yadına qalaq-qalaq

dərdlərini, Zəngəzuru, Gorusu, Göyçəni, Dağlıq Qarabağı, Aran Qarabağı, müdhiş faciələrimizi salır. Batmış qulaqlarını açmağa, korraşmış yaddaşını oyatmağa, kor gözlərini açmağa çalışır.

"Hələ qisası qalır Zəngəzurun"- deyərək nalə çəkir, qəzəb dolu bir səslə hayqırır, bəlkə də heyfindən içi od tutub yanır, sinəsində bir baca açıb, bu torpaq dərdi, bu vətən dərdi, şair Fikrət Sadıqın. Yoxsa "Türk özünü qorumur, Tanrı Türkü qorusun"- misrasında bu qədər misraaltı mənalarla dolu səsi duyulmazdı:

Dili, dini bir olan əqidəcə bir
gərək.

Bu millət bir olunca bizlərə səbir
gərək.

İyirmi yüz il azmış, bəlkə iyirmi
bir gərək?

Gəlsin, Türkün açılan yarasını
sarısın,-

Türk özünü qorumur. Tanrı türkü
qorusun!

Hər bəndin sonunda "Türk özünü qorumur, Tanrı türkü qorusun" kəlməsinin mətnaltı mənası başdan-başa oyanışa çağırışdır. Dili bir, dini bir millətlərinin, həmvətənlərinin məhəlləyə, tayfaya bölünərək bir-birisini suçlandırır, qurdu içindən də özünü yeyən millətin gələcəyindən narahat olur, cəsərlə onları ittiham edir, belələrinə nə

desə şair haqlıdır, çünki vətəndaş şairin vətəndən qeyri bir varı, ümid çırağı ola bilməz. O çırağı söndürənlərin yeri isə dar ağacıdır:

Bölünüb məhlə-məhlə, tayfa-tayfa,
kəndbəkənd.

Bu ona atır kəmənd, o buna atır
kəmənd.

Qurdu öz içindədir, ovur içini bənd-
bənd.

Bu xislətdə, bu dərdə millət necə
yarısın?

Türk özünü qorumur, tanrı türkü
qorusun!

Şair göstərir ki, Azərbaycan övladı bu gün əlini qoynuna qoyub durmamalı, silah götürüb cəbhə açmalı, düşməne sinəsini səngər etməlidir.

Şair xalqımızın Azərbaycan türkü, kərkük türkü adıyla iki yerə paralanmasını ürək ağrısıyla qələmə alır. Şirvanda kərküklərin, kərkükdə Boyatların yaşamasını, bir millətin övladlarının yarısının türkman, yarısının azəri adlandırılmasının, addəyişmələrin, bu müəmmalı sirlərin arxasında böyük bir həqiqətin gizləndiyini duyur və bildirir ki,

Əmması budur ki, biz elə birik.

Hələ birliyimizi bilə bilmirik.

Bizi parça-parça bölüblər belə,

Kiməsə xoş gəlmir bu boyda birlik.

20 Yanvar faciəsinin dəhşətlərini yaşayan xalqının o qanlı günlərdə çəkdiyi müsibətləri, öz şəhid övladlarının nə kimi cəsarətə, birliyə malik olduqlarını, azadlıqsevər millətiylə fəxr etdiyini gizlətmir, azadlığın candan da şirin olduğunu bildirir. 1990-cı il 20 Yanvar hadisəsini səkkiz ildən sonra yenidən xatırlayan, yenidən onun günahkarlarını lənətləyən şair qəhrəman xalqını vəsf edir, başımıza gətirilən bütün müsibətlərin səbəbkarı:

Böyük Pyotrdan üzü bəri
bütün çarlar,
hökmdarlar,
şahənşahlar,
şahlardır.

-deyir və onlar artıq gözünü açıb, bu xalqın bir də kimsənin əsarəti altına keçməcəyini bildirir:

Qoy bilsin tarix.
Eşitsin dünya.
Qafqaza can atan hər kəs,
Türk oğlu ölər,
Amma əyilməz!

"Kipr" şeirlərində də şair ona doğma, tanış olan türkə torpaqlarının gözəlliyindən, təbii sərvətlərindən, insanlara bəxş edən mənəvi gözəlliklərdən fəxrlə, ürəkdolusu söhbət açır. Bu yerləri, onun payızını tərənnüm edir. Tanrının

onlara bəxş etdiyi bu torpağı, onun bol-bərəkətli, nemətini Ulu tanrıdan türk üçün qoruyub-saxlamağı da diləyir. Çünki bu yerləri gəzərkən, dənizin qoynundakı sıra dağlara tamaşa edərkən:

Elə bildim Astaradan
köçüb gəlib bura dağlar.
Gördüm hər yan
mənə doğma, mənə tanış,
Gülü gülüm, eli elim,
Dili dilim, dindir, danış-deyir.

F.Sadiq qələmə aldığı bir mövzunun içərisində mənaca dərin mövzulara da yer ayırır. "Ağ dənizdə gəzinti" şerində dənizin qoynunda ətrafı seyr edərkən, türk ellərinin birliyi nəticəsində doğmalarının əldə etdiyi nailiyyətlərə sevinməklə, bərabər, gəmi-dəniz-insan haqqında lirik duyğularını verməklə yanaşı, gördüyü yerləri, dünyanın möcüzələrlə dolu qucağını gəzməyi, ölkələr səyahət etməyi məsləhət görür. Görüb-götürmək, çox şey öyrənmək, dünyanı fəth etmək üçün insan övladına çox yaşamaqdansa, çox gəzib çox şey öyrənməyi daha üstün tutmağa çağırır, türk dünyanı gəzsə onda bilər ki, kim olub, nələri olub və ona görə də məsləhət görür ki:

Ömür boyunca öyrən.
Seyrə çıx, ölkələr gəz.
Atalar gözəl deyib;

Çox gəzən çox şey bilər,
Çox yaşayan çox bilməz.
("Ağ dənizdə gəzinti")

Şair üçün türkün binə saldığı, iz qoyub getdiyi hər bir qarış torpaq ona doğmadır, əzizdir. O, bu xarakterinə görə ulularına bənzəyir. "Vətənin əl boyda daşı" əsərində biz bunu aydın görürük.

Özünü Metenin min il əvvəl Günbatana atdığı dəmir uclu qayım oxuna, "müqəddəs Ağqovağın min il əvvəl xəzəl olmuş yarpağı"na, "Altıngöldən min il əvvəl su içmiş bir yağışın damlası"na bənzədir və Dağlıq Altay ellərini, özünün ulu köçərilərinin, cəsur ovçuların, hunların yurd yeri olduğunu söyləyir. Gəzdiyi Altay ellərinin özünə doğmalığının, özünü küllərinə bənzərliyi görür, keçmişini bir görür, onların məişətindəki, dünyagörüşündəki, təfəkküründəki eynilikdən doğan doğmalığı duyur, hiss edir. Fikrət Sadıq xalqının milli tarixini dərinləndirən sənətkardır. O yazdığı misralarında min ildən sonra da əvvəlki doğmalarının, ulularının tarixini yada salır: "Dağlıq Altay köçərilərin, cəsur ovçuların, hunların yurd yeridir. Qədim altaylı alaçıqda yaşayıb. Altay başdan-başa ev olub ona. Gəzəri olub, köçəri olub. Çox görüb, çox götürüb. Yazılarını "Biçiktu" qayasına, Orxon daşlarına yazıb. Dağlarını, çaylarını, ocaqlarını və ən adi qaratikanını belə nağıla bələyib, əfsanələşdirib. Yüzlərcə dastanı hələ dildə-ağızda

gəzir, qələmə alınmayıb. Kəndlərində canlı Homerlər yaşayır. Burada aşığa "qayçı" deyirlər. Bəlkə qayçı, hayçı sözüdür. Qayçı elin, Anayurdun dar günündə, şad günündə hayharayçısıdır. Onun yaddaşı -insan yaddaşının sonsuzluğuna sübutdur. İnsan yaddaşına bütöv bir kəhkəşan sığışarmış demə! Bu dastanlarda qaranlıq və şər tanrısı Yerlik bəy var ki, çoxdan zülmətə qarışıb. Işıq və Xeyirxahlıq timsalı Maaday qara (bəlkə Mete) var ki, hələ də yaşayır. Altaylının girdə üzündə, qonur gözündə, tunc biləyində, mehr dolu ürəyində gördüm onu. Bu dastanlarda küpəgirən qarı-Dibələk var ki, bütün küpəgirən qarılar onun yanında arı viziltisidir. Dibələk neçə-neçə yolçunu yolundan eləyib. (Dibələk də elə küpəgirən qarıdır. İntəhası adını orda qoyub gəlmişik).

Burda hər dağ dərə, hər çay mənə doğmadır. Elə bil haçansa bu yerlərdə olmuşam. Burda Dərdümar adlı açılıb-yumulan qayalar var ki, mənə "Odisseyə"dakı Ssila və Xarıbda qayalarını xatırlatdı. Burda hər daşın, ağacın, kolun yiyəsi var. Burda yaxşı adamlar qocalanda ölmür, göyə çəkilib ulduz olur. Yeddi qardaş bürcü, Dan ulduzu bu cür yaranıb deyirlər.

Burada ər igidlər dağdan-dağa, qayadan-qayaya, çayın bu tayından o tayına atıla bilərmiş deyirlər. Yaxşı baxsan indi də qayaların şaxə-şaxə damarlarında, daşların al-əlvan

naxışlarında görərsən o günləri. Vadilərdə eşidərsən at kişnərtisini".

Çin səddindən üzü bu yana böyük ərazilərdə məskunlaşmış, tarixdə ad qazanmış, qüdrətli dövlətlər qurmuş, möhkəmləndirmiş, öz qılıncına, qalxanına, bir də ki qolundakı təpərə, canındakı coşqun enerjiyə güvənməklə döyüş meydanlarına qalibiyyət bayraqlarını sancmış türklərin-soyadlarının şərəfli tarixiylə öyünən şair böyük fəxrlə söyləyir ki:

Çin səddindən üzü bu yana,
Dunaya qədər tapdaq altında qalan
dünya,
Onların idi bir zaman.
Dünyanı başdan-başa bürümüşdü
onda,
Ox-yay, qılınc, qalxan səsi.
Göydəmir atların kişnərtisi.
Ucalırdı ta yerdən
Ayadək, Güneşədək,
Atılladan tutmuş,
Alp Arslan Türkeşədək.
("Ərkənoqondan gəlir)

F.Sadiq xalq rəvayətlərinin motivlərindən istifadə etməklə, onun sücətindən yararlanmaqla vətənə, torpağa olan sədaqəti, etibarını tərənnüm edir. Onun Metesindən xaqan poladüz göy qılıncını istəyir. Mete qolundakı gücə, təpərə arxayın olsa da, sülh naminə, igidlərini qorumaq

naminə döyüşə razı olmur və qılıncını da, gözəl atını da ona göndərəndə də ancaq sülh naminə, qan tökməmək naminə susur. Lakin Çin Xaqanının ondan istədiyi torpaq, bu zaman əyanlarının bu torpağı düşməne vermək təklifi onu yerindən oynadır. Metenin qəzəbini şair misralara çevirir:

Göy qılıncı istədi xaqan.
Verdim ona yaraq olsun.
Göydəmir at istədi xaqan,
Verdim ona ayaq olsun.
"Ölü çölü" verə bilmərəm!
Torpağı verməzlər,
Torpağı alarlar.

Mete babalarından qalan torpağın ona əmanət olduğunu, bu əmanəti gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamağa borclu olan, öz vəzifəsinin məsuliyyətini duyan, anlayan ölkə başçısı kimi şairin əsərində yüksək qiymətini alır. Bütün elin-obanın bir nəticəyə gəlməsi, Metenin sözlərindəki həqiqətin dəstəklənməsi oxucu üçün dərsdir. Mete öz igidlərinə:

Dedi: ərənlər!
Göy qılınc kimin idi?
Metenin!
Göydəmir at kimin idi?
Metenin!
Bəs "ölü çöl" kimindir?
Vətənin!

O yer ki, vətənidir
O nə sənindir, nə mənim.

F.Sadiq metelərin obrazını sənətinə gətirərkən, onun xalq, dövlət mənafeyini əsas tutmasını xalqına, elinə arxalanmaqla tarixdə özünə yer qazanmasını, başçılıq etdiyi ölkənin xalqıyla bağlılığını əsas götürür. Şairin nəzərində:

Bir elin qara ürəklidirsə
əgər xanı,
əgər xaqanı.
Vətənin günü-gündüzü
Qatı gecə olar....
Elə arxalanan ər güclü olar.
Vətən var olacaq, necə ki, el var.
("Aladağın ətəyində")

F.Sadiğın bu günümüzün hadisələri ilə səsleşən əsərində Mete "özüdür". O milyonların istək və arzularını, üzərinə düşən məsuliyyətin ağırlığını Mete kimi duymağa çağırır. Vətən torpağının hər qarışının bundan sonra da qoruyub saxlamaqda, düşmən tapdağına verməməkdə, lazım gəlsə onun yolunda canını belə qoymaqda məsul olduğunu unutmamağa səsleyir. Şair torpağının bir hissəsinin erməni işğalı altında qaldığı bir zamanda güldən, bülböldən, məhəbbətdən yaza bilmir. Dönə-dönə qayıtdığı, qələmə aldığı rəvayətlərdə, gah təsvir etdiyi təbiət hadisələrində, gah gəzdiyi doğma

türk ellərində qələmə aldığı mövzularda buna toxunur.

Xalqının, dövlətinin taleyini etibarlı əllərdə görmək istəyir, başsızlıq, özbaşnalığın gətirə biləcəyi faciələrin qorxusu, təlaş, narahatçılığı şairin gününü göy əskiyə dügüb. Hər bir oğul, hər bir igid düşmən sinəsinə atılan ox olmalıdır. Hər bir oğul öz yurdunda, elində, obasında ərdir, igiddir. Şairin nəzərində o, eldən uzaq düşsə "yalqız qalar, pas atar". Çünki;

Bir ömür boyu unudulan deyil,
Göz açıb gördüyüm,
Çörəyini yediyim,
Doğma yurd, doğma el.

Şair minilliklərin sınağından çıxmış, dedə-babalarımızın bir hikmətli ifadəsini yada salır, yadımıza Dədə Qorqud dünyasının hikmətli ifadələrini çatdırır, öz qələminə məxsus Dədə Qorqud boyasıyla birlikdə:

Vətən, qarşı yatan

"Dağlarını aşmağa gəl"ən, "sularından su iç"mək, "vadilərindən keç"mək, "dərələrinə sığın"maq, ana qoynunda yaşamağa gələn hər bir vətən övladının istək və arzularını ümumiləşdirir. Bu ümumiləşdirmədə son ucu ölümlü dünyada yaşayan insan övladının ayaq basdığı torpağına, yurduna bəslənən müqəddəs duyğularını əsrəli, qərinələri, keçmişləri, indiləri göstərmədən bu sevgidə birləşdirmək olar. Bu

birdəşmədə bir insan övladı, bir də vətən torpağı durur, bir də doğmalıq, bir də soykökə bağlılıq.

F.Sadıq şerlərində metelərin, alp ərlərin zamanını, dövrənini oxucuya unutturmur. Onların amallarındaki yaxınlığı, müqəddəs ideyaları əsas götürərək dünəninin-keçmişinin prizmasından təsvirini verir.

F.Sadıq susdurula biləcək şair deyildir, o əldən gedən Vətənin hər qarışı üçün dərd çəkən, həsrət yüklü, qayğı, narahatlıq dolu ömründə acı olan doğru sözü deməyi daha üstün tutur. Susan, duymayan, gördüyünü deməyən, içinə qapılıb qalan ürək şair üçün "niyə ürəkdir", kardır, kordur, duymayan ürək"dir-deyir.

Şairsən bülbüldən yaz,

Çəməndən yaz, güldən yaz.

-deyənlərin ağızından vuran, xalqın taleyinə biganə qala bilməyən, xalq, dövlət mənafeyini hər şeydən üstün tutub onun işıqlı, xoşbəxt gələcəyi naminə yaşayan, yaradan Sabirlərin, Cəlillərin əsrimizin bu günündə ən yaxşı davamçılarından biri kimi, ürəyinin hökmünə qulaq asaraq qələmiylə, kəlamıyla xalqına xidmət edir. Sabirlərin sətiraltı gizlənən eyhamlı, dərin mənalı kəlamlarında yatan hikmətamiz ideyaları əsas tutaraq vətəndaş şair, onun kimi minlərlə vətən, xalq ziyalılarının fikirlərinə, arzu və ideyalarına səs verir.

"İstiqlal bayrağı" şerində şair xalq inamına dəstəklənir, göy üzünü-Tanrının məskəni, Tanrı yeri kimi tanıyırıq. İstiqlal bayrağındakı mavi rəngi şair "Tanrını qərargahı"na bənzədir. İnsanların ümid yeri, pənahı göylər, onun mavi rəngi baraqımızdakı üst zolağın mavi rəngi-səma rəngi kimi vəsf edilir. Bu rəngdə həyat, əbədiyyət, uralıq, bərəkət, yağış, qar, həyat var. Göy rəng-mavi rəng öz uralığı, ülviyyəti, əbədiyyəti özündə yaşadan bu Tanrıya məxsusdur. Azərbaycan xalqının istiqlal bayrağındakı mavi rəng-səma rəngi Tanrının məskəninə tay tutulmaqla şair onu ululuqlara, uralıqlara qaldırmış olur.

Orta zolaq- qırmızı rəng şəhid qanına bənzədir. Bu Şəhidlərin qanıdır. Yü il, iki yüz il və ondan öncə və ondan sonra öz azadlığını, müstəqilliyini istəyən, bu yolda çalışan, çarpışan, vuruşan, bir qaşığı qanından qorxmayan, döyüş meydanlarında azadlıqsevər millətinin tökülən qanıdır. O qana Araz, Təbriz, 20 Yanvar, Qarabağ, Xocalı və neçə-neçə faciəli günlərdə qanıtökülən insanların, şəhid oğulların qanı qarışmış. Bu qan bizim qanıdır-o taylı, bu taylı-bütün türk doğmalarının, azərilərin zəfər qanıdır:

O tayda da, bu tayda da,
Haqq uğrunda müğarizə,
Bu rəng xəbərdarlıqdı bizə,
Yaxşı bax!
Türkün ömür möhürüdür,

Zəfər tarixidir
Onun üstündəki Ay-Ulduz!
Bu möhürlə tanı bizi!

Bəli, türkün ömrünə savaqlar, mübarizələr, döyüş meydanları, o döyüşlərdən zəfərlə çıxma yazılıb. Bu rəng haqq uğrunda mübarizə aparan bir millətin qanının möhürüdür. Bu möhür qan yaddaşdır və şair bunu unutmamağı, öz gələcək nəsillərinə nəsihət etdiyi kimi, düşməninə də məsləhət bilir. Məsləhət bilir ki, türk meydanlarda zəfər, qələbə naminə, qələb çalmağ uğrunda döyüşüb, haqq-ədələt uğrunda vuruşub. Gec-tez haqq yerini tutub, tutur və tutacaq da. Sən də öz işini bil. Girmə onunla döyüş meydanına, göz dikmə onun loxmasına, uda biləcəksən, amma əridə bilməyəcəksən. Öz əlinlə özünə qəbir qazma.

Şair istiqlal bayrağındakı üçüncü-Yerə yaxın zolağı -islam ümmətinin sevdiyi rəng kimi tərənnüm edir. Bu rəng özündə Dinlik, Gənclik, Təmizliklə yanaşı, Anayurd, Ana torpaq, Ana Vətən mənasını da daşıyır. Sülh, əmin-amanlıq içində yaşamaq, çiçəkli, çöllü, barlı-bərəkətli, meşəli, dağlı vətən-onun baharı, yayı, həyat eşqi güclüdür bu rəngdə. Azəri övladının istədiyi, uğrunda döyüşdüyü, keşiyində durduğı, əlindən gedəni üçün şam kimi dərdədən əriyib çöpə döndüyü, döyüşə hər an hazır olduğı, qovuşmaq həsrətiylə yandığı Qarabağı, Kəlbəcəri,

Zəngilanı, Qərbi Azərbaycanı, Ağdamı, Füzulisi, Cəbrayılıdır. Bu bayraq bir millətin varlığının simvoludur, bir dövlət kimi varlığının atributlarından biridir. Xalqım onu bir dəfə göylərə qaldırmışdı. İmperialist qüvvələr İblis-Şeytan xislətli qonşularımız bu xalqın varınayoxuna sahib durmaq üçün öz yırtıcı xarakterindən istifadə edib, onu hansısa bir dövlət binasının başından aşağı salsada, ürəklərdə onu ayaqlara endirə bilmədi. 70 il mübarizə apardı; gizlin-aşkar apardı və böyük dövlət xadimi Məmmədəmin Rəsulzadənin dediyi kimi "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz" kəlamının həqiqətinin işığında yeridi, mübarizə apardı və üç rəngli bayrağımızı öz yerinə qaytardı. Ürəklərdəki od öz məşəlini yandırdı. Üçrəngli bayrağımız Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin əzəli və əbədiyyətinin rəmzidir. İndi onun sərhəddi, bayrağı, dili yaşayır və yaşayacaq da:

Ey öz doğma ocağına,
Bir də qayıtmış
Üçrəngli bayrağım, ucal!
Ucal başımızın üstə,
Ucal bütün ölkələrdə,
Özgələrə tanıt bizi,
Əsarətdən azad olmuş
Ölkəmizi.

Bu müstəqillik, bu azadlıq hissidir ki, şairin qəlbində qəzəb doğurur Moskvanın

Azərbaycanda havaların necə olacağını xəbər verməsini eşidəndə hirsini tökür onun üstünə:

Hava necə olacaq,
Axı, sənın nə işınə?
Havadan danış, amma
Göz tikmə qonşuların,
Torpağına, daşına.

Şairin narahat olmasına da əsas var. Bu gün Bakının, Şəkinin, Gəncənin, Şamaxının havasının necə olması ilə maraqlanmır bu qüvvə. Onun dışında qalıb şirəsi bu yerlərin bərəkətinin, nemətlərinin. Ona görə narahat olmağa əsası var ki, onu hamı yaxış "tanıyır":

Tanıyır səni hamı.
Sənin işindir dava.
Yandırdı Qroznını,
Sənin çaldığın hava.

Onun atdığı güllələrin qəlblərə yağdırdığı yağışı unutmayıb şair. Ona görə də istəmir düşməninin yalançı qayğısını. Leonid Nikitinskiyin "Komsomolskaya pravda" qəzetində "Tələfat vardır" adlı məqaləsində yazdığı: "Çərşənbə axşamı leysan yağdı. Elə bil Rusiyanın topa-iopa buludları yeni qaçqınların halına yanmaq üçün gəlmişdi bura" sözlərindən qeyzlənir. Tökdüyü qanların müqabilində Rusiyanın imperialist qüvvələrinə nifrətini gizlədə bilmir. Yağan yağışına, buluduna "qəhmər" çıxan Rusiyaya "Şəhid nədir, sən bilməzsən, Sən

Şahidsən, şəhid başqa, sən başqa"-deyə onu qırmanclayır. Eyni zamanda kövrək qəlbinin aldığı yaraların hələ sağalmadığından düşməninə nifrəti içində itirdiklərini də əzizləyir, kininin, qəzəbinin odunda yadına düşən Şəhidlərinə ağlayır. Bu göz yaşları nöyüt olub ocağını daha da alovlandırır:

Yağışından təsəlli umma.
Bircə bu qalmışdı elə.
Sənin yağışın güllə yağışdı.
Bu yağış mənim yağışımdı.
Bu mənim göz yaşımdı.
Sənin gözlərin heç yaşarmayıb
da.
Bu yağış mənim gözlərimdən
yağır,
Mənim şəhidlərimin qəbrinə.
Mənim buluduma dəymə.

Şair göylərin tökdüyü yağışda doğmalığ gəzir. Öz dərdinə ağlayan buludların düşmən hüdudlarından keçdiyi ilə barışmaq istəmir. Düşmən qəlbində insaf görmədiyindən göylərin göndərdiyi buluda "mənimkidir"- deyə sahib çıxır və o yağan yağışla axan göz yaşlarının oxşarlığını tapır və qüssəsini, nifrətini ümumiləşdirir.

AZADLIQ GÖZƏL ŞEYDİR

Fikrət Sadıq zəngin mənəviyyata malik sənətkardır. "Zəngin şəxsiyyət dərin əqidəyə,

inama, yüksək məqsədə və ideala malik olan şəxsiyyətdi. İnsan yüksək mütərəqqi ideallar uğrunda yaşayıb fəaliyyət göstərdikcə özü də yüksəlir, böyüyür, onun varlığı daha yüksək ictimai məna kəsb edir. Doğru deyilmişdir ki, qartala qanad, insanda ideal eyni dərəcədə zəruridir. Böyük məqsəd, yüksək ideal şəxsiyyətin zənginliyinin ölçüsüdür. Əgər şəxsiyyətin həyatında heç bir yüksək məqsədi, ideali olursa, o maddi cəhətdən nə qədər zəngin olursa-olsun ən yoxsul həyat sürür. Ən misgin vəziyyətdə yaşayır. Çünki şəxsiyyəti həyatda ucaldan nə onun vəzifəsidir, nə də onun malik olduğu var-dövlətdir, onu yüksəldən yeganə bir şey varsa, o da ancaq böyük məqsəd və ideallar uğrunda fəal mübarizədir".

F.Sadıq da bu mübarizələrdən biridir. O qorxmadan, həqiqəti olduğu kimi yazır, günün aktual məsələlərinə toxunur, dövlətimizin, millətimizin azadlığına, xalqların müstəqilliyinə xələl gətirə biləcək məsələləri açıqlayır, həyəcan təbili çalır.

F.Sadıq şərlərində öz milli azadlığı, müstəqilliyi, suverenliyi uğrunda mübarizə aparən, işğalçı rus imperiyasının istismarçılığından tənğə gələn, öz müqəddaratını özü həll etmək istəyən Azərbaycan xalqı kimi digər Qafqaz xalqlarının, o gümlədən çeçen azadlıqsevərlərini də mübarizliyini, arzu və

ideyalarını dəstəkləyir. Bu ölkənin azadlıq mücahidlərini, onların şərəfli mübarizə əzmkarlığını vəsf edir. Onlarda olan vətən, torpaq, azadlıq sevgisini tərənnüm edir.

Çeçen azadlıqsevərlərini quldur adlandıran rus millətçilərini qınayır. Xalqın öz dost-düşməniyi yaxşı tanıdığıni, "özü quldur" olan, millətləri, xalqları parçalayan, azsaylı xalqlara fəlakətlər gətirən düşməni öz adıyla gözünü açib ətrafına baxmağa, çirkin siyasətindən əl çəkməyə çağırır.

A rus, qanrıl bax Allaha!
Axıdılan bu qan baha.
At silahı, bəsdir daha,
Oraq götür, biçin gəlir.

Xalqın qəhrəman övladlarının polad iradəsini görüb onları qorxmazlığa, məğlubedilməzliyə səsləyən şair onlardakı azadlıq duyğularının yüksək olduğunu imperialist, işğalçı rusun yadına salır:

Bil ki, namərd güllələri,
Qorxutmaz ər oğlu, əri.
Yurddan ayaq basmaz geri,
Desələr ki, lap Çin gəlir.

Rus şovinistlərinin Zaqaqaziyada yeritdiyi çirkin siyasətə nifrət edən, xalqlar arasına milli ədavət toxumu səpən, bu milli-ayrı-seçkilik siyasətindən öz məqsədləri üçün istifadə edən, Zaqaqaziyanı terror mərkəzinə döndərən erməni

separatçılarını silahlandırır burda bilərəkdən müharibə ocaqları yaradan, erməni daşnaklarını silah, sursat, pullu muzdur qüvvələrlə silahlandıran rus imperializminə qorxmadan, açıq aşkar ürəyindən keçənləri bildirir:

Rus Çeçenə düşmən deyir.
Erməniyə niyə demir?
Ürəyində min hiylə var,
Yerə demir, göyə demir.

Bir soruşan yoxdur nədən,
Ayaq altda qaldı vətən.
Törətdiyi vəhşilikdən,
Nigarandır deyə demir.

Torpağı qanla suvaran, xalqın milli duyğularını qan içində boğan, lakin çeçen xalqının polad iradəsini əyə bilməyən, özünə qul edə bilmək imkanı əlindən gedən, çeçen torpaqlarında istədiyinə çatmaq üçün vəhşiliklər törədən rus ordusunun qaniçənliliyinin, qəddarlığının qarşısına çeçen övladının məğlubedilməzliyini, cəsarətini qoyur:

Sən çeçeni aciz bilmə.
Çeçen dağ çəkir ölümə.
Kim deyib ki, "baş əy zülmə",
Quran demir, ayə demir.

Millət dikəldib özünü,
Kimse əyəmməz dizini,

Tarixə deyir sözünü,
İlə demir, aya demir.

F.Sadiq çeçen qəhrəmanlarının azadlıq yolunda şəhid olan igidlərinə göz yaşını axıdır. Çeçenistan dövlətinin başçısı, milli azadlıq mücahidi, çeçen xalqının milli qəhrəmanı Cövhər Dudayevin bu azadlıq yolunda mübarizədə əfsanəvi şəkildə yoxa çıxması, ölüm xəbərinin yayılması, bir müddət Babək, Koroğlu qüdrətli bir cəngavərin ölümünə inanmayanların onun yoxluğuna da dözməməsi, xalq içərisində ölümüylə bağlı yayılan söz-söhbət bütün dünyanı dolaşaraq, azadlıqsevərlərin qəlbini necə kədərləndirirdisə, Azərbaycan xalqını da, onun şairini, nasirini, rəssamını da elə kədərləndirirdi. Fikrət Sadiq bu münasibətlə yazdığı əsərində tək-cə Cövhər Dudayevin ölümündən doğan kədərini, qüssəsini, ürək ağrısını bildirmir, eyni zamanda Qafqaz xalqlarının üzünə bir gün azadlıq günəşinin doğacağına inamı da ifadə edir. Çünki bu xalqların qadını da, qocası da, cavanı da, uşağı da azadlıq yolunda əli silahlı, qəlbi düşməne nifrət dolu "ər"dir. Haqq-ədalət uğrunda mübarizə aparan xalqın bir gün qalib gələcəyinə ümidini itirmir.

Burda ərdir qadın, uşaq.
Gərək tutsun yerini haqq.
Haqq gəlincə od tutacaq.
Dərəsi, dağı deyirəm.

Olan oldu, ta qulaq as!
Qiyamətə qalmaz qisas.
Bir gün azad olar Qafqaz.
Mən Olacağı deyirəm.

Cövhər Dudaşevın ölüm xəbərini eşidəndə çeçen xalqının öz dərđini, qüssəsini "Yallı" getməklə qarşılması, Cövhər bayrağının etibarlı, əyilməz, mətin əllərdə olduğuna inam kimi qiymətləndirir. Cövhər Dudaşevın ölümünə ağı deyən şair onun ölümündən doğan kədərini, dərđini, qəmini boğa bilmir. Öz şair təbinə uyğun olaraq namərđi lənətləyir:

Bu dərđi kim kimə desin?
Namərdə çeçen neyləsin?
Çilikləndi saf aynası,
Söndü çırağı deyirəm.

F.Sadıq çeçen xalqının dərđlərini başa düşən azəri övladıdır. O, bu dərđləri yaşamış, bu mübarizə yolunda minlərlə şəhid vermiş, nəhayət ki, düşmənin dizini qırmış, öz istiqlaliyyətini qazanmış, azadlıq deyilən baldan şirin bir nemətdən dadmış, bunu çeçen kimi onlarla ayaqlar altında əzilməkdən, çapılıb talanmaqdan bezar olmuş, ayağa qalxmış xalqların övladlarına arzulayan qəlbi təmiz, saf bir azəri millətinin övladıdır. Üç rəngli bayrağı uca tutan, bir millətin "istiqlal bayrağı"nın şərəfini, şöhrətini qoruyan şair oğludur:

Bu bayrağı, bu səadəti hər kənddə, hər şəhərdə şəhidlər xiyabanı deyilən məzaristanlarda uyuyan igid vətən oğullarının qanı, canı, Azərbaycan xalqının mətin oğullarının dəyanəti, dözümlü sayəsində qazanıldığını unutmayan şair xalqların iradəsinə qarşı çıxan, qanlar tökən vəhşi imperialistləri qamçılıyır, daşqəlblilərin bu yerlərdə törətdiyi faciələri, illər, qərinələr keçsə də bu yolda verilən "Şəhidləri unutmayaq"-deyir.

Dağüstü parkı "dağ üstə dağ" adlandırmaqda şair haqlıdır. XX əsrin əvvəllərində xalqımızın milli-azadlıq, müstəqillik yolunda şəhid olmuş, dağüstü parkda dəfn olunmuş şəhidlərinin məzarı üstündə sonralar ölkəni işğal etmiş qırmızı bolşeviklər o qan yaddaşını hafizələrdən silmək üçün park saldı. Şəhid oğulların sümükləri üstündə salınan bu parkdan xəbərsiz millətimiz 70 il sonra yenidən bu həyatı yaşamağa başladı. İndi yenə öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan şəhidlər bu parkda uyuyur. Şair xalqını o günləri unutmamağa çağırır. O unutqanlıqın bizlərə vurduğu yaralar kimi sızıldayır misralarında:

Saralıbdı daşda yazı.
Yaram sızlar sızım-sızım.
Qoy eşitsin oğlun, qızın!
Bu torpağın başı üstən
Əskik olmur qara bulud.
Ay tutulub, gün tütülüb.

Əvvəllər də şəhid olub.
Çox Şəhidlər unudulub.
Gəlin bir də
Şəhidləri unutmayaq.

Şair 20 yanvar hadisələrinin ildönümü münasibəti ilə yazdığı misralarında çəkdiyi nigarançılığı-unutqanlığı yenidən millətinin xalqının yadına salır, hafizəsində yaddaşında möhkəm olmağa çağırır:

Bir il keçdi...
Qarışdı göz yaşımıza.
Min illik yaddaşımıza.
Xiyabanın daşına bax.
Daşında göz yaşına bax.
Xiyabanda uyuyanlar
Daş sadaqda cərgələnmiş,
ox timsalı.
Qısılıblar bir-birinə.
Bu lal sükut deyir mənə:
Şəhidləri unutmayaq.
Dağ üstə dağ!
Dağüstü park.
Qırçın-qırçın, təpə-təpə,
Sözümüzdə olsun təpər.
Şəhidləri unutmayaq.

F.Sadiq bu gün digər işğal olunmuş torpaqlardakı Şəhidlər xiyabanlarının gələcəyi üçün də narahatdır. Unutqan xalqının təmiz üreyini, kin -küdurətdən uzaq qəlbini, düşmən

xəyanətini unudan, içində kin saxlamayan xalq, düşməninin isə hiyləgər, azğın olduğuna görə narahatdır.

Şəhidlərin məzarlığı
Yenədəmi park olacaq?
Bir zaman olmuşdu axı,
Bəs nə oldu axırı,
Yaddaşımız yenədəmi
Yalanlara qərq olacaq.
Bir müddət olmuşdu axı.
Sonra açıldı paxırı.
("Yenədəmi")

F.Sadiq dünya görmüş insandır. Rus imperialistlərinin yeritdiyi siyasət nəticəsində körpəlikdən bu dünyanın haqsızlıqlarıyla kökləndi, döyüldü, söyüldü, atasız böyüdü. Vurulan damğaların ucbatından gözdə, könüldə sevincini itirdi. Körpəlikdən ac, susuz qalıb, gecəgündüz çalışıb, gec də olsa atasının-vətənə layiq bir vətəndaşın övladı olduğunu sübuta yetirdi. Yenəcə gözündə yaş qurumuşdu ki, yenə amansız küləklər ocağına əsdi. Əziz balası rus şovinistlərinin qurbanı oldu. Həmin əsən soyuq ruzgarların o tərəfdən əsdiyini gördü, qəzəbləndi və başına gələn bəlaların məkanına nifrət və qəzəbini tökdü:

Bu bəlanın təməl daşı,
Gülüstanda qoyulubdu.
Bir gülüstan o zamandan

oyum-oyum oyulubdu.

Bu bəladan gəldi bizim başımıza
min bir bəla.

Bu bəlanın üstü ilə
gəlib çatdıq istiqbala.

-deyən şair fikrimizi qara 20 yanvar hadisəsinə, Qarabağ dərdlərinə, "kor ehtiyac ucbatından yurdundan dərbədər düşən övladlardan, "həftədə bir gələn xəbər"lərə, bilə-bilə təklənən, "dənlə"nin vətən övladlarımızın taleyinə uzanan qara əllərə yönəldir və ədavətə qurban gedən övladının "perik düşmüş qərib ruhu" nun, "bizdən güclü" bildiyi hələ açılmamış sirlərin açılacağı gününün doğma yurda dönəcəyi ümidini yaşayır.

"Şübhə və həqiqət" şe'rinə şair oğlunun ölümündə Rusiyanın günahlandırır. Şair bu bəlalərin Gülüstanda təməl daşı qoyulduğunu, bu bəladan başımızın çox çəkdiyini, bu bəlalərin üstündə gəlib çatdıq "istiqbala" deyir. 20 Yanvar, Qarabağ dərdlərində, Qarabağ hadisələrində onun əli olduğunu qorxmadan açıb. Bu dərdlərin bəlalərin, içində balası da güdaza gedən-qürbət dərini də görür. O qürbət ki, ora Rusiyadır.

Orda-düşmənin qapısında sevincdən yox,
əsər-ətər,

Ad günlərin dumanında həftədə bir qara
xəbər.

O qara xəbərin biri də kövrək şairin
qapısınınındır:
Erməniyə arxa duran dostu baxmır
haqqa-ədalətə
Bəlkə İlkin övladım da qurban gedib
ədavətə.

Şairin bu fikirlərində həqiqət var. Bəli, igid, iş
bilən, əməksevər oğullarımızın qara tabutları
içerisində İlkin də var və onlar ədavətin
qurbanıdır.

F.Sadıqın "Bir parça Vətən" poemasının
mövzusu türk xalqlarının həyatından götürülsə
də, Azərbaycan türklərinin canında Mete geninin
izi var. Onun bu əsərinin mövzu və ideyası
haqqında Süleyman Əhmədlinin dedikləri yerinə
düşür: "Ümumiyyətlə, tarixi dram əsərinə
çevirmək çox məsulmiyyətlidir və bu sahədə
Azərbaycan dramaturgiyasının özünə məxsus
ənənəsi vardır. İndiyə qədər əgər
dramaturgiyamız Azərbaycan-türk tarixinə daha
çox müraciət etmişlərsə, Fikrət Sadıq ümum türk
tarixini qələmə almış və əsərdə şəxsi faciəni
milli, milli faciəni isə bəşəri faciəyə çevirərək
uzun ömürlü bir səhnə əsəri yaratmışdır". İndiki
gənc tamaşaçılar (keçmiş Qorki adına gənc
tamaşaçılar teatrı) teatrında səhnəyə qoyulmuş
"Bir parça Vətən" tamaşası Fikrət Sadıq
sənətinin, onun mövzu zənginliyinin, yaradıcı
təxəyyülünün məhsuludur.

"Yanacaqam günəş kimi" şerində azadlıq uğrunda döyüşən, bu yolda canını qurban verən mübariz insanların arzu və istəkləri, vətəndaşlıq ideyaları toplanıb:

Nə qədər ki,
azadlığın qollarında zəncir durur.
Nə qədər ki,
həqiqəti üzə demək qorxuludur,
O vaxtadək
Nə yorğunluq, nə soyumaq.
Biləcəkdir mübarizəm.
Yanacaqam günəş kimi.

F.Sadiq vətəninin şəhərinə, kəndinə, qəsəbəsinə işıq çəkərkən, qəlbində bir işıq yeri də qoyurdu ki, bu da doğma vətənin guşələrinə olan sevgi işığıdır. Onun "Bakı" şerində Vətənin paytaxtı tərənnüm olunur. Evləri "pillə- pillə" qalxan, "küçələri dənizə axan" Bakının hər gecəsi kəhkəşanın-ulduzlu, aylı gecənin bir parçasına bənzəyir. Bakı günəş olsa da, olmasa da, nur saçsa da, saçmasa da ögey deyil. "A mənim arzularımın, ümidlərimin şəhəri"- deyib vəsf etdiyi Bakının torpağı, suyu da oddur, alovdur. "Öz oduna sığınan" şəhərinə şirin xəyallarında tay gəzir, bənzərini axtarır.

F.Sadiq üçün vətən sərhəddən başlanır. "Sərhəddə səhər" Fikrət Sadiğın mənzum şerə bənzəyən əsəridir. Poetik bir zənginliklə yazılmış, deyilmiş bu kəlmələr, misralar sərhədçiye

ünvanlanıb. "Sərhədçi! Sərhəd çəpər deyil, qala deyil! Çaşma, sərhəddə dur, amma sərhəddi aşma. Bil ki, insan olmasaydı, sərhəd də olmazdı! Qəbilə, millət, dövlət olmasaydı sərhəd də olmazdı! İndi ki, sərhəd var, onda möhkəm dayan! Nə qədər ki, sən burda varsan, dövlətin müstəqildir! Elə ki, sən burda olmayacaqsan, bura başqa sərhədçilər gələcək, onda vətən müstəqil olmayacaq". Bu isə milyonlarla Azərbaycan vətəndaşı kimi Fikrət Sadıq üçün də böyük dərddir. Həzin, kövrək şair ürəyi buna tab gətirə bilməz. Ona görə də sərhədçi öz qarşısında duran vəzifəni bilməlidir. "Sərhədin də sərhədi var" deyən şair ona durduğu yerdən o yanda onun doğulduğu, boya-başa çatdığı, üstündə yeridiyi, doğması, əzizləri yaşadığı, ulusu uyuduğu torpaq, Vətən torpağı olduğunu təkrar-təkrar xatırladır. Fikrət Sadıq üçün o torpaqda "doğma ocaq", ata yurdu, kəndi, şəhəri var. Bənövşəli, laləli, qərənfilli, qızılgüllü, süsən-sünbüllü bağları, bağçaları var; gölləri, dənizləri, dağları var. Özünün dediyi kimi "Araz, Kür, Girdiman, Samur, Şahdağ, Babadağ, Kəpəz, Murov kimi dağları" var və neçə-neçə adını şairanə çəkdiyi daş abidələr, söz abidələri var.

Şair sərhədçini etiyatlı olmağa səsələyir. Və deyir ki, "sənin durduğun yer gözlə görünən sərhəddir. Amma dünyada görünməyən

sərhədlər də var. Çox sərhədçini bada verib bu sərhədlər, sən də sərhədi keçmə heç!"

Şair sərhədçidən ayıq-sayıq olmağı tələb edir. Ondən ölkəsinə ancaq xeyir gətirənləri buraxmağı, yaxşılığı, xeyirxahlığın gətirilməsini rəva bilməyə çağırır, narahat olur ki, "sənin saqqızını oğurlayıb" bu yana saqqız keçirərlər, "qoyma".

Şair sərhədçinin qan yaddaşını yada salır, Dədə Qorqud dövrünün sərhədçisindən görüb-götürməyə çağırır. Bəkil oğlu İmran ilk sərhədçi idi, şair "Bəkil oğlu İmranın başına nə gəldi" - deyər onun fikrini ona yönəldir ki, Bəkilin ayağını sındığını eşidən Təkur kafirləri sərhəddi keçmək istəyəndə, oğuz yurduna basqın fikrinə düşəndə Bəkildən dərş alan oğlu İmranı görür. Gənc İmranın təcübəsiz olacağını düşünən kafirlər məğlub edilir. İmran Təkuru atdan salıb sinəsinə çökəndə Təkur ondan aman diləyir və "Yetmiş bütخانamı sənin bir olan Allahına dəyişərəm, mənə aman ver" deyir və dönüb müsəlman olur. Şair bu günün sərhədçisindən o keçmiş şərəf və ləyaqətin qorunmasını, Bəkilin, İmranın ləyaqətli davamçısı olmasını nəsihət edir.

F.Sadiq gecənin zülmətinin bir işıqlı səhərlə əvəz olunduğunu, sərhədçinin yuxusuz gecəsinin müqəddəs amallara xidmət etdiyini alqışlayır, çəmənliyə, otların üstünə sübh zamanı düşmüş şəh damcılarını, bir damla göz yaşına bənzəyən

"şeh gətirmişdir"-deyir. Şair bu sərhəd səhərini lirik bir dillə sərhədçinin taleyindən, vəzifəsindən ayırmır: "Özünə, balalarına yem axtaran quşlar sərhədi o yan, bu yana keçsə onlara dəymə! Səhər bu yana keçir qoy keçsin! Günəş bu yana keçir, qoy keçsin! Külək bu yana keçir, qoy keçsin, quşlar bu yana keçir qoy keçsin! İntizar baxışlar, həsrət ümid keçir, qoy keçsin, onlara toxunma... Halal sənə söykənib, halalın sərhədi var. Sən halalı qoru"-deyirsə gənc sərhədçiyə bir Dədə Qorqud öyüdünü çatdırırsa, ona düşməni öz adıyla da tanıtdırır:"Erməni buraxma! Şəri, yanğını, tüstünü, ölüm və qanı qoyma! Qoyma ki, düşmən sərhəd boyu irəliləsin. Qapqara niyyəti var onun".

Açılan nurlu səhərlərimizi zülmətə döndərmək istəyənləri lənətləyib şair: "Allah sənə yar olsun!-deyib Qorqud duasıyla salamladığı sərhədçini vətəni, sərhədi, səhəri, günəşi, özünü qoru"-deyə Ulu Tanrıya tapşırır. Bu tapşırımda yurduna, onun igid əsgərinə, dövlətinə, bayrağına, gerbinə, dilinə, dininə hörmət etdiyi, müqəddəs saydığı bir vətəndaş sevgisi yaşayır. Hələ yaranmaqda olan müstəqil dövlətimizin yeni sərhədçisinə verilən xeyir -dualardır. "Sərhəddə səhər" yazısını ədəbi-bədii əsərlərin ən gözəl nümunələrindən biri olduğunu xüsusilə qeyd etmək istərdim. Vətən, torpaq, millət sevgisi ilə

zəngin bu sətirlər Fikrət Sadıq dünyasından-vətənə bağlılıqdan yaranıb.

"Azərbaycan sərhədçisinə bu günün sözünü şair Fikrət Sadıq yazdı" deyənlər fikirlərində haqlıdırlar. Fikrət Sadıq o sözü açıq yazdı, ürəklə, mərdlik yerışıylə:" səndən əvvəl, illər boyunca sərhədlərimizdə yad dayanardı. Yad ögeydi. Yadın canı yanmaz sənə. Sən bu sərhədin ilkin, doğma sərhədçisisən. Doğma sözünə fikir ver. Doğma deyəndə dodaqlar birləşir, ögey deyəndə, yad deyəndə dodaqlar birləşmir. Sən elin-obanın doğma sərhədçisisən. İndi sən dayanmısan sərhəddə" bu vətən sənindir, sən də bu Vətənin sən!".

Şair sərhədçisinin yadına şanlı keçmişiyə yanaşı, son unutqanlıqlarını da salır. Qəflət yuxusundan onu oyadan"Topxana meşəsində kəsilən ağacların" fəryadından oyanmayıb, "hələ mürgü döyən"lərimizin olduğundan narahatdır. Şair ona görə də "Sərhədçi, amandır, sən sayıq ol! Oyaq ol! Sən də yatsan bu millət heç oyanmaz. Bu millətin bəxti heç nədə gətirməyib, heç olmasa sərhəd işimizdə gətirəydi."Bu saat oyaq qalan -yerdə sənsən, göydə ulduzlar, Tanrı, bir də ki, ümid! Ümid deyəndə ev-ocaq yada düşür".

Şair keçmişimizi, qədim döyüşçülərin vuruşmalarda öldükləri yerdə dəfn edilmələrini, geri çəkilmək üçün, arxada arx qazıldığını

sərhədçinin yadına salır: "Gərək o Laçın dəhlizində qalaydı, ordan başlanır Vətən, sərhədçi"-deyir.

Sərhədçi, sən kimsən, bu xalq, Vətən, torpaq üçün ! Vətən qoruq yeridir, sən qoruqçu, Vətən bağıdır, sən çəpər, vətən qaladır, sən bir kərpici, Vətən dastandır, sən bir sözü. Sən bütün bu deyilənləri unutmamalısan, sərhədçi!".

F.Sadıqın bu deyimlərində bir dünya, kainat var, onun geniş ənginliklərində xəyalda, arzuların qanadlarında zirvələri fəth edən, qalaktikadan o yana özünə, yerinə, dünyasına sirdaş axtaran insan var. İnsan həyatın, alın yazısı var. O alın yazısına cənnət diyarlar, dilbər guşələr düşən, lakin onun ağrı-acısını çəkən, öz varını, barının özü yığıb-yığışdırılmağa imkan verilməyən, açıq, sidq ürəkli bir Azərbaycan övladı var. O Azərbaycan övladı ki, onun bu dünyada qonşusundan da ehtiyatlanmağa məcbur edən səbəblər var. O Azərbaycan övladının ondan başı az bəlalar çəkməib. Gözünün toxluğundan, qəlbinin saflığından, könül açıqlığından tülkü kimi pusquda girəvə gözləyənlər nəsə umub həmsişə və umacağına çatmaq üçün dönüb quduz canavara da. Onun ağrılarını çəkmiş Azərbaycan indi ayılmış, qanı, canı bahasına öz müstəqilliyini əldə etmiş, Demokratik Respublikasını qurmuş, və bundan sonra da bu müstəqillik yoluyla irəliləməkdə olduğu anlarda

da ehtiyatlı olmalıdır. Onun öz ordusu, öz bayrağı, öz dövləti, öz dili var. Eyni zamanda onun işğal olunmuş Qarabağı, Zəngilanı, Qərbi, Şərqi var. Onları geri qaytarmaq üçün Azərbaycan əsgəri də vardır. Bu gün artıq müsəlləh bir əsgər kimi yetişməkdə olan Azərbaycan əsgərinə şairin nəsihəti var, ən müqəddəs, ən ali, ən möhtəşəm, ən gərəkli, ən vacib nəsihət.

Şairin əsərləri içərisində diqqətimizi cəlb edən "Qərib at-Qəribə at" poeması bədii dəyərinə görə şairin ən gözəl əsərlərindən biri sayıla bilər. Şair əsərin əvvəlində yazır: "Qərib at-Qəribə at"ı yazanda bir işıq aradım ki, ona doğru gedim, bir ümid istədim ki, yolda qırılmasın, bir sarban axtardım ki, dərd karvanımı çəkib aparsın. Çox gəzdim, çox oxudum. Bu günün və sabahın şairi, Şərqi böyük söz ustası Şəhriyarın "Azərbaycan" şerinə rast gəldim. Bu şeri haçansa tələbə ikən müəllimim xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin təkidi ilə farscadan tərcümə etmişdim.

Dedim, qoy bu şer çağırınsın "Qərib at-Qəribə at"ı iki bölünmüş Ana yurda".

Bunları əsərin proloqu kimi götürmək olar. Əsər folklor motivləri ilə zəngindir. Əsərin qəhrəmanı atlı, işıqçı Fəridi. Onun üzəngisinə ayaq qoyduğu atın adı Qəribdir. Türk-Azərbaycan mifologiyasında at uğurlu, düşərli sayılır. Tarix boyu babalarımız atı qəhrəmanın

dostu, silahdaşı saymışlar. Qalın-qalın, cilid-cilid xalq dastanlarında, nağıllarında , "Koroğlu"da, "Dədə Qorqud"da, "Qaçaq Nəbi"də , "Qaçaq Kərəm"də Qırat, Dürat, Göydəmir, Boz at, Boz aygır kimi atlar olub. Fikrət Sadıqın qəhrəmanının atının adı Qərib atdır və o at digər atlardan seçilir. Onun sələflərinə oxşar cəhətləri ilə yanaşı özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

Bu qərib atın
Nə ley kimi uçmağı,
Nə ceyran kimi qaçmağı,
Nə düşmən başı gəmirməyi,
Nə ağzından od saçmağı vardı.
Nə ipək yalı,
Nə ulduz-ulduz xalı,
Nə zər baftalı yəhəri,
Nə qızıl üzəngisi,
Nə əşrəfidən nalı vardı.

O şairin dediyi kimi "nağıldan gəlmə"mişdi. Onun adı kimi görkəmindən də bir qəribəlik yağırdı. Şair onun qəribliyini taleyinə ikiyə bölünmək, bir-birinin qəribinə çevrilmək düşmüş yurdunun o tayından gəlməsində görür.

Bəlkə də nağılın o tayından,
Lap o taydan gəlmişdi.
Gəlmişdi bir xalqın
Birləşmək ümidi,
Bir də qırılında.
Bir sevincin gözü kor olanda.

O Qərib at Azərbaycan xalqının - "gözü kor olan sevinci" yaşayan başıbəlalı xalqın ağrı-acısını çəkən atdır. O qərib atın sinəsinə çalın-çarpaz dağ çəkilib. Bir ürəyin ortasından çəkilmiş sərhəd tikanlarının göynərtisini yaşayan atdır, o taylı-bu taylı Azərbaycanın dərd-sərini sinəsində gəzdirən atdır.

Qərib at
Gecələr yaralı quş kimi
Çırpır özünü
Sərhəd tikanlarına.
Qanadır sinəsini, dizini.

O, Qərib atda o taylı-bu taylı Azərbaycan xalqının dərdi qəmi ümumiləşib. O taydan-bu taya gedib-gəlmək imkanlarını axtaran, keçilməz sədlərin böyüklüyünü, təhlükəsini duyanda, əli heç bir şeyə çatmayanda qəzəbindən "zəncir çeynəyən" oğulları kimi o da "qəzəbindən yeri eşir ovum-ovum".

O, hər dəfə özünü oda, közə vurub sərhəd məftillərinə yaxınlaşanda qanayan sinəsindən, dizindən çox sərhədçilər tərəfindən qovulmasından göynəyir. Bəzən taleyin bu amansızlığına boyun əyib kor-peşiman qayıdır, dayanıb baxır, "addım-addım" hovur-hovur, həsrətlə geri boylana-boylana qayıdır və birdən "şimşək kimi yenidən çaxır", qəzəbi aşır, "birdən-birə yelə dönür, tufan olur" bu Qərib at şairin misralarında:

Qayalığın arasından -daşlıqdan,
Misri qılınc timsalı
Sıyrılib çıxır birdən.
Dördnala çaparaq,
Çırpılır yenə
Sərhəd dirəyinə!
Dəyir qayıdır əks-səda kimi.
Qəhər boğur onu,
Ağlayır adam kimi.

Onu daşlara, qayaya çırpan arzu, istəkdir.
Yolların qəfil bağlanması onu bu tayda qoydu.
Beş aydır ki, o at əzizini, doğmasını gəzir.
Doğması Maşallah onu gəzən kimi. İş yerindən
Fəridə verilmiş bu Qəribə at öz qəribəliyini sanki
ona da hiss etdirir. Fərid atın başını sağa
çəkəndə, at sola çəkir:

Axırda Fərid
başlı-başına
buraxdı atın başını.

Qərib at neçə kəndi-kəsəyi arxada qoyub,
özünü bir neft buruğunun astanasına-taxta
körpünün yanına yetirir. Sanki "qapını döyürmüş
kimi" döyəcləyir ayağını "didim-didim didilmiş
körpünün ayağına". Sahibini haraylayır. Bir vaxt
azmış, indi isə evinə qayıtmış uşaq kimi sevinir
Qərib at. Çünki sahibi "Demokrat" Maşallah "dəli
kimi qaçdı körpüyə, gözüm, canım" deyə-deyə.
Uzaqdan onu tanımış, ayrılıq həsrətinin acısını

Qerib atdan az çəkməmiş Maşallahın heyrətini həyəcansız oxumaq olmur:

"Bu at mənim atımdı.
Dünya ölüm-itimdi.
Beş aydır ayrılmışıq.
Vətən o tayda qalıb,
Biz bu tayda qalmışıq.
Bir-birimizdən uzaq,
Beş aydır mən onu axtarıram,
O da məni.
- İşə bir bax!
- Yazıya bir bax!
- -Varam çərxi -fələyin
birdən belə oyununa".
Maşallah qaçdı, sarıldı
Qerib atın boynuna!

Fikrət Sadıq bu görüş mənzərəsinin sanki canlı şahidi olub. Bəlkə də o elə Fərid özüdür. Bir atın yüyənini sağa çəkəndə sola döndüyünü, onun dərini-sərinə duyub, başa düşmək üçün şair qəlbi, həssas qəlb sahibi lazımdı ki, qəzəblənmədən, hirsənmədən səbrlə atın cilovunu buraxıb onun hara gedəcəyini görmək üçün arxasınca düşüb kəndlər, ellər, obalar keçsin. Borsunlunu, Xanqərvəndi arxada qoysun, gəlib neft buruqlarına çıxsın. O neft buruqlarına ki, Cənubi Azərbaycan ovladı olan, "demokrat" adlanan Maşallahı - atın sahibini tapmasını görsün və bu görüş səhnəni

Qardaş, orda olaydın kaş!
Görəydin ki, necə görüşür
Təbiətin iki dərddli övladı,

-deyə dərddli-dərddli söyləsin gördüklərini.
Onların axıtdıqları göz yaşlarının doğurduğu
təəssüf, nisgili belə çəkiddə təsvir etsin, ifadə
eləsin. Atın göz yaşına qarışan insanın göz yaşı-
içimizdə elə ağır oldu ki,

Bu damla
Əyə bilməz onu.
Əgər tərəzinin o biri gözüne
Dünyanın bütün göz yaşları
qoyula.
Hər düşən göz yaşları-damlalar
"cızıltıyla yandırdı yeri".

Qəriblik Astarasında qoyub gəldiyi və dönə-
dönə tapşırıldığı bu Qərib at nələrə qadir imiş:

"Bərk saxlayın
qoruyun bu atı.
Bu at-vətən amanatı.
Araz amanatı.
Həsret amanatı.

Bu at gəlib Naftalana çıxır. Burda onu
arabalara qoşmaq, boru üçün dirək daşımaq
istəsələr də həsrət adlı əzablarının
göynərtisindən "ipə-sapa" yatmadığından,
Mehtər onun başına gələnləri yaxşı bildiyindən
"onu qoruyub. Keçmiş Nobeldən qalma
emalatxanada ona tövlə qurub. Burda da Qərib

atın kişnərtisi, fəryadı yoldan eləyirdi doğmanı,
yadı!

Qapını bağladılar,
Qapını sındırdı.
Ayağını cidarladılar,
Kəndiri qırdı.
Saxlaya bilmədilər
Onu yoldan.
At olasan belə inad olasan.
Kaş, belə inad ola insan!
Hər gecə Biləsuvara
Dəyib qayıtdı.
Dəli saydılar qərib atı.

Mantyor Fərid Naftalan- Tərtər üzrə xəttə
çıxanda Qəribdən başqa tövlədə at olmadığından
Mehtər onu verməli olur və Qərib atın dilini bilən
bir insan kimi onu Fəridə tapşırır: " muğayət ol"-
deyir və bildirir ki:

İnsan kimi dil bilir bu at,
Vətən həsrəti çəkir bu at.
Qəribə atdı bu at.
Qərib atdı bu at.
Bil Fərid!
Bunun iki mənzili var:
Gündüz tövlə.
Gecə sərhəd.

Fərid o gün qırıq telefon xətlərini birləşdirə
bilməsə də, iki həsrətini bir-birilə birləşdirməkdə,
onları bir-birinə qovuşdurmaqda əli olan xeyirxah

bir insan kimi sevinirdi və onun nəzərində "bu dünyaya dəyən bir işdi". O vaxtdan "Vətəni Maşallahda, Maşallah da Vətəni Qərib atında tapdı".

Şair şahidi olduğumu, eşitdiyi hadisəni qələmə almaq üçün yalnız Şəhriyarın Azərbaycan şerini tərcümə edəndən sonra özündə qüvvə tapdı. Bu hadisənin üstündən qırx il keçir. Maşallah da daha dünyada yoxdur. Amma Maşallah kimi vətən həsrətliləri var. Ağ saçlı anasını, gəncliyini Azərbaycanımızın o tayında qoyub gəlmiş dərdlilər yurdudur Azərbaycanımızın bu tayı da. Azərbaycan Maşallahın ölümündən sonra Qərib atın yoxluğunu rəvayətə çevirir:

Maşallahdan sonra
Qərib atı bir də görüblər.
Görüblər ki, deyirlər!
Deyirlər,
Buluddan idi elə bil.
Canlı deyildi sanki.
Yerimirdi, uçurdu.
Həmişəki tək
Biləsuvara gəldi, durdu...
Məlul-məlul o taya baxdı.
Sonra da havaya qarışdı axdı.

F.Sadiq bu misralarda tək cə şair deyil, eyni zamanda millətinin, xalqının dərd-səri önündə içində damla-damla əriyib axan şam, saçını

erkən yaşında ağardıb gəncliyində saçları bəyaz qara dönən müdrik bir qoca, bir millətin atası, anası, qocası, dərdlisi, həsrətlisi, o taylı-bu taylı Azərbaycanı özündə yaşadan, ağırlarına göynəyən, o ağırları içində göz yaşına çevirən, sevinməyə, şad olmağa gücü çatmayan, canlı-cansız da bu dərdləri özü kimi çəkdiyini düşünən bir vətəndaş şair, el ağsaqqalı, el oğlu, el qəhrəmanıdır. Qılıncı sözdən ibarət olan şairin Qərib atı da Qırat, Dürat kimi gözləri önündə haqqın-ədalətin pozulduğunu görəndə zəncir çeynəyən Boz atlardandır. Onun yaratdığı bu Qərib at real dünyamızın gerçəkliklərinin yaratdığıdır. Onda nə yel qanadlar var, nə derya atlarına məxsus qüdrət. Onun qüdrəti də, ülfəti də itirdiyi vətəndədir. Əlindən gedəndən qismətinə sərhəd tikanlarının sinəsində açdığı yaraların göynərtisində kişnəmək qalıb, bir də səhərə qədər sərhəddə durub o taya baxıb düşünmək, için-için ağlamaq. Bütün bunları şair Fikrət Sadıq elə qələm alıb ki, ancaq vətən, xalq düşünən qəlb bu rəvayəti belə yüksək bir istedadla qələmə ala bilər. Mədinə Gülgün və Balaş Azəroğlu bu əsər haqqında yazır:" Cənubdan gətirilmiş bu atın qürbət çəkməsi, Vətən həsrətilə yaşaması əsl poetika, tapıntıdır. Siz bu nadir mövzunu istedadınızın imkanlarından istifadə edərək o qədər inandırıcı və poetik təsvir etmişsiniz ki, oxucu bu qərib atın

hər axşam yüyənini qıraraq cənuba-sərhədə doğru üz tutub getdiyinə zərrə qədər də şübhə etmir. Hətta bu sizin misralarınızda atın ayaq səslərini, qəlbinin döyüntüsünü eşidir, nəfəsini duyuruq. Bu vətən məhəbbətinin ən ülvi çağlarıdır ki, siz onu kəşf etmisiniz, bir şair kimi yaşamısınız, poetik yüksəkliyə qaldıra bilmisiniz".

Bəzəksiz-boyasız, pafoslu kəlmələrdən uzaq bu əsərdə elə bir ritm var ki, onun haqqında oxucu həmişə düşüncək. Hər dəfə Qırat, Dürat, Xızır peyğəmbərin boz atı, Metenin Göydəmir atı xatırlananda, onların qəhrəmanlıq dolu həyatlarındakı epizodlar yada düşəndə, hardasa o an oxucu qəlbinə göynədən qəmli Qərib at əfsanəsi də yada düşəcək və onda Fikrət Sadıq da hər dəfə xatırlanacaq. Necə ki indi də kim o əsəri oxuyursa o Qərib atın taleyinə acıyırmiş kimi Təbrizini, Xocalısını yada salır. Məgər Erməni faşistlərinin törətdikləri qanlı cinayətlər zamanı aylarla dəmir zəncirlərdə qalıb acından ölən, qapısı bağlı tövlələrdə acından qırılan mal-qara, Qərib at taleyindən də acı talelər qismətinə düşən atlar az olubmu? Düşmənlərin əlində azmi qalıb. İnsanlarımız, neçə-neçə gəlin-qızlarımız, igid ərlerimiz, mömin qocalarımız, bu gün də dağların o üzünə həsrət torpaqlara amanat qoyulanlarımız bizə Qərib atı unutdura bilərmi? Heç vaxt. Gözümüzün nuruna bir həsrət dumanı çöküb, qoymaz ki, sevinək, qoymaz ki, Qərib at

istəyini, pasportuna "demokrat" damğası vurulan maşallahları, didərgin damğası vurulan qaçqınlarımızın taleyini unudaq.

Ona görə də Qərib atın belə bir əfsanəvi yoxluğu, rəvayətə çevrilsə də buna nağıl demək şairin ağına da gəlmir. Bu bir həqiqətdir ki, bu taleyi də millət yaşayıb. Gördüyünü, eşitdiyini rəvayət yox, nağıl yox, həqiqət, əsl doğru həqiqət adlandıran şair fikirlərində ısrarında haqlıdır. Çünki nə qədər ki, dünyada həsrət var. Nə qədər ki, o taylı, bu taylı, qərbli, Şərqli Azərbaycanlıların sinəsində Vətən həsrəti, ayrılıq göynərtisi, girov dağı birləşib, bir ocağın başına yığılmaq, Vahid Azərbaycan olmaq həsrəti var. Nə qədər ki, qərib-qərib dağlarına, yurduna baxıb göy yaşları tökülür, nə qədər ki, Təbriz, Şuşa, Borçalı, İrəvan, Göyçə dağları sinəmizdədir, yaralar sağalmayıb, Anayurdun belə bir böyük həsrət yükü var, onun o həsrət yüklü Dünyasının Qərib atı var, ruhu da torpağa həsrətli maşallahları da var, unudulmaz Qərib at harayı, kişnərtisi. Onu Fikrət Sadıq elə dastanlaşdırıb ki, unudulması deyil. Əsl sənətkar odur ki, zamanın ruhunu tuta bilsin, millətinin qayğılarını yaşaya bilsin və onun ruhunu uyğun əsrlər yaratsın, yadda qalsın, sevilsin, seçilsin. Şair Fikrət Sadıq kimi qismətinə xalq məhəbbəti düşənlər nə qədər xoşbəxtdir. Belə sənətkarı olan xalq da xoşbəxtdir. Gücü

qələminə, sözüünə çatanların işi bir orduya bərabərdir.

F.Sadıqın bu poeması bu günkü Azərbaycanın dərini, sərini, istək və arzularını özündə birləşdirən ən gözəl, qiymətli, dərin məzmunlu, zəngin ideyalı əsərdir.

"Yaşıl yarpaqlar" silsilə poemalarda "yaşıl" bir işıq var. Yaşıl işıq sənin yolundur. O işıqda sən keçilməz sədləri keçə bilərsən. Nə qədər ki, bu dünya o tayın bu tayın həsrətini çəkir. O həsrətlilərin düşməne qarşı olan qəzəbi dağlar kimi şahə qalxacaq, dəniz kimi coşacaq, o yaşıl işıq görünəcək və o yaşıl işıq bizim də yolumuzda yanacaq. Fikrət Sadıqın o "yaşıl" ümidi, səbr, bir də mərdanəlik, təcür, birlik istəyir. Birlik olan yerdə keçilməz sədləri aşmaq daha asandır.

F.Sadıq bəzən düzgün yazılmamış tariximizin taleyindən narahatdır. "Tarix elmi" şeri bu mövzuda yazılmışdır. Keçmişin saxtalaşdırılması, xalqın öz tarixini olduğu kimi bilməməsi, qaldığı çaş-başlıq şairi narahat edir, nəyin düz, nəyin təhrif olduğunu üzə çıxarıb, tarixi yenidən yazmaq tarixçilərin qarşısına vəzifə kimi qoyulur. İndiyə kimi yazılmış tarixin müəlliflərini tarixi düzgün yazmamaqda günahlandırır:

Ya özləri bilə-bilə yazıblar,
Ya onlara bu tarixi yazdırıblar.

Şair bu fikirlərində haqlıdır. 200 il hegemon bir dövlətin apardığı ardıcıl siyasətin nəticəsidir ki, bu gün tariximizi yenidən araşdırmaq, onu yenidən yazmaq, düz, olduğu kimi tarixi həqiqətləri üzə çıxarmaq ehtiyacı doğub.

F.Sadiq üçün mövzu qəhət deyil. Lakin o hər mövzunu da əsəri üçün sucet eləmir. Buna görə də onun əsərlərində bir-birinə bənzəməyən əsərləri sırasında "Sındırıldı süküt buzu" şe'ri də diqqəti cəlb edir. Budapeştdə erməni dığasının hərəkətlərinə dözməyən, yurdunu yuvasını düşmən əlində olmasından nifrəti daşan Ramil Səfərovun düşməndən aldığı intiqam qisasını tərənnüm edir:

Birdən- birə qövr elədi,
Ürəyində pıçıldayan torpaq dərdi.
İllər keçir,
yurddaşları hələ də ki,
didərgindi, dərbədərdi.
Xocalını yandıran o,
Qarabağı yandıran o,
O "yan" ların birisindən qisas
aldı.
Ər oğlu ər, milli əsgər Ramil
Səfər.

Bu xəbərdən aldığı təssuratını şair bir dastana bərabər misralarla ifadə edir. O misralar ki, Dədə-Qorquddan gəlir, Koroğludan, Nəbidən, tankçı Həzidən gəlir:

Çal qılıncın, Ramil Səfər, yetdim-dedi.

Ramil Səfər şairin nəzərində neçə ananın qisasını aldı, neçə igidin, neçə bacının, qardaşın muradına yetdiyini eşitdi. Elə bil Ramil əsgər "sükut buzu"nu sındırdı, ana yurdun oğul-qızını öz hərəkəti ilə düşməndən qisas yoluna çağırırdı. Bu hərəkət "bir haray, bir çağırışdı".

Bu gələcək döyüslərə,
Xəbərdarlıq işarəsi,
Haqqın səsi.

Sonra hücum, sonra zəfər.

O zaman da Ramil Səfər onların arasında olacaqdır. Çünki bu istək, arzu onu hərbiçi olmağa vadar etmişdir.

"İpək yolunun üstündən köndələn" şerində bu yolun üstündən Ermənistanı Rusiyanın göndərdiyi təyyarələrə qarşı çıxır:

Erməniyə tank verirsən,
Üzümüze gülə-gülə.
Ona raket göndərirsən,
Bizə balet göndərirsən bilə-bilə.

Buna görə də şair xalqını, millətini, dövlətini çətinliklərdən çıxarmaq üçün məsləhət görür ki, "özünə güvən, oğul özünə inan". Dostların çoxluğuna baxmayaraq dara düşəndə ona da bel bağlamağa ümid qalmır. Bir-birinə qənim dövlətlər, millətlər bir-birinə soyuqdur". Ona görə də: "Özünə güvən, oğul özünə inan!"-deyir və

inanır ki, yalnız bu yolla bir yana çıxar Azərbaycan.

"Qız qalası" şeri şairin şerləri içərisində öz məzmununa, bədii dəyərinə görə də qiymətlidir. İnsan olsa da o Qız qalasına vurğundur. Şair onu "tarixin daş əsgəri", "Xəzərin övladı" kimi əzizləyir. Onu elə öz vüqarına, təmkini görünüşünə görə də vəsf edir:

Cilalayır səni zaman.

Yuyur yağış, üşüdür qar.

Səndə ötən nəsillərin baxışı var,

Qız qalası!

Daşlarında donub qalıb
indiyədək,

Hər bahardan bir az çiçək.

Hər payızdan bir az xəzəl.

Şair burada abidənin qədimliyini yada salır. Bir zamanlar Xəzərin qoynunda olan, dənizdə boy atan "Xəzər övladı"nın indi ondan kənar düşməsi, ləpələrinin öpüşünə həsrət qalması lirik bir dillə tərənnüm olunur. Ona vurğunluğunun sirlərini gəzir:

Mən insanam, sən abidə,

Qız qalası!

Bəs vurğunam sənə nədən,

Qız qalası?!

Parisdə yaşayan Əyyub və Davud Emdadian qardaşlarının-Cənublu qardaşlarının Azərbaycanca gəlişini kövrək sözlərlə ifadə edir:

Mən Sizi
Təbrizdən gözləyirdim.
Siz Parisdən gəldiniz.
Mənim əziz qardaşlarım.

Onların çəkdiyi şəkillərdə duyduğu vətən həsrəti şairin də qəlbinə göynədir. Əvvəlki misralarında Təbrizdən gəlməsini arzuladığı qəmi-qüssəni, vətən ayrılığını şair bu kövrəldici misralarında daha təsirli şəkildə ümumiləşdirir:

Çəkdiyiniz şəkillərə baxdım.
Gözümdə bir az da ucaldı.
Zirvə-zirvə, naxış-naxış,
Rəng-rəng.
Savalan, Heydərbaba,
Damavənd.

Onun gördüyü şəkillərdəki sapsarı xətt-"Qürbət-qürbət-qürbət" içini talayır. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş o taylı -bu taylı Azəri övladını "payız yarpağı"na bənzədir. Anayurda dönmək ümidi onun başını ağartdı, "bu həsrətlə daşım göyərdi, göyərmedi arzum mənim" deyə şair öz-özünə sual verir, düşüncələr içərisində çabalayır ki,

Yoxsa, yoxsa ta əzəldən,
Buymuş alın yazım mənim!

Amma şair yenə ümitsiz deyil. Əyyub və Davud qardaşlarına ünvanlanan bu qırıq-qırıq, parakəndə misraları təsəlli kimi qəbul edilməsini istəyir. Ümidini hələ üzməyib. Nə vaxtsa üzünə

güləcək taleyə inanır və bir yerə yığılacaqlarına ümid bəsləyir.

Şairin yaradıcılığı haqqında M. Arazın fikirləri daha əhatəlidir: "ağlı kəsəndən, "heybəsi çiyində" zəhmət yükü daşıyan, həyatı şerinə, şəri həyatına yol göstərən bir şairdən söz açmaq, onun poetik kəşflərinə yenidən kəşfiyyatçı gözü ilə baxmaq o qədər də asan deyildir. Burada istər-istəməz ona müəllimlik edənin böyük poeziya sənətinin xəritəsini göz önünə gətirirsən: torpağa məhəbbət, insana hörmət, sabaha inam. Böyük sənətin təbliğ elədiyi böyük ideallar həmişə bunlarla bağlı olub. Fikrət Sadıq bu poeziya xəritəsindəki bütün şərti işarələri sərraf şair gözü ilə mənimsəyir, ondan öz boyasını, öz miqyasını götürür; dünyanın adı Vətən olan bir parçasında öz "təsərrüfatını" yaradır:

Gözümü yumub açdım.
Ötüb keçdi dəli yaşım.
Yoruldu tufanlı yaşım,
Duruldu selli yazım.

Ana yurda səpələnib,
Aranlı-dağlı günlərim.
Yollara töküldü yaşım,
Kəndçi yaşım, çöllü yaşım.

Müxtəlif rənglərə məxsus naxış elementlərlə və təsvirlərlə bəzədilən bədii toxuculuq məmulatı olan xalçalar yüksək estetik əhəmiyyət kəsb

etməklə yanaşı, məişətimizdə otaqların daxilində istiliyi saxlayan, binaların divarlarına bəzək verən əşyalardır. F.Sadiq Azərbaycan xalçalarının kompazisiya zənginliyinə naxış elementlərinin oricinallığına, rəng koloritinə görə digər şərq xalçalarından əsaslı surətdə fərqləndiyini, onun özünəməxsus gözəlliyini tərənnüm edir. Dünyada öz xalçaları ilə məşhur olan Azərbaycan xalçaları toxunulan ərazilərin, tayfanın, xalça toxuyan ustannın, naxışın və ya kompazisiyanın adı ilə adlanır. Azərbaycanda "Bərdə", "Aran", "Qarabağ", "Açma-yumma", "Pirəbədil", "Qonaqkənd", "Afurca", "Qobustan", "Şirvan", "Xiləfşan", "Gəncə", "Fəxrəli", "Kəmərlil", "Şıxlı", "Təbriz" kimi xalçalar Azərbaycan xalçalarının şöhrətindən xəbər verir. Xalçalara vurulan naxışlar, bəzəklər şairin könlünü rıqqətə gətirir.

Xalça naxış-naxışdı.
Bu bulud, bu yağışdı.
Yeri güllü bahardı,
Köbəsi qarlı qışdı.

Xalçada tağ görmüşəm.
Tağda çıraq görmüşəm,
Aydımı ya qaşdımı,
Yoxsa orağ görmüşəm?

Xalçalarda tariximiz, keçmişimiz var. Şairin nəzərində xalça qədim xəritəni, hikmətlə dolu şe'ri xatırladır. Burda hər ilmə bir kitablıq söz

deyir. Şair xalçadakı butaları, bəzəkləri, iri ölçülü həndəsi göyləri, nəbati motivli gül və naxışları ən qədimdən nənələrimizdən, babalarımızdan bizə miras qaldığını bildirir.

Xalça uzaq dünənin bu günə gül
xonçası,
Min bir əfsanə sayır hər gülü, hər
qönçəsi.
Əlifbanı bilməyən nənənin
əlyazması,
Bir gülünə həkk olub həm özü, həm
dünyası.

Arxeoloci mənbələrə və yazılı abidələrə görə belə bir fikir yürüdülmür ki, Xalçalıq Azərbaycanda hələ tunc dövründən mövcud olub. Dağlıq Altay kurqanlarındakı daimi buzlaq ərazilərdə, Mingəçevirdə xalçaya aid ən qədim və qiymətli arxeoloci materiallar, tapıntı yeridir. Herodot, Klavdi, Ksenefont Azərbaycan xalçalığının inkişafı haqqında məlumat vermişlər. F. Sadıq üçün də dünyanın əlifabası elə nənələrimizin naxışları, xalçaya vurduğu ilmələrdir. Şair ilmələrinə, naxışlarına bələd olduğu Azərbaycan xalçalarını tərənnüm edir. O xalçaları ki, adına yaraşır. "Balıq xalçası pul-pul yanır". "Bulud" xalçası xeyir-bərəkət yağdıran, yağış tökən buluda, "Ləmpə" xalçası alışıb yanan tonqala bənəzədir. Xətəidən, Babəkdən yadigar qalan xalçalarda vətənin nəqşləri, rəngləri yaşayır.

"Kürlə haşiyələnmiş Qazax xalçası, Dədə Qorqud qopuzlu"dur. Öz görünüşüylə Tovuz quşuna bənzəyən Bərdə xalçası Nüşabəni yada salır":

Nüşabədən söz açır Bərdədən gələn xalça.

Tovuz quşudur sanki, az qalır qanad aç.

Bu xalçanı bir zaman görüb Sultan Məhəmməd.

Gör nə danışır naxış, gör nə deyir sınıq xətt.

Bu xətt onun ümidi, bu sədd onun imkanı.

Sevinci dağ laləsi, kədəri çöl tikanı.

Hər ilməsi bir hərf, hər düyünü kəlmədi...

Xalçaya vurulan hər "gül" bir məna daşıyır. "Gül" var oxdur, kamandır, şəhərdir, qaladır, "gül" var çəndir, dumandır, dağdır, "gül" var Baba dağı, Gül var Şirvan düzü, torpaq, xan çinar, göz, qaş, "yarın üzüdür". "Yumru gül" çərxi fələyin rəmzidir. İnsan qəlbindən keçən arzular, fikirlər nağıllardan eşidilən əfsanəvi varlıqlar, naxışlar, bəzəklər qəlb çırıntılarıdır xalçaların üzərinə həkk olunub. Əlifbanı bilməyən insanın ilk yazısıdır bu incəliklər. Şairin lirik duyğuları baş alıb gedir. Zərif xalça naxışlarının zəngin butalarına, güllərinə, ilmələrinə, naxışlarına baxdıqca tarixi, xalqımızın milli mədəni

zənginliyini, dəyərlərini düşünürük. Bu xalçaları, onların adlarını, gözəlliyini bayatılar üstündə vəsf edən şair şifahi xalq ədəbiyyatının ən zəngin dərin mənalı, yüksək tutumlu bayatılarının da sayını artırmış olur. Bu bayatılarda "Muğam", "Qımıl", "Təbriz" "Quba", "Şirvan", "Gəncə", "Qollu-cici", "Qarabağ", "Qobustan", "Pirəbədil", "Xilə-buta" xalçalarının adı çəkilir və Azərbaycan xalçaçılıq sənətinə məxsus bu gözəl, qənirsiz, nəfis dəst-xətli xalı -xalçalardan danışılır. Şairin tərənnüm etdiyi o nəfis, gözəl zərif duyumlu, xalçaların gözəlliyi ilə şairin o gözəlliyi tərənnüm etdiyi, seçdiyi, dənə-dənə mirvari kimi sapa düzölmüş zərgər misallı sözlər birləşib milli-mənəvi sərvətimizin ən zəngin xəzinəsinə çevrilir. İki sənət-bir- sənətkar gözündə, sözündə daha da ucalır, ülviləşir: Qobustan xalçasının hər gülünü bir dastana bərabər tutur, "ağ sapı"nda toy nişanəsi , qara sapında qara günün yasını görür.

Bu xalça "Qobustan"dı.
Hər gülü bir dastandı.
Ağ sapı toydan qalıb.
Qara sapı yasdandı.

Bu xalça "Gəncə " olar.
Naxışı incə olar.
Yeri gül, xonçası gül,
Köbəsi qönçə olar.

"Təbriz" xalçasında "uçuq", naxış "körpülər"i ayrılığın izləri kimi qüssəli bir dillə tərənnüm edir. Ayrılıq, həsrət duyur hər ilməsində. Öz qədimliyi, gözəlliyi ilə dünyanı gəzən, əldən-ələ keçib bu gün Avropanın ən zəngin muzeylərini bəzəyən "Təbriz" xalçasının hər gülündə bir mənə gəzir şair. Qəlbindən keçən qüssə-kədəri duyur və bu duyumla onu oxşayır, sevir, əzizləyir. "Qımıl" xalçası qışın oğlan çağında gül "umul"an arzuları, istəkləri özündə yaşadır:

Bu xalça "Qımıl"dımı.
Qonçədi, yumuldumu?
Qışın oğlan çağında,
Ondan gül umuldumu.

Xalçalarımızın misilsiz gözəlliyini tərənnüm edən bu bayatı qoxulu misralar insan qəlbinin tellərini rıqqətə gətirir. İçərişəhərin Xalça muzeyində saxlanan xalçalar, xalçaçılıq muzeyində bu sənətlə bağlı nümunələr, onları nəzərdən keçirən şair baxışlarında bədii şəkildə öz əksini tapıb. Onun bu əsəri haqqında deyilən fikirlərə biz də şərikik. "Şair qayım-qədim xalçalarımızı savadsız nənələrimizin əlyazmalarına bənzətməklə cəlbedici bir poetik lövhə yaradır. xalqımıza xas olan incəliyi, gözəllik və əlvanlığı özünə hopdurmuş bu şer hökmən orta məktəb proqramına daxil edilməli, müvafiq televiziya verilişlərində təbliğ olunmalıdır. Muzeydən aldığı təəssüratı fikir yükü ilə

cilaladıqdan sonra sanki ilmə-ilmə toxunan
misralara çevirir:

Hər ilməsi bir hərf.
Hər düyünü kəlmədi.
Gözümü bir anlığa
Yana çəkə bilmədim.

Bu gül baba dağdır.
Bu gül şirvan düzüdür.
Bu gül gözdür, bu da qaş.
Bu gül yarın özüdür.

Savalanın qaşına
Təzə yağmış qara bax.
Zəncir boyunbağıda
Dənələnmiş qara bax.

F.Sadiq ədəbiyyata çox sakit, hay-küysüz,
özünü təqdimatsız gəlib; aramla yazıb, çox
oxunub, çox düşündürüb".

Sadə, aydın, xalq şeri üslubunda deyilmiş,
heca vəznində qurulmuş bu misralar Fikrət Sadiq
sənətinin ecazkarlığından, oricinallığından xəbər
verir. Sənətkarlıq imkanlarının zənginliyini
göstərir. Deməli, sərbəst vəznin üstündə qurduğu
şerlərində, poemalarında olduğu kimi, heca
vəznində yazdığı şerlər də öz bədiliyinə, təsir
gücünə, sənət tutumuna görə qiymətləndirilir.
Fikrət Sadiq üçün " Sərbəst şer mücərrədliyi
sevmir, sərbəst o demək deyil ki, mücərrəd

sözlərə sərbəstlik verəsən. Sərbəst mücərrədçilik eləyəsən. Sərbəst o deməkdir ki, oxucuya daha aydın, daha yığcam, daha kəsə bir yol ilə yazdığı mətləbi anladasan. Məmməd Arazın Fikrət Sadıq poeziyası haqqında fikirlərinə biz də şərikik. "Fikrət Sadıq böyük poeziya salonunda öz kürsüsü olan, öz oxucularına əsl sənət örnəkləri oxuyan, əvəzində xalqın minnətdarlıq alqışını qazanan bir sənətkardır. Əsl xoşbəxt şair çox yazan, çox dərc olunan deyil, çox oxunan sənətkardır. Sənətdə mütləq meyar budur: çoxun az təsirindən, əlbəttə azın çox təsiri gərəklidir. Burada söz cilası, söz zərgərliyi vərdişinə yiyələnmək bacarığı həqiqi istedadı qismətdir".

DAĞLAR MÖVZUSU

Fikrət Sadıq yaradıcılığında insan, ağac, təbiət hər biri bir obrazdır. Şair bəzən bu obrazları vəsf edir, bəzən onlardan incik,

gileylidir, bəzən bu obrazlar fəlsəfi dünyasının qəhrəmanlarıdır. Bütün bunlar kimi Dağlar da şairin yaradıcılığında bir mövzudur.

Gördüyü, gəzdiyi, seyrinə çıxdığı, məftunu olduğu dağlar şairin daxili aləmindən, keçirdiyi sıxıntılardan bəhs etmək üçün bir motiv deyil, əksinə, dağ şairə bəzən kədər, bəzən sevinc, ucalıq bəxş edir.

Bir zamanlar "ətəyi laləli", "qayası şələləli" bir dağı yağan leysan yağışlar yuyub aparmış, onun "sahmanı dağı" mışdır. Gördüyü mənzərə şairin qəlbində kədər oyadır. "Yeri düzənlik olmuş" dağa şairin baxmağa ürəyi gəlmir. "Yumdum gözlərimi, baxa bilmədim" deyən şair dağın belə qətrə-qətrə əriməsinə başqa bir poetik don geyindirir, açıb-ağartmadığı "yerində özü boyda dağ qal"dığı dağın mənzərəsində, görünüşündə bir məna gəzir. Çünki bu qayalı meşələr, düzlü dağlar gəzməkdən yorulmadığı, baxdıqca heyran olduğu səfalı yerlərdir. Şair

Anamın ayağına

Düşüb öpdüyüm kimi

Öpdüm ətəyinizdən-

-dediyi dağların qəlbinə verdiyi işığı, nuru tərənnüm edir. Dağların mənzərələri şairin daxili əhval-ruhiyyələri ilə bağlı şəkildə tərənnüm olunur.

Bəzən dərd içini yandıranda, qəzəbini
coşduranda, sinəsini düşməne kin-nifrətlə
dolduranda şair səbrini daha basa bilmir:

Silkələn, uçul, dağıl,
Zalımların başına.
Sənmi həsrət qoymusan,
Qardaşı-qardaşına.

Eyham, istehza, kinayə dolu bu misralarda
şair düşməni tanıdığını bildirir. Millətin başına
gətirilən müsibətlərin səbəbkarlarını lənətləyir.

Şair üçün bir böyük dərd də vardır. Bu
Azərbaycanın qismətinə yazılan Kür, Araz,
Qoşqar, Savalan, Camış, Murov, Vedidir. Araz
onun köksünü yarıb sinəsinin üstündən keçir. Kür
dərd dolu, bulanıq axır. Vədi Dəlidağa, Murova
həsrətlə baxır. Savalanın başından duman əskik
olmur. Dağlar bir-birinə sərhəddimi, arxadımı,
yoxsa Azərbaycanın içində böyüyən dərddimi
görən? Budur şairi düşündürən.

"Dərdli sərhəd dağları, yolları bağlı"
olmağından nigaran şairin yaradıcılığında
"dağlar" mövzusu vətəndaş şairin torpağının,
dövlətinin, millətinin taleyinə biganə qala
bilməyən, işğal altında inləyən Şuşanı, Qarabağı,
Ağdamı, Zəngilanı, Cəbrayılı-adını çəkmədiyim
neçə-neçə eli-obası talanan, çapılan torpağın
əzablarını canının ağrısı kimi qəbul edən Fikrət
Sadıq dünyasını açıb tökmək üçün bədii
priyomdur.

Dağlar bəzən şairə öz daxili-mənəvi duyğularını da tərənnüm etməyə imkan verir.
Şair:

Nahaq güvənmişəm mən sizə
dağlar.
Demə üstünüzü qar alacaqdır.
Hardan biləydim ki, bu ayrılıq
var.
Sevginin ocağı qaralacaqdır.

Belə bir möcüzə görməmişəm
mən.
Gəlin hali edin məni bu sirdən.
Kimin xəyalına gələrdi birdən,
Qartallı dağları sar alacaqdır.

Dağlar bəzən şairin güvənc yeridir. Gəncliyinin ən coşqun çağında yazılmış bu şerddə dağlar şairin sevdiyi, inandığı, arxalandığı bir gözəldən gördüyü vəfasızlığı, sınıq könlünün əzablarını daha təsirli, bədii cəhətdən qüvvətli verilməsi üçün yararlandığı vasitədir. Şairin güvəndiyi, amma bu güvəncində yanıdığı dağlar şairin sevgisidir. Dağlar kimi vüqarlı, əzəmətli bildiyi sevgisinə güvənməkdə yanılmış lirik qəhrəmanın keçirdiyi hisslər poetik bir dillə verilir. Şair sevgisini "qartallı dağlara" bənzədir. Bu qartallı dağların üstünü "sar" (ayrılıq, hicran) alması onu kədərləndirir. Keçirdiyi narahatçılıq, iztirablar lirik bir dillə tərənüm olunur.

Ümumiyyətlə, "dağlar" istər xalq ədəbiyyatının, istərsə də yazılı ədəbiyyatın ən çox müraciət etdiyi mövzudur. Dağ yazılı ədəbiyyatda lirik qəhrəmanın pənah apardığı, həyatdan, vəfasız sevgilisindən, öz zamanəsindən şikayət etdiyi, müraciət etdiyi bir predmetdir.

"Dağlar" Qafqaz və Azərbaycan poeziyasında ən çox müraciət edilən mövzu olsa da, onun ən gözəl nümunələrini yaradan şairlərimiz arasında Fikrət Sadiqın da öz yeri, öz dəsti-xətti var.

Ədəbiyyatımızın mərdlik, vüqar, əzəmət simvolu olan dağ şairin "Dağlar" şeirində dərdlidir, "sinəsi dağlı dağlar"dır, "Yolları bağlı dağlar"dır. Sizə nə deyim sizdən -deyə müraciət etdiyi, üz tutduğu dağın həsrətinə, kədərinə öz dərdi, kədəri kimi baxır, şair elə bil keçirdiyi vətən, yurd ağrı-acılıarını ifadə edir:

Bu gözəl yerlər gərək
Kədərli olmayaydı.
Güneydəki bənövşə
Qüzeydəki lalənin
Həsərətini çəkərək,
Sarılıb solmayaydı.

Bu dərdli, yaralı dağda Azərbaycanın sinəsinə vurulan, Güneyə, Qüzeyə parçalanan bir-birinə həsrət doğmaların göz yaşsı var. Bu "Necədir o yan dağlar" sorğusunda Murovun bu üzünün o üzündəki Kəlbəcər, Zəngilan, Göyçə,

Vedi həsrətinin açdığı yaraların göynərtisi, iniltisi var. Şair bu həsrətə, dərdə ürək yanğısıyla yanaşdığından:

Güclə ayrı salınan,
Qardaşının halına,
Alış dağlar, yan dağlar!-deyir.

Hələ vüqarını, əzəmətini qoruyub saxlayan, hələ dizini düşmən önündə qatlamayan, hələ doğmalarına ürək-dirək verəcək görkəmlə üzü bəri baxan qayaları, qalalı dağları şair düşməne boyun əyməməyə, dərdi-səri unutmağa, "yetim uşaqlar kimi" bir-birinə qısılib durmamağa, ətalət zəncirini qırıb dağıtmağa çağırır. Bir-birinin çiyinə qısılib qalan bu dağları mübarizəyə qalxmağa, olum-ölüm mübarizə meydanına atılmağa səslədiyi dağlarının timsalında Azərbaycan torpağının tikanlı məfillərdən təmizlənilib azadlığa, müstəqilliyə qovuşdura biləcək igid oğullara müraciətdir:

Əzab olarmı bunca,
Vətəni ayırınca,
Odlara qalan, dağlar.
("Dağlar")

F. Sadıqın "Dağlar" şerində bir bayatılılıq var. "Hələ şifahi xalq ədəbiyyatımızın ilk nümunələri olan bayatılarda dağlar bəzən ilahi bir qüvvə, əfsanəvi bir varlıq, bəzən insana arxa və sığınacaq, bəzən də dəhşətli və qorxulu bir varlıq

şəklində bədii təsvir və müraciət obyektini kimi diqqəti cəlb edir"

Məsələn:

Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar.
Burda bir qərib ölmüş
Göy kişnər, bulud ağlar.

F. Sadıqın bu misraları da bayatıya bənzəyir.

Dərdli sərhəd dağları,
Sinəsi dağlı dağlar.
Cığırını tikanlı
Yolları bağlı dağlar.

Dağlar həmişə xalq dastanında qəhrmanın üz tutduğu yerdir. Yazılı ədəbiyyatda Nizamidən üzü bəri dağlar poetik obyektdə çevrilir. Bu gün dağ və onunla bağlı obrazlar bəzən Vətənin simvolu kimi, hami, sirdaş, arxa, insanların, təbiətin əzizi kimi poetikləşdirir, qara, topa-topa yağış buludları "zəmilərin, bağların üstündən ağır-ağır" keçərək, sanki təbiətin suya olan ehtiyacını duymayaraq, bəlkə də "saymazıyana" keçərək öz yağışını dağlara boşaldır. Dağlar isə buludların "mərhəmət" saydığı bu yaxşılığı "comərdliklə qarşılayır, dağlar buludların əksinə olaraq,

Dağlar dözməyir bu namərdliyə,
Yağışı qətrə-qətrə,
Zərrə-zərrə yığıb bir yerə,
Axıdır aşağı,

Axıdır paxıl buludların
Əsirgədiyi düzlərə.

("Dağların böyüklüyü")

Bu şerdə dağların böyüklüyü onun mərdliyində, haqqı-ədaləti, düzlüyü uca tutmasındadır. İnsanların cəmiyyətdə dağların bu "etibarından", "ədalətliyindən" yararlanması üçün çox şey var. İnsanlıq rəmzi kimi ümumiləşdirilən "dağ" insanın həyat yolunu konkretləşdirir, Bu poetik parçalarda şair buludlarla dağları özünəməxsus bir şəkildə insana yaxınlaşdırır. Dağlar vüqarlı, cürətli, mərd insan qədər böyük və ülvidir.

"Qızıl dağlar ölkəsində " bağışlanan " dost payı" da dağdır. Altayda dostları ona "ağır bir dağ" bağışlayırlar, lirik qəhrəman gücü çatıb özü ilə gətirə bilmədiyi bütöv bir dağdan iki qəlpə daş götürə bilir. İki qəlpə çaxmaq daşı! "Bu iki qəlpə çaxmaq daşında" olan güc, qüdrət, sehr, cadu lirik qəhrəmana imkan verəcək ki:

Dara düşsəm,
Bir-birinə çaxacağam.
Dağlar, qayalar yeriyəcək,
Köməyimə Altaydan.
Belə bir sehr var,
Dost payında.

Şair "qızıl dağlar ölkəsi" adlı ərazini təsvir və tərənnüm etməklə minillik tariximizin ən önceliklərinə qayıtmış olur.

Şair burada türkdilli xalqlarda əsas başlanğıc, əcdad, kök kimi qəbul etdiyi dağ məfhumunu poetikləşdirir. Türk dilli xalqlar, o cümlədən altaylar dağ ruhuna inanmış, igid, cəsur qəhrəmanı dağların yaratdığına inanmış, mifik inamlarında bunu qoruyub saxlamışlar. İki qəlpə çaxmaq daşı dağ ruhuyla ilişkəlidir. F.Sadıq bu mifik duyuma bir müasirlik gətirməklə onların işığında oğuz-türk-türkmən-altay birliyini, bir kökə, inama tanımanı ümumiləşdirir M. Seyidov "Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən" əsərində yazır: "Altay xalqının əski əfsanəsində deyilir ki, Altay dağları öz yüksəkliklərinə, görünüşlərinə görə çox gözəldir, onlar daşqına qədər bahadırlar, igidlər idilər. Bu bahadırlardan bir sırası valideynlərinin və başqalarının ovsunundan dağa dönüblər. Daşqından sonra elə ki, torpaq öz əvvəlki vəziyyətinə gəlir. O bahadırları öz üzərində saxlaya bilir. Buna görə də onların hamısı dağa dönüblər". .

F. Sadıq poetik bir şəkildə dost payı kimi qəbul etdiyi o dağ ruhunda bir atanın övladlarını-türk dünyasının ilkinliyini-əbədililiyini birliyə olan meylini ümumiləşdirir. "Üç söz"də isə şair "toxmaq", "tomraq" şəklində Azərbaycan, hind və altayca işlənən bu sözün "dəstəkli balta-bıçaq" mənasında işlənməsindən çox şair poetik bir dillə fikrimizi bu sözün "qardaş" olduğuna yönəldir:

Bir-birinə bu qədər yaxın,

Bir-birindən bu qədər uzaq,
Üç qardaş sözə bax!

"Altay" şerində də şair Altayla Qafqaz dağları arasındakı oxşarlığı, "Biçiktü" (Pitikli dağ) yazılı dağları ilə Qobustan yazılı qayaları, Aygöllə-Göygöl, Xatunsu-Bəysu qovuşduğu yer ilə Arazla Kürün qovuşduğu Suqovuşan arasındakı oxşarlığı təəssübün edərəkən sanki türk övladının qəlbinin incə tellərinə toxunmuş olur, onun keçmişini, türk dünyasının birliyini, bütövlüyünü, türk qəbilə birləşmələrinin ilkin, toplumsal şəklində yaşadığı dövrü, onların ardınca yaşadıkları ərazini genişləndirməsi, maldarlıq, həyat, məişət üçün yararlı ərazilərə köçmələrini, köçdükləri yerlərə öz doğma ərazilərinə, çaylarına oxşar adları da qoyması, bir kökdən qopub, ayrılıb, dünya tarixinə öz şərəfli tarixini yazması türk xalqlarını, eyni dilə, mədəniyyətə, incəsənətə, mədəniyyətə malik türk övladları olduqlarını yada salır və F.Sadıqın "qızıl dağlar ölkəsi"nin sakinləri də onların doğmaları, əzizləridir, onların-İlkin köçərilərin "hələ tarixin iməkləyən çağında" qurub-quraşdırdığı bir mühərriki təsvir edir:

Dirsəkli oxun qütbü-iki:
Yaylaq-qışlaq.
Dörd bölümlü iş;
Yaz, yay, payız, qış.
Dağdan çölə,

Çöldən dağa:
Otlaqdan otlağa!

Şair burada türkdilli xalqlarda--Günbatan, günçixan tərəfləri yaylaq-qışlaq kimi təsvir edir. Günəşə tapınan türkdilli xalqlar, o cümlədən altaylar maldarlıqla mışğul olduqlarından yurdlarının da günçixan tərəfdə salırdılar. Şair öz sələflərinin məşğuliyyətinə, həyat şəraitinə, iqlim dünyasına dərinədən bələd olduğundan, dünyanın hər yerinə səpələnmiş dili bir, kökü bir millətinin hansı bölgədə, hansı səmtdə yaşamasından asılı olmayaraq qoruyub saxladıkları milli bərabərliyi, oxşarlığı tərənnüm edir. Birbaşa olmasa da dolayı yolla ulu əcdadlarının qoyduğu qaydalara əməl etmələrini tərənnüm edir.

Türk xalqları üçün dağ ucalığı müqəddəslikdir. Ümumiyyətlə, ilkin dövrlərdə türkdilli xalqlar dağların əhatəsində yaşadıklarından dağı mifikləşdirmiş, ona Tanrı xislətli bir məfhum kimi baxmış, özlərinin Dağ Tanrısını yaratmışlar:"Sibirdəki türk xalqları, o cümlədən altaylılar dağı öz ailələrini, soyadlarının kökü, başlanğıcı, yardımçısı saymışlar. Altaylılar dağı adətən insan şəklində təsəvvür etdiklərinə görə onun ayrı-ayrı hissələrini insan bədəninə də oxşadırdılar. Dağ-aru-tos- müqəddəs başlanğıc sayıldığından onlara elə gəlirmiş ki, qəhrəmanlar dağ ruhundan yaranmışlar.

Şair Altay-türk- qonağı olduğu ellərin adət-ənənələrindəki, məşğuliyyətindəki, inamlarında ki ona yaxın olan görüntüləri qələmə alır. Öz kökünə, soyuna bağlı türkdilli Altaylıların dağlarla əhatə olunmuş ərazilərdə bu gün də yaşamaqda davam etməsi, maldarlıq məşğuliyyətləri, onların övladlarının da öz dağlarına bəslədikləri məhəbbəti könül oxşarlığıyla tərənnüm edir. Oğuz türkləri kimi Altaylılar da hər bir çaya, dağa, gölə, vadiyə ad verib onları yaşatmış, müqəddəsləşdirmiş, nəsillərdən-nəsillərə ötürmüşlər. Bu gün şairin Pitikli dağ-Qobustan, Gümüşsu-İstisu, Aygöl-Göygöl, Xatunsu-Bəysu-Kür-Araz adlarında gördüyü bənzərliklər, özü də əsrləri adlayıb gələn bənzərliklərdir. Bunların yaşı minilliklərdən də öncədir. Qədimdən üzü bəri bütün dağ zirvələrinin sahibi hesab olunan Altay ruhu şairin də tərənnüm etdiyi ellərdə müqəddəsdir. O hər şeyə qadir ruhdur. İnsanlara qarşı xeyirxah olan bu ruh qışda tufan, çovğun göndərib mal-qaranı məhv etmir, ovçuları ovsuz qoymur. O, insanların dağdan çölə, çöldən dağa, otlaqdan otlağa apardığı mal-qara, qoyun-quzu sürülərinə otluq, bol yemlik nəşib edir. Onları qoruyur. Yayda yaylağa, qışda qışlağa köç edən bu yələrin insanları bolluq içərisində yaşayır, lakin Altay ruhu pis insanları cəzalandıra da bilir. İnsan onu unutduqda, şər əməlləri baş alıb getdikdə, etibarsızlıq ucbatından onun lənətinə

də düçar ola bilər. Lap qədimdən qurub-yaratdıqları dirəkli ox köçəri çobanlara imkan verir ki, işini ehtiyatlı qursun, yaylağını, qışlağını tanısin. Şair onların adət-ənənə və inamlarında Azərbaycan türklərinin adət-ənənələrini görür, inamlarını hiss edir. Qoşa çaylar-qovuşan çaylar:

Dəclə-Fərat
Qanq - Camma.
Ceyhun-Seyhun.
Kür-Araz,
Bəy-Xatun,
Bir-birindən xəbərsiz,
Beş Leyli-Məcnun.

-kimi tərənnüm olunur. Dünyanın çox yerlərində olan qoşa çaylar arasında məskən salan insan onları sevib, onlardan "birləşməyi", "Sel olmağı", "ulus olmağı-el olmağı" öyrənib. Bu çaylar insanlara ilham verib, yaşamaq, sevmək öyrədib. Bu çayların yaxasında həyat gül açıb, insanlara çaylar öyrədib "bir-birinə qovuşmağı, qoşalaşmağı", başdan-başa poetik zəngin fəlsəfi duyğuların qol-qanad açıb pərvazlandığı və insan qəlbini ehtizaza gətirən bu tərənnümlər Fikrət Sadığın qələmində belə don geyinib. Elə təvazökarcasına, elə sadəliklə, elə bir biçimlə deyilib ki, elə bil elə öz əyninə tikilib. Bu misralar harda yaşamasından asılı olmayaraq öz milli mənəvi dəyərlərinə görə elə bizim türk dünyamızın mənəvi pasportudur. Onu

Oğuznamələr, Dədə- Qorqudlar, Qədim türk dastanları, zəngin poetik folklor nümunələri nəsil-dən-nəsilə necə ötürübsə, o yerlərə verilən adlar, o adlardakı onu yaradan, düzüb-qoşan xalqın mənəvi zənginliyi bədii xəzinəsinin məhsulu olduğu duyulur və Fikrət Sadıq da öz dövrünün Dədə Qorqudu kimi gördüklərini yenidən varaqalara köçürür, uzunömürlüyünün - bu millətin milli varlığının ilk qoruyucusu kimi keşiyində durur. Dədə-baba türklərimizin məhəbbətlə suvardığı bu vadilər, qobular insan məskənidir. İnsana əzəldən gərək olan su yeri, torpaq yeri onu sevməyə səsləyib, özünü də sevdirə bilib. Elə sevdirib ki, bu gün onun bir əl boyda, bir qarış torpağını özününküləşdirəndə dözmür, qana-qan deyir, şəhid verir, yiyə durur, özündən güclü olan insan İblis, şeytan əməlli qonşularına da artıq elə bir dərs verib ki, gec-tez itirilənlərimiz də geri qaytarılacaq. Bir zamanlar döyüş meydanlarında xaincəsinə öldürülən Turan qəhrəmanlarından Alp Ər Tonqaya, onun igidlik, mərdlik dolu həyatına xalq əvvəlki minilliyin U-U1 illərində necə ağılar demişsə, o ağılar bu gün də xalq içərisindədir və bu xalq nə torpağını, nə o sevdiyi torpağın yetirmələrini unutmur, sevincinə toy-bayram edir, kədərinə ağlayır, çətinə düşəndə səsinə səs verir və bu gün də şair bunu istəyir, gəzdikcə ulularının torpağındakı adət-ənənəni öz evində də görür, bu sevginin, bu

məhəbbətin mayasının hardan gəldiyini duyur, bu doğmalıq isə onun şair ilhamını coşdurur. Gördüklərini uşaq kimi sevinə-sevinə deyil, bir müdrik ağsaqqal kimi, özünəməxsus şəxsiyyətinin çəkisi qədər bir zənginliklə tərənnüm edir. İnsanın ən böyük varı-dövləti, meyersiz çəkisi onun insanlığında, zəkasının gücündə, düşüncə zənginliyində pərvəriş tapır. İnsanı geyimiylə qəbul edib ağılla yola salan kamil insan bilir ki, Fikrət Sadıq kimi insanların varı-dövləti elə onun mənəvi zənginliyidir və bunlar onun yaratdığı əsərlərində öz çəkisini saxlayır. Bir şair ki, gördüyü, gəzdiyi türk torpaqlarında qorunub saxlanan ən incə detallarını bu dərəcədə dərinlən bilir və onun haqqı var öz mənsub olduğu xalqı öysün, qələminə qüvvət, Ata!

Şair bu qoşa çayları "Bir cüt qaranquş"a, "bir cüt sevgili"yə bənzədir və onun nəzərində "bu çaylar bir -birinin dilini bilir". Dağ kimi türk xalqlarında su da etiqad olunan, tapınılan varlıq olduğunu şair gözəl bildiyindən türkün suya bağlılığını da məhəbbətlə tərənnüm edir. Könülsidici misralarla, şirin bir doğmalıqla vəsf edir. Əski dünyası birliyi sevib, öz yurdunun, özününkülərin qayğısına qalıb, ağıllıları birlikdə olub, dəlisovlarının gücünü, tərərini xalq millət naminə vuruşa yönəldib, birləşiblər, xoşluqla, boşluqla, çəkişə-çəkişə, bərkiyiblər. Dünyaya

Hun imperiyasını, Osmanlı imperiyasını, Böyük Daşqın dövrünə qədər mövcud olan şumer dünyasının da izlərini qoyublar. Bəşəriyyət bu həqiqətə göz yuma bilməz. İndiki türk dünyasının ulu əcdadları olan şumerlərin Kramerin dediyi kimi "Tarix şumerlərdən başlayır" bir tədqiqatçı, tanınmış alimin gəldiyi tədqiqat işlərinin nəticəsi kimi sübut etdiyi bu həqiqət nə qədər ört-basdır edilməyə çalışılsa da, Günəşin nə qədər üstünü qara buludlar örtməyə çalışsa da, o günəş doğan kimi bu həqiqət də həmişə hansı yolla olur -olsun həqiqət kimi qəbul edilir. Və bütün dünya xalqları kimi türk xalqları da müasir sivilisasiyamızın sivil dövlətləri kimi öz adlarını bu dünyanın tarix kitabına yazıblar. Tarix isə pozulmazdır. Bütün bu yüksəkliklərə isə türkün türkə qayğısıyla əldə edilib. Bu qayğı çəkmək hissi onları birləşməyə, birliyə doğru getməyə, onu qoruyub saxlamaqla bir dövlət kimi formalaşmağa aparıb. Şairin tərənnüm etdiyi o suqovuşanlarda məskunlaşan türk xalqları məskunlaşdığı ərazini qorumağı, onu sevməyi, ilahiləşdirməyi bacardığından, əski vətən onqonu yaradıb. Türk xalqları yaşadıkları ərazini, yeri, onun təbii gözəlliklərini qiymətləndirməyi, ona itaət etməyi, ona xoşbəxtlik, firavanlıq gətirən çölləri, düzləri, çayları sevmək, bir-biriən yaxın dilibir xalqlarla ünsiyyət saxlamaq, çətin işlərini asanlaşdırmaq, dünyada insan kimi yaşamaq üçün birləşmək,

birlikdə olmaq qabiliyyəti aşılıb. İnsan-türk övladı təbiətin möcüzələri fəvqündə özünü tanıyıb, bütün canlılardan üstünlüyünü, qüdrətini duyub, insanlığa qiymət verməyə başlayıb. Yer üzünün əşrəfi insan onun nəzərində fəvqaladə bir qüdrət sahibi kimi vəsf edilib. İnsanlıq qiymətini almağa başladıqca dünyada troya, səlib yürüşləri yavaş-yavaş da olsa azalmağa başlayıb. İnsan şüuru, düşüncəsi çox həlli olmayan məsələləri açıb. Bu yolda türkün də öz dəsti-xətti olub. İnsan məhəbbəti su, yurd, torpaq məhəbbətilə birləşib insanı ali varlıq edib. İnsan Su Allahını, yurd Tanrısını, Məhəbbət ilahəsini yaradıb, yaratdığında özünü tapıb, mifikləşdiridiyi bu inamın işığında elə köklənib ki, dünyaya Nizamilər, Füzulilər, Firdövsilər, Heredodlar, Aristotellər... verib. Və zaman keçdikcə hər bir xalq qadir olduğu işi görüb. İnsani duyğular üstündə köklənən türk dünyası ilkin dünyasıyla seçilib və bu seçimində bu gün də özünün ilkinliyini qoruyub saxlayır.

F.Sadiq bu günün insanıdır, lakin minilliklərlə öncəki adət-ənənənin, məişətin, ona əziz olan bir inamın işığında kökləyir qələmini. Suya, torpağa bağlılıq bu gündə yaşayırsa, hardan gəlib bu silinməz əbədi qayda-qanunlar ki, adət-ənənələri, inamları belə qoruyub? Türk xalqlarında su, yerlə bağlı tanrılar, "vətən-yurd" məfhumu yaranan formalaşan

zaman və sonralar, ehtimal ki, yer, su tanrıları maddi həyat ehtiyacları və həyat tərzi ilə ilişgəli olaraq ən qüvvətli, ən böyük tanrılardan biri kimi xalqların inamında kök salmışlar. Bu tanrılar guya türk xalqlarının gündəlik maddi və mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsinə yardım edirdilər. Çünki biri su ilə, biri isə torpaqla, yerlə bağlı idi. Türk xalqları hər iki Tanrını birləşdirməklə onun simasında öz maddi ehtiyaclarının müdafiəçilərini görürdülər. Şairin görüb hüsnünə heyran olduğu türk xalqları, o cümlədən, altaylılar üçün müqəddəs bildiyi məbudlara-tanrılara yer, su deyilir. "bu məbudlar ya uca dağların zirvələrində, eləcə də ölkələri yaşllaşdıran çayın başında otururlar".

Azərbaycan xalqının soykökündə duran əski qəbilə birləşmələri də öz inam və etiqadlarında, əkinçilik, ovçuluq, maldarlıq məşğuliyyətlərinə görə altaylılarla yaxınlıq təşkil edir. Eyni inam və etiqadlara söykənən türk xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinə şair münasibətində eynidir. O, tərənnüm etdiyi Gəlin Xatun çayını yurdunun Həkərisi, Arazı, Kürü, Arpası kimi sevir, tərənnüm edir. Görünüşündə duyulduğu doğmalığ şairə imkan verir ki, qəmzə, naz donlu, xanım-xatın yerişli "Gəlin Xatunu" vəsf eləsin:

Al da yaraşır ona, şal da!
Yenə bəzənib-düzənib,
Görüşə tələsir gəlin Xatun.

Bəy gözləyir onu-
Su qovuşanda.

Kür Arazı, Araz Kürü suqovuşanda necə gözləyirsə, həzin-həzin nazla axan Xatunu Bəylə qovuşmağa doğru axımını şair o incəliklə, həssaslıqla tərənnüm edir. Baykaldan Bosfora qədər, Türküstandan Yakutiyanın tundrasına qədər, Qafqazdan Fars körfəzinə qədər uzanan nəhəng türk dünyasının qədim dövrlərdən mərkəzi hesab olunan Altaya səyahət edən şair gördüyü, eşitdiyi hədiyələri, rəvayətləri, mənzərələri tərənnüm edir. Altay qoğala-Göy Anası ulduz yapmaq üçün təndirə yapdığı üstü xaşxaşlı qoğala bənzədilir:

Göy Ana
təzə qoğal-ulduz yapacaqdı
intəhasız göy təndirə.

Əlləri əsdi.

üstü xaşxaşlı
qoğal -ulduz düşdü yerə.

Göy Ana

əlinin tini ilə qoğalın
üstündə

qobular yaratmışdı.

Dağlar ucaltmışdı.

Ay işığı axıtmışdı,

Əlini çəkdiyi dərələrə

Əlləri əsdi,

Üstü sıra dağlı

Qoğal-ulduz düşdü Yerə,
Oldu Altay!

Şairin şerində işlətdiyi Göy Ana ifadəsi Altaylılar, eləcə də türk dünyası üçün doğmadır. Qədim türk mifologiyasında allahlar panteonunda Göy Tanrı birinci yerdə durur. Qədim türklərin " əsl dini gerçək inam bəslədikləri" Tanrı kainata hakim olan Göydür, Göyüzüdür. Hələ yeddinci əsrdə Bizans tarixçisi Simakattas yazırdı ki," qədim türklər yalnız kainatın yaratdığı olaraq bildikləri və tək ulu qüdrət olaraq qəbul etdikləri Göy Tanrıya tapınmışlar". Göy Ana-Göy Tanrı yaradıcı funksiyaya malikdir. Dünyanın sahibi Səma-Göy Ana tarixi mifologiyada hər şeyə qadir, yerin yaradıcısı, insanın yaradıcısı, dünyada baş verən hadisələri idarə edən, insana ömür bəxş edən, müdriklik verən, günah işlədənləri cəzalandıran qüdrət sahibidir. Altayların bu günə qədər mifik inanclarında yaşatdığı Göy Tanrı -Səma kultu çox qədim dövrlərin qəbilələrinin mifik təfəkkürünün məhsuludur:"Qeyd etmək lazımdır ki, Səma kultu Mərkəzi Asiyanın bir sıra köçəri tayfaları arasında hələ qədim türklərdə dövlət yaranmasından xeyli əvvəl yayılmışdı. Həmin xalqların tərkibində etnik elementlər olduğundan qədim türklər öz etnik əcdadlarından çox şey götürmüşdülər. Asiya köçəriləri içərisində səma kultunun rolu və əhəmiyyəti o qədər böyük idi ki,

C.P.Ru onu dini tenqizmə baxışları adlandırmağa cəhd etmişdir". L.P.Potapovun "Altay şamanizmi" əsərində göstərilən bu məsələlərdən ətraflı danışılır. Fikrət Sadıq bir şair kimi, həm də türk mifologiyasına, Altay, Mərkəzi Asiya, Xəzər, oğuz, qıpçaq və digər türkdilli tayfaların Allahlar panteonuna dərinləndirən bələd olduğu üçün şerhlərində bu obrazları poetikləşdirmədə çətinlik çəkmir. Altay dünyasının yaranışında da bir ilahilik, bir müqəddəslik axtarır. Yaradandan əl çəkdiyi qayası, dağı, ocağı ilə zərif naxışlar vurduğu, min bir bəzək tökdüyü Altay ulduza bənzədilir. Elə bir ulduza ki, onun hər qayasının, daşının, ağacının yiyəsi var. Şairin "göydəmir at", "keçi başlı" "qaraşamlı", "yalınqat" adlı qayasının, ağacının, yolunun Ulduzununun, Günəşinin, Ayının öz yiyəsi var və şairin arzusu, Altaydan bircə istəyi budur ki, "bu yurdun təkçə o olsun yiyəsi" və şair Altayından- türk dünyasının qədim, əzəli türk torpağını sabahından nigaran olduğu üçün, bu gün qoynunda yaşadığı Azərbaycan türk dünyasının başı çəkən müsibətlərdən ibrət dərsi götürdüüyü üçün onu ehtiyatlı olmağa çağırır:

Altay sənə ərkim var.
Sənə bir söz deyəsiyəm.
Təkçə sənə bu yurdun yiyəsi.
Qoru bu çayları, bu ağacları.
Qoru bu dağları, bu yamacları,

Qızıl adını qoru.

F.Sadıq Ağac-İnsan varlığında bir oxşarlıq gəzir. "Əski türkdilli xalqlarda ağac ana onqon, onqonların anası, hərdən isə doğrudan doğruya insanların, qəbilələrin, xalqların ulu babalarının anası kimi özünü göstərir.

Şairin dediyi kimi:

Uzun illərdən gələn ağac-insan!-misrasını bəlkə şair bu mifizmin işığında isinib yaradıb. Görünür çox gözəl bilir ki, Altay eposunda ən qədim dövrlərdən dünyanın mərkəzində bitən ağac obrazı ən hörmətli obrazdır. "Altay dastanı olan "Maday qara" türk xanlığı dövründən əvvəlki əsrlərin məhsuludur və burada dağ başında bitən dörd qayın ağacı yeni batırlar nəslinin anası kimi qəbul edilir. Maday Qara təhlükə qarşısında qalanda körpə oğlunu həmin ağacların budağında beşik asıb onun içinə qoyur. Uca dağların zirvəsində bitən dörd ağac mifik obraz olub igidlərin himayəçisidir. Bir çox folklor mənbələrində ağacın müqəddəsliyindən söhbət gedirsə, Fikrət Sadıq Altay xalqının mifologiyasında olduğu kimi ağac birlik, eli-obanı bir yerə yığan, ağac heykəl, ağac insan cütlüyünə fəlsəfi mifik baxışlarında poetikanın işığında yenə bədii don geyindirir.

Şair burada "Maday Qara"nın ölməzliyini vəsf edir. O Maday Qara ki, Altay-türk dünyasının ilkin bahadırlarındandır. Onun ölkəsi dağlıq,

düzənlikdir, yetmiş qollu çayı, yeddi böyük dağı, qalası, dağlar arasında yeddi vadisi var. "Yeddi qollu çayın qırağında, yeddi dağın ətəyindəki vadidə daşdan, doxsan küncü saray-yurd qurulmuşdur". Onun xalqı bu yerlərdə yaşayıb, onun çoxlu saylı sürüləri, heyvanları olub. Varlı və qara adamlardan ibarət qəbilənin ağası Maday qara şairin şe'rində yəhər üstə ömür sürüb, yaylaqlı, qışlaqlı alaçılarda yaşayıb qayalarına, qobularına, dağlarına, görümünə, biçiminə, boyuna ad verib. O Altayda altmış xanı məğlub edib "altmış kaanlı (xanlı) ölkənin başçısı olub. Qocalanda altına yeddi qat pambıq döşək salınmış, başının altına yeddi qat pambıq yastıq qoyulmuş Maday qara 60 günlük yuxuya gedib ayılında sürülərini dağılmış, qəbiləsinin pərən-pərən düşdüyünü görüb öz batırlıq qüdrətini saxlayaraq ayağa qalxır. 60 gündən sonra oyanıb heyvanlar üçün yeni otlaq, qəbilə üçün yeni yurd yeri tapmaq qayğısını başa düşən Maday qara özünün batır paltarını 62 düyməli geniş şalvarını alıb geyinir, 90 qatlı çuqun altlı, çuqun çəkmələrini ayağına çəkir. Ay kimi işıqlı 62 qızıl sədəf düyməli, ikiüzlü sincan kürkünü geyinir. Gün kimi parlayan 72 gümüş sədəf düyməli gün kürkünü çiyinə atır."

Altun dəbilqə qoyan, tunc kəmər bağlayan, üstündən 68 düyməli, qızıl işləməli tunc geyim geyinən Maday qaranın bahadırın atı Qarış

Qulaq da 62 şəkilli qızıl yüyənlidir. Altay bahadırın Maday qaranın yenilməzliyini, ölməzliyini, vətəni Altayda daha yaxşı duyan F.Sadiq öz bahadırları Koroğlu, Nəbi kimi Maday qaranı da tərif edir. Onu dan ulduzundan yerə enən Altaylı kimi vəsf edir və onun ölməzliyini bu misralarda ifadə edir; döyüşdə, yürüşdə qocalıb öləndə də şairin qəhrəmanı "dönüb ulduz olur yenə". Altayın vadilərində qulaqlarına hələ də atların kişnərtisinin gəldiyini duyur. Maday qara:

Mahnılarını, nağıllarını,
Ağacları, axar sulara,
Ayın üzünə yazıb.

Ondan sonra qalan yurd yerləri çaylar, qobular dağlar altay qəhrəmanını, altay xalqının qədim igid bahadırlar yurdu olduğundan xəbər verir. "Uğursu", "Arcan qobu", "Ağdağ" kimi yer adlarının doğmalığı şairin qəlbinə ilham gətirir. Kövrək qəlbinin həzin tellərini titrədir. "Qızıl dağlar ölkəsi"ndə gördüyü mənzərələr, eşitdiyi nağıllar, dastanlar, doğma Azərbaycanına bənzər dağlar dərələr, meşələr, çaylar göllər şairə ilham verir ki, "Metenin min il əvvəl Günbatana atdığı dəmir uclu qayım oxu"nu görsün:

Mən müqəddəs ağ qovağın
Min il əvvəl xəzan olmuş
yarpağıyam.
Qayıtmışam baxım görüm
Hanı mənim budağım?!-

- deyən şair bu budaqdan, kökdən, soydan olduğunu unutmur və unutmaq fikrində də deyil. Əgər unutsa onda gərək əslini, kökünü, soyadını unutmuş ola:

1982-ci il 25 iyul tarixində Vasili Şukinin yubileyinə dəvət alan şair ulu dağların astanasında "üz tutub Batırqana". Hər kəsi öz dilində yad eləyən sənətkar torpaqa olan sevgisini ümumiləşdirir:

Mən dilimin dil açdığı,
O çağları unutsam,
Onda gərək bəri başdan
Soyadımı unudum.

Torpaq, onun hər qarışı, elə bir dağı da şair üçün "Son şer"ində bütöv bir dağlar mövzusunda bərabər məzmun, ideya zənginliyinə malikdir:

Göylər niyə zalim olsun,
Tale mənə zamin olsun,
Bir dərə məzarım olsun,
Bir dağı örtün üstümə.

SƏNƏT- SƏNƏTKAR- ZAMAN

Fikrət Sadıq şəxsiyyətinin nədənsə bir sənətkar kimi "kölgədə" qalması mənə elə gəlir ki, onun təvazökarlığının nəticəsidir. Çünki bu insan öz səsini qaldırmaq istəyəndə də abır-həyasına qısılib, boğulub, susub. Həmişə belə olub. Bir zamanlar Məhəmməd Hadi, Əli Kərim varlığı da Fikrət Sadıq taleyini yaşayıb. Mürşüd Məmmədli bununla əlaqədar olaraq yazır: "Zənnimcə, belə münasibətin əsasında yaradıcı şəxslərin təvazö hissi ilə özünü reklam etmək kimi zərərli peşəyə uymamaq mədəniyyəti durur. Bəlkə də bu mədəniyyətin kökündə təbiətin mahiyyətindən doğan örnəklər durur. Axı göylərə ucalan dağların, palıdların, varlığın əzəli hikmətlərindən mücdə verən çayların, ırmaqların, İsaq-Musaq quşlarının üfüqdə qənirsiz bir gözəllik lövhəsi yaradan göy qurşağının özünü təbliğə ehtiyacı yoxdur. Onları Tanrı neməti, tale qisməti və mənəviyyat ruzisi kimi dəyərləndirmək çağdaş anlaq və əxlaq sahiblərinin borcudur".

Müasir Azərbaycan poeziyasının inkişafında öz dəsti-xətti olan şairdir. Onun gərgin və məhsuldar yaradıcılıq fəaliyyəti ərzində qələmindən çıxmış ən yaxşı əsərləri ədəbiyyatımızın inkişafında, onun əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərdə mühüm rol oynamışdır.

Anar yazır: " F.Sadıq oricinal poeziyasında heç kəsin təkrarı deyil, öz üslubu, öz dəsti-xətti,

həyata öz baxışı olan bənzərsiz şer ustadıdır. Fikrət poeziyasında dilimizin incəliklərini dərin-dərinə duymaq, kəlmələri, ifadələri zərgər dəqiqliyi ilə seçmək, sözün müxtəlif çalarlarından, sözlərin bir-biri ilə qonşuluğundan, bir-birinə qoşulmasından, ya bir-birinə qarşı çıxmasından doğan gözlənilməz məna və obraz tapıntılarından faydalanmaq məharəti onu öz səsiylə seçilən sənətkarlarımızdan biri kimi təsdiq etmişdir"

F. Sadıq öz əsərlərində sənətkara, onun sənətinə həmişə hörmət və məhəbbətlə yanaşır. Yaradıcılığında Sabir, onun şəxsiyyəti, keçdiyi həyat yolu, Azərbaycanın işıqlı gələcəyi naminə mübarizə, əqidə mübarizəsi ayrıca bir mövzudur. Bu böyük sənətkarla eyni gündə dünyaya gələn şair onun hər dəfə məzarını ziyarət edərkən, Sabir haqqında deyilən hər sözdə yeni Sabir kəşf edir. "Hophopnamə" müəllifinin Azərbaycan satirik poeziyasının inkişafında oynadığı misilsiz rolunu görür. Onu yaratdığı əsərlərdə yenidən tapır. M. Ə. Sabir yaradıcılığına həsr etdiyi kiçik həcmli şeirləri ilə yanaşı, "Ömrün bir günü" poeması da onun həyatından, fəaliyyətindən bəhs edən mükəmməl, zəngin bədii dolğunluğa malik bir əsərdir. Şairin bu gözəl, yığcam, qüvvətli kompozisiyaya malik əsəri haqqında hələ 60-cı illərdə Məsud Əlioğlu yazırdı:" Fikrət Sadıq Sabirin böyüklüyünü səciyyələndirən ən mühüm

və həlledici hadisələri incə təfərrüatlarına qədər xəyaldan və fikirdən uzun zaman silinməyən bir şəkildə diqqət və sənətkarlıqla hafizələrə həkk edə bilmişdir".

F.Sadiq yaradıcılığında Azərbaycan xalqının maariflənməsində ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, tariximizin inkişafında mühüm rol oynayan böyük sənət dahilərinə poetik münasibətin özü əsas mövzulardan biridir.

Sabirin yaradıcılığı, taleyi haqqında düşüncələrində şair gözlərimiz önündə məğrur, incə, həssas qəbli bir şəxsiyyəti canlandırır. Azərbaycan xalqının ağır və böhranlı dövründə yaşamış, yaratmış, olduqca mürəkkəb, ziddiyyətli həyat, yaradıcılıq yolu keçmiş Sabir real boyalarla tərənnüm olunur. Fikrət Sadiq onu Azərbaycan xalqının həyatının çıxılmaz vəziyyətdən qurtuluşu üçün yol axtaran, cəmiyyət daxilində fənalıqları görən, bunları yerli-dibli yox etmək üçün vasitələr gəzən, qələmini bu yolda "süngüyə çevirən", zəmanəyə və cəmiyyətə qarşı sətiraltı mənalarda əsl üsyankar şair kimi çıxış edən, şöhrət, para, mənəb, vəzifə düşkünlərini ifşa edən, yaşadığı cəmiyyətin, mühitin yetimlərinin, sadə əmək adamlarının, günahsız irtica qurbanlarının dərdli faciələrinə "gülməklə", daxilində bunları ürək ağrısı və mənəvi sıxıntı içində qarşılayan, dini adətlərin qurbanı avam, savadsız, zülmət, cəhalət qaranlıqları içərisində

çalalayan xalqının işıqlı, xoşbəxt bir həyata qovuşması, cəhalətdən qurtulub inkişaf etməsi üçün çalışsan, bir sözlə, cəmiyyəti fəlakətlərdən, iztirablardan, həyatın eybəcər sıxıntılarında, dəhşət və müsibətlərin pəncəsindən xilas etmək naminə ömrünü şam kimi əridən Sabir şerinin işığında yazdığı "Bir dəstə çiçək" şerində ümumiləşdirir. Xalqın dərini öz dərni kimi qarşılıyıb, onun taleyini öz taleyi sanıb xalq, millət üçün yaşayb-yaradan böyük sənətkarı hörmətlə dindirir:

Sən elin dərini hamıdan əzəl,
Bildirib ağladın, bilib ağladın.
Sən gülə-bülbülə yazmadın
qəzəl.
"Güldürüb ağladın, gülüb
ağladın".

F. Sadıq Sabirin məzarı önünə bir qələm ustadı kimi deyil, Sabir şerinə, sənətinə, şəxsiyyətinə vurğun bir Azərbaycan vətəndaşı kimi gəlir. Təvazökarcasına:

Şair! Bu müqəddəs məzarına
mən,
Məhəbbət dolusu ürəklə gəldim.
Yaxşı şer demək gəlmir əlimdən
Odur ki, bir dəstə çiçəklə gəldim.
-deyir.

"Sabir olmasa" şerində də Sabir sənətini, yaradıcılığını bir ədəbiyyatşünas alim kimi

düzgün və yüksək qiymətləndirir. Onun poeziyasını yüksəklərə qaldırır və Azərbaycan poeziyasının zirvələrindən bir sayır. Sabir şerini, sənətini düzgün qiymətləndirməyi bacarmayanların gözünü açmağa çalışır. Sabir şerini bu gün qiymətləndirməsək, onda şerimizin "qiyamət" günüdür-deyə narahatçılıq keçirir. "Doğru sözün hörməti olmaz", "şerimizdə durum olar", "sıra dağlardan bir zirvə əskilər" deyə narahatçılığını bildirir və onun sənətini, yaratdığı əsərlərin ideya, məzmun zənginliyinə, Sabir poeziyasının Azərbaycanın realist poeziyasının inkişafına təsirini bilərəkdən-bilməyərəkdən göz yumanların cavabını verir:

Sabir olmasa,
Şer cəmənimizdə tikan bitər.
Gərəkli şer göyerməz
Yüz min gopgopnamə
Bir "hophopnamə"yə dəyməz.

Mirzə Ələkbər Sabirin 100 illik yubileyi münasibətilə yazdığı "Ömrün bir günü" poeması şairin lirik duyğularıyla zəngindir. Burada şair Sabirin kədərli, pərişan, tutqun baxışlarıyla, qəm-qüسسə, kədər içində qaralan üzüylə, başındakı zil, qara papaqda oxşarlıq, bənzərlik görür. Tutqun görkəmi ilə dostlarını kədərləndirən, düşməni sevindirən Sabir kasıb, köhnə sınıq-salxaq daxmalarda çürüyən, dilənçi kökündə yaşayan, bəy, qoluzorlular əlində döyülən, söyülən, əzilən

günahsız xalqının taleyinə acıyır. Təmtaraqlı, varlı evlərdə kef çəkən, kəndlilərin əməyini istismar edən bəylərin, qoçuların, hökumət adamlarının əməllərinə hirsələnir:

Qəlbində bir millətin
Çəkə biləcəyi dərd.
Dözə biləcəyi qəm,
Əlində qəlbi kimi
Sınıq, qurşun bir qələm

-olan şairin masasının üstündə özünün dediyi kimi "vicdanı kimi təmiz bir neçə bəyaz varaq və bir də dərdlərin əlindən, ahından söne biləcək çıraq oturub milləti, xalqı düşünür bu cəfakeş, fədakar millət fədaisi. Vətən qan ağladığı bir zamanda aşiqanə ruhlu qezəllər, mərsiyələr çıxmadı şairin qələmindən. O bunu özünə rəva da bilmədi. Qəflət yuxusunda yatmış millətini top, tufəng gücünə deyil, söz gücünə oyatmağa çalışır:

Sözdür mənim silahım,
Tuşladığım hədəfə.
Sözü düz atmaq gərək!
Sözlə yatan milləti,
Sözlə oyatmaq gərək.

İkiyə bölünmüş Vətənin özünün də şəhərlərə, şəhərlərin məhlələre bölünməsi, sünni-şiə qarşıdurmasının yaratdığı ziddiyyətlər, din xadimlərinin, bəzi ziyalıların vətənə, xalqa, millətin acı həqiqətlərinə qarşı laqeydliyi, şairin

yazdığı həqiqətlərə qarşı hücumlar, hədə-qorxular, "millətdən sən nə var, şairsən güldən yaz, millət özümüzündür, özümüz bilərik, öldürmək də, yaşatmaq da öz işimizdir"- deyən, xalqa öz əmlakı kimi baxan tacirlərin, mollaların, bəylərin hədələri şairi qorxutmur. Şair Sabirin:

"Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var,
Düşmənlərə möhtac olur, olsun, nə işim var"

- misralarını xatırladır. Bu misraların arxasında gizlənən eyhamları, şərəfsizlərin çirkin sifətləri, vətəni, xalqı, milləti hərraca qoyanları öz dililə necə ifşa etdiyini nəzmə çəkir:

Bu sözləri molla dedi,
Tacir dedi, bəy, xan dedi,
Şair yazdı.
Ürək duydu, vicdan dedi,
Şair yazdı...
Ədaləti, həqiqəti
Zəncirləyən dövran dedi,
Şair yazdı.

Şair bu lirik poemada Sabiri xalq şairinə, sənətkarına çevirən, onu haqqın-ədalətin carçısı edən, gördüklərinə göz yummayıb düzü düz, ayrını əyri olduğu kimi yazan, millətinin düşmənlərini öz dililə, öz sözləri ilə ifşa edən, bir ordunun gücünə bərabər poetik gücüylə, sözün qüvvəsiylə xalqının, millətinin

vəkilinə çevrilən, insan hüquqlarını, insan azadlığını təənnüm edən, yazdığı ölməz "Hophopnamə"si ilə tarixdə qalan xalq şairinin işini, əməlini, ideyalarını lirik bir ustalıqla təənnüm edir. Sabir kimi bir şairin arzu, ideyalarını yaradıcılığında davam etdirən -Sabir ənənələrinin davamçısı olmaq şərəfindən məmnun olan Fikrət Sadiq satirik şair olmasa da bir çox yazılarında Sabiranə deyimləri ilə ona bənzəyir. Hər bir sənətkar öz əsərlərində zəmanəsinin çatışmamazlıqlarını görüb, onlara göz yuma bilmirsə, yaratdığı əsərlərdə onları tənqid edirsə, bu onun vətəndaşlıq borcu kimi qiymətləndirilməlidir. Fikrət Sadiq belələrindəndir.

F.Sadiq milli istiqlaliyyəti və azadlığı, xalqının mənəvi ehtiyaclarını öz əsərlərində əks etdirən Məhəmməd Hadi yaradıcılığına hörmət və məhəbbətini ifadə edir. Vətənpərvər millətini, xalqını dərin məhəbbətlə sevən Məhəmməd Hadi zəmanəsinin təlatümlü, keşməkeşli bir vaxtında qismətinə yaşamaq, yaratmaq düşdü. Xalqının, dilinin başına gətirilən müsibətlərə dözməyərək milli istiqlaliyyəti, azadlığı hər şeydən üstün tutduğundan, yaratdığı əsərlərdə öz ideyalarına sadıq qaldığından bir müddət yeridilən siyasətin qurbanı oldu, yaradıcılığı, şəxsiyyəti qiymətləndirilmədi. Ürəyi, qəlbi qələmiylə ancaq xalqına, vətəninə, millətinə xidmət edən bu cəfəkeş sənətkarı Fikrət Sadiq kimi qələm

sahibləri, ideyalarına hörmətlə yanaşan ziyalı şəxsiyyətlər unutmadı. F. Sadıq Məhəmməd Hadi taleyinə acıyan bir qələm sahibi kimi, dönməz əqidə sahibinin işini, fəaliyyətini bir el ağsaqqalının dili ilə belə qiymətləndirir. Böyük sənətkarın məzarını gah Gəncədə, gah Şirvanda gəzən, arayan, axtaran, onun məzarını soraqlayan şairə verilən cavabda Məhəmməd Hadi şəxsiyyəti, mənəviyyəti dolğun misralarla ifadə olunur:

Bir qocadan soruşdum, dedi:

"Axtarma bala.

Özünü yorma bala.

O ki, elə yanırdı:

Ya gərək əriyəydi, ya gərək kül olaydı.

Ana yurdun dərdinə, el-obanın dərdinə

Elə yanmadı ki, o, məzarı da qalaydı.

Zəmanənin eybəcərliklərinə dözməyərək əsərlərində onu ittiham edən Məhəmməd Hadini Fikrət Sadıq "şairlər şairi" adlandırır. Sabahını bu gündən görən şairin xalqın başına gətirilən müsibətləri, irticaçıların apardıqları gizlin məkrli siyasəti Məhəmməd Hadinin görən gözlərini, duyan ürəyini pərişan qoymuşdu. F.Sadıq bunu sənətkar, xalq, vətən, millət düşünən vətəndaşın vətəndaşlıq borcu bilir. Ona görə də bəzən

gördüyünə dözməyərək zəmanəsinin bütün çirkinliklərini qamçılayırdı:

Uca başı qalın duman,
Həmişə halı pərişan.
Şairi incitsə zaman,
O da qamçılar zamanı.

F.Sadıq bu misralarında Məhəmməd Hadi ruhlı bir sənətkar olduğunu gizlətmir. O, özü də bir çox şerlərində M. Hadi kimi alovlu şairdir, dərdləri ona təsəllidir, "iztirabları" dərmandır. O, dünənini unudub, bu gününü görməyən, bu gününü başa vurub sabahını düşünməyənlərə "vay o millətə" deyib xalqın taleyi nöqtəy-nəzərindən od tutub yanır.

Millət taleyini, faciəsini şəxsi faciəsi, taleyi bilən Mirzə Cəlillərin, Sabirlərin yoluna nəzər salan Fikrət Sadıq, Mirzə Cəlil cəsəətini, yaratdığı əsərlərin ideya-məzmun gözəlliyini tərifi edir. Mirzə Cəlilin səbrlə, təmkinlə apardığı mübarizədə xalqın gözünün önündəki qəflət pərdəsini yırtmaq istəyir, fanatizmin işığında qaz vurub qazan dolduran, şəxsi xoşbəxtliyini xalqın bədbəxtliyi üzərində quran şeyx, mürid adı altında fəaliyyət göstərən dələduzları, "Ölülər" əsərində necə ifşa edirsə, "Lal" əsərində lalları da elə dindirir. Fikrət Sadıq da o cür realılıqla Mirzə Cəlil şəxsiyyətinin böyüklüyünü əsərlərinin fonunda açıb-tökür. Gül-bülbül sevgisindən "eşqnamə"lər yazanlardan fərqli

olaraq o məzlum xalqının boş, mənasız elmləri başına doldurub, cəfəngiyyat biliklərlə özünü əsl ziyalı, xalq, millət yararçısı bilənləri sadə bir Azərbaycan anasının " kitabı"yla ibrət dərsi verir. Sabirləri, zərdabiləri neçə-neçə sənət, qələm sahiblərini başına yığıb, xalqının maariflənməsinə, savadlanmasına, cəmiyyətin inkişafına çalışan Mirzə Cəlilin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir, onun bu günkü Azərbaycanın inkişafında rolunu olan bir şəxsiyyət kimi yüksəklərə qalır:

Kimi ulduz tapdı,
Kimi ada.
O tapdı Sabiri
Ulduz axa bilər,
Ada bata bilər.
Amma Sabiri kim unuda bilər?
Mirzə Cəlili kim unuda bilər?

Sabirlərin, Cəlillərin onların təmsalında minlərlə vətən, xalq, millət, dövlət naminə çalışanların, vuruşanların xalq tərəfindən heç bir zaman unudulmadığını, işi, əməlləri ilə qan yaddaşına çökdüyünü bildirir. Şerinə, sənətinə, yaradıcılığına yüksək qiymət verir. "Yeddi çinar şairinə" şerində şairin " yeddi çinar" misrasına münasibətini bildirir, yeddi çinarın biri şairin özünün, altısının isə şeri, sözü olduğunu söyləyir. O 1+6 bütövlüyündə kökü Dədə Qorqud əsərində olub zirvələri gələcəyə baxan, "rişələri

bayatılardan su içən" torpağa məhəbbətdən boy atan, pöhrələnən və buna görə də "səadət" olan insan dayanır. O insan dünyanın gözəlliyindən, yaşıllığından sevinib, Nəsimi, Füzuli dərindən yanıb, saralıb, müharibənin dəhşətlərindən üzü gülməyib. yazıb-yaratdığı, vəsf etdiyi ana təbiətin gözəllikləri, sənətkar ömrünün faciələri, ədalətsizliklər, insan taleyi, alın yazısı insan övladının həm cismən, həm də mənən çəkdiyi əzablar var.

F.Sadiq taleyinə yazıb yaratmaq düşən şairlərimizin, ədəbiyyatşünaslarımızın, tənqidçilərimizin acı taleyini, yaşamağını, duymağı bacaran sənətkardır. Onun əsərlərində Mikayıl Müşfiq, Məhəmməd Hadi neçə-neçə stalinizm qurbanlarının dərd-səri dil açır. "Müəllimim" şerini o illərin ağrı-acısını çəkmiş, əqidəsinə görə ölümə məhkum edilmiş, təsadüfən sağ qalantlardan biri Gülhüseyn Hüseynoğluna yazmışdır. Düz sözlü, düz ilqarlı, uşaq kimi kövrək, eyni zamanda çılğın, həqiqətin gözüne dik baxan, düzü-düz, əyrini-əyri söyləyən, şöhrətdən, şandan uzaq "Müşfiq kimi incidilən müəllimim" deyə müraciət etdiyi Gülhüseyn Hüseynoğlu "dili şirin, şeri rəvan", kasıb süfrəsini heç nəyə dəyişməyən, yaxşını, pisi gözəl tanıyan, sadə, məğrur bir insan kimi tərənnüm olunur. G. Hüseynoğlu şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşan, onu yüksək qiymətləndirən bir

insan kimi ürəyindən keçən hisslərini gözəl bir şer dililə ifadə etmişdir:

Hər söz bir dən, kağız torpaq,
Yazdıqların yarpaq-yarpaq.
Gələcəyə boy atacaq müəllimim.
Başından əskilməz çənin, xalqa
sözün

vardır sənin.

Əsil oğlusan Vətənin, müəllimim!

"Fikrətdən-Fikrətə" şerindəki səmimiyyət, şerlərinin dilinin ahəngdarlığı, axıcılığı könül oxşayır. Fikrət Sadıqın ağ saçlarını görəndə Fikrət Qoca: "Fikrət Sadıq, sən qocalma, Qoca var"- deyir. Fikrət Sadıq bu misraya könlündən keçən misraları da qoşur, düzür. Şair ömrünün incəliklərini tərənnüm edir:

Kim deyir ki, şer yazmaq asandı,
Şer yazan daş deyil ki, insandır.
Düşünəndi, ağlayandı, küsəndi,
Misralardan pillə düzər, ucalar.

"İsi üçün ağı" İsi Məlikzadənin vaxtsız ölümündən doğan itginin üzüntülü anlarıdır. Kimdir İsi? F.Sadıq misralarında onun tərcümeyi halını verir:

O dadlı, duzlu dilinlə
nəsrimizin bir budağı sən idin.
Torpaqların Qarabağı məlum;
Dustaq, əsir.
Adamların Qarabağı sən idin.

İsi Məlikzadə Qarabağı əsir olandan "yaralı qəlbində" sıxıldı, boğuldu, məhv oldu, qırıldı "yaşamaq hissi". F.Sadiq onun sıxıntısında, boğulan ilhamında vətən, xalq, Qarabağ dərdi çəkənləri görür: "Qara tüstülər çıxır hər gün başımızdan"-deyir: millətin qara sabahının dərmini çəkir. İsi Məlikzadənin dərdi, qüssəsi, yoxluğu çökmüş bu hüznü misralarda millət taleyi, onun sabahı üçün təlaş, onun bu günkü acılarına dözməyən vətənpərvər şəxsiyyətin dünyadan vaxtsız köçməsi Azərbaycanını taleyi ilə səsleşən ideyalar əsasdır:

Vay o millətə ki,
Dünənini unudub.
Bu gününü görmür.
Gecəsini bir təhər başa vurub,
Bilmir necə olacaq.
Sabahının səhərisi.

Görkəmli aktyorumuz Abbas Mirzə Şərifzadənin həyatından aktyorluq fəaliyyətindən bəhs edən "Səs" əsəri Fikrət Sadiq yaradıcılığında ən dəyərli əsərlərdən biridir. Azərbaycan teatr sənətinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan Abbas Mirzə Şərifzadənin keçdiyi həyat yolu, onun aktyorluq məharəti Azərbaycan səhnəsinin, teatrının yaradılmasında əvəzsiz rolü tərənnüm edilir. Onun nitqi, səsi, ifaçılıq qabiliyyəti, aktyorluq istedadı, yaratdığı obrazlar aləmində öz səsi, öz nəfəsi, ruhu ilə tanınması,

teatr sənətinin inkişaf etdirilməsində çəkdiyi əzablar, ilk "Azərbaycan teatri"ni yaratmaqda ona dayaq olan Hüseyn Ərəblinski istedadı vəsf olunur. Onlar minilik zəncirləri qıraraq səhnəni yaratdılar. Nəsimisi, Füzulisi olan millətin "səhnəsi də olsun gərək" idealını seçdilər. Qarşısına çıxan maneələri, keçilməz sədləri aşdılar. Azərbaycan teatrını inkişaf etdirmək üçün teatr sənətimizin inkişafında xidmətlərinə görə adı qızıl hərflərlə yazıldığı Abbas Mizə Şərifzadə və Hüseyn Ərəblinski taleyi çox qovğalardan keçdi. Hüseyn Ərəblinskiyə güllə atıldı. Sakit bir yaz axşamı Bayır şəhərin üstündə qara çadıra bənzəyən Çadra küçəsində Hüseynə atılan güllə teatri yetim qoysa da, səhnə çirağımızın birini söndürsə də

Pozulmadı növrəği,
Abbas Mirzə yetişdi.
Qaldırdı al bayrağı.

Şair böyük sənətkarlara hörmət və məhəbbətini ifadə etdiyi misralarda onların uşaqılıq illərindən, ilk səhnə xatirələrindən danışır, lirik bir dillə danışır. Uşaqılıq illərində şəbihçilərin keçirdiyi mərasimlərdə əmisiylə birlikdə iştirakı, əmisinin əli qılıncıl Haris özünün isə əsir uşaq rolunu necə ifa etdikləri haqqında xatirələrindən yararlanan şair o səhnələri, gətirdiyi yenilikləri şirin bir dillə tərənnüm edir. Abbas Mizə Şərifzadənin dililə o səhnəni yaradır:

Mən Şəbihdə əsir uşaq,
Əmim necə Haris idi.
Əlində siyirmə qılınc
Haris qana həris idi.

Mən Müslümün oğlu idim.
Bu Şəbihdə ölməliydim.
Dizin-dizin sürünərək,
Mən yalvarıb deməliydim.
Haris, səni Tanrı, bizi qurana
bağışla,
Öldürmə bizi, xaliqui sübhana
bağışla.

Sonralar 1908-ci ildə "Zorən təbib" tamaşasında o ürəkləri rıqqətə gətirən, öz şıltaqlığıyla şəbihi pozan uşaq Lal obrazını məharətlə oynayır. Ondan sonra M.F.Axundovun, Ə.Haqqverdiyevin, N.Vəzirovun, Cabbarlının, Hüseyn Cavidin ümidlərini göyərdəcək - Azərbaycan teatrının işıqlı gələcəyini görə bilmək nəsibləri olacaq-çünki yeni yetişən aktyor dünyasının, Azərbaycan teatrının ilk aktyoru oldu Abbas Mirzə. O, lal ola-ola, bircə kəlmə söz deməsə də, ilk aktyor sözünü dedi, sənətilə, əlləriylə, gözləriylə danışan:

Abbas Mirzə səsinin
Gümüşü cingiltisi,
Sonra əsir edəcək,
Qulaq asan hər kəsi.

Bir kimsəyə bənzəməyən şəxsiyyət Abbas Mirzənin səsi "yumulu gözləri açdı", "vicdanları oyatdı". Hüseyn Ərəblinski kimi bir şəxsiyyətlə birləşəndən sonra

Tənələrə dözə-dözə,
Addımladı iki təşnə.
İki ürək bir ocaqda
Yandı sənət atəşinə.

Şair bu iki sənət dünyasının nadir incilərini iki yanar ulduza, səhnəmizi qoruyan iki qanada bənzədir:

İki ırmak qoşalaşdı
Gur çay oldu.
İki arzu birləşib,
Bir haray oldu.
İki şimşək çaxdı göydə.
İki ulduz yandı yerdə,
Gələcəyə boylandılar,
Səhnəmizin dan yerindən.

Bu iki qüdrətli sənətkarın gərgin əməyi ilə şair demişkən "birinin faciəsi, o birinin inadı ilə" teatr quruldu, yaradıldı, yaşadıldı. Teatr- Azərbaycan teatri mövcud oldu. Şübhələr, qorxular unuduldu. Sənət, sənəti yaradan qüdrətli sənətkar qaldı, tariximiz onun adını şərəfli səhifələrinə yazdı. O qüdrət ki Abbas Mirzə Şərifzadənin qanında idi, canında onunla birgə böyümüşdü. Anası şer, sənət vurğunu, atası müəllim olan Abbas Mirzəyə evdə bir söz deyilməsə də oynadığı tamaşalara

getməzdilər. Lakin cəhalətə düşmən aktyor "başına daşlar yağsa da" söz içində söz demək eşqiylə yaşamış, ümidlə gələcəyə baxmış, sabiranə eyhamları ilə səhnədə dediyi hər sözünün yarada biləcək partlayışını gözləmiş, qorxmamış və inanmışdı ki, ona bu gün "arsız deyənlər" bir gün gələcək sənətinə baş əyəcəklər."Ölüm və ya olum" yolundan çəkinməyən Hüseyn Ərəblinski, Abbas Mizə Şərifzadə faciəsinin özü ağaları, nadanları silkələyir. Sənətə, sənətkara qıyanları külək "ora-bura" çırpıb, illər boyu yatanları Hüseynə atılan güllənin səsləri oyadır. O "güllə dönüb tufan olub" hər yerdə-təkcə Çadrasını dəlib keçdiyi Çadra küçəsində deyil, bütün Bakının küçələrində əks-səda verir. Onlüyünü bayrağa çevirib haqq-ədalət naminə mübarizə meydanına atılan Gavənin obrazını yaradarkən Abbas Mirzə özü də Gavə idi; Səhnənin Gavəsi. Şair "onun tərəf müqabili" kimi dövrəni, zamanı görürdü. O dövrəni ki, Abbas Mirzə onun gərdisini "dəyişmişdi". O zamanı ki, onu əyləmişdi, "dəyişmişdi yerin-göyün vərdişini". Ürəklərdə elə işıqlı imarətlər ucaltmışdı ki, səhnənin Mirzə Cəlili kimi tanınmışdı o. "Ey mənim müsəlman qardaşlarım, biz kimik" deyər müsəlman dünyasına, onun cəhalət yuvasına öz yazıları, öz kəsərli sözləri, aydın ifadələri ilə elə bir "bomba" atmışdı ki, yer - göy silkələnib, ağaclar dilə gəlib, insan qəflət

yuxusundan oyanıb. Mirzə Cəlilin göstərdiyi yolla gedib, elmin, savadın işığında yeriyib, yolunu tapıb, yeriyib. Abbas Mirzə də səhnəmizdə Mirzə Cəlilə dönüb, cəhaləti öldürüb, nadanlığı boğub. Fikrət Sadıq da onun qüdrətini elə qüdrətli kəlamlarla vəsf edib. Şair aktyor sənətinin incəliklərini, xalqa xidmət meyarlarını tərəzinin gözündə elə düzgün çəkib ki, Mirzə Cəlil- Abbas Mirzə böyüklüyünə zərrə qram da "xəyanət etməyib." Şairin sevə-sevə, məharətlə tərənnüm etdiyi şirin dilli, təmiz qəbli, əliaçıq, canıyanan, "dar ayaqda dostu həyan" başdan-başa "qayadan" yonulmuş Abbas Mirzə sənətinin, istedadının qüdrətini, ifaçılıq qabiliyyətini, yaratdığı obrazlarda ümumiləşdirir. Onu səhnəmizin "tağı" adlandırır. O tağa bu gün də xalq, millət onun ziyalı, fəhləsi, əkinçisi də səcdə qılır, o səhnəmizin "əbədiyyət" tağıdır. O:

Gah Nadirdir, yerdə canlı
fələkdir.

Gah Qacardır- zülmü ərşə
dirəkdir.

"İblis"ində İblislərə gülüb o.

Arifləri ayıltmağa gəlib o.

"Aydın"ından aydınlaşıb ürəklər,
Sənən yanıb, sənənlaşıb diləklər.

Karl olub, cəsərdə sınıanıb.

Otelloya, otellolar qısqanıb.

Oqtay olub, çəkib könül harayı.

Səhnəmizə Firəngizlər arayıb.
Elxan ölər, məsləkini dəyişməz.
Yalnız qorxaq haqq uğrunda
döyüşməz.

-misralarında Abbas Mirzə sənəti, şəxsiyyəti açılır. Fikrət Sadıq sənət sərrafıdır. Abbas Mirzə Şərifzadə sənəti, istedadı, onun qüdrəti bu cür də tərənnüm olunmalıydı.

Abbas Mirzə Şərifzadənin həyatından, onun sənətkarlıq qüdrətindən, teatrımızın inkişafında oynadığı misilsiz roldan bəhs edən əsərində şair xalq oyunlarının motivlərindən yararlanır. Onun uşaq yaşlarında əmisi ilə oynadığı Şəbih tamaşalarından söhbət açır. Aktyorluq sənətinə olan məhəbbətinin ilkin kökləri xalqımızın meydanlarda, bayram günlərində xalq içərisində keçirdikləri xalq dramaları adlanan səhnəciklərlə bağlıdır. Xalq dramaları sonradan yaranan dramaturgiyamızın inkişafında, onun müvəffəqiyyət qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Əli Sultanlının dediyi kimi "Maraqlı bir inkişaf dövrü keçirən zəngin, dolğun Azərbaycan dramaturgiyasının əsas doğuş qaynaqlarından biri xalq dramıdır. Heç şübhəsiz belə bir təməl olmadan, xalqın milli ənənələri ilə bağlı, onun fikir çırpıntılarını və qəlb acılarını öz təffəkkür aynasında cilalandıran dramaturqlar yetişə bilməzdi". Əgər xalq dramaları dramaturqlar yetişdirirdisə, o xalq dramındakı

obrazları oynayan şerifzadələr, ərəblinskilər də onun yetirmələri idi. Şerifzadə evdə ilkin rollarını şəbihlərdə oynayanda yetişir, kamilləşir. Fikrət Sadiq onun ilkin oynadığı xalq dramlarında tapdığı bu sənətə vurğunluğunu qələmə alarkən hər bir sənətkarın qüdrətli sənətkar kimi yetişməsində xalq sənətinin oynadığı əvəzsiz rolu ön plana çəkir.

Aktyorun oynadığı və onlarla şöhrət tapdığı rolları da məhz o dramaturqlar yaratmışdır ki, onlar da Şerifzadə kimi o xalq dramalarının işığında böyümüşdü.

F. Sadiq şe'rimizin qayğısını çəkdiyi kimi istetadsız, sənətə yad adamların ədəbiyyata gəlişini, boş hay- küyünü tənqid etdiyi kimi, həqiqəti onların düz gözünün içinə dediyi kimi musiqimizin, incəsənətimizi cılızlaşdıran, suni, bayağı yad musiqiləri (əgər belə adlandırmaq olarsa) zorla beynimizə yeritməyə çalışan üzdənirəq "bəstəkarları", müğəniləri də tənqid edir. "Bəstəsi" özünün, "sözü" özünün, oxuyanı da "özü olan kombayn" müğənniləri tənqid atəşinə tutur. Dünyaya öz musiqisi, istedadlı sənətkarları ilə meydan oxuyan Azərbaycan musiqisini bu kökə salanları, yad musiqiləri "sitat" adı altında səhnəməzə, efirmizə çıxaranları şair açıqca tənqid edir:

Səsində mələhət yox.
Sözündə məna yoxdur.

Bəstəsi sitat-sitat,
Şeri qırıq-qırıqdır.

Şair elmdə sitat gördüyünü, mahnıda sitat olduğunu, onu musiqiyə gətirənləri, Azərbaycan musiqisini "şil-küt" edənləri qınayır, onların yadına Bülbülü, Xanı, Rəşidi, Şövkəti və neçə-neçə Azərbaycan musiqisini öz zəngin repertuarları ilə göylərə qaldıran sənətkarlarımızı salır. Qəzəbli şair:

Yoxsa bu diringilər
Hara aparır bizi.
Haray qoparın ellər,
Bir dəstə soyuq, özgə
Rəngəbərng bəstəçilər.
Müğənnilər, şairlər,
Hara aparır bizi.
Nə qədər ki, gec deyil,
Qoruyun mahnınızı,
Qoruyun şerimizi.

Özgə musiqisindən gətirilən "sitat" da "oğurluqdu" -deyir. İstedadsız bəstəkar ad naminə, şəxsi marağı naminə nə iş görürsə, özünü biabır etmiş olur. Xalqın gözü tərəzidir, istedadsız sənətkarın, yalançı, soyuq, sönük əsərin ömrü çox uzun olmaz. Ona görə şair üzünü tutub deyir:

Alim gedib muğamla
Avropanı oyatdı.
Sən burda neyləyirsən?

Belə getsə muğamın
Qara çuxası yatdı.

Dünyanı öz zəngülələri ilə heyran qoyan Alim Qasimov kimi sənətkarların muğam sənətinin incəlikləri ilə Avropanı heyrətdə qoyduğu bir zamanda, dünyanın Şərqi musiqisinin zəngin qollarından biri olan Azərbaycan musiqisinə heyran olduğu bir vaxtda öz içimizdən çıxan, özünü bəyənəməyən, muğama çəpəki baxanlar, onların musiqimizə gətirmək istədiyi cılız, yöndəmsiz, mənasız hərəkətlər, sitatlar şairi narahat edir.

F.Sadiq yaxşı sənətkarı, şairi ürəkdolusu şirin bir dillə tərənnüm edir. Hətta onun yoxluğu da F.Sadiqın dilini saxlaya bilmir. "Şair-müərcim Vladimir Əbdüləzim oğlunun məzarı başında" şerində şair ürək yanğısıyla qərib bir məzarıstanda yatan istedadlı sənətkarın sənətini, şəxsiyyətini, acı taleyini qələmə alır. Fikrət Sadiq tərcüməçi-şair sənətkarın zəhmətini yüksək qiymətləndirir. "Ey bizi dünyaya tanıdan şair"-deyə müraciət etdiyi insanı, istedadını, gecələr sübhə qədər göz yummayıb qalın-qalın, cilid-cilid kitabları tərcümə edib ölkələrə yaydığını, çəkdiyi zəhmətin müqabilində "mükafat, ad-san" ummadığını açır, şairə, sənətə hörmətin azalmasından doğan qəmini-qüssəsini, eyni zamanda şairə olan hörmətini, onun sənətini, əməyini yüksək qiymətləndirdiyi bu misralarda

F.Sadiq "yerə-göyə sığmayan ustad" adlandırır. Qismətinə düşən hər əzabı "alın yazısı" kimi qəbul edən bir insanın ondan sonra da yaşayacaq əməlini, işini həzin, kövrək misralarının mövzusu edir:

Sakit bir güzəran sürdün sadəcə,
Təmtəraq, bərbəzək bilmədin
nədir.

Sənin millətlərə bəxş elədiyini,
Qədim şerimizin inciləridir.

Şair onun əməyini, zəhmətini "xalvar-xalvar gördüyü" işi şəhid-sənətkar yüksəkliyində, ucalığında vəsf edir:

Sən dostdan-tanışdan nigaran
getdin.

Son illər nə qədər şəhidimiz var.
Sən şerin, sənətin qurbanı oldun.
Qoy sənə ad verim şəhid-
sənətkar.

O Şəhid sənətkar ki, o bütün dünyada şairləri tanıdıb, amma onu öz yurdunda "tanıyan yoxmuş." Şair bunun günahını soyuq dövrandə görür. Onun zəhmətini, əməyini, "Sizif" (əsatir qəhərəmanı) zəhmətinə bənzədir, özgə qəbirlərin arasında "yalnız", "qərib" hiss elədiyi şairə-sənətkara yanır:

Sən ki, yerə, göyə sığmırdın,
ustad,

De necə sığışdın bu dar
məzara?

Əgər belə getsə mizan-tərəzi,
Şairə, sənətə hörmət azalar.

Özbəkistana, Belarussiyaya, Litvaya,
Macarıstana və digər xalqların həyatına həsr
edilmiş şeirləri milli və beynəlmiləl duyğuları əks
etdirir. Onun üçün dünyanın bütün qələm
sahibləri, onlar ki, əsərlərində bəşəri duyğuları
əsas götürürlər onların özü də, sənəti də əzizdir.
Latiş şairi Aleksandr Çaka həsr etdiyi "Şairlə
görüş" şeirində Xəlil Rza demişkən " xalqlar
dostluğu, millətlər qardaşlığı haqqında heç bir
gurultulu ibarəyə, şüar, plakat ifadəsinə rast
gəlmirik. Azərbaycan şeirində bu mərhələnin
aradan qalxdığını Fikrət Sadıq yaxşı bilir. Buna
görə də təbiiyə, səmimiyyəyə meydan verir,
inandırır ki, Aleksandr Çak da onun üçün
Məhəmməd Hadi qədər əzizdir".

Latiş rəssamı "Statis Krasauskasın əlləri" şeri
bənzərsiz ifadələrlə zəngindir. "Göyə uzansa
əllər ovuclar Aya bənzər, Barmaqlar şüalara,
Günəşdən aldığı odun milyonda birini qaytarar".
Parlaq, mənalı bir ömür sürmək uğrunda
düşünənlərin, mübarizə aparanların surətini
yaradır.

"Şair Adil Rəsul üçün ağrı" şeirində də o
yaşantıları, dost itgisindən doğan kədəri, hüznü
görürük. Onun da sakit, saf bir həyat sürdüyünü,

dünyanın başına götürən "yoxsulluq"dan gileyini eşidirik. Adil Rəsul kimi qayğılı bir şairin ömrü bütün şairlərin ömrünə bənzəyir. F.Sadıqı bu zəmanədə narahat edən bir şey var: Nədir adil rəsulları dünyadan belə erkən aparan?

Yaşın əlli doqquzu keçmiş idi.
Dərdin məgər birmi idi, beşmi idi.
Batmışdın dərd içində.
Ürəkdən danışmış, gülərdin bəzən.
O da içəndə.
Acılı-şirinili şair ömrünə
Bir canı yanan varmış görəni
Kimdir bu vaxtsız ölümə məsul.
Adil Rəsul?

"Dillər əzbəri nəğmələri" olan şair ömrü, güzəranın, dövranın çətinliklərinin çiyinlərə yüklədiyi qayğıdır. Şair sözüne, qələminə, istedadına baxışların yoxsullaşması, qayğıların azalması və bir də şairin şairlik ömrü. Şe'rlərini satıb dolanan şair Məhəmməd Hadi taleyi yaşayan şairlərə zəmanə niyə biganədir? Zəmanə niyə belə qəddar, zalım çıxır dünyanın dərini çəkən, özgənin dərini öz dərini bilib öz içində yaşadan şe'rinə boyayan şairə? Budurmu qəlbi kövrək, hissi oyaq, ancaq dünyaya səadət, sevinc arzulayan və bu arzuların işığını, nurunu axtaran şair taleyinə qayğı? Niyə öləyib?! Bir-iki mədhiyyəçilərin yararlandığı mükafatlar,

ordenlər, adlar, ianələr bütün şair dünyasına olunan hörmətinmi ifadəsimidir, Allah!

Şair üçün sənətkarın milləti, sərhəddi yoxdur. Harda qüdrətli nasir, şair varsa, Fikrət Sadığın ona, onun sənətinə hörməti də var. Görkəmli latış şairi Aleksandr Çakın məzarını ziyarət edərkən şair hansı ülvü duyğularla yaşayırsa onu qələmə alır. Qarlı bir gündə bir dəstə bənövşəni soyuq məzara-qara mərmər daşın üstünə qoyduğu, yandırdığı şam əllərini isitidiyi kimi çiçəkləri də isidir. Şair burada keçirdiyi hissləri böyük bir doğmalılıqla, məhəbbətlə Aleksandr Çakın ünvanına çatdırır.

Fikrət Sadıq şərə, sənətə yüksək qiymət verir və sənətkar qarşısına tələblər qoyur:

Haqq şairi olan hər kəs xalqının istək və arzularını yaradıcılığında əsas tutacaq. Yalançı ad sənətkara şərəf gətirməz. Şair haqqın şairi olmalıdır. Düz əməlli, nəcib qəlbli, düz ilqarlı şairin qiymətini yazdığı əsərlər verir. Quru adlar, fəxri fərmanlar, diplomlar gözdən pərdə asmaq kimi bir şeydir. Cəmiyyətin ziddiyyətli dövründə, iqtisadi geriliyin hökm sürdüyü bir zamanda əlində pulu olub, vecsiz yazıları ilə xalqın başını qatanlar, zəif əsərlərin çapı, gündə bir bədii dəyəri olmayan əsərləri gözə soxmaqla "mən şairəm" deyərək bar- bar bağıranları, Füzuliləri, Cəlilləri dananları, özünü ədəbiyyatda yenilikçi kimi tanıtmaq ümidi ilə boş-boş bağırtilarla, hay-

küylə ədəbiyyat aləminə qalmaqal salanları bir möhürlə ümumiləşdirir:

Bu möhürlə tanıyacaqlar,
gələcəkdə Azərbaycanı.
Bu illərdə şair olmayanın
Kitabı çıxırdı.
Şair olanın canı.

Əsil sənət sahibləri, qələm ustadları yazdıqlarını maddi çətinlik ucbatından mətbuat səhifələrinə çıxarmaqda aciz qaldıqları bir zamanda "qafiyəbazlar" qaz vurub qazan doldurur. Şəri, sənəti öz cılız yazıları ilə daha da cılızlaşdırır və bunu gören Fikrət Sadıq kimi əhli-qələmlər sakit qəbul edə bilmir, onları yerində oturtmağı vacib bilirlər:

Kağızı bol-dərdi az-
qafiyəpərdaz!
Sən get nadan naşirin
Gözündən pərdə as!
Bu ağılla, bu kamalla
Xalqı aldatmaq olmaz.
Nə qədər boylansan da,
Lap od tutub yansan da,
Çabalasan da, partlasan da
Təpə dönüb dağ olmaz.

Şairi şerin qayda -qanunlarını bilməyən, bu gün şer-sənət incəliklərini zirvələrdən endirib qiymətdən salanların, şerin başında şair

demişkən "turp əkən"lərin cəfəngiyyat yazıları bezdirir:

Əruz, heca nədir,
Misra, bənd nədir?
Adicə qaydanı-
Qanunu bilmir.
Şerinə, ağına
nə desən gəlir.
Bircə düz əməlli
qafiyə gəlmir.

Dərin mənalı, yüksək məzmunlu əsərlərin-
kitabların bu gün az çap edilməsi, yaxşı
kitablardan "quru ad" qalması, sayının
azalmasına səbəb "şerə də mafiya" gəlməsində
görür. Pullu şairlərin yalançı şerləri həqiqi şeri
öldürür.

Şer, sənət şairin nəzərində ən ülvi, uca
varlıqdır. Yaxşı şerin "üzündə nur, dilində ah"
olmuş taleyə bənzəyir. Hikmətli, dərin mənalı söz
şairin nəzərində aləmdir. Sabirlər xalqın, millətin
dərini şerə yazdı. Xəyyam beytlərdən, sözdən
qala qurdu. İlk söz, ilk deyim, ilk şer Adəmə
bərabər tutuldu. Fikrət Sadıq qələmində, əzəli,
əbədi ilkin olan söz şerin dürrü, incisidi. Doğru
söz şerin təməl daşındır. Şair şerin, sənətin bu
günü üçün narahatlıq keçirsə də, ümitsiz də
deyildir. O bilir ki, "şer var, olub, olacaq".
Çoxlarına şer adıdırsa, Fikrət Sadıq kimilərə şer
"Hatəmdi". Dövrəna, zamana, zəmanəyə

əyilməyən şerdə eşq, hicran, həsrət, məhəbbət,
ümid, sevgi var. Şerdə doğru söz var. Doğru söz
isə iti qılıncdan da kəsərlidir:

Doğru sözün əsli qılınc,
Söz qılıncı-Misri qılınc.
Söz də kəsir misli qılınc.
İnamdan möhkəmdi şer.

Sözlə hörülən şerin ölçüsü, bəzəyi qafiyədir:

Qafiyə şerin zinəti,
Libası, bər-bəzəyidi.
Mətləbi uzatsa da o,
Yenə şerin gərəyidi.

Qafiyələr gəzən, şerlərində məna olmayan,
şair olmaq istəyənlərə şerləri ilə Fikrət Sadıq
deyir ki:

Təzə-təzə qafiyə ilə,
Ha təzələ, ha malala.
İçindən dərd boylanmasa,
Şer şer olmaz, bala.

"Bu gün şair mənəm"-deyib quduranları,
gözləri ayaqlarının altını görməyənləri, "sözünü
sözə yapışdırmaqla" şair olub şer yazanları:

Yoxdur vəzn, yoxdur məzmun,
qafiyə yox, misra məğmun.
Şairlikdir yoxsa oyun?
Biri görür, biri görmür.

Baş sındırıb, cümlə qurur,
Fikir dayaz, məna quru.

Aydan arı, sudan duru,
İşıqlı sözləri görmür.

Saatlarla oturub fikirləşən, sınıq-salxaq cümlələr quran, qurduğu cümlələrdə məna olmayan "şairlərin" məhdud dünyagörüşünün nəticəsidir ki, istedadının zəifliyidir ki, hər birindən nur tökülən sözləri görmür, istedadsızlıq imkan vermir ki, nəyəsə qadir olsun, nəsə yarada bilsin və yaratdığı oxucu kütləsinin könlünü oxşasın. Söz özü də elə bir varlıqdır ki, hər deyəndə, hər şair olmaq istəyənin əlində ipə - sapa yatmır:

Hər misrası bir müəmma,
Kəpənəyi görür, amma
Kəpənəyin qanadında
Rəngi görmür, zəri görmür.

Əbu-səhl olan bəndə,
Susur sözdən söz düşəndə.
Tükü tükdən seçir səndə,
Öz gözündə tiri görmür.

Şair üçün sözün misraya çevrilməsi də öteri iş deyildir. Bu gör-götür dünyasında şair görübdür ki, sözün əlindən tutub ehmal-ehmal gətirərlər şerə. Sözdən naşı şəkildə istifadə edənlər şairin nəzərində sözün ayağından yapışıb necə gəldi atır şer misrasına,
Sözün kobudluğundan
Az qalır misra sına.

Hər bir qələm sahibi şairin nəzərində sözdən məharətlə istifadə etməyi, şerin qayda qanunlarına əməl etməyi, vəznə, hecanı, ahəngi, qafiyəni gözləməklə yazılan şerin gözəlliyini qorumağa borcludur.

Daşdı, daşın köhnəsi də,
Daş üstə daş olur qala.
Şer də sözlə hörülür,
Köhnə söz də sözdür, bala!

Qayıt, baş vur dönə-dönə,
Qafiyələr ümmanına.
Amma şeri büründürmə,
Hoqqabazlıq dumanına.

Şeri yüyənsiz ata, qafiyəni "kəmənd"ə, şeri təzə "gəlinə", qafiyəni rübəndə bənzədir və şair şerin bütün incəliklərinə, qayda-qanunlarına dərinləndən bələd olan bir söz-sənət ustadı kimi haqlı olaraq bildirir ki:

Şer qala kimi hörülür bənd-bənd.
Bəndləri bağlayır nizə-qafiyə.

Qafiyə misrada öz yerində işlədiləndə şe'ri göylərə qaldırır. Şair şe'rlərdə qafiyə gəzir, elə qafiyə ki, yeni olsun, təzə olsun, təzə söz deməyi bacarmaq, şe'rə, sənətə məzmun yeniliyi gətirmək, şe'rin mə'na duyumunu artırmaq şairin qarşısına qoyduğu əsas vəzifə olmalıdır.

O sevilən əsərləri ilə xalq içərisində hörmətlə qarşılanan şairlərimizdəndir.

Hələ onun yaradıcılığının ilkin nümunələrindən olan "Cığır" şeirlər kitabı haqqında yazırdılar:" Fikrət Sadığın "Cığır" şeirlər kitabındakı "Könül soyuq Ay olunca" misrasıyla başlanan şeir insanları mənalı ömür sürməyə səsləyir. Bu şairin ilk kitabıdır. Həmin şeirlər gənc şairin döyünən ürəyi, arzuları, diləkləridir. Onun tərənnüm etdiyi yüksək ideyalar oxucunu dərinlən düşündürür, onun qəlbinə hakim kəşilir. Buradakı şeirlər Azərbaycan poeziyasının sıralarına istedadlı gənc şair gətirmişdir."

F.Sadıq doğrudan da milli poeziyamızın inkişafına çalışan, onun qayğıları ilə, problemləri ilə nəfəs alan, yaşayan, yaradan sənətkardır. Onun öz dəsti-xətti vardır. Öz əxlaqi görüşləri, təkəkkür dünyası vardır. O əməksevərliyi, taleyin ona verdiyi, yüklədiyi ağır kədərli uşaqlıq illrinin çətinliklərində, əzab-əziyyətində bişib, möhkəmlənib. Onun şeirləri yığcam, incə, zərif, şairanə naxışlarla zəngindir, poetik kəşflərində həyat eşqi güclüdür, eyni zamanda mərdanəlik, vüqar var. Xəlil Rza nəhaq yerə onunla fəxr etdiyini demirdi:"Azərbaycan torpağının illər boyu yetirdiyi şairlər sırasında Fikrət Sadıq adlı bir şair də var. Mərd, mətin, cəsur, vüqarlı bir şair".

F.Sadıq həmişə yazdığı əsərlərinin məzmun və qayəsinə görə diqqəti cəlb etmiş, onun yaradıcılığı haqqında istər qələm dostları olsun, istərsə də ədəbiyyatşünaslar, oxucular maraqlı,

qiymətli fikirlər söyləmişlər. Onun tərənnüm etdiyi, qələmə aldığı mövzular ürəyindən gəlir. O yazdığı şerlərində duyğularını, hisslərini, fikirlərini oxucuları ilə bölüşür. Gah onların ruhunu oxşayır; gəncində, qocasında, cavanında həyat eşqini artırır, gah onu millət, xalq, dövlət, torpaq naminə birliyə çəkir, gah da onu əməllərindəki naqislikdən təmizləməyə çalışır:

Bakıda qocalar evi var.
İnanmırdım, gördüm, inandım.
Biz də qoşulduq soyuq millətlərə.
Dünya başıma fırlandı.

Gör necə döndü dövrən.
Övladların da üzü döndü.
Atadan-anadan.
Mən elə bilirdim
nankor olmaz
bizim övladlar.
Bakıda qocalar evi var.

Şairin Bakıda qocalar evinin olmasından narahət olmasının əsası var. O, ağılı kəsəndən ata-ana qarşısında borcunu yerinə yetirməsini, qocalarına, xəstəsinə, uşağına qayğı göstərməsini görüb. Lap qədimdən üzü bəri tarixin bütün qatlarında da şair belə eşidib, belə görüb, kitablarda belə oxuyub, insanlar arasında belə görüb. Ona görə də:

Döyüşə gedəndə,

Gözünün qabağında olsun deyə,
Qocasını-qarısını,
Döyüş arabalarında
Özüylə aparın
Türkə yaraşmaz
Bu vəhşi adət.
Bu millətin əgər,
Qocalar evi varsa,
Deməli, yoxdur o millət.

Bu misraları oxuyan hər kəsin qeyri-ixtiyari olaraq şairin gördüyü mənzərədən təsirlənərək, kədərlə, qəzəblə qələmə aldığı misralardan sanki vicdanı oyanır. Yerində deyilən, öz dövrünün hadisələrini dolğun əks etdirən, gördüyü yaramazlıqlara göz yummayan, əksinə, onu ifşa edən, cəmiyyətin saflığına çalışan, kökə hörmət prinsiplərini qoruyan, bəşərlik, düşünməyə, düşündürməyə vadar edən mövzulara daha çox yaradıcılığında yer ver, sələflərinin poetik və mənəvi təcrübələrindən yararlan, əsərləri ilə gənc nəslin mənəvi və vətəndaşlıq cəhətdən yetkinləşməsinə xidmət etdən, öz poetik fərdiyyətlərinə arxalanmaqla, özünəməxsus şairlik dəsti-xətti ilə həyat hadisələrini qələmə alma Fikrət Sadıq yaradıcılığının özünəməxsusluğundan, zəngin mövzu dairəsindən xəbər verir:

Qələm olsun barmaqlarım,
Qələm tutub yalan yazsa.

Səni necə doğru yazım,
Başdan-başa yalansansa.-

misralar F. Sadıq mənəviyyatının güzgüsüdür. O, özü saf, pak olduğu kimi yazılarında da bu paklığı, düzlüyü qorumağa çalışır. Öz dəsti-xətti, dünyaya baxışlarında bənzərsizliyi F.Sadıq yaradıcılığının oricinallığı çoxlarının diqqətindən yayınmır. Anar F.Sadıq yaradıcılığına dərinədən bələd olan böyük qələm ustası kimi çox yerində deyir ki, "Fikrət poeziyasında dilimizin incəliklərini dərinədən duymaq, kəlmələri, ifadələri zərgər dəqiqliyi ilə seçmək, sözün müxtəlif çalarlarından, sözlərin bir-birinə qonşuluğundan, bir-birinə qoşulmasından, ya bir-birinə qarşı çıxmasından doğan gözlənilməz mənə və obraz tapıntılarından faydalanmaq məharəti onu öz səsiylə seçilən sənətkarlarımızdan biri kimi təsdiq etmişdir. Şairlər yurdu Azərbaycanda əsl şair adı qazanmaq çətinidir. Xaqanidən üzü bəri şairlər məskəni kimi şöhrətlənmiş Şirvan torpağında bu iş bir az da tuldur. Amma Şirvan torpağının suyunu içmiş, havasını udmuş, laylaları, bayatıları, şer xəzinəsi mühitində yetişmiş Fikrət sadıq bu çətin işin öhdəsindən uğurla gəlmiş və gəlməkdədir. O poeziyamızın ədəbi karvanını keçmişdən gələcəyə aparan dəyərli söz sərtaflarından biridir."

Qorxudan ağarıb, saçım
qorxudan,
Qocalıq qorxusu deyil bu qorxu.
Məni əzizləyən, məni ovudan,
Bu ana torpağa nə verdim axı?

-misralarında şair saçının ağarmasını obrazlı şəkildə-vətən, xalq naminə narahatlıq keçirən bir vətəndaşlıq məsuliyyəti ilə bağlayır. Bu misralarda obrazlı ümumiləşdirmə cəhdi qüvvətlidir. Burada vətənin, torpağın işıqlı gələcəyi üçün daha çox çalışmaq, məsuliyyət hissi yığcam, obrazlı şəkildə verilir.

F.Sadıq əsərlərinə xalq ədəbiyyatından gəlmə mövzular seçəndə onu müasirləşdirməyə, əsərin bədii-ideya zənginliyini qorumağa çalışır. Xəlil Rza onun "Vətənin əl boyda daşı" poemasını əzəmətli bir romana bənzədir:"Sən bu məlum əfsanəni necə usta, necə qüdrətli qələmlə göz önündə canlandırmısan. Sən dilimizi necə gözəl bilirsən, Fikrət Sadıq! Sənin sərbəst şeirin nağıllarımızdan, bayatı və laylalarımızdan su içib. Yalnız gözəl, mərd yaşayanlar belə bir poeziya yarada bilərlər. Sənin poeziyan yaşanmış hisslərin bəhrəsidir".

Sənətə, sənətkara düzgün qiymət verməyən, istedadlı, qüdrətli sənətkarı gözü götürməyənlərə Fikrət Sadıq ancaq şeri, kəsərli misraları ilə cavab verir:

Şer nədir, şair nədir, sən
bilməzsən.

Fəhm nəyə, səndə yoxdur,
xamsan hənuz.

Təşbeh-sehr, cinas-daş-qaş,
Təlmih-eyham.

Sən girdiyin kol deyildir, heca,
əruz.

Beyt evdir, misra -qapı,
ağzıbağlı.

Bir vaxt adil açan bilən o kilidi

İndi paslı bir mismarla nədən
açır.

Çünki, indi bütün işlər ikilidir.

Özündən əvvəlki sənətə, şerə, ədəbiyyata
yuxarıdan aşağıya baxan bir-iki cızma-qara
müəlliflərə şair məsləhət verir ki:

Dönə-dönə danışdırsan sən
ağacın,

Ovum-ovum ovulacaq
yarpağından.

Heç olmasa bircə kəlmə də
danışaydın,

Gövdəsindən, budağından,
torpağından.

İndi ədəbiyyatımızın canına taxtabiti kimi
daraşan qələmçilərin yaradıcılığını şair yarpağa
bənzədir və onun kök üstündə bitmədiyindən

"ovum-ovum" ovulacağına şübhəsi yoxdur. Nə qədər qaraya ağ, ağa qara deyilsə də, "yalanların üstü ilə yeriyir haqq", keçmişinə təpik atan, cübbəli libasını bəyənməyənləri "sütül nəsil" adlandırır və onları əmin edir ki, ədəbiyyatımızın qocaman sərkərdələrini öz "südqarışlıq acı sözləri ilə nə qədər" gözdən salmağa çalışsalar da, onlar "öz yolundan döndərəmməz şerimizi".

"Söz hörgüsü" şerində şairin sözdən yaranan misraya, beytə, rübaiyə, qafiyəyə, bölgüyə, məcaza, bənzətməyə, mübaliğəyə, alleqoriyaya, şerə - bir sözlə, şer növünə, bədii təsvir və ifadə vasitələrinə poetik şəkildə münasibətini bildirir. Şairin fikrincə, şairi tanımaq üçün bircə tutarlı, mənalı, dolğun məzmunlu misra kifayətdir. Şerin hər sətiri misradır. Misrada tam bir fikir ifadə oluna bilir. Məsələn Səməd Vurğunun "El bilir ki, sən mənimsən"- "Azərbaycan" şerindən bir misradır. "Mən cahan mülkündə mütləq doğru halet görmədim"-misrası Vaqifin "Görmədim" müxəmməsindən götürülmüş misralardır və burada fikir tamdır. Şair misranı bir bənddə belə poetik tərifi verir:

Düz xəncər, nizə, işıq şüası.
Şerin ilkin daşı-kərpici.
Şairi tanımaq üçün
bəs eyləyər bircə misrası.

Böyük klassiklərimizin, eləcə də F.Sadıqın yaradıcılığında belə bitkin, tutarlı, bədii cəhətdən qüvvətli misralar çoxdur.

Şərdə iki misra beytdir. Beytin tərkibindəki o iki misra bitkin bir fikri ifadə edir və bir-birini tamalayır:

Məni candan usandırdı, cəfadan
yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım
şəmi yanmazmı?

-beytdə şairin şərinə dediği fikir bitkinliyi əsasdır. Sözləri cilalamaqla beyt yaranır. Burada işlədilmiş hər söz qiymətli daş-qaşla bərabər tutulur. Şair yığcamlıq, dolğunluq sevən beyti yaradan şairdən, sənətkardan sənətkarlıq məharəti gözləyir. Hər sözü yanaşı yazmaqla beyt qurmaq olmaz. Məzmunca, ahəngcə, başlanğıcla, sonuncu deyilməklə beytlər seçilir. Məqtə beytlər yaratmaq öz məzmunu, ifadə etdiyi fikrə görə lap qədimdən klassik sənətkarlarımızın yaradıcılığında olmuş, qüvvətli, zəngin şah beytlər yaranmış və bunlar öz ustadının qabiliyyətinin, istedadının məhsulu kimi yüksək qiymətləndirilmişdir. Fikrət Sadıq şəer yaradıcılığı haqqında "Söz hörgüsü" şəerində ədəbiyyatşünas alim kimi çıxış edir. Rübai dörd misradan ibarət olan şəer növüdür. Rübailərin ən gözəl növünü Ömər Xəyyam, Azərbaycan ədəbiyyatında Məhsəti Gəncəvi yaratmışdır. Dörd misra şairin

şerində bürclü qəsrə bənzədilir. Elə bir qəsr ki, onun daxilində həyat, məhəbbət, gözəllik, insanın könül dünyası, fəlsəfi duyğular, dünya, kainat həyat haqqında fəlsəfi düşüncələri öz əksini tapır. Rübailr sənətkardan yüksək istedad, qabiliyyət tələb edir. Dünya ədəbiyyatının klassiklərindən olan Ömər Xəyyam, Məhsəti Gəncəvi və digər sənətkarlar ən gözəl rübailər yaratmaqla bu şer növünü yüksəkliklərə qaldırmışlar. Fikrət Sadıq klassik ədəbiyyatımıza dərinədən bələd olan, rübailərdə yatan mənə və məzmun gözəlliyini dərinədən duyan və şer yaradıcılığında onların xüsusi əhəmiyyətini bilən bir tədqiqatçı, ədəbiyyatşünas alim kimi rübaini də yüksək qiymətləndirir. Şairin "ahəng tərəzisinin pərsəngi", "şer divarının üzü adlandırdığı qafiyədə ekiz sözə-misraların axırında işlənən, bir-birinə səs tərkibi etibarıyla yaxın olan sözləri deyir. "şerdə qafiyə böyük əhəmiyyətə malikdir və onun yadda qalmasını asanlaşdırır. Həm qafiyə olan sözlər daha çox misraların axırında gəldiyi üçün başqa sözlərə nisbətən yüksək intonasiya ilə deyilir. Həmin sözlərdə intonasiyanın yüksəlməsi misranın tamamlanmasını bildirir, eyni zamanda onu əvvəlki misra ilə bağlayır və şerin ümumi ahəngini tənzim edib nizama salır. Buna görə də şerdə qafiyə formal əlaməti, xarakteri daşımayıb

onun məzmunu və quruluşu ilə möhkəm bağlı olan bir amilə çevrilir."

F.Sadıq haqqında deyilən bu elmi -nəzəri fikirləri dörd misrada belə ümumiləşdirib onun poetik imkanlarını, şerin yaranmasında rolunu tərənnüm edir:

Qafiyə-ekiz söz.
Ahəng tərəzisinin pərsəngi.
Şer divarının hamar üzü.
Köhnə daşı çox olsa
Kifir göstərəcək hörgünüzü.

F. Sadıq üçüncü və dördüncü misralarda yeni, təzə sözlərlə yaranan qafiyəyə üstünlük verir, "nimdaş qafiyədən qulaqlar qabar, hardasan üzə çiz təzə qafiyə" fikirlərinin üstünə qaydır, sənətkardan, şairdən yeni söz, yeni qafiyələr vasitəsilə könül oxşayan, ruha qida verən, insan qəlbinin incə tellərini ehtizaza gətirən şerlər yaratmağı tövsiyə edir. Şairin sözün hörgüsündə -şerdə qəbul etdiyi şərtlərdən biri də ahəngi yaradan bölgüdür. Şerdə bölgü danışığ, nitq zamanı fasilədir. Belə fasilələr nitqi nizamlayır, ona gözəllik, məna gətirir. Bölgü şerdə ahəngi qüvvətləndirir, onu nərdən fərqləndirir, onu adi danışığından ayırır. Şerin oxusu zamanı bütün misralarda bölgü şerin ahəngini nizama salır:

Nəfəsdərmə
Söz dayanacağı.

Döngə-dalan,
Elə böl ki,
Dalandan küçəyə çıxırsan.

F.Sadiq bölgünün tərifi belə verir. Dolğun misralarla fikrini şerlə bizə çatdırır.

Həqiqi mənasını itirib məcazi mənada işlənən sözlər məcazlardır. Məcəzlar istər nəzmlə, istərsə də nəsrə yazılan bütün əsərlərdə işlədilir. Dilin tərkib hissələrindən biri olan bədii təsvir və ifadə vasitələri ədəbiyyatşünaslıqda məcazlar adlanır. Məcəzsiz yazılan bədii əsərin bədii keyfiyyətindən danışmaq olmaz. Məcəz şerin emosionallığını artırır, verilən əhvalatı, hadisənin danışığını şirinləşdirir, estetik keyfiyyətini artırır:

Məcəz-
möcüzə.
Hörgüdə qapı-pəncərə yeri,
İşığa qərq edir şeri.

Qapı-pəncərə evin yaraşığı, bəzəyi, tikilən binanın əsası olduğu kimi bədii əsərin gözəlliyini artıran da, onu sevdiren, mənalandıran, əsərin təsir gücünü artıran, oxunaqlı edən də məcazlardır. Şair məcəzin bir neçə növünü də bədii əsərin yaraşığı, bəzəyi, qiymətli incisi kimi tərif edir. Şerin dadı-duzu bənzətmədir bənzətmə məcəzin növlərindən biridir."bədii ədəbiyyatda bir əşyanın və ya hadisənin müəyyən əlamətə görə özündən daha qüvvətli

əşya və hadisəyə oxşadılmasına təşbeh, yaxud bənzətmə deyilir" iki əşya arasında oxşar əlamət tapmağa, bənzədiləni daha üstün götürməklə qüvvətli təşbeh yaratmaq mümkündür. Bənzətməsi az olan şeri şair dadsız-duzsuz şerlər sırasına daxil edir, hansı ki, onlarda sənətkarlıq məsləhətlərindən danışmaq qeyri-mümkündür. Sözdən məharətlə istifadə etməklə, bədii təsir gücünə malik təşbehlər yaratmaqla şerin məna duyumunu artırmaq yaxşı, qüdərtli sənətkarın qarşısına vəzifə kimi qoyulur. Şerdə hadisənin, hiss və həyəcanın əslində olduğundan daha güclü şəkildə deyilməsi söylənilən fikrin, ideyanın oxucuya daha qabarıq çatdırılmasına xidmət edir. "Şerin damı", "buluda çatanı", "ulduza çatanı" hesab etdiyi mübaliğə haqqında bu fikirləri belə verir:

Şeri görək
Mübalığə tanıda.
Söz evinin bacası da
mübalığədir.

Tüstüsündən bilinir,
Ocağında yanan nədir?
Çır-çırpıdır, yoxsa, vələs,
Ürəkdir, yoxsa həvəs?

F.Sadığın elə bu misraları özü bütöv bir əsərdir; dərin məzmunlu, şerin, sənətin qədr-qiyətini bilən, onun incəliklərinə dərinləndən bələd olan, şerdə bədiiliyin rolunu görəndən şairin

fikirlərində böyük həqiqət vardır. Xalq yaradıcılığında klassik ədəbiyyatımızın da, müasir şerimizin, nəsrimizin də bəzəyi olan mübaliğə hadisələri şişirtmiş, reallıqdan uzaq bir şəkildə vermiş olsa da bədii cəhətdən oxucuya zövq verir, xoş təsir bağışlayır və əsərin ideyası ilə bağlı verildiyindən könül oxşayır. Sözü hörgüsündə şair bu gözəl bədii təsvir vasitəsinin əhəmiyyətini xüsusilə vurğulayır. "Alleqorik" şerləri də yazıçı yüksək qiymətləndirir. İstər bitkilər, istərsə də heyvanlar, dağlar, daşlar bədii əsərdə canlı, danışan bir obraz kimi kimi verilərkən onu yaradan, can verən, ona dil verən sənətkar onun dili ilə cəmiyyətdəki özbaşnalıqları, yaxud da yüksək insani keyfiyyətləri təbliğ etmiş olur. O zaman alleqorik qüvvətli bir əsər kimi qəbul edilir ki, mətləb açıla, fikir öz əksini tapa, yaradılan əsər həm bədii imkanlarını, həm də məna tutumuna görə oxucunun könlünü oxşaya bilər.

F.Sadiq şairin qəlbən təmiz, saf olmasını əsas sayır. Şer yazan hər kəsə bildirir ki:

Bəri başdan bil!

Ürəyində ya qurd ola gərək, ya şer.

İkisi bir yerdə yola getməz.

Qurd şeri yeyir.

Şair sənətkar qəlbən saf, təmiz, paxılıqdan uzaq, duru olmasa yaratdığı sənət əsəri də heç nədir.

Musiqiyə, şerə, sənətə, Fikrət Sadıq yaradıcılığında ayrıca hörmət, məhəbbət var. O məhəbbətdir ki, Qədri, onun "Neçin gəlməz" mahnısını ona sevdilir. Dağı, daşı naləsitylə yandıran "neçin gəlməz" in odu Günəşlə birləşib. O mahnının "qəmli sədas"ı Günəşi "ovsun"lamışdı. Külli-Qarabağ diqqət kəsilmişdi bu mahnıya. Günəşin sarı telləri tarzənın əlindəki sarı simə elə dolaşmışdı ki, sarı sim kökdən düşmüşdü.

Qədirin səsi tükəndi,
Əlini göyə uzatdı.
Bir topa buludu
Qavalın qabağına qatdı,
Çəkib gətirdi, örtüdü,
Günəşin üzünə.

Qayıtdı yenə "neçin gəlməz"inə.

F.Sadığın poeziyasında əsas cəhət onun zəmanəsinin, dövrünün qayğılarıyla yaşaması, yaşadığı cəmiyyətdə əsrin mükəmməl və ziddiyyətli, dramatik hadisələrinə, məsələlərinə laqeyd qalmamasıdır.

F.Sadığın Füzulinin məzarını ziyarət etməsi bu böyük sənətkarın şerinə, sözüne, irsinə verdiyi yüksək qiymət F. Sadıq şəxsiyyətinin özündən əvvəlki ədəbi sələflərinə bəslədiyi

hörmət və məhəbbətin ifadəsidir. Şeriylə yerə-göyə sığmayan bu böyük şəxsiyyəti "Hər beyti nurnan süslənmiş"

Hərəsi bir baş daşdır,
Səni dünya yaşadır-deyir.

F.Sadıq üçün dünyada sənətkarın vətəni, sərhəddi yoxdur. O bütün dünyanın qiymətli varlığıdır. Belə olmasaydı Lermontovun faciəli ölümündən doğan qüسسə və kədərini, şairə olan məhəbbətini belə lirik boyalarla verə bilməzdi. Lermontovun dueldə faciəli ölümünə həsr etdiyi "Duel" şeri böyük sənətkara məhəbbətin ifadəsidir. Lermontovu duel yerində köksü qanamış qartala, qanadı sınımış şahinə, bir də inadı qırılmış selə bənzədir. Cəhalətin, intiriqaların qurbanı olan puşkinlər kimi lermontovlar, nəsimilər onların faciəli taleyinə şair münasibəti ancaq belə yüksək lirik, poetik bir dillə öz ifadəsini tapa bilər ki, Fikrət Sadıq bu işin öhdəsindən "məhəretlə gəlir". Yaralı qartala bənzətdiyi Lermontovun cismində bir vüqar, əzəmət, eyni zamanda insan qəlbinə yol tapa biləcək hümanizm görür və onu sevirir insanlara. Bu misralarda kövrək şair qəlbinin qüسسəsi, itkidən doğan təəssüf hissləri o qədər güclüdür ki, kim deməz ki bu misraların "arxasında gəlin, istedadları, insanları qoruyaq" kimi yüksək ideyalar dayanmayıb? Bunlar elə misraların özündən tökülür.

Şeri "duruluqda bulaq suyuna" mənada "işığa" bənzədən, oxşadan Fikrət Sadıq üçün Nazim Hikmətin bir sözü qiymətlidir ki, "ən yaxşı şerim, bəlkə də hələ yazmadığımdır. Əsl şer ürəklə, aqlın razılığı ilə hissələ fikrin birgə yaratdığı nemətdir. Onun fikrincə, bunların biri olmasa şer yarımçıq olar. Şer ürəkdən su içməyə quru olur, ağılla sığallanmasa dayaz olur" Fikrət Sadıq şerə, sənətə, misraya duyğuyla belə yanaşır

F.Sadıq böyük türk şairi Nazim Hikmətə hörmət və məhəbbətini ifadə edən şerində bu gözəl sənətkarın düşüncələrini, onun dənizin coşqun sularına pərişan, dalğın baxışlarını verir:

Doğma Türkiyəsiylə
dayanaraq üz-üzə.
Dağ cüssəli bir şair
Baxır Qara dənizə.
Həzin külək dağıdır
Saçlarını üzünə.
Nə düşünür görəsən,
Fikri nədir, sözü nə?

F. Sadığın burada da insana olan qayğılarını görürük. Elçin yazırdı: "bu sual Fikrətin poeziyasını həmişə düşündürür, bu poeziyanın ən uğurlu nümunələri həmin sualın qayğısını çəkən şairdir və bu sualların cavabları yalnız onun ayrı-ayrı şerlərinin qəhrəmanları olan Nazim Hikmət və Orxan Vəli, Lermontov və

Məhəmməd Hadi, Əli Kərim və Statis Krasauskas kimi şəxsiyyətlərin ucalığı baxımından öyrənilir, araşdırılır, daha da artıq dərəcədə adi, hər gün rastlaşdığımız, söhbətləşdiyimiz insanların psixolojisi, həyata, güzərana münasibəti baxımından axtarılır və özünün yaddaqalan, inandıran bədii ifadəsini və təcəssümünü tapır".

Dünya, kainat, insan, həyat, sənətkar, söz, təbiət və digər mövzuda yazılmış şeirləri, silsilə gəraylıları uşaqlar üçün yaratdığı şer nümunələri böyük söz sənətinin nümunələridir. Hələ müxtəlif tərcümələri; Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın məşhur "Azərbaycan" şeirini Fikrət kimi tərcümə edən ikinci adam çətin ki, tapıla". Qabil Fikrət Sadıq şəxsiyyətini, daxili gözəlliyini Dədə Qorquda bərabər tutur. "Kaş ki, onu-məhz onu xüsusilə zahiri görünüşünə, mənəvi saflığına görə "Dədə Qorqd" filmində Dədə Qorqud roluna çəkəydilər".

Şair deyilən hər sözü, yazılan hər kəlməni insanlıq naminə mehrlə, məhəbbətlə, səmimiyyətlə ifadəsini arzulayır. Küçələrə, dalanlara, sərt hərflərlə yazılmış "Burdan o yana yol yoxdur" sözlərə baxan şair qəlbi bu sərtliyi qəbul edə bilmir. Söz elə bir qüdrət sahibidir ki, o əyilməz dizləri əyər, "yüz ümidi qırılmış bir adam" o qadağa önündə dayanıb mənəvi yol tapacağam " deyib özünə qəsd" edər. Ona görə də şair bu dünyada şirin, səmimi, ümidverici sözlərə

ehtiyacı olan insanların bu dünyada xali olmadığını bildiyindən qəlb sərrafı kimi "mehr-məhəbbətə, qılığa" möhtac insanın səadəti naminə:

İndən belə
o küçələrdə,
metroda,
kor dalanlarda,
daha nə bilim harda,
yumşaq hərflərlə,
qayğı ilə,
"Acizanə xahiş edirik"
yazılısın-deyir.

Xoş qılıqla deyilən şirin söz insan qəlbinin ehtiyacı olduğu nurdur.

Şair üçün bu dünyada hər varlığın, məfhumun öz adı var. Ona görə də lap körpəlikdən hər kəsə sözləri öz mə'nasına uyğun ifadə etməyi məsləhət bilir. Şair üçün sözün yeri əsasdır. Sözü yerində deyəndə " bal dadır". Yersiz deyilsə söz səndən küsər, mə'na axsıyar, yarımçıq olar". Yarımçıq söz nə könül oxşayar, nə insana rahatlıq verər. Əksinə, yerində deyilməmiş söz "deşər qulağı, dili dalayar". Ona görə də nəsihət edir ki,

Qarı nənəyə
"Qoca xala",
demə bala.
Qarı qarıdır,

Qoca qocadır.
Sözlər qohumdur,
Mə'na haçadır.

Hər kəsi sözü məqamında, yerində deməyə
çağırır. O şerin, sənətin bütün ölçü-biçimlərinə
sənətkarlıqla yanaşır. Şair bütün vəznlərə bir
gözlə baxır:

Oxuyuram
Əruzu da,
Sərbəsti də,
Hecanı da.
Görürəm səpələnmiş hissi də,
həyəcanı da.
Eşidirəm fikirlərin səsini.
Açıram düyünlü istiarələr
silsiləsini.
Könlümə yatmasa atıram.
Qafiyəli-qafiyəsiz,
Necə olursa-olsun.
Şer gerek ovsunlasın
Cavanı da, qocanı da,
Oxuyuram
Əruzu da,
Sərbəsti də,
Hecanı da.

F. Sadıqı şerlərinin daxilində elə poetik
misralar var ki, bunlar şah misralardır. "Axşamın
boynuna dolanıb səhər".

Zaman Fikrət Sadıq yaradıcılığında əsas mövzulardan biridir. O yaşadığı zamanədən şikayətçidir. Özü də elə-belə şikayətçi deyil, açıq-aşkar narazılığına səbəb olan məsələlərini şerdə nəzəri təhlilini verir. Cəmiyyətin bu günkü həyatını, Dədə Qorqud nəsihətiylə, Sabirənə şəkildə, Məhəmməd Hadi küskünlüyü ilə, Mircə Cəlil duyumuyla, İsi, Balasadiq yanğısıyla, Qabil coşqunluğuyla verir:

Allah səni qorusun,
çiçəkdən, qızılıcadan.

-deyən nənələrimiz yada salınır. Ürək açan, könül oxşayan bu xalq deyimlərinə uyğun olaraq şair ürəyindən keçən hissləri verir. Ya Şamaxılı bir Haqqı paşanın diliylə "Allah səni qorusun paxıl qonşudan, namərddən, alçaqdan" bir sözlə, çirkin niyyətli, qəlbi xovlu insanlardan deyir. Nağıllarda, rəvayətlərdə eşitdiyi "Allah səni şeytan şərindən, zənən hiyləsindən, quru böhtandan" qorusun dualarını yada salır və əsil müdrik bir qoca kimi, zamanın dərd-sərini, ağrı-acısını dadmış, daşı ayağına dəymiş, başı bəlalar çəkmiş millətə dualar edir:

Allah səni qorusun,
bayquş səsindən,
erməni hiyləsindən,
rus qapazından,
Qərbin açıq-saçıq libasından,
qırmızı üzündən,

hay küylü "caz" ından.
Şərqiñ təkəbbüründən,
ədasından, nazından,
görümlü, eşidimli,
hər cür yalandan.
Atasından belə
Rüşvət alandan,
Məcburi köçmənlıkdən,
Tıkanlı çəmənlikdən,
İşsiz qalıb yatmaqdan,
Xlor alıb satmaqdan,
Hər gün çörək dərdindən,
Üzü üstə yıxılandan,
Maaşı üstələyən,
dövlət vergilərindən.

Şair belə bir tərzdə ehtiyac içərisində yaşayan xalqının yoxsul təbəqəsinin dərd-sərinə qələmə alır "ovu gözündən vurur", oxucunun qəlbinə, dərdinə-sərinə şərikin əsl vətəndaş kimi çıxış edir; "indi də mən deyirəm, Allah səni qorusun" -deyən şair başı bəlalar çəkən xalqına oxun haradan atıldığını bildirir, cəmiyyətin daxilindəki eybəcərliklərdən bezdiyindən onları oxucunun üzünə vurur və hər kəsi öz əməlinə görə cəzalandırır. "Atasından belə rüşvət alan"ı ifşa edir. Maaşı xlorla əvəz edilən fəhlənin miskin taleyinə acıyır, maaşından artıq, astarı üzündən baha olan dolanacağı çətinliklərini, xalqın ümumi məişətinə, yaşayışına, güzəranına

dövlətin diqqətini cəlb edir, qoyduğu vergilərə etirazını bildirir. Dövlətin üzünə vurduğu işıq, qaz, su və s vergilərlə verilən əmək haqqı arasındakı uyğunsuzluğu iqtisadçının özündən yaxşı görüb "töhmətləndirir".

Kasıbın, ehtiyac içində üzənin daxili aləmini şair məharətlə açır. Cibində pul olanda "lal danışır, kar eşidir, kor görür". Varı olan zülmət gecəni "ay işıqlı", pulu olmayan aylı gecəni də "tor" görür. İnsafın, mürvətin göyə çəkildiyi bu zamanda ondan ancaq "quru ad qal"dığını, varlığının süfrəsinə yağ-bal duzdüyünü, kasıbın isə "həftədə bir şor gördü"yünü ürək ağrısıyla bildirir və insanın ehtiyac üzündən bu dünyada elə ölü kimi bir şey olduğunu söyləyir:

Həyat xoşdu, acı-şirin hər nədi,
Bu zamanda beş gün yaşa, gör
nədi.
Kasıb qorxmur o dünyadan, gor
nədir?
Yazıq elə bu dünyada gor görür.
("Görür")

Mürşüd Məmmədov şairin bu misraları haqqında maraqlı fikirlər söyləyir:"Poetik fraqmentində qədərdən gələn haqsızlığa bir etiraz əhval-ruhiyyəsi ifadə olunur. Bu etiraz da müəllifin humanizmindən doğur. Şair nə üçün sualının cavabını oxucunun ixtiyarına buraxır. Ruzgarın gərdişindən hali olan oxucu anlayır ki,

ziddiyyət və əksliklər üzərində qurulan həyatın özü də Xalığın əsəridir və bu əsərdə hər kəsə növbənöv alın yazıları bəxş edilir. Kasıbla, fağırta zənginlər arasında dərdlər bərabər bölünsəydi, həyatın disharmoniyası pozulardı, çünki onun mahiyyəti də, fəlsəfəsi də yalnız bu natarzlıqda və qeyri- mükəmməllikdədir".

Xalqının, millətinin xoş firavan yaşaması üçün Fikrət Sadıq ürəyini şama döndərir, misralarında gah varlıdan umur ki, millətinin kasıbına, yoxsuluna əl tutsun, gah da tanıdıqlarının düz gözünün içinə oxuyur ki:

"Bir yetimə əl tut"-dedim.
Bir tükü də tərənmedi.
Dilə gəldi dağ da, daş da,
Amma o susdu, dinmedi.

F. Sadıq böyük Sabirin:

Nuş olur canıma ət, xasə o
həngamda kim,
Mən yeyəm, xırda uşaqlar baxa,
ağlaşa, ətə.

-misralarında o hər zamanda ac, yoxsul fəqirlərin halına acımayan, əksinə, özünü düşünən "pulgir", "üzüdü"lərin olduğunu bildirir və Sabirin bu misralarını yada salmaqla, dövrünün üzünün dönməsindən, "hər şeyin bazarla ölçül"məsindən, varlığının ədasından, yoxsulun xəcalətindən bəhs edir. İnsanlığın, insan övladının belə ucuzlaşmasından əzab

çəkir. "Nə baha, nə ucuz" şeri bu günkü həyatımızın gerçəklikləridir və bu gerçəkliklərdən əzab çəkən insanlardır. O insanlar ki, Fikrət Sadıq onları sevir, onların xoşbəxtliyini, səadətini istəyir, istədiyini görməyəndə göynəyir. İnsan kimi yaşaya bilməyən, firavan ömür sürməyən, zamanın dəyəniyi altında həm cismən, həm mənən əzilən, istədiyini tapmayan, almağa gücü çatmayan, ailə-uşaq qarşısında gözükölgəli qalanların dərini ucuz-baha bir-birinin əksi olan həyati gerçəklik qarşısına çıxarır. Bu gün onun üçün nəyin baha, nəyin ucuz olduğunu elə sənətkarlıqla açıb-tökür ki, təhlilə ehtiyac qalmır, hər misra özlüyündə bu ikiliyin qiymətini verir. Zamanın gerçəkliklərini belə dolğunluqla, olduğu kimi verən Fikrət Sadığın güclü həyati müşahidələri var bu misralarda.

Duz baha-buz ucuz.

Çörək baha-ürək ucuz.

Qənd baha-fənd ucuz.

Un baha-ün ucuz.

Ət baha-dərd ucuz.

Daş baha-baş ucuz.

Dəva baha-dava ucuz.

Bilim baha-ölüm ucuz.

Qəbir baha-səbir ucuz.

Dövrən baha-insan ucuz.

F.Sadıq insan xoşbəxtliyini, səadətini onun mənəvi zənginliyində, fikir və hisslərinin

saflığında görür. "Bir sıra Yaxın və Orta Şərq xalqlarının qədim dini, əxlaqi, fəlsəfi ideyalarını toplamış olan "Avesta"da xoşbəxtliyin altı şərti irəli sürülür. Həmin şərtlər bunlardır: doğruluq, xeyirfikirlik, müdriklik, hakimiyyət, sağlamlıq və uzunömürlülük. Bunları əldə etmək üçün insan daim çalışmalı, əziyyət çəkməli, səadətə əsas qənimi olan qəzəb, yalan, qeybət kimi qəbahətlərlə mübarizə aparmalıdır. Bu mübarizənin əsas vasitəsi isə doğru söz, doğru fikir, doğru əməldir". (Ziyəddin Göyüşov)

Dünyanı yalanlar, riyalar içərisində gören "ümidi boşa çıxmış" lar cana doyub haqq-ədaləti, xoşbəxtliyi axtarır, gəzir, dolaşır, gördüyü haqsızlıqlardan dəhşətə gəlib ümitsizləşir və Fikrət Sadiq da bunlara biganə qala bilmir.

Mehdi Hüseyn yazır:"Böyük ədəbiyyat hər zaman insanla dost olmuşdur. O, öz qidasını hər zaman insandan almış, onunla nəşvi-nüma tapıb yüksəlmişdir. İnsana məhəbbət ədəbiyyat üçün yeni bir motiv deyildir. Lakin bu motiv hər bir əsrdə müxtəlif şəkildə tərənnüm olunmuş, müxtəlif yazıçıların ilhamına bir-birindən çox fərqli bir istiqamət vermişdir

F. Sadiq zamanın daşqınında iri sal daşlarla birgə xırda çör-çöp qarışığı gətirən selin içində nəse axtarır. Alimdən hörmətli sayılan "oğru", "bərək-bərək" yalana sarmaşmış "doğru", "əlli min kərə qarış"an dünyanın qarışığı şairi narahat

edir, bütün bu "qarışıq vaxtda"n gördüklərindən, çəkdiqlərindən qəlbi qan ağlayan şair xeyirlə şərin vəhdətindəki yamanlığın çoxluğundan göynəyir.

Yalan bir xalvardı, yaxşı bir misqal.

Dünyamız qarışıb olub darısqal.

Bu odlu kürəyə əl vurma, süst qal,

Kömür alovlanıb, kürə qarışıb.

Şair dünyasını nərduxtaya bənzədir. Tamahın, nəfsin "zərə" qarışdığı dünyada yarısı məşəqqət, "yarısı rəya" şairin sürdüü ömürdü. Yaşadığı aləmdən də haqlı olaraq narazıdır. Mövcud cəmiyyətdə müxtəlif yollarla varlanan, keçid dövrünün çətinliyindən məharətlə istifadə edərək öz şəxsi mənafeyini düşünən, torpağın yeraltı-yerüstü varını çapıb-talayan, bir ovuc mənsəbpərəstin haramçılıqla yığıb-yığışdırdığı var hesabına tikdirdiyi villalar, gəzdiyi xarici maşınlar, rüşvətlə qalxdığı vəzifədən, kreslodan dövlətin, xalqın mənafeyi naminə deyil, şəxsi maraqları naminə istifadə etməklə quduranlar bu gün F.Sadıq yaradıcılığında bütün çalarlarıyla şerimizdə canlandırılır. Xalq sənətkarı olduğu burada daha açıq görünür. Fikrət Sadıqda mədhiyyə yoxdur. Ona görə də bu gün kağız üstü "xalq şairi" adını almamışdırsa da xalqın gözü tərəzidir. O çəkide hər sənətkar ağır gələ bilməz:

Bir süfrədə kəsdiyimiz
Çörək sənin-loxma mənim.
Bir küçədə yan-yanaşı
Saray sənin-daxma mənim.

Və qismətinə düşəni açıq-aşkar
bölünməsindeki haqsızlıq onu dilləndirir.
Bölünmüş qismətdə "bütöv sənin-para mənim"
günlərin "ağı sənin-qarası mənim" dedikdə
zəmanəsinin, yaşadığı cəmiyyətin iç üzünü açıb
tökmüş olur. Şairə dərd edən odur ki, bu doğma
vətəndə qismətinə düşən daşdır:

Sevinc sənin yol yoldaşın.
Amma bu göz yaşı mənim.
Bir ölkədə vətəndaşlıq,
Vətən sənin-daşı mənim.
("Bu zəmi hər ikimizin")

Fikrət Sadıq dünyası göz önündədir.
Bəzəksiz-boyasız. Onu bu qiyafədə xalq daha
çox sevir. Fikrət Sadıq xalq şairidir, Sabir tinətli,
Nəsimi xislətli, Füzuli dərdli. Fikirləşəndə ki,
Fikrət Sadıq bizim zəmanəmizdə deyil
Məhəmməd Hədininmi, Hüseyn Cavidinmi,
Nəsimininmi, Sabirinmi dövründə yaşayır və bu
ideya məzmunlu əsərlərin müəllifidir, elə o
zamanda da sənədsiz- filansız xalq şairidir,
yanan bir parçana sərin su səpilmiş olur. O, o
zamanda da belə seviləcəkdi, çünki belə cəsarət
Xaqani, Sabir ölkəsində yetişə bilər.

Dünyanın ədalətsizlikləri, insan övladının bir parça çörək yolunda çəkdiyi əzablar, gördüyü haqsızlıqlar tənqə gətirəndə Fikrət Sadıq olmaq olar.

Dünyanı başına götürən dərdlər, ehtiyac, qayğı, şər, pisliyin meydanda at oynatması, millətə canı yanmayan "millətbaz"ların sözdə xalq, millət, işdə özüçün yaşaması şairi qəzəbləndirir. "Nəfsinə qul olan "beş-altı işbaz" xalqa nicat yolu tapa bilməz. "Yeddidən birimiz qaçqın, didərgin" olan zaman insanları yazıq günə qoyub.

Daşqəblilərin əməlləri, sərvət naminə torpağını, millətini satan xainləri şairin görməyə gözü yoxdur.

Hər kəs öz işini görür, özüçün
Bir iş görən yoxdur millət
naminə.

Torpaq da, vətən də satılır, Allah!
Varlanmaq naminə, sərvət
naminə.

Özünü "naşılar əlinə düşən çırağ"a bənzədən şair dünyasının, millətinin, xalqının çəkdiyi zülmələrə baxanda bağı qan ağlayır. İnsanların əməlləri, xislətindəki acgözlük, onun nəzərində sağalmaz mərəzdir. Göz açıb dünyaya gəlib ətrafında baş verən hadisələri dərk etdiyi vaxtdan, oxuduğu qalın-qalın kitablardan, müşahidə etdiyi həyat hadisələrindən şair belə

bir qənaətə gəlir ki, bəşər yarandığı gündən öz təbiətini dəyişməyib: güclü elə gözlərindən qan daman güclü, zəif, elə zəif, əyri elə əyridir:

Allahlar ha düz yola çağırır,
Qanunlar ha dəyişir,
Kitablar ha öyrədir.
Gözü tox elə gözü toxdur.
Acgöz yenə acgözdür.

("Bu yağış")

Şair dərdləndirən budur ki, onun qismətinə düşən loxma Orxan Vəlinin dediyi kimi " aslan əlində"dir. Kaş mənim də loxmam aslan əlində olaydı. Çünki:

Aslan döyüşü üzbəüz olur, mərd olur,
İnsanda min bir dərd olur.

Bu ədalətsiz dünyada insanların birini ağa, birini qul edən, onları bir-birindən ayıran pul dünyanı da özü istədiyi kimi fırladır, ad-san da, şərəf də pulla alınır, pula satılır. Şair düz söz danışanın başının bəlalər çəkdiyini xatırlatmaqla özünün də adı bu sırada çəkilsə narahat deyil:

Doğru söz danışanın başı bəlalər çəkər,
Nə qəm, çəkilsə adım o sırada, o səfdə.

("Pərakəndə şer")

Şair cəsarətlə dünyada qanun-qayda olmadığını deyir. Dinc yaşayışlı insan övladı

üçün nə yerdə, nə göydə - heç yerdə tapılacaq bir nemət deyil.

F. Sadıq yaradıcılığında bəzək-düzək yoxdur. Bəzək-düzək elə onun yaratdığı əsərin ideyasındakı düz sözü üzə deməkdədir. Şərin bədiiliyi içərisində onu əridir:

Bu qurbanı olduğum Tanrıda
Bilmirəm bu nə adətdir,
Bu nə adət!
Pulu olana pul verir,
Evi olana imarət!
Kasıbı da unutmur,
Ona da
Dərd üstündən verir dərd.

Xəlil Rza hələ 80-ci illərdə Fikrət Sadıq yaradıcılığına dərinlən bələd olan bir qələm ustadı kimi yazırdı: "Azərbaycan torpağının min illər boyu yetirdiyi şairlər sırasında Fikrət Sadıq adlı bir şair də var. Mərd, cəsur, vüqarlı bir şair. Bu kövrək, bu həzin, bu cəsur, müstəqil şairin yalnız özünün kəşf etdiyi müstəqil bir dünyası var".

F. Sadıq şərlərində bu dünyanın öz qapısı, öz pəncərəsi, psixologiyasını, təfəkkür tərzini yaxşı bildiyi insanlar var. O, bu insanlardan nə istəyirsə, onu yazır. Onun ehtiyac duyduğu insanlıqdır. Bu çətin zəmanədə xalqının böyük qurbanlar bahasına əldə etdiyi azad Azərbaycanın əbədi müstəqilliyini təmin etmək,

əmniyyəti, bərabərliyi qoruyub saxlamaq üçün mənsub olduğu milləti vicdanı saf görmək istəyir. Onun bu istəyi şerlərində bu və ya digər bir deyim tərzində verilib. Bu əsərlərində heç kimi adıyla, ismiylə məhşər ayağına çəkmir. Milli mənafe naminə, mənsub olduğu xalqın xoşbəxt sabahı naminə kövrək bir dillə, bəzən uşaq incikliyi ilə sözünü deyir. Elçin yazır: "sən öz poetik sözü, öz nəfəsi, öz məktəbi olan gözəl bir sənətkarsan və buna görə də ədəbiyyatımızda tutduğun yer işıqlı və ucadır. Sənin sadə, xeyirxah, vətənpərvər şəxsiyyətində -dostların, o cümlədən mənim üçün həmişə eləcə bir işıq, təmizlik, paklıq təcəssümü olub."

F. Sadıqı dostluqda dəyanətli, sədaqətli edən onun insan ovladını öz əməlinə, işinə görə qiymətləndirməsidir. O, öz gözünü tərəzi olmağa səsləyir:

Tərəzi ol, iki gözüm,
Ağır çəkmə, hər adamı.
Əməlinə görə ayır
Nanəcibdən ər adamı.
("Adamı")

F. Sadıq zəmanəsinin çətinliklərindən doğan qayğıların içində itib-batıb şerlərini, yazdıqlarını çap etdirə bilməyəndə ruhdan düşüb qələmi yerə qoymaq istəyəndə bir vətəndaş şair kimi vicdanı onu sakit buraxmır. Yalanlar təriflənəndə, "doğru təklənəndə", düzdə qurulmuş çadırdakı yetimin

"üst-başını cındır görəndə" necə yazmasın. Şair dünyanın, millətin qayğılarını, əzablarını yazır, içindən keçirib, ilhamının ələyindən ələyib yazır. Buna görə də şair "yazmamaq olmur" fikrində haqlıdır.

F. Sadıq şerlərində Allah fəlsəfəsi var. Allah göyün qatında, eyni zamanda sənin qəlbində dövr edən qanıdadır." Allah çayın şırıltısında, quşun səsinə, günün doğmasında, batmasında, insanın gözünün nurunda, bənizində Allah yaşayır. Şair yerin göyün kainatın yiyəsi, Allaha sevgisini ürəyində yaşadır. Ona inanır. İnanır ki:

Allahdandır bu həyat.
Bu torpaq, bu təbiət.
Bu dənizlər, bu dağlar.
Bu gözəllik, bu qüdrət.

Şair insan bəndəsinin əməllərindən xəbərdar olan, "əməlimizi uzaqdan görən" bir böyük varlıq olan Allahı uca tutur. Onun nəzərində hər kəs sidiq ürəklə Allahın köməyinə çağırırsa, uca varlıq ondan heç nəyi əsirgəməz. Şair səadət də, fəlakət də, gecəni də, gündüzü də, xeri-şəri də Allahın yazısı, sınağı olduğunu unutmadığı insan övladına tövsiyə edir. İnsan əməlində, işində düz olmalıdır. Şairin fikrincə, oruc tutmaqla, namaz qılmaqla insan mömin olmaz. Şirin-şirin danışmaq hələ əməllərinin saflığı deyildir. Zalım, qəddar, insafsız insanın rəhmdil Allahın qarşısında nə qiyməti ola bilər? Yer

üzünün əşrəfi insanın bu günə qalmağının günahı, şairin fikrincə, "özündədir".

Mənasız, boş, məqsədsiz insan ömrü qiymətsizdir. Şair allahına bağlı, mərifəti, haqq-ədələti əsas tutan insafli, humanist insanlarla yanaşı, hələ də hərc-mərclik salan insanların da olduğunu gizlətmir. Lakin bu başı bəlalı dünya " lap nə qədər qarışsa da" Allahla insan bağlılığı var və bunu yaradılan unutmamalıdır. Ona görə də:

Can yandırsan diliylə
Allaha da xoş gedər.
Boş, mənasız, məqsədsiz
Ömür hədədir, hədə.

Allah insanı əməllərində düz, saf olması üçün Qurani göndərib:

Allah! Quranda Allah!
Hər ayəsində Allah!

Gör, götür, oxu, daxilən saflaş, mənən saflaş, əməllərində Allah deyən yolu tut, çünki səni yaradan Allahdır. İnsan oğlu öz əməlinə görə cəzalandırılır, mükafatlandırılır:

Səadət də Allahdan,
Fəlakət də Allahdan.
Allahın yazısıdır,
Dünyada yaxşı, yaman.

Allahın sınağıdır,
Gecə-gündüz, xeyir-şər.

Hələ yol ayrıcında,
Çaşıb qalıbdır bəşər.

Allahın məhək daşı,
Safçürük edir bizi.
Yaxşı tanıyır Allah,
Bizim hər birimizi.

F. Sadıqın şe'rlərində Tanrıdan istəyi var. Bu istək odur ki, yaxşı insan övladını şərdən, böhtandan qorusun. Bəşər övladının kələyinə, şeytanın əməlinə diqqəti yönəldən şair:

Adəmi aldadan şeytan
əl çəkməyib bu dünyadan.
Yeri yerindən oynadan
Tufanı var, kələyi var.

Qarışıbdır yalan, gerçək.
Bu dünya olub görəcək.
Bu yuxu uzun sürəcək,
Qurğuşundan bələyi var-deyir.

F. Sadıq yaratdığı şe'rlərin adlarının özü hər biri ayrılıqda bir mə'na ifadə edir: "Qayğı və qanad", "Tufan və ümid", "Çiçək və tikan", "Sağ əl, sol əl", "Dost-düşmən", "Həyət və həyat".

"Qayğı və qanad" şe'rində şair qayğı və qanadda oxşar cizgilər axtarır. Uşaq bir də olsa, beş də olsa qayğıdır, sayı qədər qayğıdır. Bu qayğının içində çörək, övlad, həyat qayğıları yaşayır eyni zamanda uşaq da qanaddır, bir də

olsa, beş də olsa qanaddır, sevinc, fərəh, ümid qanadı, insanı yaşamağa səsləyən qanad. Böyüyüb, boya-başa çatan övladının sevinci, fərəhi, onlarda arzu dolu həyat eşqi insana qol-qanad verir.

Tufanla İlhamı şair eyniləşdirir. Tufan təbiətin ilham çağıdır. İnsanın da ilham çağıdır. Bir fərq ondadır ki, tufan ilham çağı vurub dağdır, insan yaradır. "Övlad, qayğı" insanı nə qədər yüksəldirsə onların sevinən üzünü, fərəhdən gül açan gözlərini görəndə necə qanadlanıb, ürək dolusu, sevinc dolusu nəfəs alırsan. Bir övlad, bir qayğı, beş övlad beş qayğıdırsa, bir övlad bir qanad, beş övlad beş qanaddır. İnsanın taleyinə biçilib bu.

F. Sadıq yaradıcılıqda düzlük, mərdlik, ululuq nə qədər incə, eyni zamanda poetik bir dillə vəsf olunursa, cəsərət də o incəliklə, o pafosla tərənnüm olunur. Cəsərət şairin şe'rinə bir obrazdır. O elə bir obrazdır ki, o çiçəyə ilkin həyat verən, Promoteyin əlləriylə yerə od gətirib. O buludların toqquşmasından yaranan şimşəkdir. Məsələklərin toqquşmasında-Babəkdir. Cəsərət şairin nəzərində bəşəriyyətin bu günə kimi gəlib çıxmasında rolu olan misilsiz bir qüvvədir. O elə bir qüvvədir ki, o insan övladının içindədir. Onun vasitəsilə insan oğlu ölümün gözünün içinə dik baxa bilir. O cəsərətdir ki, Nəsimiyə də dərisini "ənəl-həqq" dediyindən diri-diri soyarkən güc-

təpər verib, dizini qatlanmağa qoymayıb. Fikrindən dönməyənlər cəsaretin gücünə, tonqallarda atəşlərdə yanarkən dəhşətlərə dözüb. Cəsaret şairin nəzərində azadlıq gələcəyə körpüdür, göyə ilk dəfə uçmaq da cəsaretin qələbəsidir. Cəsaret elə qüvvə, elə varlıqdır ki, onun qüdrət və gücünü şair bütün dolğunluğuyla tərənnüm edir:

Yeri məhvərindən oynatmağa da
Çatar qüdrətim.
Sönmüş planeti oyatmağa da
Çatar qüdrətim.

O da taleyin amansız zərbələrinə dözdü. Xalq düşmənin balası damğasını alsa da, atasının saflığına, təmizliyinə inandı, içində göynədi, ağrıdı, atasızlıq odunda yandı. Gedər gəlməzə yola saldığı atasının qayğısını çiyinlərinə götürüb uşaqılıqdan sənət məktəbinə daxil olub işıqçı oldu. Gecənin zülmətini yaran işığın bir gün dərd, zülmət dolu bir həyatı andıran atasız keçirdiyi qaranlıq gecələrə işıq salacağına inanıb, işıqçı olmaq eşqi ilə bu peşəni seçib və könül arzularının işığında yazıb. Uzun illər atası gedəndən sonra yolunu gözləsə də inanmayıb qaydacağına. Stalinizmin şəxsiyyətə pərstişinin acı nəticələri aradan qaldırılmağa başlananda artıq çoxları kimi onun atası da bəraət alıb, alını açıq evlərinə qayıtdı. Zamanın vurduğu damğa sinəsində sağalmaz yaralar açsa da, "xalq

düşməni" kimi bir adın ailənin üstündən götürülməsi nə demək olduğunu bizdən yaxşı bilən stalinizmin qurbanı olan ailələr bilir. O zaman "xalq düşməni" damğası alanın evə qayıda bilmək şansı zərrə qədər də yox idi. Lakin zaman gəlib haqq-ədalət bərpa olunanda, qələbə çalanda onun atası da qayıtdı. Bu "qayıdış" Fikrət Sadıq yaradıcılığında epopeyadır:

Atam qayıtdı dedilər.
İnanmadım, dedim məgər,
Gedər-gəlməzdən
Adam qayıda bilər?
İnanmadım, dedim məgər
Atam qayıda bilər?

Atası gedəndə uşaq olan, özü demişkən "körpəcə fidan" atası gələndə "indi ağac olmuş, qol-budaq atmış", böyüyüb boya-buxuna çatmış Fikrət Sadıq iyirmi ildən sonra onun qayıda biləcəyinə inanmır.

F. Sadıq bu atasızlıq ağrı-acısı içində yaşadığı bir ömrün iyirmi ilində gizlin içində gəzdirdiyi ağrı-acılarını açır. Atasız bu illərdə qorxub dağlara, daşlara danışdığı dərini indi ürəklə, kövrələ-kövrələ danışır. Artıq saflığına ömür boyu şübhə etmədiyi atası qayıdıb. İndi daha hər şeyi danışa bilər. Bu haqsızlığın gəncliyinə, uşaqlığına vurduğu yaranın göynətilərini deməyə haqqı var, kimisə ittiham etməyə haqqı var, zülümdən, haqsızlıqdan,

ədalətsizlikdən gileylənməyə haqqı var. Qoy desin. Qoy ittiham etsin. Bu onun haqqıdır. Çünki çox arzusu, istəyi tapdanıb, onu bü günə inam yaşadıb, inanıb saflığına, nəcib nəslin zümrəsi olduğuna. Haqq nazilib, ancaq üzülməyib. İndi o haqqı tapdayanlar onun qəlbinin ədalət məhkəməsi qarşısında acizdir. O vurub yıxmaq, öldürmək qorxusu ilə onları hədələmir. Özünə məxsus bir təmkinlə, səbirlə, vüqarla bu adın taleyinə vurduğu zərbələrdən onları da göynədir:

Gəzməyi öyrənməmiş

Dərdin ağır yükünü

Daşımağı öyrəndim.

Əlifba oxumamış

Ürəyimdə sükutla

Danışmağı öyrəndim,-deyir.

Şair yaşadığı zəmanədə gördüyü eybəcərlikləri ədalətsizlikləri, əyrilikləri də tənqid edir. Yayın qızmar iyul Günəşi altında lirik qəhərəman soyuq ürəklərin buzunun əriməsindən "gilə-gilə ömrün əriyib getməsindən, qədəmlərini qıran "dizlərinə" yığılmış duzun əriməməsindən bəhs etsə də, bu "düşüncələri"ndə "ayaq tutub dünyanı " gəzən yalan, doğru sözün etibardan düşməsindən, əyrinin qanad açıb quş kimi uçan, doğrunun, düzün isə qiymətdən düşməsindən-dünyada gördüyü haqsızlıqlardan giley-guzarı çoxdur.

Çarxı çönmüş bu dünyada ölü də urvatsız olur, molla da imansız. Dünya nəfsi azğınların, gözü doymazların dünyasıdır. Rüşvət, bahalıq, yalan baş alıb gedən dünyadan qalan da bezardır, ölən də bezardı. Ölü basdıranların yerə, qəbrə, kəfənə, suya, mürdəşirə, baş daşına qoyulan qiymət ölünü "yerindən oynadır". İnsaf, mürvət qalmayan, ölünün də "haqqına" da əl atılan zamanının ədalətsizlikləri ölənin özünü qəzəbləndirir:

Mən dururam ayağa,
Dözə bilmirəm daha,
Mənim ölü üsyanım
Acıq getməsin
Böyük Allaha.

Küncü, bucağı, qucağı mərddən çox namərd olan rüşvət, özbaşınalıq, kin- küdurət, qiybət dünyasından bezar ölü:

Qardaş çəkilə bilməz,
Vallah bu dərd, bu qədər ,
Öldün canın qurtardı,
Öldün azadsan guya.
Ölənin qayğısı, dərdi,
Dirilərinkindən də betərdir.

Bu dünyada xeyirin, şərin yerində olmamasından ölünü dəhşət bürüyür, uz tutur göylərə. Ulu tanrının yaratdığı bəşərin torpaq olan canındakı iti nəfsini ifşa edir, dünyanı yeyən,

gözü doymayanları iti, azğın nəfsindən əl çəkməyə çağırır.

Ölüsü ölənin belə göz yaşlarının unudub onu yerdən necə götürəcəyinin dərini çəkməsi, ölünün özünün insan övladına baha başa gəldiyini və bütün bunların insan övladının törətdiyinin şahidi olan lirik qəhərəman:

Yoxmu sənın qəlbındə

Allah xofu bu qədər?

-deyə sorğu-suala çəkir. Yaşadığı zəmanənin çətinliklərindən istifadə etməklə varlanmaq, özünə yaxşı gün güzaran düzəltmək, öz xoşbəxtliyini qeyrilərinin göz yaşları, bədbəxtliyi üzərində qurmaq istəyənlərin çirkin mə'nəviyyatını lənətləyir. Zaman o qədər iyrəncləşib ki, dünya o qədər çirkinləşib ki, elə bir günə qalıb ki, "ölü də üzə durub", dünyaya qarşı üsyana qalxıb. Bu dünyada duz, çörək, qənd, çay, un, ət, yağ, qəbir, mənzil, işıq, insan həyatı üçün nə lazımsa hamsı baha, insana düşmən, onu məhv edən dərd, qəm, ölüm, qan, insan, səbir ucuzdur. Dovranın üzü elə dönüb ki, varlıq ədasından "cırılır", yoxsul xəcalətindən ölür. Dünyanı, insanlığı barmağına dolayıb, ah-nalələri ərşə yüksəldən pul- var və bu şairin lirik qəhərəmanın gözünün düşmənidir. Ehtyacı "kor kahaya" bənzədən, ümidini göylərə bağlayan, yoxsulu yox edən, çox başları özündən əskiklərə

əyən, çox karvanları dağıdan, aciz, günahı yuyla bilməz "pulun başına daş düşsün" deyir.

F. Sadıq üçün dünyanı, quşları, ağacları, otları, bütün canlıları, cansız məxluqatları yaradan, sayını artıran "Çərxi-fələk"dir. O çərxi-fələk ki, insanı da yaradıb, onun alın yazısını da yazıb.

F. Sadıq dünyada yaşayan insanların müxtəlifliyinə baxışlarında da qəribədir. Onun fikrincə, yer üzündə bütün canlılar kimi insanları da Tanrı yaratmışdır. Bu insanların biri mehriban, o biri sərt, "biri namərd, biri mərd"dir. Bu müxtəliflik insan faciəsində, xoşbəxtliyində öz işini görür. Biri insanlıq üçün yararlıdır, o birisi yararsız, "zay"dır.

Zay adamlar şairin nəzərində zay qab kimidir. "Zay" adam olmaqdan, say qab olasan, sınısan, canın qurtara!"-deyən şair "Yoxsa nədir bu" şerində cürbəcür gördüyü bu insanların xislətindəki pisliliyi, şəri, iblis əməli ilə bağlamağa məcbur olur. Tanrının yaratdığı Adəmi İblisin oğurladığı haqqında deyilənləri həqiqət kimi qəbul etməli olur. Başqa cür düşünə bilməyən şair öz-özünə sual verir:

Yoxsa nədir dünyanı bürüyən,
Bu şüghələr, xəyanətlər,
Fələkətlər, davalar.

"Vəzni sərrast, məzmunu ehtiyac" olan ilk şerin misrası qaya parçasıdır. Mübaliğələr-

şışirtmələr şair üçün şer dünyasına ayaq açıb. İnsan təfəkkürü inkişaf etdikcə əqli-zəkanın yaratdığı duyğular sonralar şerə-bəzəklər vurub.

60-cı illərdən üzü bəri yazıb-yaradan şairlərin, sənətkarların yaradıcılığı ilə Fikrət Sadiq yaradıcılığını üz-üzə qoyub təhlilini aparanda heyrətedici bir aləmlə qarşılaşırsan. Fikrət Sadiq üçün bu dünyada nə şöhrət, nə şan, nə romantika, nə xəyalplov var. Hər şair sənətkar öz mühitinə, zamanına baxışlarında fərddir. Zaman mühit, cəmiyyətin eyibləri insanın taleyinə, xoşbəxtliyə zərbələr vurur. Fikrət Sadiq mısra-mısra, asta-asta gördüyünü yazır, elə yazır ki, oxucunun "canına sarı yağ kimi yayılır, sanki oxucunun istədiyini, arzuladığını narahat dünyasının çatışmamazlıqlarını onun özündən də yaxşı görür və ona görə camaata üzünü tütüb, Sabiranə bir şəkildə Mirzə Cəlil deyimi, duyumu ilə dillənir:

Ay camaat, cibində pul olanda
lal danışır, kər eşidir, kər görür.
Varlı zülmət gecəni ay işıqlı,
kasıb aylı gecəni də tor görür.

İnsaf hanı, ondan quru ad qalıb.
Bu dərd bunu, bu bəxt onun
iqbalı.
Varlı düzür süfrəsinə yağ-balı

Amma kasıb həftədə bir şor
görür.

Həyat xoşdu, acı-şirin hər nədi,
Bu zamanda bir gün yaşa gör
nədi.
Kasıb qorxmur o dünyadan, gör
nədir?
Yazıq elə bu dünyada gor görür.

("Görür")

Fikrət Sadıq təbiətin qızmar istisindən, qarlı çovğunundan, "gilavarsız", xəzrisiz Bakının üstünə ələnən "xalvar-xalvar" odun yaratdığı narahatçılığın içində də millət qayğısı, dərdi-səri ilə yaşayır. Bakının isti, qızmar, "qora bişirən" avqustunun yaratdığı abı-havada bir yarpaq tərپənməyir. İstidən üzü, gözü, ağızındakı dili yanan şair təbiəti kor qoyan quraqlığın özüyə gətirdiyi darıxdırıcı istini-insanın kasıblığıyla qarşılaşdırır. İstidən "iştahı" küsən, yaşamağa həvəsi belə ölən insanların halına yanır:"Adam bilmir hara gedə"deyə düşünən şair kasıblığın, işsizliyin də insan ömrü üçün bu istinin cəhənnəm əzabı yaratdığını söyləyir, millətin dərd-səri də bir yandan bu isti qızmar günündə şairə rahatlıq vermir. Şair dünyası bu misralarda açılır.

Allahın da rəhmi gəlmir bu
millətin
Qocasına, xəstəsinə.
Burda bizi öyrədir ki, vərmiş edək
Cəhənnəmin istisinə.
Hazır gedək o dünyada yanmaq
üçün,
Nağıl, kitab, lazım deyil,
Bu eyhamı qanmaq üçün.

Qızmar günəşin torpağa, insana, təbiətə vurduğu ziyan da onun nəzərində kasıbçılıq kimi insan ömrünə yazılmış əzabdır, zülümdür, bu misralarda insan taleyi, insan xoşbəxtliyi arzu olunur. İnsan ömrünə nə yazılsa yaxşı yazılsın gərək, ona görə də dualarında "Allah onu qorusun" deyir. Özü də nədən qorusun deyir, keçmişdə nağıllarda, rəvayətlərdə olduğu kimi "şəri-şeytandan", "məkri-zənəndən", "quru böhtandan" qorusun demir. İndi o duaların məzmunu dəyişib. Əsl həyatla, real həqiqətlə səsleşən, özü də şeytannın, quru böhtanın törədə biləcəyi dəhşətlərdən də dəhşətli olan və "göz gördüyündən qorxar" məsələsinə rəğmən tək-cə bir şəxs deyil, bütöv bir millət üçün, onun mili-mənəvi dəyərlərinə, milli əxlaqi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə, incəsənətinə, mədəniyyətinə, həyat tərzinə, əxlaq kodeksinə zidd olan mən deyərdim ki, düşmən kəsilən bəlalardan qorusun deyir. O bəlalardan ki, bu gün gözümüzü yumub

Avropaya inteqrasiya siyasəti, şüarı altında balamızı belə atıb qaçırıq, millət, xalq üçün bundan böyük bəla ola bilərmi? Daysı "dğa"lar, xalaları katyalar, kürəkənləri yevrey, ingilis, olanlar Avropaya pəncərəmizi lap karvansara qapısına döndərib. Və gördükləri "şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım, gördüymü nikü-bədi eyləyib izhar yazım"-deyən Sabirdən dərşini almış Fikrət Sadığı narahat etməyə bilməz. Bir zamanlar "əcnəbilər göydə balonlarla uçur, biz avtomobil minməyiriz".

Əsl vətəndaş şair milli mənafeyi əsas tutan bir ziyalı kimi onu düşündürən, narahat edən ölkədə rüşvətxorluğun baş alıb getməsi, "atasından belə" rüşvət alan övladların çoxalması, hər gün çörək dərdindən qapı-qapı, küçəbəküçə düşüb xlor satanları küçəyə sürükləyən ehtiyac, işsizliyin baş alıb getməsidir və bir də:

Üst-üstə yığılanda
Maaşı üstələyən,
Dövlət vergilərini günbəgün
artmasıdır.

Şairi şəhərlərimizi bəzəyən, Bakının hər yerində, geniş meydanlarında, uzun küçələrində, yol ayrıcında hər dörd yana qoyulan "damağında siqaret, başında şlyapa kovboylar" narahat edir. Amerikanın özünün siqaret çəkməməsinə baxmayaraq "Malbro", "Konqress", "Kent" kimi

siqaretləri Azərbaycanda partapart satması narahat edir;"Adamın adamı aldatdığını eşitmişik" deyən şair ölkələrin də bir-birinə fənd işlətməyindən qəzəblənir, Qəzəbini də belə açıb tökür:

Bəs niyə
İndiyədək yer tapılmır,
Koroğluya, Nəbiyə
Heykəl qoyula.
Amma kovboylar yaraşlıq olub,
Hər yol ayırıcına,
Hər dörd yola.
Şəhəri bürüyüb tüstü
Bəsdir, atam, bəsd.

Fikrət Sadiği qəzəbləndirən həm də şəhərin hər yerində "neon lampalarıyan göz vuran əcnəbi adlar"dır. Bir zamanlar dilimizin üstündə ağalıq edən, "rus qapazı" altında qalan, bu gün də "Yad sözlərin" dilimizi üstələməsi, bir ovuc işbazın camaatı gah Şərqə, gah Qərbə çəkməsi hirsəndirir. Ölkəyə gətirilən malların "günbəgündən bahalaş"ması, açılan qəssabxanalar, dəmirin, kağızın Rusiyadan, yağın, unun Türkiyədən, saqqızın, duzun İrandan gətirilməsi yandırır, göynədir:

Məgər bunlar səndə yoxdur?
A başı bələli Vətən!

- deyə onu sorğu-suala, qınaq dolu sorğu-suala çəkir. Elə bil məhşər ayağına çəkir vətənin

ziyalısını, əli qolu bağlı, cibi imkan verməsə də, ağılı, istedadı xalqı bu zülümdən qurtarmaq üçün bəs edən ziyalıyı yandıran da elə budur. Hər bir xammalı ola-ola xaricin dəyərli, dəyərsiz, küçəyə atılan nimdaş paltarlarını, keyfiyyətsiz ərzağını bu xalqın əyninə, boğazına dürtənləri sorğusuala tutur. Elə deyərdim bu vətənin ziyalıyı, şairini, sənətkarını, istedadlı iqtisadçısını, hüquqşünasını, alimini, mühəndisini məhşər ayağına çəkir. Vətənin bu gün ac, yoxsul qalmasının səbəbini qorxmada, çəkinmədən, sərtliklə qəzəblə o kəslərin üzünə çırpır ki, onlar özlərin düşünür, qazanc üçün qonşudan alıb özününkünə beşqat qiymətə sırıyır. Ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı üçün vəsait qoymur:

Bu təkəklər, dəstələr,
Millət olmasa əgər,
Elə belə olacaq.

Millət olmaq üçün isə birlik lazımdır. O birlik Azərbaycanın gələcək taleyini həll edə bilər. O birlik dövlətin iqtisadiyyatının, kənd təsərrüfatının, sənayesini, elmini-texnikasının inkişafını sürətləndirə bilər. Azərbaycanın öz çörəyi, öz duzu ola bilər. Onun nefti xammal şəklində ölkədən kənara dəyər-dəyməzinə axıb getməz. Ölkə bolluq içərisində yaşayar. Boluq olan yerdə isə ucuzluq və firavanlıq olar. Bu gün isə cənnət kimi bir məkanda yaşasa da güzəranı, yaşayışı,

həyat tərzi əzabla dolu olan şair şəxsi dərđini deyil, milli dərđi əsas götürür.

Efirlərdə gedən reklamlar, reklamlarda işlədilən mənasız sözlər, Azərbaycan dilinin gözəlliklərinin pozulması, xalq musiqisinə ögey münasibət, "müğənni xanımların" bayağı mahnıları, qonşuları təqlid etməsi, ekranlarda göstərilən dəhşət, vəhşət, ölüm, qan qoxuyan filmlər, bu filmlərdəki qeyri insani keyfiyyətlərin daha önə çəkilməsi, bunun ruhumuza, əxlaqımıza uyğun olmaması hirsəndirir. "Ay vətəndaş, ay dadaş gözümə kül üfürmə"-deyərək onu məhşər ayağına çəkir, bir vətəndaş kimi ondan tələb edir ki, bu millətin işinə yara, İş yeri aç, zavod işlət, millətə gün ağla. Sanki yaxasından tutub onları silkələyir, milli vicdanını oyatmağa çalışır, özünə qaytarmaq istəyir yolunu azmış bankir vətən oğullarını şəxsi mənafeyi milli mənafeyə qurban verməməyə, ali, müqəddəs hisslərlə yaşamağa, çalışmağa çağırır. Və bu şərəfli yolun yolçuçu olan şair özü kimiləri cəmiyyətdə axtarır.

F. Sadıqın şerlərindəki kəsər onun poetikasında elə əriyir ki, onu düşüncəli oxücü elə ilk misralardaca görür. Bəzən görürsən ki, deyirlər filan şair o qədər anlaşıqlı bir dildə sözünü deyir ki, o dəqiqə bilirsən ki, bu adam nə demək istəyir. Onun şerlərində bu qəbildən də, sözdəki mənanı niqab altında gizlətmə

xüsusiyyətləri də var və bunların hər ikisi gözəldir. Məncə şair, sənətkar yazdığı üzərində oxucunu həm də düşündürməlidir. Şair təfəkkürü misraya, beytə çıxardığı fikirlərinə diqqəti cəlb etməlidir. Sözü bütün çılpalıqla deməkdənsə, elə niqab altı söyləmək özü elə poetik gözəllikdir.

"Təzə şer, köhnə dərd, köhnə şer, təzə dərd" şeri bu cəhətdən şairin yaradıcılığının "zirvələrindəndir". O zirvələrdən ki, Fikrət Sadıq bütün insan cəmiyyətinin, pulun rol oynadığı cəmiyyətin bütün iç üzünü açıb tökür: pulun cəmiyyətdəki hökmü böyükdür, həyat pulu olanındır, pulun varsa dünyanın altını üstünə çevirə bilərsən və ya əksinə. Pulun varsa get qatarı saxlat, qalaları uçurt, yaylaqları, güllü bağçaları xaraba qoy, dağları yerindən oynat, kəsdiyin başa söz yoxdur, as, kəs, vur, dağıt, öz yerinə vətənin sərhədlərini qorumaq üçün pul ver, özgəsini yerinə göndər, başının salamat saxla, sərhəddi aş, təzə partiya yarat, "lap şer də qırıldı", kitab çıxart, mahnılar icad elə, hapınlagopunla Füzulini, Üzeyri üstələ. Pul ki səndədir, dünya da sənindir.

Pulun varsa daxma sat, imarət al!

Təəccüb sat, heyrət al!

Lap vətən sat, qürbət al!...

Pulun var, ver indidən

Cənnətin qəbzini al, ol rahat!

Elə günü bu gündən
Cəhənnəmi göndər ta
Cəhənnəmin dibinə.

Dalınca da bir qara daş dığırdat!

Diqqətlə oxuduqda bu şerdə kəskin nifrət, istehza, sarkazm görərik. Pulu ilə cəmiyyəti, xalqı, vətəni, yıxıb sürüyənlər, dağıdıb parçalayanlar, özünü öyənələr, cahillər, istedadsızlar, cəmiyyətin nifrətini qazanmağa layiq cahillər, pul gücünə dünyaya sahib durmaq istəyənlər, özünü dahi sananlar, bir-iki cızmaqarasıyla Füzulini dananlar, zövqsüz mahnılarıyla Üzeyri öz aləmində geridə qoyan özündən müştəbehlər, Vətəni satan xainlər, təbiətə, tarixi abidələrimizə düşmən çıxanlar, yalançı siyasətbazlar, dar düşüncəlilər, onları yoldan çıxaran öz gərəksizliyini duymağa imkan verməyən, əksinə, onların mənəviyyatı qədər boş, mənasız pul, onun cəmiyyətdə oynadığı rol tənqid olunur. Eyni zamanda bu bir ovuc "pulluların" nadan əməllərinin əzabını çəkən xalq, kütlə, millət taleyi ön plana çəkilir, oxucunu düşünməyə vadar edir:

Allahın göndərdiyi
Hamımıza verdiyi

nefti, qazı mənimsəyənlərin sabah bu xalqın başına daha böyük bəlalar gətirə biləcəyinə, hətta xalqa havanı da pulla satacağına inanır. Arzusu, muradı pulla ölçülən, hər şeyi pulla

almağa imkanı olan, torpağı, vətəni, milləti belə hərraca qoya biləcək nankorlardan qurtulmaq qüdrətli ölkə yaratmaq, xalq, millət, onun rifahı naminə işləmək, iqtisadiyyatı gücləndirmək, millətin xoşbəxt gələcəyi naminə ömrünü şama çevirə bilmək ancaq aqıl, müdrik, saf, dünya malında gözü olmayan ancaq insanlıq naminə, xoşbəxtlik, sağlam, şən həyat naminə yaşyaib-yaradan insanları sevmək, milli mənafeyi üstün tutanların arxasınca getməklə işıqlı həyata qovuşa bilməyin mümkünlüyünü bildirir. Açıq şəkildə yox, üstüörtülü yalnız ömrünün, həyatının mənasını çoxlu pulda görənlər, pulu olub quduran, qudurğanlıqla insanlıq keyfiyyətlərini itirən, öz səadəti naminə xalqın torpaqlarını, əzizlərini belə qurban verməyə hazır olan nadanların murdar əməllərini, iç üzünü açıb tökür. Xalqın varını talayan, satan, mənimsəyən, "mənam-mənəmlik" iddiasında olan, axırda xalqı quru yurdda qoya biləcəklərdən "Allah bu milləti qorusun"- deyir Fikrət Sadıq. Fikrət Sadıq xalqın taleyindən narahat bir ata kimi bu dualarını müxtəlif formada, müxtəlif şəkildə edir. Millətin taleyi üçün narahat şairin ürəyi gördüklərindən qorxduğundan onun sabahı naminə qaranlıq gecələrində əlində qələm şam kimi əriyir axır. Pafoslu kəlmələrlə yox, sadə, adi misralara, içindən gələn bir şəkildə; qırıq, yarımçıq, lakin bütöv bir ideya, zəngin bir ideya,

dərin bir mənə üzərində köklənmiş tutumuda, sərbəst şeirin vəzninə, ahənginə uyğun bir deyim tərzilə. Gözümüz önündə Rəsul Rzanın misraları canlanır. Bu vəznin imkanlarından məharətlə yararlanan Rəsul Rzanın Azərbaycan şeirinə gətirdiyi yeniliklər danılmazdır. O bir məktəb yaratdı getdi və bu məktəbin özündən sonra gələn davamçılarının sıralarında Fikrət Sadiq seçildi, qiymətləndirildi. Sərbəst şeirin azadlığı, çərçivələnməməsi, qəlibə salınmaması-poetik qadrlığı Fikrətin poetik vergisinin tərzilə səsleşir, onun poeziyasının sadəliyinə, təbiiliyinə, axıcılığına uyğundur. "Sevgi yağışı" başlığı altında çap edilmiş və yuxarıda haqqında danışdığımız "Sevgi yağışı" eləcə də "Balıqçı və su pərisi", "Dənizə axan küçə" adlı lirik poemaların ümumi bədii təsiri bu fikri tamamilə sübuta yetirir" (Elçin).

Qələm dostu Balasadiğa ünvanladığı şeirində də şair öz dərini danışır. "Şerə, sözə canı yanan, dər əhli yox!"- deyib heyflənir. Şer, sənət xiridarlarının bu dünyadan getməsi, Balasadiq kimi qələm sahiblərini itirməsi onu göynədir. Dəryadakı tənha dalğalar əlində çırpınan qayıq kimi çırpınır şair təzadlar aləmində, fikirlər, düşüncələr onu itirdiklərini xatırlamağa, sızlaya-sızlaya onları yada salmağa vadar edir. "Hayıf səndən Balasadiq" deyə üz tutduğu mərhum dostu, qələm yoldaşı Balasadiq kimilərin bu gün

ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin inkişafında şair yerini görür, kədərlənir. Şeri, sənəti atıb dolanışıq dalınca qaçanları, "şerə, sözə can yandırsan dərd əhli"lərinin azalması, əvəzində ədəbiyyata, şerə, sənətə ancaq qarayaxan "nadan", "soyuq" üzdəniraq qələm sahiblərinin də gəlməsini özünə dərd eləyir:

Eyham qanan bir kimsə yox!
Şerin təşbeh siqlətinə,
Mübaligə sambalına,
Tab gətirən adam azdır.
Görürsən ki, ya oxumur,
Ya oxuyur, başa düşmür,
Çünki kökündən dayazdır.

("Şer oxumağa adam tapılmır").

F. Sadıq üçün şer, sənət əvəzsizdir. O, ilahinin yetirməsidir.

Sənətə, sənətkara düzgün qiymət verməyən, istedadlı, qüdrətli sənətkarı gözü götürməyənlərə Fikrət Sadıq ancaq şeri, kəsərli misraları ilə cavab verir.

Özündən əvvəlki sənətə, şerə, ədəbiyyata yuxarıdan aşağıya baxan bir-iki cızma-qaraçı müəlliflərə şair məsləhət verir ki:

Dönə-dönə danışdırsan sən ağacın
Ovum-ovum ovulacaq
yarpağından.

Heç olmasa bir kəlmə də
danışaydın
Gövdəsindən, budağından,
torpağından.

İndi ədəbiyyatımızın canına taxtabiti kimi daraşan qələmçilərin yaradıcılığını şair yarpağa bənzədir və onun kök üstündə bitmədiyindən "ovum-ovum" ovulacağına şübhəsi yoxdur. Nə qədər qaraya ağ, ağa qara deyilsə də, "yalanların üstü ilə yeriyr haqq", keçmişinə təpik atan, cübbəli libasını bəyən-məyənləri "sütül nəsil" adlandırır və onları əmin edir ki, ədəbiyyatımızın qocaman sərkərdələrini öz "südqarışlıq acı sözləri ilə nə qədər" gözdən salmağa çalışsalar da, onlar "öz yolundan döndərəmməz şerimizi".

Arif Əmrahoğlu haqlı olaraq göstərir ki, "Poeziya adlı dünyada o güzəştə getmir. Onun üçün bu dünya taledi, qismətdi, canının-qanının, istedadının hesabına saflığını qoruyub saxladığı müqəddəslikdi. Fikrət Sadıq çox güman ki, mifoloci xarakterli müqəddəs dünyada da qədərinə Zevslik yox, Siziflik düşdüyü üçün xoşbəxtti. Fikrət Sadığın şer dünyasında gerçək dünyada demək istəmədiyi "yox"u da deyir, sevgisini də, nifrətini də ifadə edir. Işıqlı dünyanın qəliblərindən, çirkinliklərindən içi xıltlı insanlarından bezəndə o, özünün şer dünyasının məsumluğuna pənah aparar, sığınar. Nə yaxşı ki, bu şer dünyasında da yeganə tək Fikrət

Sadığımız var və bizi özünün şer dünyasının işığına aparır. Bu işığın sehrinə düşüb gedirsən... Geriyə baxmasan da əminsən ki, Fikrət Sadıq dünyasının işığına doğru səndən başqa gələnlər də az deyil".

F. Sadıq həyata keçə bilməyən arzularının iztirabını çəkir. Qorki yazırdı ki, "Əzab, iztirab insanın arzularından doğur. İnsanın elə arzuları var ki, təqdirə, hörmətə layıqdır, elə arzuları da var ki, buna layiq deyildir. Siz insanın elə arzuların yerinə yetirməyə kömək edin ki, bunlar onun sağlam və güclü olması üçün zəruridir, onlar insana nəcabət və ülviyyət verir".

Bilik, dünyagörüş və özünü dərk etmək insana arzu və istəkləri seçməkdə kömək edirsə, insanın taleyi də xeyli dərəcədə onun arzu və istəklərini tənzimləyir. Arzu və istəkləri ilə mühit arasındakı konflikt onlara çatmaqda insana mane olur.

F. Sadıq zəngin mənəviyyətə malik sənətkardır."Zəngin şəxsiyyət dərin əqidəyə, inama, yüksək məqsədə və ideala malik olan şəxsiyyətdi. İnsan yüksək mütərəqqi ideallar uğrunda yaşayıb fəaliyyət göstərdikcə özü də yüksəlir, böyüyür, onun varlığı daha yüksək ictimai məna kəsb edir. Doğru deyilmişdir ki, qartala qanad, insana ideal eyni dərəcədə zəruridir. Böyük məqsəd, yüksək ideal şəxsiyyətin zənginliyinin ölçüsüdür. Əgər

şəxsiyyətin həyatında heç bir yüksək məqsədi, ideali olursa, o maddi cəhətdən nə qədər zəngin olursa olsun ən yoxsul həyat sürür. Ən misgin vəziyyətdə yaşayır. Çünki şəxsiyyəti həyatda ucaldan nə onun vəzifəsidir, nə də onun malik olduğu var-dövlətdir, onu yüksəldən yeganə bir şey varsa, o da ancaq böyük məqsəd və ideallar uğrunda fəal mübarizədir".

F. Sadıq da bu mübarizələrdən biridir. O qorxmadan, həqiqəti olduğu kimi yazır, günün aktual məsələlərinə toxunur, dövlətimizin, millətimizin dili saflığına xələl gətirə biləcək məsələləri açıqlayır, həyəcan təbili çalır.

Qabil böyük ürək açıqlığıyla Fikrət Sadıq dünyasını, gündəlik müşahidələrini, gördüyü əhvalatları əsərlərinin məzmununa çevirdiyini söyləyir: "Böyük şəhərin mərkəzindən uzaq məhəllələrindən birində yaşayan Fikrət Sadıq hər gün evdən işə, işdən evə avtobusla, trolleybusla gəlir, gedir. Və özü dediyi kimi -kimləri, nələri, nə cür hadisələri, əhvalatları görmür? Bu müşahidələr, bu şahidlik kövrək, yanıqlı, nifrət və qəzəb dolu, müasir vətəndaş poeziyamızın gözəl nümunələrinə çevrilir. Söz-sözə, fikir fikrə, təşbeh-təşbehə zərgər dəqiqliyi ilə calanır. Fikrətin nəinki dili, özü demişkən əlləri də danışırsən deyir":

Əlimi görürsən,
Əlim dərdədən danışır.

Dərddən danışan əllərin
Çəkdiyi zülmü görmürsən.

Qocalıq F. Sadıq qələmində lirik bir mövzudur. Özün qocalmasan qocalığın nə olduğunu duymazsan. Gənclik "gur ocaq", qocalıq onun "kül"üdür. Coşqun, şux gənclik üçün hər şeyin öz qüdrəti var, gülün-çiçəyin ətri ilə yaşayır gənclik, sevib-sevilmək, həyat eşqi ilə yaşayır gənclik, gənclik bahardır, qocalıq qış. Qocalıqdan əltutulur, ayaq yerimir, göz yumulur, dodaq əsir, qovu sovrulmuş çaxmağa bənzəyir qocalıq. "gün batan", "şər qarışan" ana bənzəyir qocalıq şairin nəzərində.

İnsan taleyinin ağrı-acısını çəkən insandır Fikrət Sadıq. "Ömrüm boyu hər arzuma, niyyətimə çəpər çəkildiyindən şəkil çəkə bilməyən şair ancaq çəpər şəkli çəkə bilir və ona görə də :

Əlimə qələm alanda
Özüm istəməsəm də
Çəpər çəkirəm mən.

-deyir. Bu misralarda kövrək bir qəlbın keçdiyi, yaşadığı çəkdiyi ağırlı-acılı, əyri-üyrü, hamar olmayan həyatı göz önündə canlanır. Uşaqlılığında ata həsrətini yaşayıb. Millətini xoşbəxt, bəxtəvər görmək istəyib, görməyəndə dərдинin üstünə dərd gəlib. Təbriz dərдинə, Qarabağ həsrətinə qarışib həsrəti, qüssəsi. Azərbaycanının bütöv görmək istəyib, parça-

parça dođrandıđını görüb iində yanıb ksv olub. Xalqının naz-nemət ierisində mr srmsini istəyib, taleyin burulđanında abaladıđını görüb, saçlarını gəncliyində dən düşüb, kasıbılıqla sınađa ekilmkdn qorxub, qorxduđu gzn p düşüb, millətinin kasıbçılıq ierisində yaşıadıđını görüb z dərdini unudub, elə yaylıq tutub. Həm řexsi, həm milli, həm dünyəvi drd-sr, insan qayđısı, arzusuna, istəyinə, ümidlərinə çəpər ekiln bu dünyada qələm aldıđı olub.

F. Sadıq řerlrində dünyanın ən qayđıkeş insanlarındandır. Elə onun bütün yaradıcılıđı qayđıdan yođrulub. Xalqının güzəranından, dərdindən, torpađın, millətin qaçqınlıq taleyindən, pis sənətkar melindən dođan qayđılarla doludur Fikrət Sadıđın řerlri.

Həyatının mənası olan övladlarının, evinin, ailəsinin qayđısı da onun iyinlrindedir. Hər gün övladlarının qayđısıyla yaşıamaqla yanaşı, dünyanın da dərdini çəkir. Zamanın n qaynar nöqtələrindən

"Vyetnamdan n xəbər var,
görəsən",

"Kennedinin qatilini tapdıları mı?"

v neçə-neçə belə qayđılar da řairin yaşıantisındadır. Çoxdan grşmdiyi bir dostuyla qarşılaşma, avtobusda adamların oxluđundan yaranan narahatçılıq, konduktorun

acıdilliyi, maaşın gecikdirilməsi və digər yüzlərlə qayğılarla yaşayan şairi həyata bağlayan da bu qayğılardır.

Oyanmaq ümidilə
yatıram hər gecə.
Oyanmamaq da olar
elə-beləcə.

Amma oyanıram, əhdim var,
Oyadır hər səhər.

Şair bütün bu qayğılarda adilik görür. İnsan qayğı dolu adi bir həyatını yaşayırsa, evin, qohum-əqrəbanın, dünyanın qayğısını çəkirsə, deməli, əsl insan odur.

37-ci ilin repressiyasında Azərbaycan xalqının ən istedadlı, qabiliyyətli ziyalıları, böyük söz ustaları ilə yanaşı o zaman partiyada məsul vəzifələrdə işləyən şəxsləri də məruz qalmışdır. Bu represiya ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin inkişafına da ağır zərbələr vurub, onun ən qüdrətli sənətkarlarını əlindən alıb. Bu şəxsiyyətlərin ailələrinin çəkdiyi əzab və əziyyətləri, məşəqqətləri ölçə biləcək meyar yoxdur. Təqib, qorxu, həyəcan, müdhiş gecələrin dəhşətli qapı döyümləri, aparılmalar, gedib-qayıtmamazlıq, ölüm, fəlakət demək idi repressiya. Əqidə sahibləri, haqq-ədalət sevənlər yalançı ifşalara məruz qalmış, sürgünə göndərilmiş, Nargin adalarında güllələnmiş, məhv edilmiş, sağ qalanlar ölüm qorxusu altında

Uzaq Sibirin, Qazağıstanın, Türkmənistanın, Özbəkistanın qumlu səhralarında ölümə sinə gərərək işləmiş, ən ağır əmək işləri görmüş, xəstəlik, səfalət içərisində çoxu məhv olmuş, qayıda bilənlərin taleyinə isə dərd içində yaşama düşündürür. Atasız, anasız qalmış repressiya qurbanlarının övladlarının başına gətirilən müsibətlər, onların doğmalarından ayrı salınması, yetimxanalarda böyüməsi, dostların, qohumların qorxudan onlara yaxın durmaması, qohumlar, ailələr arasında tellərin qırılması, kimsəsiz qalan, "xalq düşməni" nin övladları kimi tanınmanın xalqımızın böyüməkdə olduğu nəslin taleyinə, qismətinə yazılmış faciələr idi. Belə bəxti gətirməyən övladlardan biri idi Fikrət Sadıq.

F. Sadıqı yaşadan ümidlər, "pıçıltıyla da olsa" atasının "yaxşı" adam olduğu haqqında eşitdiyi sözlər idi. O zaman xalq düşmənlərinin adının belə çəkilməsi "yasaq" olduğu bir zamanlar Şamaxıda, Yevlaxda icrakom işləmiş atası haqqında deyilən həqiqətlər haqqın-ədələtin tamamilə məhv olmadığından xəbər verirdi və Fikrət Sadıq da ürəyində bir könül rahatlığı tapırdı ki, onun atası yaxşı insan olub. O "yaxşı insan"ın oğlu kimi deyil, "düşmən oğlusu" deyilib təhqir olunanda, aclıq dövründə bir tikə çörəyə möhtac qalanda, "düşmən oğlusu"-deyib ona çörək verilməyəndə "aclığa" da, "acığa" da dözüb, lakin "tənələre dözməyib, içində qırılıb,

sümükləri "ağır -ağır dirəkləri daşdıqca bərkiyib" on üç yaşından məftil çəkməkdən əlləri qabar-qabar olsa da, işıq çəkib ellərə. Özünün dediyi kimi atası tutulub getsə də atasız evləri çıraqsız qalsa da, o özgə evləri işıqlandırdıqca "İşıqçı əmi" sözünün işığında təsəlli tapmaqla gəncliyini qoruyur, saxlayır və sanki şair kədərini, aldığı mənəvi zərbələri, bütün dərini, ağırlı-acılı iyirmi illik göynətilərini, təhqirləri, tənələri "çilik-çilik" edir, təmiz adının qayıtmasıyla, atasının qayıtmasıyla:

Atam qayıtdı...Yenə
Təmiz adım qayıtdı.
Keçmişim qayıtdı.
Gələcəyim qayıtdı,
Həbs edilmiş səadətim,
Açılmamış məhəbbətim,
Dodağımdan qoparılmış,
Şaqlara uşaq gülüşlərim,
Uzaqlara aparılmış,
Arzum, muradım qayıtdı.-deyir.

O təmiz ad-geri qaytarılmış saf ad onun kədərini, dərini, əzablarını, "güclü yaz seli kimi" gəlib yudu, apardı. Fərəh "köz-köz" olmuş könlünün yaralı yerlərinə "məlhəm oldu", ata gedəndən işığını, istisini duymadığı Günəş qəlbinin ən qaranlıq guşələrinə də "düşdü". Fikrət Sadıq bu Günəşin işığını, istisini duyanda ömrünün ən coşqun, qaynar gənclik illərinə

qədəm qoymuşdu. Yaşlıları, dostları, tanışları qarşısında artıq tənəli baxışlarla qarşılanmayacaq, şərəfli adının geri qayıtdığına sevinməklə yanaşı, ömründən gedən iyirmi ildə və ondan bir qədər əvvəldən başlanmış bu dəhşətli repressiyaların "qapı-qapı gəzdiyi" günləri, çoxlarına göz yaşı, acı daddırdığı əzabı, əyilməz, igid oğulları necə diz çökdürdüyünü ürək ağrısıyla xatırlayır və ona görə Sibirin, Uzaq Şərqi qarlı-çovğunlu çöllərində mədənlərdə işləyən həmvətənlərini həm cismən, həm də mənən çəkdiyi əzabları göz önünə gətirir. "Atam qayıtdı, təmiz adım qayıtdı" bir insan taleyinin, xoşbəxtliyinin ən yüksək zirvəsi olan o saflıq, təmizlik, hallıq heç bir meyarla ölçülə bilməz. Onu yalnız Nəsimi kimi bir cahana sığmayan, lakin cahanı özünə sığışdırma bilən ürək ölçə bilər. Və o ürək şair üreyidir ki fərəh dolu, sevinc dolu misralarda bunu vəsf edə bilər.

F. Sadıq iyirmi ilik gənclik, uşaqlıq dövründə çəkdiyi əzab-əziyyətləri, məşəqqətləri qalın-qalın, cild-cild kitablara yazma bilirdi. Lakin öz şəxsi kədərini, qüssəsini, ağrı-acısını qismətinə yazılan "taleyin acığına" sinəsində saxladı və bir misrayla bu qüssəni, həsrəti elə vurğuladı ki, epopeyalara bərabər oldu. "Atam qayıtdı, təmiz adım qayıtdı".

F. Sadıq dərdlərinə, sərlərinə "yas" quran sənətkarlardan deyil. Onun hər dəfə şerlində vurduğu "güllər" bəs edir ki, bir insan kimi

çəkdiqlərini izhar eyləsin. Eyni zamanda öz qüssəsini, ahları şerləri üçün mövzu seçməyən insandır. O dərdə-kədəre "kişi ürəyi ilə dözməyi" bacarandır:

Ağlama, sısqama, bəbə deyilsən.

Kişi köksündəsən, kişi ol Ürək

-deyən Fikrət Sadıq iyirmi ildə də ürəyini dözümlü, tərərli olmağa çağırır. "cinqirini çıxarma, gülərlər sənə" deyib. Onu qınaqlardan da çəkindirib. Bir təmiz adın qayıtması insan üçün böyük bir səadət idi. Elə bir səadət ki, o təmiz, saf adın işığında övladlarını böyütdü, tərbiyə etdi. Cəmiyyət üçün, xalq üçün, millət üçün qələmini süngüyə çevirdi. Orxonlar yetişdirdi, hansı ki, bu gün cəmiyyətdə gedən proseslərə qarşı öz aydın, işıqlı, cəsərtli tərəkürü ilə qorxmadan üsyana çıxır. Xalq, millət mənafeyi naminə dədəsinə belə güzəştə getməyən Orxan Fikrət oğlunu yetişdirib, Orxan Millətoğlu. Azərbaycanın işıqlı, sözdə deyil, işdə əsl demokratik, azad, varlı, firavan, suveren olduğunu gözləri ilə görmək istəyən və qorxmadan buna əngəl tərdenləri ifşa edən Orxan Millətoğlu. XX əsrin birinci dövrünün Mizə Cəlilləri, Sabirləri kimi ölümdən qorxmadan, həqiqəti üzə deyir, düz deyir, düz sözün içində millətin xoşbəxt, işıqlı gələcəyi naminə sözünü qılınca çevirib, kəsir, doğrayır....

F. Sadıq elə bir şəxsiyyətdir, o mərdi namərddən, düzü əyridən seçmək üçün ürəyindən, gözündən də məsuliyyət tələb edir.

Dost həyatın sınaqlarından çıxmaqda sənə kömək edirsə, onda əsl dostdur. O, dostu, düşməni seçməkdə sərrafdır:

Dar günümdə ələyirəm,
Dostu dostdan, yadı yaddan.
Dost var yaman gözə girir,
Dost var tamam çıxıb yaddan.

Dar günündə dostu dostdan, yadı yaddan seçməyi bacaran şair qəvvas gözüylə onları birbirindən ayırır. Dostların hamısı şairin nəzərində eyni deyil. Dost var çətin anda dostuna gerek olur, ona əl tutur, həyatın enişli-yoxuşlu yollarında dost gərəkliyindən imtina etmir. Belə yaxşı ürək dostlarının varlığından narahatdır. Ona görə də yaxşısını sınadığı, yamanını "qınadı"ğı dostlarla bağlı yazdığı şerlər öz ideya və məzmununa görə bəşəridir. Fikrət Salıq üçün dost nədir, dostluq nədir, yaşının bu müdrik çağına qədər gördüyü, tanıdığı, seçdiyi dostlara hər kəsə öz xislətinə uyğun qiymətini verib:

Tost vardı,
Dost vardı.
Tost qurtardı
Dost qurtardı.

Malının, cibinin dostları şairin bu misralarında öz qiymətini alır.

Şair düzlüyün, saflığın, haqqın-ədalətin tərənnümçüsüdür. Onun poetikasında hər şey Sabiranədir. Düzü düz, əyrini əyri-necə görübsə elə yazır. Ona görə də keçid dövrü adlandırılan, xaosa çevrilən ömrümüzün bir çox illərinə nəzər salır, saf çürük edir və belə qənaətə gəlir ki, bu "keçid deyil addamacdır, addamac".

Bu keçid dövrü qıl körpüsü tirdən olandır. Bu "keçid" dövründə hərə öz bacardığı kimi özünə çəkir. Əlinə fürsət düşən qarışqa kimi yuvasına daşır. Bu addamacdan ancaq millət yarımır, xalq yoxsullaşır, yoxsulluq ordusu yaranır, bu da ki, faciədir:

Qalıb millət bu keçiddə nələc.
Başdan-başa fəlakətdi addamac.
Addamacda neçə-neçə adam ac.
Neçəsinə taxtı-tacdı addamac.

Son illərdə bəlkə də keçid dövrünün eybəcərliklərini bu dərəcədə açıq, cəsarətlə ifşa edən ikinci bir şair az tapılar. Keçid dövrünün çətinlikləri Fikrət Sadıq yaradıcılığna nigarançılıq, təlaş gətirib. Vaqif Yusifli onun "bu təlaş və nigarançılığı yalnız bir fərdin daxili narahatlığını ifadə etmir, ümumən dövrün, konkret desək, bu günün (bu keçid dövrü nə qədər davam edəcək, Allah bilir) sözündən doğur"-deyir. Vaqif Yusifli Fikrət Sadıq şerlərindən nümunə kimi:

Çöreklə sınağa çəkiblər xalqı,
Qarışıq salıblar haqla-nahaqqı.

Bu yazıq camaat neyləsin axı,
Vətən satılanda-kitab satılmaz

-misralarını "dövrün, zamanın üzünə çırpılan şillədir bu" deyir və bildirir ki, " bu şillənin səsinə Fikrət Sadıqın başqa şeirlərində də eşidirik".

Bu misralar insan saflığının, xalqa yanımılığın nətiçəsidir. Ömrünün müdrik çağı bu keçid dövrünə düşən Fikrət Sadıq XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai vəziyyətinin kəskinliyini öz satiralarında Sabir necə ifşa edirdisə, Fikrət Sadıq ona oxşar şəkildə, ancaq Fikrət Sadıq üslubunda bu dövrün eybəcərliklərini açıb tökür. Dediklərindəki həqiqət oxucu kütləsinin ürəyindən xəbər verir. Bu "keçid"də yetimə, yesirə, kasıba rəhm yoxdur. Gözdən pərdə asanların əməllərində də bir özünəçəklik hökm sürür. Yetim-yesirin, qaçqının, didərginin malı yeyilir. Günahsız döyülür. Söyülür, onu qorğa kimi qovurur addamac. Addamacı qıpqırmızı qızmar "sac"a, günahsız isə qovrulmuş "qorğa"ya bənzətməklə şair keçid dövrünün bütün eybəcərliklərini açıb tökür. Bu keçid dövrünün eybəcərlikləri, xalqa zidd əməlləri "bazar" daha çılpıqlığıyla üzə çıxır. Bazar "gözbağlıca meydanıdır". Onun təməli şeirlə qoyulub, işi hiylədi və bazara bu qədər irad tutması təbiidir:

Tüstü içindədi başı.
Ovulmuş tərəzi daşı.

Yalan, fırlıdaq, göz yaşı,
Qarğış, ahu-zardı bazar.

Dadlı xörək, ləzzətli keyf,
Dünyanı yeyəcək bu dev.
Birinə üçmörtəbəli ev,
Birinə məzardı bazar.

Günü gündən ölkəni başına götürən bahalıq,
qıtlıqğın əzabını xalq, millət çəkən kimi şair özü
də çəkir. Kasıbı dost-tanış məclislərinə dəvət
etmir, kasıb qonşunu, qohumu saymırlar,
doğmalardan da, ata-anadan da şirin olan pulun
insanı bu kökə salması şairi sıxır, kasıbın
ölüsünə də oxunan Yasini molla yarımçıq kəsir
və güzəranın belə ağır vaxtında ölünün özünün
də kasıba yük olması göynədir:

Oğul-uşaqlara dərd
verməməkçin,
Lap ölə-ölə də yaşamalısan.

Şair dünyadan o qədər küsüb ki, kimsəni
xərcə salmamaq üçün, kimisə narahat etməmək
üçün son nəfəsində özü öz qəbrini qazmağa
razıdır. Bir zamanlar öz evinin işığını yandıra
bilməsə də, qeyrisinin evinə işıq çəkəndə necə
sevinirdisə şair, bu gün də mənəvi işıqdan
məhrum olan ürəklərə işıq çəkmək, məlhəm
olmaq eşqilə yazır, yaradır:

Günü-gündən bahalaşır,
Çörək, dərman, nəqliyyat.

Cənnətdə yaşasam da,
Cəhənnəm olub həyat.
Dördnala çapır atını
Üstümüzə bahalıq.
Hara çatır, qiymət artır,
"Qaç, at basdı, millət"
vallah
çaş-başdı millət.

Şair gördüklərini, ürəyini ağrıtdıqlarını yazır. Hərə öz hayındadır; kimi deputatlıq uğrunda mübarizə aparır, kimi öz gün-güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün min bir hiylə qurur. Kimi aşkarlıq pərdəsi altında altdan-altdan özünə iş yeri, vəzifə tapır, ad alır, kiminin də dünyanın bu gedişatına baxanda həyat gözündən düşür:

Duz səpmə gəl ağzı açığ
yarama.

Əsir olub indi halal harama.
Dünya nədir? Ağzı bağlı barama.
Vallah dəyməz bir kəpənək

ömrünə.

F. Sadığın xalqına, vətəninə, olan məhəbbətinin, onun qayğılarına öz şəxsi qayğıları kimi yanaşmasının nəticəsidir ki, öz kökünə, xalqının qurduğu nağıllara qayıdır; o "dəsti-xətlə" sözünü deyir, cəmiyyətdə gördüyü və dözmədiyi halları pisləyir. Böyük rus dramaturqu A.N. Ostrovski yazırdı ki" " xalq yazıçısı olmaq üçün vətənə məhəbbət bəsləmək

azdır. Çünki bu məhəbbət yazıçıya enerji, hiss verir, məzmun vermir; odur ki, vətəni sevməklə bərabər xalqı yaxşı bilmək, onunla yaxınlaşmaq, ona dərindən bələd olmaq lazımdır. Bədii istedad üçün ən gözəl məktəb öz xalqının həyatını öyrənməkdir. Xalqın həyatını bədii şəkildə əks etdirmək isə yaradıcılıq fəaliyyəti üçün ən gözəl sahədir".

F. Sadıq 60-cı illərdə ədəbiyyata gəlmiş sənət adamları içərisində layiqli yer tutmuş şəxsiyyətdir. Hələ 60-70-ci illərdə o, Azərbaycan poeziyasında öz dəsti-xəti ilə tanımaqda idi. Rəsul Rza yazırdı ki, " 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasına gənc istedadlı şairlər gəldi. Yeni forma axtarırları, mövzu diapazonunun genişliyi trafaret obraz, qafiyə və metaforaların inkarı - çox şey onları birləşdirdi. Yeni, məhz bu illərdə formalaşmış nəslin tarixi təcrübəsi də onları birləşdirən amillərdən oldu. "Bu şairlər içərisində həm yaşına, həm də istedadına görə ön sırada gedənlərdən biri Fikrət Sadıq idi".

F. Sadıq yaradıcılığını izləyən, onun sənət aləmində əldə etdiyi uğurları görənlər görkəmli qələm ustaları öz sözünü demiş, onun müvəffəqiyyətlərini görmüş, yaradıcılığa gətirdiyi mövzuların zənginliyini, məzmun dolğunluğunu, Fikrət Sadıq fərdiliyini onun zəngin yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olduğu haqqında yazılan

məqalələrdə böyük səmimiyyətlə etiraf etmişlər. Bu cəhətdən Rəsul Rzanın Fikrət Sadıq yaradıcılığı haqqında dedikləri sanki onun əsərlərinin, şəxsiyyətinin canlı güzgüsüdür. Bu güzgüdə Rəsul Rza onun yaradıcılıq imkanlarını, bir vətəndaş, hümanist insan kimi keçirdiyi hissləri, təmiz duyğuları, dünya haqqında təzadlı fikirlərini əks etdirir. Onun insan-kainat-dünya-onun problemlərini duyma, onu yaradıcılığında əks etdirmə, insan övladının irqindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq ona əziz olması, insan xoşbəxtliyinə can atma, dünyanı, insanları xoşbəxt görmək istəyi-bir sözlə F.Sadıq qəlbindən keçən bütün fikirlər var. O, bir ürəyində ümman yaşadır. O, ümmanın sevincinə, xoşbəxtliyinə mane olanları, ondan əzab çəkənləri dərini tək ürəyində, köksündə çəkir. Çəkdiklərini şe'rə çevirir: "Gənc, çox istedadlı şairimizi Əli Kərimin vaxtsız ölümündən doğan kədər də Lermontov və Orxan Vəlinin vaxtsız ölümündən doğan kədər kimi ürəyini yaxır. Azərbaycan xalq dastanı qəhrəmanlarını, əfsanəyə görə öz məhəbbətinin odunda yanmış Kərəmin faciəli taleyi, Xirosima və Osvensin külünün döyündüyü bir ürəkdə yaşayır. Şair ürəyi müxtəlif zamanların və müxtəlif xalqların sevinc və kədərinin qovuşduğu titrəmə mərkəzidir. Sabirin məzarı və faşistlərin yandırdığı Litva

kəndi Pirçüpisin sakinlərinə qoyulan abidə də bir ürəkdədir".

Ona görə də millətinin dərini şəxsi dərini kimi qarşılayır, "mənim dərini" - deyir. Qaçqını da, köçkünün də yazısı kağızlar üstündə qalıb. Maddi imkansızlıq ucbatından əsərləri işıq üzü görməyən istedadlı sənətkarların çəkdiyi mənəvi sarsıntıların doğurduğu dərini də, mənasız qalaq-qalaq cızma-qaralarını gah efirə çıxaran, gah nəşr etdirən, özündən başqa özgəni bəyənməyən dahilik iddiasına düşənlərin, Avropa xəstəliyi gəzdirənlərin, Füzuliyə "şıllaq" atanların, Mirzə Cəlili duymayıb nankorcasına ona tüpürənlərin, Haqverdiyevə daş atanların, 60-cılara göz süzdürənlərin, 80-cilərin varlığı gözlərinə tir kimi girənlərin, vəzifə, kürsü naminə əldən-ayaqdan gedənlərin, dədəsinə belə utanmadan güllə atanların Azərbaycan ədəbiyyatı, sənətkarları hansı ki, dünya mədəniyyətinə, ədəbiyyatına dahilər bəxş etmiş Azərbaycanın dahi sənətkarlarını bəyənməyib, Avropa ədəbiyyatına cumub yaxşını-pisi seçə bilmək qabiliyyəti belə olmadan onu dalına palan kimi götürüb ədəbiyyatımıza gətirənlərin, qarşısı kəsiləndə topsuz-tüfəngsiz yalan-böhtan dolu yazılarla, çıxışlarla vətən, xalq sevən, onların keçmişinə qayğı, bu günə səbirlə yanaşanlara qarşı qalxıb "inqilab" etməyə hazır olan nadan, cahillərin əlindəki qələmlərin müqəddəsliyini,

məsuliyyətini duymayanların, vəzifə başında oturanlara "ithaf" yazmaqdan "şil-küt" olanların, bu milləti birliyə deyil, bölünməyə aparanların törətdikləri faciəni, dərdi öz dərdi bilir. Hər gün qapısını döyüb birliyə üzv olmaq eşqilə yaşayanların, əli, cibi pulluların gündə bir mənasız, sönük kitablarına keçirdiyi təqdimatlar, pul verib özünə elmi iş yazdıranlar, amandı məni şair olmağa qoymayın deyib məclislərdə səsinin gur yerinə salıb bir-iki misrasını on məclisdə oxuyanlar, abırını-həyasını töküb özünü əsil sənətkar, şair kimi mərtəbəyə qaldırmaq istəyənlər, cibini güdənlər efirləri şit, bayağı musiqiləri (əgər musiqi demək olarsa) ilə, çığırbağırı ilə Azərbaycanın nəfis musiqisini kökündən baltalayanlar, küçələri orfoepik cəhətdən səhv, biabırçı şüarlarla dolduranlar, Azərbaycan dilinin qramatikasından xəbəri olmayanların yazdıqları reklamlar, sürətlə sözünü "sürətlə" sözündən ayıra bilməyənlərin kasıb mənəviyyəti, şəhərimizə, mədəniyyətimizə qarışqa kimi daraşan əcnəbi dilli reklamlar, afişalar, şəhərimizin milliliyini pozan, dilinə, mədəniyyətinə yad, yabançı olan sözlərlə, üstündən də rəngbərəng işıqlar asmaqla öz səhvlərini, eyiblərini örtbasdır etmək istəyənlərin çirkin, həyasız əməlləri də şair üçün dərddir. Bomboz çöllərdə qəbiristanlıqları salınan, torpağa amanat qoyulan yurdsuzların qəlbindəki Vətən,

yurd həsrətləri, göynətiləri dərddir şairə. Şair dərdləri ərşə qalxanda əl açıb göylərə yalvarmaqdan başqa əlacı qalmır. O yalvarışlarda da millət dərdi var.

O yerdəkilər kimdir? Şairin "Yaddaşın qayıtması" şerində (Sabirin dediyini yadına salıb bu gün də öz cəmiyyətində gördüyü) daşqəlblı, qohum, yad, Allah, din, iman tanımayan, xalqı aldadıb pul yığan, özü xımır-xımır yeyən, üstündən su içən, yetimə əl tutmayan varlığın ədası, yoxsulun xəcaləti dərddir. Ölüsünü basdıra bilməyən, sələmin altında əzilən, ehtiyacın içində ölənin dərdir bu dər ki, Fikrət Sadıq onları yaşayır, ağrısını çəkir.

Nizami Şəmsizadə "Şer göydən enəndə" məqaləsində yazır:"Fikrət Sadıq, sənın şerlərin narahat ruhun pıçılıtlı fəryadlarıdır. Mən bu şerlərdə Azərbaycan xalqının üzüntülü simasını gördüm. Sənın tənhalıq və imkansızlıq arasındakı fəzada aramsız çırpınan lirik mənın arı çiçəkdən bal çəkən kimi insanların üzündən Hüzn yığır və onu ilham gülüstanında məhəbbətlə çiçəkləndirir. Bu sarı Hüzn çiçəkləri bizə daha doğmadır, çünki onlar tənha xalqın kədərli təbəssümünün poetik ifadəsidir. Daş-kəsəkdə çiçək bitirmək hər bağbanın işi deyil, sənın füsunkar poeziyan "heç nə" adlandırdığın daş-kəsəkdən yaranıb. Sən bu daş-kəsəyə birdən-birə elə məhəbbətlə baxmısan ki,

heyrətdən böyüyən gözlərin kədər bulağı- göz yaşı çağlayıb, onlara yazığın gəlib. Yazığın yazığa acıması ən böyük hümanizmdi; sən onun müəllifisən. Yazıq cəmiyyətin qərib şairi- sən oxucun da elə bizik- kövrək qəlbin göz yaşı adlanan insanın saflığını baxışlarına yığan, yaddaşına hopduran, kədərinə səxavətlə boy verən ziyalı dostların."

F. Sadıq Azərbaycan dilinin qrammatikasında dilimizin, nitqimizin inkişafında rol oynayan cümlələr, insanlar arasında nitqdə ən çox işlənən şəxs əvəzlilərindən öz fikirlərini ifadə etmək üçün sənətkarcasına yararlanır. Şairin fikrincə, mən, sən, o-üç şəxsi birləşdirir və onlar "bir-birilə zəncirlə bağlıdır". Lakin bu mən, sən, o bir-birini düşünmür:

Mən nə tapsa
Özü yeyir
xıdır-xıdır,
xırda-xırda.
Səni neyləyir,
Onu neyləyir.

Birlikdən kənar qalan bu mən, sən, o -ların birliyi nə deməkdir bir xalq üçün, millət üçün, onun işıqlı gələcəyi, təhlükəsizliyi üçün. Bu mən, sən, o lar niyə bu qədər cismən, mənən bir-birinə hər bir sahədə bağlanmır, ki, insan övladı bundan əziyyət çəkir. Müharibələrin, dəhşətli terrorların, şəxsi intiriqaların qurbanı olur. Niyə

bu mən, sən o -lar birləşmir ki, insan deyilən bir varlıq bu dünyada ancaq xoşbəxt yaşamaq naminə düşünsün, yaratsın, qursun. Niyə? Niyə? Bu mən, sən, o -lar bir millət kimi, bir ailə kimi, bir dövlət kimi lazımdır ki, birləşsin. Onsuz da bu insan övladı bir-birinə zəncirlə bağlıdı; həm insanlıq nöqteyi-nəzərindən, həm şüur, həm həyat naminə. Elə isə tək insan heç bir şeyə qadir deyilsə, niyə o biriləri ilə birlik naminə düşünmür?

Axı onun ayrılığı, bir-birindən uzaqlığı bəşər üçün müsibətdir, fəlakətdir. Şair bu tək-tüklərin biriliyini istəyir, bu birlik olsa, xoşbəxt ailə, xoşbəxt millət, xoşbəxt dövlət və nəhayət, dünya xoşbəxt olar. Niyə bunu istəmirik sən, mən, o?

Şair qəm çəkir ki, "Mən"dən mənəmlik, mənimsəmək yaranıb. "Sən"dən yetim qohum nağılı qalıb. O da yenə məchul, naməlum". Şair onun da avara, sərgardan qaldığından narahatdır. Bu mən-lər, sən-lər, o-lar milləti bölüb, ayırır:

Biz ola bilmirik hələ.
Bunun da bir illəti var.
Çünki can yandırmır Siz-lər
Baş götürüb qaçır Onlar.

Başdan-başa birlik, bütövlük ideyası ilə zəngin bu misralarla şair istəyir ki, onun kimi düşünənlər çox olsun. Çoxluq, ideyalardakı birlik şairin arzularına çəkilən hasarları, sədləri vurub

yıxar. Çünki bu birlikdəki, çoxluqdakı qüvvəti bir dəfə görmüşük və bu bir dəfədə biz 200 illik bir istismar zəncirini qırıb atmışıq, dünyaya görünməmiş bir mübarizə alovu ilə gəlmişik və bu alovun istisində çoxları isindi, açıldı, şaxtasını, buzunu qırdı və XX əsrin sonlarını elə bir mübarizə alovuna cəlb etdi ki, bir-birinin ardınca ən kiçik xalqlar da bu müstəqilliyin şirinliyini dadıb mübarizəyə qalxdı. Və nələrdə edildisə XX1 Əsrin birinci onilliyi indi onun nəticəsini yaşayır. Azərbaycan öz taleyini, sərhədlərini möhkəmlətmək, ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün indi o birliyi əlində çırağ tutub.. O çırağı yandıranlardandır Fikrət Sadıq həmin o çırağın işığına çağırır hamımızı. Zamanın, dövrün belə çətinlikləri içərisində yaşadığımız bir vaxtda xalq, dövlət qayğısı çəkən, Dədə Qorqud babalarımızın qoyduğu bu yolla addımlayan Fikrət Sadıqlara ehtiyacımız var bir millət kimi, onları Tanrı bizə çox görməsin

F. Sadıq Vətəni sevən, onun qayğılarını yaşayan, ehtiyaclarına bələd olan şairdir, ruhən xalqına bağlıdır, onun ədəbiyyatını, həyatını, güzəranın yaxşı bilir. Onun şifahi xalq ədəbiyyatından geniş istifadə etməsinin bir cəhətidir ki, yaşadığı dövrün tələb və ehtiyaclarını görür. Fikrət Sadıq sələflərinin yolu ilə gedir. Vətən, millət, xalq mənafeyi naminə düşündüyündən klassikləri kimi onu folklordan

götürdüyü çalarlarla zəngilləşdirir və istədiyi gözəl sənət əsərini yaradır.

Şair hər şeydən narahatdır. Güzəranı çətin xalqından tutmuş təhlükə ocağına çevrilmiş dünyasının taleyinədək- hər şeydən narahatdır. O nə istəyir onu şerinin mövzusunda çevirir. Təhsin Mütəllibov yazır: "Şair böyük vurğunluqla, əzmlə qurub-yaradan insanın qəhrəmanlığından, yaratmaq eşqindən danışır ("Metro fəhləsi"), xalqımızın tarixi abidələrini vəsf edir ("Qız qalası"), ana torpağın halal çörəyinin müqəddəsliyindən söhbət açır ("Şirvan", "Çörək"), azad, məsud yaşamağın nə böyük səadət olduğunu bir daha xatırlayır və xatırladır".

Fikrət Sadıq şerlərində qaçqınlıq ömrünü yaşayan insanların taleyini yaşayır. Didərginlik damğası, yurd həsrəti onu hər şeyini itirmiş insana döndərir, onları özü kimi duya bilir: səbir kasası daşmış, qocalıb əldən düşmüş insan qəlbi nisgilli ölmək istəmir. Onda "yanar torpağım, daşım"-deyir. Çadıra mıx çalıb asdığı şəklin arxasına vəsiyyətini yazıb. O, özünü arxalı köpəklərin basdığı qurda bənzədir, "namərd təpikləriylə tapdalanan" yurdam deyir. Bu qış da burda qalsa, qarda, çovğunda, yağışda ağılı itirməkdən, qəzəbinin selə dönəcəyindən, kininin-küdurətinin coşub daşacağından qorxur. Ona görə o qoca qaçqın bu ağır gündən qurtuluşu özümüzün gücündə axtarır."Dəyənək

götürməsek donuz darıdan çıxmaz"- deyir. Üzünü xalqına, millətine tutub məsləhətini verən o qoca qaçqın vətəndaş millətini, xalqını, torpağını sevən, torpağı əlindən gedəndən əzizlərinin dərini-sərini duyan ürək sərrafı, qəlb sirdaşı, içində Təbriz, Qarabağ, Göyçə dərdi gəzdirən, yaraları o qaçqın, didərgin insanları görüncə qövr eyləyən xalqın sözünü deyən, könlündən keçəni yazan şairin özüdür. Bu təkçə çadırdakıların dərdi deyil, ümumxalq dərdir. O dərdi el yığılıb yüngülləşdirməlidir, onun yeganə bir çarəsi var, o da qaçqın babanın dediklərindəki həqiqətdir və onu anlamalıyıq, papağımızı qabağımıza qoyub fikirləşməli, bir iş görməliyik:

A mənim çadırdam!

A əzizim, qardaşım.

Adi söz, xoş qılıqla

Torpaq qayıdır məgər?

İş belə getsə əgər,

Yenə bəlalar çəkər,

Bəlalar çəkən başım!

Qələbənin bir yolu var; ayağa qalxıb, silah götürüb, düşmən üzərinə getmək, torpağı yağmalayan düşməne müharibə elan etmək, döyüşə girib qanımız-canımız bahasına da olsa belə Qarabağ dərdinə əlac qılmalı, yurdsuzları öz yurdlarına qaytarmalı, nəm, soyuq çadırlarda çürüyən millətin həsrət yükünü çiyindən aşırıb, sevinc nəsib etmək, qol gücünə, zor gücünə

düşmən üzərində qələbə çalmaq, onların burnunu ovub, bir dəfəlik ona kim olduğunu göstərməliyik. Fikrət Sadıq bunu deyir; gah qəzəblə, gah yalvarışla, gah öyüdlə-nəsihətlə, gah qınaq içərisində deyir.

O bu sözləri deməyə bilmir, dərdi yazmaya bilmir. O, yazılanları görür, o yalan təriflərə dözmür, millətin naləsini unudanları, mənasız şeylər yazanları, xalqın başını qarışdıranları görüb, onları bağışlaya bilmir, ona görə də həqiqəti, doğrunu yazır. Acı da olsa o həqiqəti istəyir qoy hamı bilsin, bir çıxış yolu axtaranlardan olsun. Düzün ortasında gördüyü çadır, o çadırdakı insanların gözlərindəki kədər, üst-başı şairin qələminə qüvvət verir. Dünyanın dərdi, qayğısı, millətin keçirdiyi hisslər, gün-güzəran, ömrün əzabı, varlı-yoxsul təbəqəsinə bölünən dünya-İnsanın insana qənim kəsildiyi dünya onu yazmağa vadar edir. Bu şöhrətli-şanlı Vətənin "bilməmişik qədrini" deyir şair:

Dərd ərşə bülənd olub.

Zaman-zaman, dəfə-dəfə.

Para-para olduq, yetər.

Biz para-para olduqca,

Parça-parça oldu vətən!

Zəmanə şairin nəzərində hər şeyə əl atıb; ölçüləri də dəyişib zəmanə, bazarı "gözbağlıca" meydanına çevirib, bazar-alver məfhumları artıq

özünü dəyişib. Alver al -sat olub. "Ucuz alıb,
baha satmaq" bizi hara aparıb çıxaracaq:

İnsaf itdi, mürvət batdı,

Al-sat bizi aldı satdı.

Varlıların varı artdı.

Yoxsulları sızlatdı bu.

Necə ki, "Dərman" şe'rində şair gördüklərini
qələmə alıb, dərmana su qatana, damcısından
oğurlayana Allahını unutmamağı məsləhət görür:

Yuxudan durub hər sabah,

Başını qaldır göyə bax.

Bəlkə də yada düşə Allah,

Şeytanı dost tutma bala!

Şairi dərde salan milləti aldadan bu
nadanların əməlidir, özü də çirkin əməli, axı
dərman bir dərдин çarəsidir. Südə su qatıb
satıbsan, buğdaya vələmir, arpa qatıb satmısan,
"ucuz alıb, baha" satıb baş kəsmisən, alqı-
satqıda çoxların aldadıb-alçaltmısan, çəki
daşlarının içini oymusan, nələrə əl atmamısan,
bu alver "al- sat"qısında, barı dərmana qıyma,
İnsan!

Südə su qatdığın olub.

Dərmana su qatma, bala!

Can-dərmana umudludur,

Canı pula satma bala.

Əlli damcı hər şüşədən,

Əlli yığıb daş -baş edən.

Əl çək, bu alçaq peşədən,
Milləti aldatma bala.

Qara Qarayevin "Üçüncü sinfoniyasını dinlərkən" şair o musiqi sədalarında nəyi görmür; bu musiqidə Osvensim fəryadını duyur; dalğaların parçalanmasını, "qayaların ovulması"nı, Dədə Qorqudun səsini, Kərəmin yanğısını, bir tanış çiçəyin qoxusunu, sevdiyi doğma yurdunu duyur. Eyni zamanda bu sinfoniyada dünyası üçün narahat bir ürəyin çirpintiləri, döyüntüləri eşidilir. Böyük sənətkarın yaratdığı bu gözəl sənət əsərinin şair Fikrət sözlərdən rəsmini çəkir, tablosunu yaradır. İnsan arzulardan sarayı olan dünyada şairlə bəstəkarın arxalandığı ümidin çırağında yeriyir.

Onun yaratdığı əsərlərdə böyüklüyünə, kiçikliyinə baxmayaraq böyük mənə var. Hələ 60-cı illərdən ədəbiyyata gəldiyi illərdə F. Sadıq özünə "cığır" açıb. Elə bir cığır ki, o B. Vahabzadə demişkən "yalnız özü üçün deyil, başqaları üçün də yaşamaq" naminə yaradıb, qurub. Mirvarid Dilbazi onun yaradıcılığına dərinləndən bələd olan bir xalq şairi kimi böyük uzaqgörənliklə demişdir: "Fikrətin "Bulud", "Cığır" və xüsusilə xalq əfsanəsi əsasında yazdığı "Ana əli" poeması onun gələcəkdə yaxşı bir şair olacağını göstərir."

"Oğul" pyesi şairin yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Burada İkinci dünya

müharibəsinin dəhşətlərini, özündən sonra qoyub getdiyi ağrı-acıları çəkən insanların mənəvi iztirablarını, övlad məhəbbətini ümumiləşdirir. Burada Toğrul kəndə işıq çəkməyə gələn gənc işıqçılarından biridir. Quram kişi gürcü xalqının nümayəndəsidir. Əsrlərlə dostluq, qardaşlıq ideyalarına hörmət bəsləyən, mehriban qonşuluq şəraitində yaşayan gürcü-azəri xalqının ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən obrazlardandır. Oğlu Nikonu müharibədə itirəndəndən ata təkdir. Təsadüfən gördüyü Toğrul onun Nikosuna oxşadığından bir ata mehribanlığı ilə onu tez-tez görməyə gəlir və hər dəfə də Nikoya bənzətdiyi Toğrul qoca kürcüyə oğul mehribanlığı ilə yanaşır. Toğrul qocanını könlünü almaq, dərdlərini yüngüllətmək üçün Quram kişiye, onun gözüyaşlı ovlad həsrətli qarısına tez-tez baş çəkir. Sadə insanların dostluğundan, qardaşlığından bəhs edən bu əsərdə bir-birinə bənzəyən insanların daxili istək və arzuları üzə çıxır. İki xalqın bir-birinə bəslədiyi bu səmimi münasibətlərin kökü dərinidir. Kəsəmə kəndində bir az dost evində qonaq qalan Quram kişi Toğrulu oğlu Nikoya bənzədir. Ondan gördüyü övladlıq duyğularının, məhəbbətinin səmimiliyinə inamından Nikoya bənzətdiyi Toğrulu öz övladı Niko kimi qəbul edir: "Eşit çöl, siz də eşidin ulduzlar. Sən də eşit, buruq, sən də, sən də ey səhər yeli... ağ

yalanmıř qara kađız, ođlum sađdır, sađ! Dost elində iřıqçıdır. Bir gün sabah sađ - salamat qayıdacaq, evimizə dnecək. Sađdır, ođlum sađdır."

Quram kiřinin bu sözlərində onun övlad itkisindən dođan mənəvi sarsıntıları, ona bəslədiyi mēhəbbəti yařayır. řair onun qəlbindən keçən hissləri təsirli ifadələrlə verir.

MƏHƏBBƏT

Fikrət Sadıqın məhəbbət lirikası da bənzərsizdir. Onun lirik qəhrəmanı özüdür. Saçına vaxtsız dən düşmüş, dünyanın qayğıları bəyaz əlini çəkmiş saçlarının vaxtsız ağarması da şair üçün problem yaradıb. Əsrin dördüdə birini yaşamış, gənclik illərini başa vurmamış, hələ sevilməmiş, lakin sevdiyi gözəlin gözündə qoca görünən şair öz fikir və duyğularını təsirli bir dillə ifadə edir:

Baxıb oğrun-oğrun mənə gülən
qız.

Saçlarım ağsa da qoca deyiləm.

O saçlar sinəmə bir-bir çəkilən

Dərdə də, dağsa da qoca
deyiləm.

Onun lirik qəhrəmanı yarın vəfasızlığından gileylidir. O, başqa cür sevgi, həsrət ilə yaşayır. O istəyir ki, sevənlər həmişə bir-birinə can deyib,

can eşitsin, hicrana dözmədiyini açıq ürəklə etiraf etsin. Onun sevdiyi insan isə lirik qəhərəmana elə "yan" deyir və odur ki, aşiq yana- yana qalır. Bəzən lirik qəhərəman sevdiyi insanı insafa mürvətə çağırır:

Yar yarını qapıda çox saxlamaz.
Yar yarını bu dağ ilə dağlamaz.
Öldürmə ki, bir kəsim yox
ağlamaz,
Aşıqlərdən bir nişanə qalmışam.

Lirik şe'rlərində F. Sadıq qəlb çırpıntılarını da nəzərə alır. Onun lirik qəhərəmanı sevdiyi insana məhəbətini bildirmək istəyir, ancaq çətinlik çəkir. İstəkli yarı ona baxmır. Lirik qəhərəman "eşqin gözü kordur" deyən düz deyib fikriylə, bu hisslə alışıb yanır:

Bulud kimi hicran alıb üstümü,
Alışırım görən yoxdur tüstümü.
Hirsləndimi, utandıımı,
küsdümü?
Yerə baxır mənə sarı baxmayır.
("Baxmayır")

Bir baxışın həsrəti şair üçün yaman dərddir. Sevdiyi insana bu dərd, qəm üçün narahatlıq keçirməyən qızın susmasını şair yarın nazı kimi qəbul edir və əlində ixtiyarı olan yarı bəxtiyar sayır. Hər qəməsi sinəsinə dağ çəkən yarın ədası, nazı dözülməzdir. Lirik qəhərəmanı dara çəkən budur.

Məhəbbət kimi əbədi, bəşəri bir mövzuya müraciət edərkən şair insanı nəcibləşdirən, kövrək və zərif duyğuları ön plana çəkir. Görüşünə getdiyi gözəlin gecikməsi hansısa səbəbdən gəlib çıxmaması onun doğurduğu həyəcan və təlaş lirik bir dillə ifadə edilir. Lirik qəhrəmana ümid verən, "gözlə"- deyən sərini bulaq, qoşa qovaq, "düşən yarpaq" onunla sanki həmsöhbətdir. Onların baxışlarındakı ümid işığında isinənsə də, gerçəkliyi qəbul etməli olur ki, o gözləsə də yar gəlmədi. O intizardan doğan qüسسə, kədər, ümitsizlik göz yaşlarına çevrilib axır; özü də bir başa yarın qapısına axır:

Göz yaşlarım gilə-gilə,
Axıb getdi yarım gilə.
Hər dəqiqəm döndü ilə,
Mən gözlədim yar gəlmədi.
("Yar gəlmədi")

Məhəbbət şairin əsərlərində bir dünyadır. İnsan qəlbinin sonsuz istəkləri, ulvi duyğuları, hiss və həyəcanları təbiətin, kainatın gözəllikləri və bütün bunların insanda doğurduğu əhval-ruhiyyə o məhəbbətin bir parçasıdır. Təbiətin əsrarəngiz gözəllikləri insanda ona qarşı məhəbbət yaradır. Sevgi insan üçün həyatdır, mənalı həyatdır.

Sevgi bütün əsərlərdə-dünya-insan məhəbbətləri ilə birlikdə poetikanı mövzusu olub. Klassiklərimiz onu daha yüksək zirvələrə

qaldırıb. Məhəbbət bəşəri mövzudur, eyni zamanda ictimai mövzudur. Həmid Araslı klassik məhəbbət lirikasından bəhs edərkən yazırdı: "Orta əsr vətəndaşları azadlıq uğrunda apardıqları mübarizənin ilk pilləsində mənəvi azadlığı könül aləmində, məhəbbət aləmində bərabərlik tələblərini məhəbbət mövzusunda əbədiləşdirirdilər".

F. Sadıq ən gözəl ədəbi ənənələrə söykənərək sevdiyi insana olan məhəbbətini ifadə edir. O, o insana bəşəriyyətin anası, gələcək övladının tərbiyəçisi kimi baxır. Yalnız belə sevgilər bəşəri ola bilər. O, insanı, onun gözəlliyini, sevgisini, mənəvi aləmini öz ruhuna, öz xarakterinə uyğun bir tərzdə tərənnüm edir:

F. Sadıqın məhəbbət mövzulu şe'rlərindəki lirik tutum könül oxşayır:

Qoy başını çiynimə gülüm,
Qoy uzansın bu qatarın yolu,
Çiynimdə daş daşdığım olub,
Dərd daşdığım olub,
Bu da qismətimdə varmış,
Çiynimdə gözəllik də
daşmalıyamış.
Qoy başını çiynimə, gülüm,
Qoy uzansın bu qatarın yolu.

Dünyanın çox qayğılarını çiyində gəzdirən, onların ağırlığından yorulub şikayətlənən, öz-özlüyündə inciyən, küsən şair "bu da qismətimdə

varmış" deyəndə də bəlkə də bu qayğının o biri qayğılarar bənzəmədiyindən, qəlbinə, ruhuna bir sevinc gətirdiyindən "qoy uzansın bu qatarın yolu" deyir.

O, sevgi duyğularını da misraya çevirəndə ehtiyatlıdır. Çiy, şit, bayağı məhəbbət Fikrət Sadıq qələmindən çıxmayıb, onun yaradıcılığında bu mövzu müəyyən bir sədd, çərçivə daxilindədir. abır, həya, ismət çərçivəsində:

Sənə min göz baxıb, alışa,
yanan.

Bir cütü yadında qalıbı görmə.
Hamıya bir gözlə baxma, sonala!
Axı onlar kimi baxmamışam mən.

Bu göz tünlüyündə qarışıq
düşüb,
Gözünə dəyməyib gözlərim
yəqin.

Gözündən könlümə bir işıq
düşüb,
Sönüncə yolunu gözlərəm sən.

Gözündən könlünə düşən o işıq nurunu
"yığa-yığa taparam səni" deyən lirik qəhrəmanın
bircə arzusu var:

Gözündən könlümə nur sapı
düşüb.

Onu yığa-yığa taparam səni.

Bircə arzum qalib-bir də
görüşüb,

Sevda dünyamıza aparam səni.

Göz görüb könül sevdiyinə vurğun şair bu
sevgini unutmaq fikrində də deyil:

Bir an olmamısan gözümdən
iraq.

Sənə səndən yaxşı göz olub
eşqim.

Göz görüb bəyənsə, ürək
susacaq,

Gözə yazılanı dəyişməz heç kim.

Bu misralarda lirik qəhrəmanın könül
duyguları, görüb sevdiyi insana olan saf hissləri
tərənnüm olunur. Gözü yollarda qalan intizarlı
aşiq bildirir ki, bir soyuq ürəkdə sevgi oyatmağa
bir gözün bir gözə hökmü çatar. Gözünün kökünü
hicran saraltmış, üstünə həsrət dumanı çökmüş,
sevdiyini görmədiyindən "bu boyda dünya"
gözünə görünməyən göz dolusu məhəbbətlə
baxdığı insana könlündən keçənləri elə şirin bir
dillə izhar edir ki, bu qəhrəman Məcnun kimi
divanə, Kərəm kimi odda yanan pərvanə olmasa
da, sevgi dəryasında onlardan heç də pis
üzməyən qəvvasdır.

Şairi həyata konkret baxışları hər bir şerində
təzə, oricinaldır. "O axşam yadımdamı" şerində
yığcam və lakonik bir lövhənin portretini cızır.
Fikrin poetik gözəlliyinə nail olur. O gecə küləkli

bir gecədə yoxuşa doğru deyə-gülə qalxmaq istədikləri cığırda külək onlara "qənim" kəsilib", lirik qəhrəmanın "isti" kəlmələrini dodağında soyudurdu. Ürəyi dolu lirik qəhrəmana "bəhanə" olan külək sevgi yollarında hələ cəsərlə addımlaya bilməyən bir qəlbin sədalarıdır. Lirik qəhrəman o axşamın əbədiliyini istəyirdi və "vüsallı bir ümiddən" kəlmə-kəlmə qaçdıqlarından narahat idi. Hicran zirvəsinə qalxdıqlarını görürdü və bu gecənin küləyi onu sanki xəbərdar edirdi, narahat edirdi ki, külək bəlkə bir sınaqdır; "bəlkə sabah tufanlara dözə bilmədik". O gecənin qorxusu, hürküsü, narahatlığı şerhin sanki kontekstində cəmlənib. Qəfil əsən o külək kimi ümidləri küləklərə çırpılan sevgi notları yarımçıq qalmış ürəklərin mahnısını çala bilmədi və burada külək, qorxu əslində lirik qəhrəmanın ilk sevgi hissələrini göyərtmək, bu sevgiyə, vüsala yetişmək, onu qorumaq hissələrini ifadə etmək üçündür. Və hissələrində yanılmayan qəhrəmanı kədərəldirən anlar gəlib çatdı. "Eşqimizin sədası daşa dəyib qayıtdı" deyir. Bu ayrılıq onu tək qoydu. "Tək qaldım, yenə tək, tək qaldım yenə tək". Yalqızlığım tənhalığım ağırlıqları çökmüş misralardır. Və bu tənhalığı insanlıq dünyasına, sevən lakin sevgisi daşlara dəyən ürəklər üçün daha ağır, daha tirtapına dözülməzdir.

Təklik, tənhalıq haqqında düşüncələrini müxtəlif təbiət- yağış, külək, tufan hadisələrinin poetik tərənnümü vasitəsilə insan sevgisini, ülfətin gözəlliklərini verir, tənhalığın doğurduğu qüسسə, sıxıntı son o iki misrada "tək qaldım, yenə tək" də poetik ifasını alır. Tənha qalan insan ağır kədərin ürək sıxıcı, üzüntülü fikirlərin əlindəçə boğulur. Onun lirikasında ümumbəşəri mövzular, motivlər, həyat sevgisi güclüdür. Çerneşeviski "Sənətin varlığa estetik münasibətləri" əsərində yazırdı ki, "dünyada ən əziz olan şeylərin ən ülvisi və ən əzizi həyatdır. Əvvəlcə elə bir həyat ki, onu insan istəyir, sevir: sonra isə hər hansı bir həyat, çünki hər halda həyat, yaşamaq yaşamamaqdan yaxşıdır, canlı olan hər şey öz təbiəti etibarını ilə ölümdən, yoxluqdan qorxur və yaşamağı sevir." Fikrət Sadıq bu həyat hissini, yaşamaq ehtirasını mə'nalı, düşündürücü ifadələrin içində verir:

Bir tufanlı dənizi üzüb keçə
bilərəm.

Bir lələ dərmək üçün.

Bir keçilməz meşəni iki bölüb
gələrəm.

Bir bulaq görmək üçün.

Bir qaranlıq dərənin dumanını
dözərəm.

Bir dağa qalxmaq üçün.

Bir sonsuz kainatı ulduz-ulduz
gəzərəm,

Günəşə baxmaq üçün.

F.Sadiq bu misralarında yaşamaq, görmək, sevdiyi həqiqətlərə doğru çırpınmaq, o arzulara çatmaq, yaşamaq, özü də mə'nalı yaşamaq, dünyanın gözəlliklərindən kam almaqla yaşamaq, mə'nalı ömür sürmək istəyən insanın arzularını, romantik duyğularının işığında tərənnüm edir.

"Baxışların" şerində ilk məhəbbətin ona verdiyi əzabları, bu sevginin getdikcə unudulduğunu, fəqət öz sevgi alovlarının sönməsinə baxmayaraq həyat dəyişsə də indiyədək dəyişməyən "baxışların" özündə gizlətdiyi dərin mənaya diqqəti yönəldir. Uşaqlıqda eşitdiyi bir nağıl kimi yadında qalan ilk məhəbbəti, ilk arzusu daşlara çırpılmış lirik qəhrman illər ötsə də hələ də o baxışları dəyişməyən insandan sorur ki:

Ocaq söner, külü qalar bir
məsəldir,

Heç birimiz alışmarıq əvvəlkitək.

Anlat mənə, öyrət mənə bu nə
sirrdir.

Sən dəyişdin, dəyişməyib
indiyədək

baxışların.

(Baxışların)

Pafoslu sözlərdən, romantik duyğulardan çox reallıq üzərində köklənmiş bu misralar da Fikrət Sadıq qələminə məxsusdur:

Sənə can atan
Qanadlarım yorulmadı.
Həsretim ovulanda
Töküləndə payızından,
Ümidimin yarpaqları,
Heç olmasa bircə dəfə düşün
məni barı.

Qanadlarım gərilər,
Həsretim bərkiyə.
Yaşıllanar baharından
Tumurcuqları ümidimin,
Heç olmasa düşün məni
Bircə dəfə.

O sakit bir səslə öz sevgisini, qəlbinin çırpıntılarını, könlündən keçən istək və arzuları, səmimi, saf duyğularını açıb söyləyir. Şair çox gözəl bilir ki, insanı həyata bağlayan, onu yaşamağa ruhlandırın, onda ən nəcib duyğular oyadan ümid məhəbbət aləmində həm də bir insan taleyini həll edir:

Sırğamın qaşu zümrüd,
Gözümün yaşu zümrüd,
Sən küsü içindəsen,
Məni bürüyüb ümid.
Az qalıb.

Azca qalıb.
Birinci zümrüd giləm
Kipriyimdən dammağa,
Ümidimi qırma ha.

Sırğamın qaşı yaqut.
Gözümün yaşı yaqut.
Bir kəlməm söz olubmuş,
O biri kəlməmi unut.

Bu məhəbbətin özülü sınılanılmışdırsa, ümid göyərə bilər, ümid sevinc gətirə bilər. "Ayrılıq" Fikrət Sadıq üçün həm də sevgidə etibar, vəfayı sınamaq üçün karına gəlir. Məhəbbət cəfasız olmur. Məhəbbət o zaman lirik qəhrəmana zövq verir ki, o bir sıra yolları adlayıb, ağır imtahanlardan keçmiş olsun. Ayrılıq imtahanı şairə imkan verir ki, özünü tanıya bilsin. Sevgisində, məhəbbətində dəyanətini qorusun. Ayrılığı sehirli üfüqə bənzədir, o üfüqdə Günəş deyil, görüş doğulur. Görüşün yaratdığı fərəh də ayrılıq yükü kimi çəkiddə ağır gəlir:

Ayrılıq sevgiyə mizan-tərəzi.

Onu əyə bilər bir qumca pərsəng.

Daha bərk sevməkçin bir-birimizi,
Arabir beləcə ayrılmaq gərək.

"Dünyada əbədi ayrılıq" olduğundan da narahat olan lirik qəhrəman beş günlük, bir aylıq ayrılığa dözməyi öyrətmək istədiyi sevgilisinə bu

həqiqəti acı olsa da qəbul etməyə çağırır. Təbiətin qanunlarına boyun əyməli olan insan övladı elə şeylər var ki, onun qarşısında acizdir. Fikrət Sadıqın lirik qəhrəmanı kimi:

Gəl görmə onun da suçunu
məndə.

Möhkəm olmalısən indən belə
sən.

Bir gün mən əbədi köçüb
gedəndə,

O son ayrılığa dözə biləsən.

Lirik qəhrəman ayrılığın əzabını çəkmiş insandır. Bir gecəlik ayrılığın ona verdiyi ağrı-acı şairin kövrək misralarında tüğyan edir. Ömrünün çox ayrılıq gecələri olmuş insan çox uzun çəkən bir gecənin ayrılığından danışır:

Çox uzun çəkdi bu gecə,

O birilərinə bənzəməz.

Gecənin bir ətəyi

Sən olan tayda.

Bir təyi mən olan tayda.

Sən ordan çək,

Mən çəkim burdan-

Açaq səhəri.

Çox olub ömrümün

Ayrılıq gecələri.

Çox uzun çəkdi bu gecə-

O birilərinə bənzəməz!

O gecənin ulduzunda, ayında gördüyü insan elə sevdiyi insan olub. Həsərətində olduğu, ayrılığına dözmədiyi o insan, insanı həqiqətdən uzaqlaşdıran romantik xəyallara qapılmaqdan, gileysiz-güzarsız, aşuqlarımızın, şairlərimizin işlətdikləri ifadələrdən istifadə etmədən ürəkdən qopan hərarətli misralarla verir. Onun məhəbbət həyəcanlarında bir həyat eşqi var.

F. Sadiğın ömrü-uşaqlığı, gəncliyi ata həsrətilə göynəyib, ata məhəbbətilə ovunub. Onun üçün ata başqa bir varlıqdır. Fikrət Sadiq üçün ana bir dünyadırsa, ata insanı dünyada yaşadan ümid, arxa, dayaqdı. Şair bu ümidlərin acısı olub. Ümid onu aldadıb. Və aldadada-aldada, uşaq kimi başını tovlaya -tovlaya uşaqlığını, gəncliyini ötüşdürüb. Və bir də görüb ki, sonsuz, nəhayətsiz bir sevinc kimi atası yenidən ömründə peyda olub, sevinən, gülən gözlərinin sevinc yaşları qurumamış ümid onu elə aldadıb ki, bir də görüb ki, ümidli, gümanlı günləri yağlı əppəy olub göyə çıxıb. Və ona ümidin verdiyi heç nə olmayıb, yalançı xoş xəyallardan başqa. Və bir gün acü həqiqət qapısını döysə də, onu uşaq kimi indiyə qədər aldadır, elə uşaqlığından yetim qonmuş ümidə qarğış, nifrin yağdırıb:

Ümid yaman yerdə aldatdı məni,
Ümidin ümidi qırılsın görüm.
Ala gözlərini alıb apardı,
Əcəlin gözləri kor olsun görüm.

Bu son ayrılıqmış, necə
bilmədim?

Quş olub yanına uça bilmədim.
Yetimlik əlindən qaça bilmədim,
Taleyin qapısı vurulsun görüm.

Sinəmə çəkilən ata dağıdır.
Təsəlli bir azca kədər dağıdır.
Hardan biləydim ki, vida çağıdır.
Ölümün öz yeri gor osun görüm.
("Ümidə qarğış")

"Ümidin ümidi qırılsın görüm", "Taleyin qapsı vurulsun görüm", "Ölümün öz yeri gor olsun görüm" bu tapıntılar insan təfəkkürününün, insan əzablarının zəngin poetik dünyasının məhsuludur. İnsan əzabları, çəkdiyi mənəvi sarsıntılar, ən əziz insanın itkisindən doğan kədər, qüssə, bu hisslər bizlərə doğmadır və şair insan kədərini, qüssəsini belə incəliklə, həssaslıqla ifadə etməkdə mahirdir.

"Bir ovladın" şerində ana nəvazişi, ana qayğısı mahnılara, laylalara hopmuş analıq hissləri vəsf olunur. Bir övladın başı üzərində öz ilıq nəfəsilə, nəğməsilə körpəsini ovutması şairin əsərlərində əlvan, poetik bir dillə verilir:

Bir övladın
Bir ömürlük
Qayğısı-

Ödəməz,
Bir körpənin
Baş ucunda
Çalınan bir laylasını.
Ah! Ana laylası, ana laylası!

Bu misralarda körpənin rahatlığı üçün ananın körpənin beşiyi başında söylədiyi laylanın ülviliyi qüvvətlidir. Bu laylanın içində də bir məhəbbət yaşayır ki, onsuz insanlıq dünyası ola bilməz.

Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Əli Kərim, Bəxtiyar Vahabzadə və digər şairlərimiz öz şeirlərində ana məhəbbətini, analıq duyğularını, övlad-ana sevgisini böyük sənətkarlıqla tərənnüm etdiyi kimi Fikrət Sadıq da öz şeirlərində bu məhəbbəti özünəməxsus, bəzəksiz-boyasız lirik duyğularla vəsf edir. Anasından uzaq düşmüş bir körpə kimi onu xatırlayır, kəşməkeşli yaşayan anasını "donub qalmış mənam mənim" adlandırır.

Narazı getdi dünyadan,
İncimək olmaz anadan.
Bu mənasız zəmanədə,
Donub qalmış mənam mənim!
("Anam yadıma düşəndə")

Şair "Anam yadıma düşəndə" şeirində sanki doğma ana əli ilə döyülən, lakin dünyalar qədər sevilən, ana-övlad məhəbbətini dərinlən duyan bir insan kimi F. Sadıq bəzəksiz, boyasız ana məhəbbətini real cizgilərlə tərənnüm edir. O,

anarı obrazlı şəkildə göylərə qaldırıb, real həyatdan təcrid olunmuş şəkildə tərənnüm etmir. Onun ana-bala sevgisinin tərənnümündə bədii tapıntısı daha real, daha tutumlu, daha gözəldir. Ə. Ağayev yazırdı ki, "Poeziyada sənətkarlıq haqqında danışarkən, ümumiyyətlə bədii yaradıcılıq üçün çox mühüm olan bir cəhətini-yaradıcılıqda müstəqil olmaq, öz yolu ilə getmək, özünəməxsus bir şəkildə danışa bilmək məsələsini unutmamaq olmaz".

Şərdə şair təmiz, kövrək duyğularla "başı bəlalar çəkə-çəkə" başına dolandığı anasının ona nağil danışmasında, incidəndə "boğazdan yuxarı yumşaq "qarğış" larında yaşayan doğmalığı daha da poetikləşdirir. Kövrək şair anaya bəslədiyi yüksək, ülvi məhəbbətdən doğan duyğularını "Ana əli" poemasında daha obrazlı şəkildə vəsf edir. Qədim bir rəvayətdən götürülmüş mövzunun sücət xəttini başdan-ayağa ana məhəbbəti, ana qayğısı, ana müqəddəsliyi təşkil edir. Şairin nəzmə çəkdiyi rəvayətdə deyilir ki, xəstə, ölüm yatağında olan ana ərini yanına çağırır və körpələrini ona tapşırır. Ölümünün yaxınlaşdığını duyan ana ondan xahiş edir ki, işdir evlənsə, evə başqa qadın gətirməli olsa kövrək ana ürəyi balalarının ögeylik dərđini çəkməməsi üçün vəsiyyəət edir ki;

Odur ki, mən ölən tək,
Əlimin birini kəs.

Qurudub saxla evdə.
Evin "təzə gəlini"
Saxlamayıb əlini,
Əgər döymək istəsə,
Ciyərparalarımı,
Qoy öz əlimlə döysün.
Ağrıyan ürəyimi
bir ana kimi duysun.

Ana canını övladlarına və ərinə tapşırır. Ər ananın etdiyi "vəsiyyəti yerinə yetirir. Ananın qaxac əlini zərxdaraya büküb qızıl mücrüdə sandıqda gizlədir. Bir müddət keçəndən sonra ata evə qadın gətirir. Səhərdən axşama kimi çöl-bayır işində olan ata övladlarının döyülməsindən, söyülməsindən xəbərsiz qalır. Ögey ananın qəddarlığına dözməyən körpələr xəstələnir, evə həkim çağırılır. Dünya görmüş

Loğman ataya baxdı,
Loğman "anaya" baxdı.
Yetimlərin gözündə
Donan mənaya baxdı.
Dedi ki: "birdən-birə,
Bunlar azarlamazdı.
Bir "ah" da çəkib bu an,
Xəstələrinə dərman,
"Ana əli"ni yazdı.

Atanın ögey ananın yalanlarına uyub daşa dönmüş ürəyi od tutub yanır. Gözündən qəflət pərdəsi götürülən ata balalarının dünyadan

vaxtsiz getmiş anasının arzusunu yadına salır. Və bir zaman etdiyi vəsiyyət sinəsini parçalayır. Mücrüdəki qurumuş əli ögey ananın qarşısına qoyur və onun etdiyi vəsiyyəti övladlarına yad olan bu qadından gizlətmir. Yad da olsa bu qadına duyduğu ehtiyac onu məcbur edir ki, innən belə də olsa, nə edəcəyini ona anlatsın:

Başa saldı "ana"ya:
Əgər qalmaq istəsən,
"Qal"-dedi.
"Amma qalmaq istəsən,
gəl bu əli al"-dedi.
Analarına oxşa.
"Döyəndə bu əllə döy,
oxşayanda da oxşa!
Unutma ki, anasan,
Analıq deyil asan!"

F. Sadıq şerlərində bu müstəqilliyi, özünəməxsusluğu qoruyan, onu şəxsi duyğularla zənginləşdirən bir şair kimi diqqətimizdən yayınmır. Onun mühakimələri, düşüncələri qəlbindən gəlir. "Cığır" şerində şair tənhalığın onda yaratdığı üzüntülərdən gileylənmir. O insanlara olan məhəbbətini ifadə edir. İnsani ülfəti, həyatda bir-birinə gərəkliyi əsas tutur.

Şairin şerlərində bəşəri mövzular əsasdır. O, dünya, kainat, insan, ətraf aləm haqqında fikrini real cizgilərlə verməkdə mahirdir. Məhəbbət mövzusu şairlərin, qələm sahiblərinin ən çox

müraciət etdiyi mövzulardan olduğundan Fikrət Sadıqın bu mövzuda yazdığı əsərləri də nəzərdən keçirilərkən samballı sənət əsərləri kimi diqqəti cəlb edir.

Sinəsinə çəkilən ata dağı şairin bütün dünyasının yenidən "alt-üst" edir. İllərlə qarlı - çovğunlu Sibir, Uzaq Şərq çöllərində əsir-yesir olan atasının son məkanı- yeri müqəddəs vətən olması qəlbinə təsəllidirsə, ata dağına görə gözlərinə çökən kədər, qussə, duman-çən kimi ömrü bir şaxtaya, qara bürüyür. Ata sevgisi, ata qayğısı, ata məhəbbəti şair üçün qənirsiz nemətdir. Ata itirən övlad bu sevgidən məhrum olduğundan göynəyir, içini yeyib tökür:

Quru təsəlliye təslimdir qəlbim.
Quru təsəlliye möhtacam indi.
Köklü budaqlarım yaşıl qalsa da,
Kökünü sel yumuş ağacam indi.
("Təsəlli")

Bir zaman ümid məndən üz döndərsə, qorxu pəncrəmi döysə bir "əlimdən qopuz tutar, bir əlimdən Dədə Qorqud" deyən şairin bütün inamları aldığı acı xəbərdən bir andaca ölür. Dözümü, vüqarı yuxalır, ata yoxluğunu duyan ürəyi dizlərini bükür, belə olanda şair təbiətin paxıl olduğunu duyur. O paxıllıq ki, təbiətin qəlbində özündən uca görəndə onu "gödəldir". İnsana bir yandan mərhəmət, insaf öyrədir, o biri yandan balanı atasız qoyur, yuvaları dağdır.

İnsana bəşəri duyğular arzulayan ana təbiətin daxilindəki bu təzad, ziddiyyətlər, onu insan duyğuları qarşısında cavabsız, günahkar kimi dayanmağa məcbur edir. Nədir təbiətin, insana insanlıq aşılamanın qəlbindəki bu paxıllıq ki, qoymur insan övladının ömürlük sevinc içərisində yaşamağa, bir səhəng qara boya kimi atır onun bəmbəyaz ağappaq qar yorğanın üstünə. Onu dəyişir, onu bahar buludları kimi doldurur, gözünün yaşını sel kimi axıdır, qəlbini qırır, küskünləşdirir və insan balası öz yaradanına ağ olur:

Dünyanın günləri ağı-qaralı,
Tutmaz hər gələnin burda qərarı.
Qəlbimin başını duman, qar alır.
Beş günlük dünyanı bica
görəndə.

F. Sadıqın şeirlərində ən zəngin məzmunlu mövzulardan biri də övlad məhəbbəti, övlad sevgisinin tərənnümüdür. O şeirlərində həyatda olduğu kimi övladlarını sonsuz bir məhəbbətlə sevmə atadır. Dünyadan xəbərsiz "mışıl-mışıl" yatan körpəsini oxşayan ana nəvazişli sözlərində ümman dolu sevgi var. Döşəyi bir topa bulud, "Balışı" bir parça Ay, üstünü "ulduz" dolu mavi örtük örtən Günələ layla çalır. Elə bir layla ki, duyumunda, sevgisində əsrlərin damarından süzülüb gələn bir məhəbbət var, ata məhəbbəti; yerə-göyə sığmayan ata məhəbbəti.

Kəhkəşanı sapa keçirib,
çarpayından asmışam,
səndən ötrü.
Bundan o yana
Çatmır hünərim layla!
Laylay Günəlim laylay.

Günəşin əlləri endirdi
Yerə səni.
Əllərini yandırmadı ki,
Görəsən?
Laylay Günəlim, laylay.
Günəş Günəlim
laylay!
Ay Günəlim Laylay!
("Çarpayıda").

Sevimli körpəsini Günəşə bənzədən şair ata o günəşin işığında isinib. O günəşin sevgisindən ürəyi, qəlbi "od" götürüb, qızınıb.

"Layla" şerində isə şair laylanın keçib gəlidiyi enişli-yoxuşlu yolları, qərinələri yola verən ününü, sədasını vəsf edir. "Dünyanın ilk körpəsiylə bir zamanda doğulmuşam"-deyir layla. İlk ananın təsəllisi, ümidgahı, ilk sözü, ilk pıçıltısı olan laylay şairin qəlbində başqa bir aləmdir, başqa bir varlıqdır. Həzin-həzin axan bulaqlar öz "şırıltısını", xəfif-xəfif əsən küləklər" öz nəğməsini, dərdli kaman, yanıqlı ney öz səsini laylanın özü demişkən ondan alıb:

Mən olmasam şıltaq-şıltaq
körpələri kim uyudar?
Yer üzündə bəstələnən ən birinci
nəğmə mənəm.

"Laylası şirin bala,
yuxusu dərin bala,
böyü, boya, başa çat,
Toyunu görüm bala!

-deyir. Beşiklərə həmdəm, analara sirdaş, körpə gözlərinə yuxu, ümid, arzu, sevinc dolu layla dünyanın hər yerində - yer üzündə doğulan körpələri əzizləyən olub. Layla belə tərənnüm olunur, vəsf olunur. Xalq ədəbiyyatında laylalar "beşik nəğməsi" də adlanır. Akademik Azad Nəbiyev yazır: "Laylalar, beşik başında anaların xüsusi ritmlə, ahənglə zümzümə etdiyi nəğmələrdir. Onlarda ananın körpəsinə dərin məhəbbəti, onun bu gününə, sabahına bəslədiyi ümid əks olunmuşdur... bəzən ana laylanın sözlərini təkrar etmir, ümumi ritmi zümzümə edir, həzin və ahəngdar bir musiqi yaranır. Bu füsunkar ritm səslərin ritmi və ahəngdarlığıdır, Bu ananın körpəsinə çoxqun məhəbbətlə yaratdığı musiqinin poeziyasıdır".

F. Sadıq "Layla" şeərində laylanın keyfiyyətlərini, xüsusiyyətlərini poetik bir dillə vəsf edir. İncə, lirik duyğularla, həzin, kövrək duyğularla."Oğlum İlkinə" şeəri elə tərəddən dirnağa bir layladır. Ata laylası.

Onun balaca Ayseli də dünyadla elə şeylər istəyir ki, onlar bir qəlbə, ürəyə sığa bilər, evə sığışmaz. "Bös-böyük təyyarə", "up-uzun qatar", "yepyekə bir gəmi". O qəlb istəyir ki, onun istəyi təyyarəylə, qatarla, gəmiylə-nə ilə gəlsə gəlsin, amma tez gəlsin. Gözü yolda qalan balasının, balaca Ayselinin qulaqlarına uzaq-uzaq yerlərdən gələn ata səsinə, nəvazişinə ehtiyacdır onu belə "böyük " şeylərdən yapışmağa vadar edən. Bəlkə bu, atanın özünün ürəyindən keçən tezliklə balalarına qovuşmaq istəyidir. Bu istəkdə özünü görmək, özü kimi balasına, doğmasına, əzizinə tezliklə qovuşmaq istəyindən doğan ülvü duyğulardır desək bəlkə daha doğru tapmış olarıq bu istəyin kökünü. Hər halda övlad məhəbbətinin intəhasızlığından doğan hisslərdir bunlar. Amma şirin hisslərdir, bəşəri hisslərdir, dünyəvi hisslərdir, insani hisslərdir:

Balaca Ayselə

zəng elədim.

Dedim: "Nə alım sənə?"

"Bös-böyük təyyarə al", -dedi

dönə-dönə.

Bir də zəng elədim

balaca Ayselə.

"Up-uzun qatar al"-dedi

elə...

Sonra yenə zəng elədim,

dedi: "Gəmi al mənə,

yepyekə bir gəmi"
Bu arzular
körpə bir qəlbin,
Görüş həsrəti deyilmi
bəs nədir?
Təyyarə, qatar, gəmi
bütün bunlar
mənə işarədir.
Bilirəm, qızım, bilirəm.
Gəlirəm, qızım, gəlirəm.

F. Sadıq "Layla" şerində deyə bilmədiklərini daha ürəklə, səmimiyyətlə deyir. Bir gecə ana qayğılı olmaq istəmiş, səhərdək oyaq qalıb, körpəsi ağladıqca ovutmaq könlündən keçmiş ata istəyinə nail ola bilmir. "kirpiklərimdən daş asıldı oyana bilmədim" -deyə təssüflənir. Təssüflənir ki:

Bir ömür boyu ana olur analar.
Mən bir gecə ola bilmədim.

Şair bu misralarda Ana məhəbbətinin, ana qağısının möhtəşəm bir heykəlini qurub.

"Ana qayğılı" olmaq arzusuyla bir gecənin qayğısını yaşaya bilməyən, oyaq qalammayan insan-şair-lirik qəhrəman bu "etibarın" bu qüdrətin sahibi olmadığından özünü suçlu bilir. Bir ananın illərlə çəkdiyi zəhməti, yuxusuz gecələrin ağırlığını, narahatçılığını utana-utana, çəkinə-çəkinəmi deyir ki, mən bir gecə ana olammadım, amma "bir ömür boyu ana olur

analar". Səhərə qədər kipriyindən daş asılan, oyana bilməyən şairin bu etirafı övladın yatağı başında kirpiyindən od götürən, ömrü boyu qayğı çəkən insanın ana qayğısı, ana məhəbbəti önündə əydiyi başdır. Ana laylasını "yer üzündə bəstələnən birinci nəğmə" hər kəlməsi "beşik üstə sayə salan qanad"lı ilk ananın təsəllisi, pıçılısı, "ilk sözü", "ümidgahı" adlandırmaqla yanaşı real əsaslar üzərində poetik duyğularını tamamlayır: "həzin axan bulaqların şırıltısı", "xəfif-xəfif əsən küləklərin nəğməsi" səsini layladan alıb. Laylada həyat eşqi, ümid, arzu, istək, sevinc, məhəbbət var. Dünya var, həyat var laylanın hər misrasında, həzinliyində.

Böyük bir ülvyyətlə, böyük bir ürəklə ata duyğusuyla ana qəlbini, ana adının böyüklüyünü zirvələrdə saxlayıb, özü kimi ana sevən, ana qədrini bilən, analıq adının yüksək tutan sənətkarlarımız kimi. Ana məhəbbətindən yoğrulmuş xəzinəyə düşən misralardır bu misralar.

Sabah üstündə ayaq açıb gəzəcəyi, lələsini üzəcəyi, çəmənini, torpağı, uca göyləri, onun zərrin naxışlarını- hansı ki, bunlar onu nə vaxtsa özünə heyran edəcək, məftunluqla bağlanacaq onlara- ovladına bəxş edir. Quş kimi köçəri olan insan övladını bu dünyada əbədi görməyən şair ona sevinc dolu bir ömür arzulayır, elə bir ömür ki, kədərsiz olsun, elə bir ömür ki "Kədəri olsa da

qoy əziz olsun". Onun övladlarından bir istəyi var; dünyada kiməsə gərək olmaq, "bir damcı yağış olub" bircə sünbülü yaşatmaq da şairin övladı üçün bəsidir. Təki yaşatmaq, yaratmaq nəsibi olsun. Fikrət Sadıq övladlarından ayrı düşəndə hicrana, həsrətə dözməyən, səslərini eşidəndə şaxtalı, qarlı Moskvada günü "Günəşə qərğ olan" görür. O, dünyanın çox hicrana dözüb, ata, ana, yar hicrana çox çəkib, bu hicrana dözümlü ürəyi "övlad hicranına dözə bilmir neyləyim"-deyə kövrəlir. Fikrət Sadıq doğrudan da sevinməli, fəxr edilməli, öyünməli atadır. Onun qəlbi övlad üçün məhəbbət dəryasıdır, ümmandır, desəm yanılmaram. İlkinin itkisi onun Qorqud cöhrəsinə, Qorqud sinəsinə elə çalın- çarpaz dağlar çəkib ki, misralarında Uruzu, Beyrəyi yağılar əlində göynəyən ana nidalı ahlarını duyuruq:

Qonur gözlərimə
Qonur gözlərinin
Həsreti oğlum!
Göy gölü dumanlı gördüm
sənsiz,
Lalələri solğun!

Fikrət Sadıq bu misraları 30-40 il əvvəl söyləyəndə Dədə Qorqud dünyasının əbədi səsinə səs vermiş.

Fikrət Sadıq "Gecə taksisi" şerində nədən danışmır, İlahi! Dağ boyda dərdindən, həsrəti, nisgili qəlbine çökən İlkinindən, onun qorxa-qorxa

duyduğu yoxluğundan. O İlkindən ki, uzaq səfərə gedib; nağıl dolu bir səfərə, üç qardaşdan birinin getdiyi gedər-gəlməzə. Ordan arabir şeytanın qıçını qırıb gələndə gecə qatarıyla gəlib və evə qatar vağzalından taksilə gəlirdi. O taksi şairin bu gün dərd dağarcığına çevrilib:

Hərdənbir... gecə...
Evimizin qabağında
Taksi dayananda
Oyanıram əyləcə.
Əyləcin paslı
qıçirtısına,
Çırpalan qapı
səsinə.
Diksinirəm, oğlum!
Az qalır mənimlə bahəm
Ev də diksinə.

Diksinmə? Yox, könüldən qopub ayrılan və o müdhiş ayrılığı duyan ata ürəyinin-kövrək hissələr sahibinin-şair ürəyinin titrəməsidir. O xalqı üçün də, onun 20 yanvar faciəsinin qurbanları üçün də, Xocalı faciəsi üçün də, hər gün Rusiyadan meyiti gələn oğullarımız üçün də ürəyi belə titrəyib, ruhu belə diksinib. Ömrünün bu müdrək çağlarında keçirdiyi təlaşlı günlərin ağır yükünə bir oğul dağı da qarışdı-karvan gərək çəkib aparsın. Sarvan gərək yol göstərsin, Dədə Qorqud gərək "Bəy ərənlər, Dünya mənimdir deyənlər, Fani dünya kimə qaldı" sözlərindəki bu

dünyanın sakini insan övladının taleyinə yazılan yazı-qismətin təsəllisini bir an da olsa içində hiss etsin, bir qədər səbr etsin. O şairdir, ona səbr etmək də çətinidir. Necə səbr etsin? İllərlə ilkin yolu gözləyib ata. Onun qayğılarına bir ananın qayğı, dərd, qüssə, göz yaşı dolu baxışları da bir yük deyilmə? Çəkən karvan lazımdır bu dərdi. Fikrət Sadıq çəkəcək bu dərdi, yeri gələndə anaya da, qardaşa da, bacıya da təskinlik verəcək, ovunduracaq onları, amma içində öz dünyasının dərmini yaşayacaq, qeyriləri üçün narahat olacaq, oğullar yadına düşəcək, sərhədlər yadına düşəcək. O sərhədlər ki,

Ölkələri basa-basa,

Sərhədləri keçə-keçə -

gələrdi İlkini. O həsrət yanğısı, o həsrət dağı çiyinlərdə, ürəklərdədir, zaman-zaman gecə taksisi onu diksindirəcək, qatarlar onun nigaran ümidlərinə, yola dikilmiş baxışlarına son qoymuyacaq, o unudulacaq deyil. Çünki onu çəkən insan Fikrət Sadıqdır. O, doğmalarının da, xalqının da dərmini, qayğısının belə çəkib. Onda ilahi bir böyüklük var. Tanrı onu belə yaradıb, o həsrət, o istək onun qanındadır. Kövrək qəlbimizin sızıltılarına səbriniz kömək olsun! Bu dərdi təkçə siz çəkmirsiniz. Bu torpaq son illər on minlərlə boylu-buxunlu, yaranal oğullarımızı əlimizdən alıb, o uzaq yollar çox ailələrə dərd gətirib, zaman-zaman, saat-saat gətirib, könüllər

sındırıb, ürəklər dağlayıb. O, bu millətin istəməyənlərinin qurbanıdır. O, bir insana qarşı deyil, milyonlarla öz müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan xalqından gizlin alınan intiqamlardır. Amma onun arxasında bir tarix var, xalq onu unutmayacaq. Unutmayacaq ki, onun başı bu yolda nələr çəkib. Gözünün önünə Nəriman Nərimanovun oğlunu, Hüseyn Cavidin oğlunu, neçə-neçə kin-küdurətin qurbanlarını gətirək. O taleyə bir Fikrət Sadıq taleyi də qoşuldu. Dözməliyik. Allah səbr versin! Misralarındakı həsrət gözümün yaşını tökdü, ağlatdı, qoymadı çox söz deyim, elə yaxşıdır, çox sözü, çox kövrəldər sizi. Yaxşılardan yanmasını, göynəməsini istəmirəm. Yerdə qalan oğulların, millətin, xalqın arxan, dayağın olsun!.

Onun lirik şeirlərində, "Oğlum İlkinə", "Körpə yuxusu", "Ad günündə", "Yaşıl xatirələr" və digər əsərlərində hisslər səmimi və təbiidir. Övlad sevgisini hər şeydən əziz bilən ata qəlbinin, məhəbbətinin bədi, təbi ifadələrlə zənginliyi bu şeirlərin keyfiyyətlərini, bədiiliyini artırmışdır.

"Şairin poeziyası fikir üstündə boy atır. Amma bu fikir heç vaxt kitabdan, dərsliklərdən gəlmir. Şairin şeirlərindəki müdrik fikirlər adi həyatı müşahidələrdən doğur. Şairin qüvvətli fantaziyası yoxdur, amma qüvvətli həyatı müşahidələri var. Kökündən onun poeziyası realıq üzərində köklənib. Sabir kimi gördüyü yazır, şair onu

narahat edən mövzuları, problemləri şerinə gətirir. Düşündürücü yazır, çoxlarının könlündən keçənləri elə bil görüb, gördüklərini özünəxas tərzdə mənalandırmaq, müşahidə etdiyi həyat hadisələri haqqında sakit-sakit söhbət açmaq paradoksal görünə də məhz bu yolla poetik müdrikiyə nail olur. Çünki faktda görünə bilən mətləbi şərh etmir, ona ancaq eyham vurmaqla çox zaman kifayətlənir".

"Tapılmış ümidləri qırıl"an, qəlbi sınıq, ümidləri kövrək, hər dəfə sevdiyini görüb yenidən "sevdaya" düşən bir zamanlar məğrur olub, bir acı kəlməsindən inciyən, lakin o vaxtıdan daha əziz, itirdiyini yenidən tapan, "əbədi sevgi"dən qorxub, lakin onun əbədiyinə şübhə etməyən bir can sahibinin keçirdiyi daxili sarsıntıları, arzu və istəkləri görürük:

Əbədi sevgidən qorxmuşdum
onda,

Bu haqlı suala indi nə deyim.

Bu yorğun ürəkdə sevgi oyadan,

Əbədiyyətimdir səni görməyim.

Bu əbədi sevgi onun sakit dənizinə daş atıb, onun yatmış baxtını oyadıb, indi onun dünəni xatirə, sabahı ümid olan dünyasını bir-birinə qovuşdura biləcək sevgisinə sözü budur:

Yelkənsiz tərəddüd qayğınla sən,

Sahilimə yanaş, əlindən tutum.

Ya da bir dəfəlik çıx ürəyimdən,

Bir zərrə də qalma səni unudum.

("Yenə səni gördüm")

Ürəyi olmayan "fikirli qaya", "qayğısız su", "laləi cığır", "ötən bulud", "güllü çəmən"i öpən körpə çay" şairin ilk sevgisinin şahididir. Onlar ilk eşqin şahidi olsalar da şair kimi ürək sahibi deyillər ki, onun çəkdiyi əzabı çəksinlər, bu vəfasız sevginin ağrı-acılarına dözüb, yanıb, göynəsinlər:

Ürəyiniz yoxdur, sizə nə var ki,
Əzab çəkməzsiz yar sorağında.

Hanı o ildırım baxışlı yar ki-
Könül dəftərimin hər varağında
Silinməz bir lövhə yaratdı getdi.

Eh sizə nə var ki

Yar atdı getdi!

"Eh sizə nə var ki".

Şairin lirik qəhrəmanı seven aşiq, vüsala çatmayan, ona yalnız həsrət, hicran nəsib eyləyən iki qara gözə, iki sönmüş gözə bənzətədiyi "iki gilə qara şanı"da öz daxili istək və arzularını, hal-vəziyyətini sevgi yolunda çəkdiyi əzab və üzüntüləri, həsrət qaldığı o bir cüt gözün sinəsinə vurduğu yaranı, verdiyi əzabları ümumiləşdirir:

İki gilə qara şanı,

İki gilə göz yaşım.

Döndü birdən,

Qövr elədi yenə odum, közümü
mənim.

("İki gilə qara şanı").

Şairin lirik qəhrəmanı sevdiyi insanın ayaqlarına qapılmır, sadə bir dillə ona müraciət edir. Darıxan sevgilisinə özünün də darıxdığını bildirir və deyir ki, "gəl bir yerdə darıxaq". Şair sevdiyi insan üçün darıxdığını, onu itirə biləcəyindən keçirdiyi qorxunu, həyəcanını açıb söyləyəndə sevdiyi insanın daxili duyğularından xəbərsiz olduğunu gizlətmir. Mən səni itirəcəyimdən qorxuram, "mən səndən ötrü darıxıram, səni bilmirəm" sözlərində bir insan qəlbini narahatçılığı yaşayır. Bu lirik duyğularda saf məhəbbət, onun yaratdığı hicran, həsrət qorxusu ehtiyatlanma əsasdır.

Şairin lirik qəhrəmanının nəzərində üzde olan təbəssüm, gözdə olan göz yaşı ilə ölçüdə adidir. Təbəssüm üzde olur, sevincin lal səsi olub, yalançı da ola bilər. Amma göz yaşı rişədir və onun "kökü ürəkdə olur", o gözlə görünən niskil, əllə tutulan kədər"dir, o yalançı olsa belə şirin dildir. Şairə yalançı təbəssümdən yalançı göz yaşı daha əzizdir. "Sevgi yağışı" şerinin qəhrəmanı oğlan və qızıdır. Qəfil yağan yağışdan qorunmaq üçün mağaraya sığınmış bu iki sevgili daş divarlar arasında bir-birini sevənlərin hansı dövrdə, zamanda yaşamasından asılı olmayaraq ümumiləşdirilmiş obrazlardır. Onlar daş mağaranın içərisində yağış damlalarının yaratdığı səslər arasında öz gücüylə, qüvvəsiylə

öyünən bir igid gözəl bir qızla öz sevgisindən, bir qəbilənin oğlanının digər qəbilənin qızına olan sevgisindən, arasındakı maneçiliyi məhəbbətin gücüylə aradan götürmələrindən, qızın

Sevirsən, gəl apar,

Verməsələr, güclə al,

-istəyinin qarşısında oğlan "öldü var, döndü yoxdur" kəlməsiylə eşqinə sadıqlığını, dönməzliyini bildirməsindən poetik bir dillə bəhs edərkən müasir gəncliyin Leyli, Məcnun, Fərhad, Şirin kimi yüksək saf, təmiz, ülvəi duyğulara malik olduğunu, bu hissləri, duyğuların bəşəriliyini tərənnüm etmiş olur. Elçin bu hisslərin çox gözəl təhlilini verir: "əsrələr keçər, ictimai qurumlar bir-birini əvəz edər, insan təfəkkürü yeni-yeni naliyyətlər əldə edər, predmetlər aləminin mahiyyəti dəyişər, fəqət oğlanın və qızın hisslərindəki saflıq, təmizlik, onların sədaqəti, mərdliyi dəyişməz və əbədidir. Oğlan və qız Leyli və Məcnundur, Romeo və Cüllettadır, Əsli və Kərəmdir, müasir gəncliyin ən yaxşı nümayəndələrindəndir". Elçin fikirlərində haqlıdır.

Fikrət Sadıq öz zəmanəsinin sevmə gəncliyinin obrazını yaradır. Elə yaradır ki, elə bil nağıllar aləmidir, elə hörmətli şairəmiz Firuzə Məmmədli demişkən:" bir sevmə oğlan vardı, bir sevmə qız vardı, bir də sevmələri mağaraya qovub, qapıya pərdə kimi endirilən sevgi yağışı vardı. "Oğlan yağış pərdənin saçalarını yana

çəkib" baxanda və "qız da ona qısılanda" aşağıda yağış selini yuyub üzüaşağı apardığı yamacda möcüzə baş verdi: "Bir qız ilə bir oğlan əl-ələ verib qaçdılar; dağ yolu ilə üzüaşağı" Möcüzə oğlanla qızın əl-ələ verib qaçmaqlarında deyildi. Möcüzə bu gənclərin çıxıb gəldiyi qədim, lap qədim dövrlərin, minilliklərin o üzündən bu üzünə boylanmasında idi. Kim bilir, möcüzə bəlkə də oğlanla qızın qəlbini birləşdirən sevgi tellərinin işığında idi".

İnsan yaranandan bəlkə də onunla qoşa yaranıb məhəbbət və bu məhşəbbətin işığında insan mənən zənginləşir; dünyasını sevir, həyatı sevir, insanları sevir. Bu "sevgi yağışı"nda saflaşır. Həyat eşqini, yaşamaq, yaratmaq əzmini artıran ruhi bir ehtiyacdır sevgi Fikrət Sadığın əsərlərində. Ona görə də insan övladının sevgisini dünyanın bütün real və qeyri real varlıqları içərisində daha ülvi, daha uca olduğunu vəsf edir. "Balıqçı və su pərisi" əsərində insan sevgisinin böyüklüyünün möhtəşəm heykəlini yaradır. Sadə, lirik bir dillə verdiyi təsvir və tərənnüm daxilində duyumlar yaşayır ki, bir məhəbbət dastanına bərabərdir. Əsli-Kərəm, Leyli-Məcnun, Balıqçı Kastitis-Su pərisi Yurate sevgisi həmişə var; keçmişdə də olub, bu gün də var, sabah da olacaq. "Balıqçı və su pərisi" lirik poeması bir qədim Litva əfsanəsinin süceti əsasında qurulmuş, sərbəst şer vəznində

yazılmış ən gözəl əsərlərdən biri sayılmalıdır. Burada şairin ədəbiyyata, şerə gətirdiyi məzmun, mövzu yeniliyi forma ilə vəhdətdədir. Şairin lirik dünyası bu poemada öz əksini daha dolğun, daha təsirli bir şəkildə tapıb. Səmada buludların toruna günəş düşdüyü kimi, dənizdə də Balıqçının qayığı dalğaların "toruna düşür". Qayıqda oturan Balıqçı da "xeyalların toruna düşür". Su pərisinə vurulmuş Balıqçı "Su pərisi hara, mən hara" fikir burulğanında çırpınır. Lakin ürək onu çəkib görüş yerinə gətirmişdi. Balıqçı dənizə çıxıb ki, balıq ovlayıb qoca ata-anasının istəyini yerinə yetirsin. Amma o bunu unudub, vurğun gözləri ovunu gəzir, içində təlatüm, qasırga burulğanı var. Şair dalğalarla xeyalların torunda çırpınan Balıqçını və onun qayığını küləyin axarı apardığı səmtə-Dəniz qızıyla yenidən görüş yerinə çəkir:

Bir dalğanın köpüklü qanadında
gəldi Dəniz qızı.
Qızılı saçlarından sürüşdü işıq
kürələri.
Bir telində bir damcı asıldı,
yelləndi.
Bir cüt əlin sığalı
Dənizə tökdü damcılarını.
İki gilə dəniz qaldı təkçə,
Kirpiklərin qoruğunda
Qaşların daldasında.

Su pərisinin-nağıllar dünyasının qəhrəmanının obrazının bu qədər reallıqla verə bilmək, onun varlığını təmin etmək, nağıl dünyasına "daş atmaq" da sənətkardan məharət tələb edir; elə bir daş ki, könüllərə bir istilik, həm də bir titrətmə, bir duyğu gətirdi, dəyməyilə titrətdi oxucu qəlbini.

Bu misralardakı poetik deyim, həyat eşqi, iki qəlbın çırpıntıları pak və məsum hisslərin ülviliyini Dəniz qızının-Su pərisinin munis görkəmi haralara çəkib aparmır insanı. Su pərisi Balıqçının "ayrılığı qıran qollarında" bir göz qırpımında qayığa qalxır. Balıqçı hansı hisslərin torunda çırpınır? İnsan övladının sevgi gücü dərya imiş ki:

Mən öləriyəm, sən pəri"
"Bilirəm Balıqçı".
"Dənizi atarsanmı məndən
ötəri?"
"Sevirəm Balıqçı"
"Atam, anam, qocalar
görmək istəyir səni".
"Gedirəm, Balıqçı".

Ülviyyətin qucağına atılmış, sevgi deyilən saf bir varlığı bu qədər incəliklə, lirik bir duyumla iərənnüm etmək sərbəst vəznin imkanlarını genişləndirmək, sənətkarın sənətkarlıq imkanlarının zənginliyi nəticəsində buzu qırmaq lirik istedad və qüdrətin sərbəst vəznin

imkanlarının heç də əruz, heca vəznin imkanlarından geri qalmadığını sanki sübuta yetirmək deyilmə? Deməli, istedadlı sənətkar öz sözünü hər bir vəzində deyə bilmiş, bunun üçün istedad zənginliyi, zəngin sənətkar bədii təxəyyülü olmalıymış ki, sərbəst vəznin imkanlarının məhdudlaşdıran, bu vəzni rədd edənlərin əksinə olaraq Azərbaycan şerində bu vəznin ən qiymətli, zəngin nümunələrini yaradan Rəsul Rza məktəbinin yetirməsi Fikrət Sadığın öz istedadı sayəsində əldə etmişdir. Qəhrəmanın daxili aləmini, lirik duyğularını, sevgi yolunda çəkdiyi əzabları, bu sevgi yolunda ölümə gedən öz ülvi duyğularının əsiri olan İnsan-sevən insan obrazını belə zəngin bədii keyfiyyətlərə, ülvi hisslərə malik Məcnun ürəkli, Kərəm diləkli Balıqçının mükəmməl sevgi aşiqi obrazının yaratmaq xüsusi bir istedad tələb edir. Elə bir istedad ki, ona, o lirik, yüksək bədiiliklə deyilə biləcək sözlər üçün vəzn əsas olmasın. Əsas odur ki, hansı dillə, hansı bədii təfəkkürlə, estetik zövqlə, incəliklə, bədii pafosla, metononiya ilə deyilir:

Qabarlı ələ bənzər qayalı
sahildən
Üsulluca itələndi qayıq.
Yırğalandı nəhəng beşik.
Yatırdı qorxaqlığı.
Qayıq haqladı üfqü.

Üfüq iki bölündü.
Uzaqlaşdı bir qövsü.
Bir qövsü söndü.
Uzaqda-lap uzaqda-
Dənizlə səma qarışanda-bir-
birinə
Üfüq parçalandı dörd yerə.
Qövslər birləşdi, oldu çevrə.
Qayıq ortada qaldı tək, nöqtə.
Tor atıldı, oxşadı vergülə.
Görəsən nə olacaq bu cümlənin
axırı?
Apardı qayığı küləyin axarı.
Bir də yelkənin
Yamaqlı ciyərinə xışıltı ilə dolan
hava.

İnsan sevgisində bir əbədiyyət var. Elə bir əbədiyyət ki, ölüm qorxusu duymur. Sevdidi Dəniz qızını-Su pərisini meşənin kənarında görünən kəndə ata-anasının görüşünə aparmaq istəsə də, ümməndə doğulan, boy atan Su pərisi "zərrəyə sığmaram, Balıqçı" deyir və ona "dənizə qayıdaq, Balıqçı, dənizə" deyərək kəndə getməkdən imtina etdikdə Balıqçı onu dənizin qucağına səsləyən səsə səs verir. Ürək onu çəkib aparır. "Qayıq yorğun", "dor ağacı köhnə", yelkən yamaqlı olmasına baxmayaraq insan övladı ürəyinin köləsinə dönür, sevgi onu çəkib özüyə aparır. "Qurudan əsən külək qısqandı bu iki

sevən qəlbə, az qaldı bir əsimdə qıra dor ağacını, yelkəni çırpdı üzünə "şillə kimi". "Şirindilli sevgi ovutdu Balıqçının" aldığı acını. Ürəklərdə qopan " məhəbbət tufanı" insan övladını çəkib apardı dalğaların qoynuna. Dənizin ənginliklərinə doğru aparanda "bəxtiyarlaşmış baxışlar unutdu hər şeyi. Göz gözü görməyəndə qayıq bir sualtı qayanın çeçələ barmağına toxundu. İnsan övladının "öləriyəm" dediyi məqam çatdı:

Toxundu qayıq.

Parçalandı dilim-dilim, taxta-taxta.

Su pərisi bir dalğanın yalında.

Aşdı o taya.

Balıqçı daşa dəydi,

Yanına düşdü qolları.

Qana bulaşdı, üzü qızardı.

Utandı mənzil başına çatmadığından.

Utandı çiliklənmiş qayığından.

Daş kimi batdı suya.

İnsan övladı həsrətində olduğu sevgi dəryasında üzə bilməməyindən utandı. İnsan qüruru hər şeydə yüksəklərə qalxdı. Dəniz qızı Balıqçını xilas etmək istədi, əbəs imiş. Onda Dəniz qızı "inandı ölümün doğruluğuna":

"Ölüm" deyir insanlar buna.

Acıdı insanlara.

Dönə-dönə

dolandı o yerin başına.
Yoldaşı vurulmuş sona kimi.
"Mən quruda boğulurdum,
o suda boğuldu.
Günah sevgidə oldu
Günakar mən oldum".

İnsan övladıyla sevgidə Dəniz qızı da imtahanlardan üzü ağ çıxdı. Bu da məhəbbətin müqəddəsliyindən irəli gəlir. Dözmədi insan övladına bəslədiyi sevginin ölümünə, əlindən getməsinə,

Özünü dalğa kimi çırpdı qayaya,
Pul-pul libası qəlpə-qəlpə oldu.
Səpələndi dənizə,
Çevrildi kəhrəbaya,
Çevrildi əfsanəyə,
Çevrildi nağıla.

Şair bir qoca balıqçıdan eşitdiyi əfsanənin tək cə sücətindən istifadə edib onu nəzmə çəkmədi, eyni zamanda onu məhəbbət haqqında balladaya çevirdi. Dənizlə torpaq övladının saf sevgisinə əbədi bədii heykəl qoydu. "Aman nə bərkmiş torpaq", "Aman Allah, insan necə gəzir quruda"- deyən Dəniz qızı bu kobud quru torpaq üzərində yaşayan insan qəlbinin incəliklərinin, zərif duyğularının əsirinə çevrildi, yenə insan övladını sınağa çəkdi, onun öz sevgisinə sadıqlığını gördü, çəkib özyülə dənizə aparanda da bu insanın köksündəki su kimi zərif bir varlığın

böyüklüyünü, möhtəşəmliyini duydu. Bərk torpaq üstündə bərkiyib mətinləşmiş, əzablara, çətinliklərə sinə gərmiş, yaşamış, yaratmış, üzü bərk torpağı özünə ram etmiş və dünyanın əşrəfinə çevrilmiş, o torpaq tərəfindən sevilmiş, əzizlənmiş, qucağında, köksündə ona yer ayırmış, onun-insan övladının sevgisini qazanmış insan ürəyi nələrə qadir deyilmiş, İlahi! İnsan övladı üçün torpaq həyatdır, Dəniz qızı üçün də dəniz o deməkdir. Torpağın sərtliyinə dözmədi Su pərisi. İnsan övladı sevgisində demə daha etibarlı, daha mətinmiş ki. Ümmanlar qoynunda doğulmuş Dəniz qızı torpaqdan, onun sərtliyindən qorxub insan övladını dəryalara səslədi, onu çəkib apxasınca apardı. O insan ki, yer üzünün varlıqları içərisində elə o sevgiyə, o munis duyğulara görə ən qiymətli varlıqdır, əşrəfilik taleyinə yazılıb. İnsan övladının saf duyğularıdır ki, məhəbbətinin böyüklüyüdür ki, Balıqçı Kastitis və Su Pərisi- Dəniz qızı Yurate haqqında, onların bu qarşılıqlı, möhtəşəm, saf məhəbbəti kəhrəbanın görünüşündə əbədiləşdirilir. Donmuş göz yaşına bənzədilən kəhrəba -Yurate, Kastitis yadımıza Leyli və Məcnunu, Əsli və Kərəmi salır. Onların öz eşqi, məhəbbəti yolunda canını qurban etmələri, sevginin əbədiliyini, pərdə-pərdə yenidən gözümüz önündə canlandırmış olur. Sanki şair Leyli-Məcnun sevgisinin əbədiliyini, ülviliyini, bu

bədii məziyyətlər içərisində əbədləşdirməyə çalışır.

Sarı rəng özündə bir dünya həsrəti, hicranı yaşadır. O sarı rəng payızda rəngini dəyişən yarpaqlar, həsrətdən saralmış tarın simlərinə çöküb. "Gözlərimin kökünün, yarpağımın rəngi də, tarımın simi də məhəbbətdən saralıb"-deyir şair. "Ayrılıq" Fikrət Sadiq dünyasının bəzən şirin anlarına şirinlik gətirir. O ayrılıqdan o qədər gileylənmiş. Onun poetikasında ayrılıq öz çalarları ilə seçilir "yaxın yerdə ayrı olmağın" onun üçün öz gözəlliyi var. Sevgilisinin hicran kimi qəbul etdiyi ayrılığa şair tamamilə başqa bir don geyindirir. Güllü-çiçəkli dağın qüzeyində özü, güneyində yarı yaşadığını, "bir günəşin" zərrələri altında isindiklərini, "bir küləyin" buz nəfəsində üşüdüklerini söyləyən şair "buna hicran deyirsən?" deyə könlünü almağa çalışır. Şairin poetik duyğuları burada da baş alıb gedir, buludlardan yağan yağışlar hər ikimizin bağçasına "düşür", köhnə cığırlarda "ayaq izlərimiz" hər gün görüşürsə buna hicran demək olarmı? Hicrandan, ayrılıqdan gileylənməməyə çağırdığı sevgili yarın onları qarşıda gözləyən səadətə fikrini cəlb etməyə çalışır:

Birdir qürub çağımız da,
səhərimiz də,
Bir ulduzun altındadır evlərimiz
də.

Bir arzumuz iki qəlbə yuva
salıbdır.

Bircə sizdən bizim evə köçmək
qalıbdır,

Buna hicran deyirsən?

Elçin haqlı olaraq "Sevgi yağışı"nı muasir poeziyanın nümunəsi kimi götürür və sənətkarlıq baxımından şairin istedad və bacarığını bu iki obrazın vasitəsilə belə qiymətləndirir ki, "bu oğlanın və qızın hisslərindəki saflıq, təmizlik, paklıq Fikrətin poeziyasının poetik komponentləridir və həmin poeziyanı" səciyyələndirən və məxsusiləşdirən cəhətlərdir və məhz buna görə də həndəsi fiqurlara aludəçilik, naturmotlara meyl F.Sadiq poeziyasına o qədər lazımdır, nə qədər ki, həmin saflıq, sadəlik təmizlik zora düşməsin". İnsan ürəyi şair üçün kəşf olunmamış sirlər aləmidir. Bu ürək dünyanın möcüzəsidir. O da varlıqdır. Bu dünyanın varlığıdır. Ürək hər şeydə var; Qalaq-qalaq qalaktikalar da bir qurtum suda, bir ovuc küldə, bir zərrə odda "bütöv bir ürək var":

Onun yaratdığı əsərlərdə böyüklüyünə, kiçikliyinə baxmayaraq böyük məna var. Hələ 60-cı illərdən ədəbiyyata gəldiyi illərdə F. Sadiq özünə "cığır" açıb. Elə bir cığır ki, o B. Vahabzadə demişkən "yalnız özü üçün deyil, başqaları üçün də yaşamaq" naminə yaradıb, qurub. Mirvarid Dilbazi onun yaradıcılığına

dərindən bələd olan bir xalq şairi kimi böyük uzaqgörənliklə demişdir:" Fikrətin "Bulud", "Cığır" və xüsusilə xalq əfsanəsi əsasında yazdığı "Ana əli" poeması onun gələcəkdə yaxşı bir şair olacağını göstərir."

FİKRƏT SADIQ YARADICILIĞINDA TƏBİƏT

F.Sadıqın şe'rlərində təbiət ayrıca bir mövzudur. Meşələrin, quşların, ətraf mühitin mühafizəsində təiiliyin olmaması, buraxılan tüstülərin dünyaya vurduğu zərbə, çirkli suların dənizlərə axılması, bunun nəticəsində "günahsız, körpəcə balıqlar"ın, canlıların məhv olması, zavod bacalarından ilan kimi qıvrılıb, "burum - burum" burulub göylərə qalxıb, zəhərli tüstüsü ilə təbiəti zəhərləməsi, meşələrin qırılması, düzlərdə ceyranların, çayda Xəşəm balığının, dağlarda giləmeyvələrin kökünün kəsilməsi şairi kədərləndirir. Meşələrdə nadir ağacların kökünün kəsilməsində, qoca dünyanın ağına yazılan "Qırmızı kitab" damğasında insan əli var. Amma insan unutmamalıdır ki, bu dünya təkəcə onun deyildir, hamınıdır. Bu dünyada adi bir cücünün də, heşaratın da yaşamağa haqqı var. Şair təbiətə, torpağa, tanrı ne'mətlərinə, gözəlliklərinə bilərəkdən, bilməyərəkdən -fərqi yoxdur balta çalan insanlara bunu məsləhət görür ki:

Adicə çiçəyin də burnunu
qanatmayaq!

Torpaq yaşadır bizi.
Nankor övladıq mægər,
Torpağı yaşatmayaq?!

Torpağı, təbiəti qorumaq, yaşatmaq bəşər övladının borcudur. Ana təbiətin övladı öz yaradanına, yaşadanına qarşı nankor olmamalıdır. Meşələri yox edən, qalaq-qalaq mə'nasız kağızlara çevirən, tamahından dünyanı kor qoyan insan övladının çoxluğundan dünya dağılmaz, amma "əl boyda" tüstülərdən dünya əyilər, məhv olar, tarazlığını itirər.

Şair öz narahat duyğularıyla insan övladını qəflət yuxusundan oyatmağa çalışır. Artıq bu dünyanın təmiz, aydın səmasına, torpağına, varına, bəzəyinə vurduğu zərbəni duyan insan innən belə dünyanı qoruyacaqsa, ətrafında bu gün də mövcud olan təbiətə düşmən qüvvələrin əməllərinə göz yummamalıdır.

O, elinə, təbiətə vurğun şairdir. Onun əsərlərində insan öz elinə, obasına, üstündə gəzdiyi torpağa möhkəm tellərlə bağlı, xalqının taleyini, torpağının qüdrətini duyandır. Torpağa məhəbbətinin böyüklüyüdür ki, insanın ondan güc almasını şair tez duyur. O, ana təbiətin, doğulduğu Şirvan torpağının, əsrarəngiz Göygölü- Azərbaycanın bütün dilbər guşələrinin, eləcə də ana təbiətin bihuşedici mənzərələrini tərənnüm edir. Onun aləmində təbiətə münasibət insanın mənəvi dünyasını üzə çıxarır. O, təbiəti,

meşələri, dağları, çayları, çölləri qorumaq naminə bəlkə də onun gözəl dağlarını, sıldırım qayalarını, şiş uclu zirvələrini, enişli-yoxuşlu yollarını, füsunkar baharını, könül oxşayan qışını tərənnüm edir. Onun şerlərində bir həyəcan təbili var və flora və faunamızın, təbiətimizin taleyi üçün narahatdır.

Yadıma akademik Həsən Əliyevin "Həyəcan təbili" kitabı düşdü. Təbiətin vurğunu müəllif yazır: "Əlimə qələm alarkən torpağın tədqiqindən başladım. Bu sahədə yazdığım kitabların da, məqalələrin də oxucuları yalnız torpağı tədqiq edənlər və becərənlər oldu. Bəs torpağın dərdi? Özündən süd verib, bəslədiyi insanlarda sinəsinə yara vuranlardan, gözlərinə zərər tozu üfürənlərdən. Mən isə torpağın övladlarından birisi kimi haray saldım ki, ... qoy səsimi hamı eşitsin". Fikrət Sadıq da təbiətin, torpağın, dərdini, sərini çəkə bilməyib, elə bir haray çəkər ki, qorxur. Atlantida faciəsindən qorxan kimi qorxur. Nə vaxtsa belə bir ölkə olubmu? Naməlumdur. Amma öz yaşadığı zamanda icad edilən silahlar onun torpağını, yaşadığı dünyanı Atlantida əfsanəsinə döndərə bilməsi reallığını, təhlükəsini duyur, qorxur, həyəcan təbilini çalır. Nələr çəkmiş torpağın başı: dəhşətli müharibələr, keçirilən nüvə sialahlarını sınaqları, istehsal edilən kimyəvi məhsullar, zavod və fabriklərin, tullantılarının torpağın bağrında açdığı qara

yaralardır. Təbiətsevərlər kimi Fikrət Sadıq da qələmini bu mövzuda məsələlərə həsr edir. Meşə Fikrət Sadıqın əsərlərində əvəzsiz sərvətdir, o xalqın da sərvətidir, gözəlliklər məskənidir.

Ay şairin şe'rlərində bir aləmdir. İnsan övladı dünyaya gələndən, "ağlı kəsəndən", "göylərin çırağı" ayın vurğunu olub. Onun buludların arasından "qıyqacı baxış"larını sevib. Onun on beş günlük "sehri haləsinə" məftun olub və ona görə də

Ulduz hanı Aya tay,
Ay yaranıb qüdrətdən.
Ayı ilkin görənlər
"Ay" çığırır heyrətdən.

Aya insanın baxışlarını, verdiyi mə'naları, baxışında, duruşunda gördüyü gözəlliyi, saflığı, şair göz önünə gətirir. Onun gözləri önündə neçə-neçə körpəyə "ay parçası deyiblər"; hər şairin dünyada "Ay üzlü" yarı olub. Şairlər yaratdıqlar əsərlərində gözəli, vəsf etdiyi insanı Ayla müqayisə edib. Aya aşiqlik prizmasından baxıb; gah onun gözçəlliyini vəsf edib, ulduzlardan üstün tutub, gah sevdiyi gözəlin üzündə Ayın nurunu, işığını gəzib, görüb, tərənnüm edib, gah göylərin yaraşığı gözəllərin qaşlarını "hilala" - yeni doğulmuş on dörd gecəlik aya bənzədib. Ay insan övladının istəklərinə uyğun vəsf edilib və F.Sadıq da onu vəsf edir. Amma başqa şəkildə;

Ay üzü qazıq-qazıq,
Ay üzü dərə-tərə.
Göydən yağan daşları,
Ay qoymur düşsün yerə.

Demə ay ləkələri
Yağan daşların yeri,
Ay göyün fədaisi,
Yerin cəsur əsgəri.

Ulduz yağışlarının,
Önündə tənha durur.
Odur ki, keçib gedir,
Gecələr məğrur-məğrur.

Demə ta yaranandan,
Yeri qoruyubmuş Ay.
Yerlə göy arasında,
Keşikçi olubmuş Ay.

Ay şairin nəzərində bax budur. Ayın belə tərifini F.Sadıq qələmində tapa bilərik. Onu ay üzlü nigarına bənzətmir. Ay parçası bildiyi bir körpəyə oxşatmır. Amma o da Aya heyrandır. Baxışına, duruşuna vurğun olanlardandır. O, Ayda başqa bir aləm tapıb: ay sən demə "Göyün fədaisi", "göylə yer arasında keşikçi", "göydən yerə yağan daşları" yerə düşməyə qoymayan sən demə "yerin cəsur əsgəri" imiş. Bu ülvülüklə, bu bənzərsizliklə, bu baxışlarla aya baxmaq özü

də insandan daxili ictimai bir zənginlik tələb edir. Bu şair təxəyyülünün zəngin xəzinəsinin qiymətli bənzətmələrindəndir. Bu bənzətmələr F.Sadığındır. Gördüyünə, eşitdiyinə yaxın mənada nə varsa, hamısına hörmətlə yanaşmaqla bərabər, öz sözünü də demək bacarığı, cəsarəti. Nizami sevgili yarını "üzü aydan da gözəl səvi xumar"a bənzədir. F.Sadıq isə dünyası üçün narahat olan bir əsgər kimi düşünür. Onun baxışını, duruşunu məğrur, cəsur əsgərə bənzədir. Hər iki bənzətmə sənətkarların əhval-ruhiyyəsinə uyğundur, gözəldir, bədiiliyi ilə könülə yatandır. F.Sadığın Aya baxışları muasir zamanla, dövrlə səsleşir ona görə oxucu onun demək istədiyi fikri tez tutur, mə'nanı anlayır. Bu əhval ruhiyyəni onun "Soyuq şe'r"ində də oxucu tez tuta bilir. "Canımdakı soyuğu çıxara bilməzsən həkim!"-deyir şair. Çünki bu adi soyuq deyil. Onun canındakı "soyuğun" kökü uşaqlıqdan gəlir, artıq o soyuqlar onun canında "daşlaşmış", ona loğmanın gücü çatmaz, təbib, məlhəm kömək edə bilməz. Çünki uşaqlıqdan canında yığılıb qalmış soyuqların kökü var:

Atalı-analı yetim olmuşam.

Doğmalarıma qərib olmuşam.

Üzümə yalandan gülə-gülə,

Üzümə soyuq baxıblar.

O soyuq baxışlardan qalıb,
qalanıb,

Ciyərimin başındakı qar.

Gördüyü soyuqluqlar onun üzünü dünyadan döndərib. Sevgidən qaçanda özünə soyuq olduğunu hiss edib, sevəndə də ""soyuq" baxışlar görüb. Yaxşı yazanda "üzünə soyuq baxıblar". Çoxlarının-doğmaların, yadların, qohumların soyuq baxışlarından ciyəri "xalvar-xalvar" soyuq çəkən şair hardasa bir soyuq baxışdan da mütəəsirdir. Yadın yad, soyuq baxışı yad olduğu üçün qəlbi qıra bilməz, küsdürə bilər, ürəyini qısa bilər, amma qıra bilməz.

Amma:

Yaxın adamın buz baxışı
Qılıncdan betər kəsir.

Bəlkə şairə soyuq baxanlardan biri elə həkimin özüdür. Çünki şair " bir az da sənin soyuqluğun üşütdü qəlbimi" deyir, qınaq dolu " xətrinə dəyməsin, dərmanların kar eləməz qat-qat qalanmış soyuqlarıma"-deyir. Kövrək insan özünə yaxın insanların bir soyuq baxışlarının ağrısını, acısını duyduğu kimi "Soyuq şer"ində ümumiləşdirir. Bu soyuq "adi soyuq" deyil, bu bir insan övladının taleyinə, qismətinə yazılmış ömür payıdır və bu ömürdə gördüyü, yaşadığı qəmin, qüssənin soyuğudur.

Şair təbiətin soyuqluğundan öz daxili əhval-ruhiyyəsini vermək üçün bədii vasitə kimi yararlanana da bilir. Təbiətin soyuq üzü şairə yad deyil.

Məmməd Araz:"Fikrət Sadıqın təbiət şeirləri yalnız təsvir, peyzac lirikası deyil. Bu şeirlər əsgər papağı geyimli bir şairin vətəndaş çağırışı, harayıdır. Təbiətə əl qaldıran insan tək-cə palıdı, vələsi qırmır, əslində özü oturduğu budağı kəsir, tək-cə quşun qanadını qırıb, ceyranı didərgin salıb, bulağı nəğməsiz qoymur, öz nəfsini daraldır, öz çörəyini zəhərləyir, öz ömrünü tüstüyə bükür".

Ehtiyatlı olun quşlar

Tora düşmək...

Yaralanmaq qorxusu var.

Şairin dediyi kimi tək-cə insanın deyil, hamınıdır bu dünya. Adi bir cücünün də haqqı var yaşamağa.

Məhsuldarlığı artırmaq, torpağın gücü çatacaq çəkiddən çox məhsul əldə etmək üçün əkin sahələrinə səpilən kimyəvi maddələrdən geninə boluna, ölçüsüz, meyarsız istifadə, onu yeyən insanları orqanizminə dəyən zərbə, meşələrin məhv edilməsinin təbiətə, insan sağlamlığına, ətraf mühitə vurduğu zərbə bugünkü elmi-texniki inqilabın havanı, təbiəti böhranlı vəziyyətə salması, ekoloci müvazinətin pozulması insan əməlidir.

Dünyanın dər-dini çəkən, torpağın ağrısını can ağrısı kimi qəbul edən F.Sadıq qorxur ki,

İnsanların çoxluğu ağırlıq salmaz
Yerə.

Amma dünya əyilər, əl boyda
tüstülərə.

Bu da təbiətin gələcəyindən nigaorançılığın
nəticəsidir ki, şair onu şerinin mövzusunə çevirir,
təxirəsalınmaz mövzusunə.

"Dünyadan qaçan insan"ı da ana torpaq
bağrına basır. Torpağın bir zərrəsinə dönən
insan Bəhramgura bənzədilir.

Bəhram-Gur şahı da
Elə-beləcə çığıra-çığıra,
Çəkmişdi kamına
Torpaq-mağara.

Dünyadan qaçan insan övladının xoşbəxtliyini
görmür, "qışı qış kimi", yazı yaz kimi gəlməyən
həyatından da bezib. O insan ki, onun sevinci
ərşə çəkilib, torpaqdan qovulanın varı talanıb,
arzuları gözündə qalıb. Bu insan o zaman bu
dünyaya qayıdacaq ki,

Qarabağlılar qayıdıb,
Doğma yurdlarında
Yenə məskunlaş"acaqlar.

Bir-birini əvəz edən fəsillər olacaq; baharını
qar, şaxta vurmayacaq. Qarında baharının
ağacları düymələyib və bir də amansızcasına
budağında dondurulmayacaq, yaxşını görəcək,
yamanı görməyəcək, millətinin birliyini görəcək.
Şair folklor mötəvləri üzərində köklənmiş bu
əsərində Adəm övladının yaşadığı dünyadakı
əzablarını ümumiləşdirməklə yanaşı, dünya

əzablarına, hərc-mərcliyinə, şeytan-iblis əməlli insanların insanlığa, insan adına gətirdiyi pisliliyə qarşı çıxır.

Fikrət Sadiqın yaradıcılığının kamillik dövrünü yaşamaqdadır. Onun bütün əsərlərinə küll halında nəzər saldıqdan, yetkin dövrlərini də diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra belə bir qənaətə gəlmək olur ki, yaradıcılığında əsas cəhət lirikadır. Onun yaradıcılığında təbiətə, məhəbbət, vətənpərvərlik lirikası yaşayır. Dünyaya göz açan insan təbiətin qoynunda böyüyür, yaşa dolur, onunla daima təmasda olur. Fikrət Sadiq da bu milyardlarla insanlardan biridir. Onun qələmində təbiət öz gözəllikləri ilə əsərlərinin məna tutumunu zənginləşdirir. O, təbiəti insanla qoşa tərənnüm edir. Təbiət onun gözündə o zaman ülviləşir, füsünkar olur ki, o insanı yaşadır. Təbiətin əsrarəngiz gözəlliklərini görən, duyan, hiss edən qiymətləndirməyə qadir olan insan təbiəti dərk etdikdə özünü onunla birlikdə görür. Özündə ona oxşar cəhətlər seçir, onun sirlərindən agah olduqca özünün də enişli-yoxuşlu ömür yolunun sirlərini açıqlayır. Özündə təbiətlə eynilik axtarır. Ona oxşamağa çalışır. Bu istək, arzu üstündə qələmini kökləyir. Yaşadığı dünyada nəyəsə gərək olduğunu duyan şair təbiətə daha yaxın olduğundan buluda "and" verib yalvarır ki, onu göy üzünə qaldırıb meşələrin üstüylə gəzdirsən, quru ağac görəndə

onu yağış eləsin yağdırsın onun üstünə, ona
gərək ola bilsin.

Pəncərəsi meşəyə açılan şair boz üzü olan
payızın təbiətin gözəlliyini talan etdiyini duyur,
duyduqca kövrəlir, yamyaşıl təbiətin saçlarına,
bərinə-bəzəyinə düşmən kəsilən payızın əlindən
qaçmaq istəyən ağacları, budaqları özünün
qəlbindən keçən hisslərlə, duyğularla "dilləndirir".
Oxşarlıq gəzir, tapır, təbiətin payızında ömrünün
yaxınlaşan qocalığını görür, hisslərini,
duyğularını, təbiətin sonsuz gözəllikləri ilə
müqayisədə bölüşür.

Payız buludlarının gətirdiyi qüسسə-qəm şairin
daxili əhval-ruhiyyəsini açır:

Birbaşa qəlbimə yağdı
dünənki yağış.

Yuyub apardı
qəmi, nisgili, qayğını.

Yuya bilmədi, amma
ürəyə dolan payızı,
yaxınlaşan qocalığı.

Ömrünün "payızı" ilə kəsişən payız fəslinin bir
sıra bənzərliklərini poetikləşdirən şair "ömrün
payızından" qaçmaq mümkün olmadığı
qənaətinə gəlir. Təbiətin payızını da ömrə yazılan
bir an kimi qəbul edir və:

Dünya, bir də düçar elə,
Xəzan yağışına məni!-deyir.

Yaşamaq eşqini bu misralar üzərində kökləməklə qəlbindən keçən həyat eşqini ümumiləşdirmiş olur. İnsana yaxın, insanla qoşa olan təbiət Fikrət Sadiq sənətində hər cür anlarda insanla yanaşdır. Təbiətin özündə bir insan ömrü var.

Fikrət Sadiğın lirik qəhrəmanı kimin üçünsə yaşamağı, kiməsə gerek olmağı həyatının mənası bilir. Bunun üçün bəzən buluddan da kömək ummağı təbiidir. O, buluda yalvarır, ona and verir ki, yağışından onu "salla"yıb göy üzünə qaldırsın, meşənin üstüylə gəzdirsın, onu ora tullasın. İstəyir:

Yağış bilib yağdır məni,
O ağaca gerek ollam.

Fikrətğ Sadiq ağaclara, meşələrə qarşı da həssas şairdir. O, bütün ağacları, təbiəti sevır, onları ömrü boyu yaşatmağa hazırdır. Payızın xəzan yağışı saraldıb məhv edə biləcək meşələri o " otağında gizlət"məyi ürəkdən arzulayır. Hər ağac onun lirikasında bir obrazdır. "Qaməti ağ şirmayıdan yonul"muş ağcaqayın şairin daha çox sevdiyi ağacdır. Şair onu obrazlaşdırır; onu nəzərində aycaqayın ağac deyil, gözəl bir qızıdır. Bu qıza mehlə, ülfətlə baxsan "yola düşüb yeriycək".

İllah da ki, meh sığallaya
islanmış saçlarını.

Ağcaqayın gözəlliyi ilə "meşənin bütün ağaclarını dəli edib". Şair vurğunu olduğu təbiətin seçmələrinə də vurğun ola bilər. Fikrət Sadığın şerlərində meşə canlıdır, onun öz nəfəsi, öz həyatı, öz taleyi var. Yağışlar yağanda "meşə nəfəsini qısır", quşları susur, dələləri dəcəl uşaqlar kimi atılıb-düşür, ağacdələnlər ağacı dəlmir.

Bir zamanlar bütöv olan meşənin indi çəpərlərə alınması, bölünməsi onu kədərləndirir. O, "bu ağac mənim, o ağac sənin" deyib meşəni bölən insanların meşəyə olan məhəbbətini ağacların bir-birindən ayrılmasına, birləşmək dərdinə, yenə də bütöv olmaq ümidi, həsrəti ilə yanmasına dözə bilmir. Şair burada vətəni, torpağı parçalanan xalqın birlik, bütövlük eşqilə göynəməsi ilə meşələrin bölünməsi nəticəsində onların düşdükləri vəziyyətdə bir oxşar tale gəzir və görür bu oxşar taleni, kədərlənir, dərdinin üstünə dərd gəlir, hisslərini boğa bilmir, "açır sandığı tökür pambığı", insanları qəflət yuxusundan oyatmağa çalışır. Hər gördüyü ayrılıq, həsrət qığılcımında içini də yandıran bir qığılcımı duyur.

Fəsillər təbiətin möcüzəsidir və şair bu fəsillərin rəngarəngliyinə biganə deyil. Onların hər biri bir dünyadır şairin gözündə və o dünyaya öz gözləriylə baxır, hər fəsildə bir məna gəzir, hər birində bir həyat var.

Payız şairin lirikasında fəlsəfədir. Payız bir insan ömrüdür, payız şairin lirik dünyasında bir aləmdir. Elə bir aləm ki, o, bəzən şairə çox əzizdir. Onun nəzərində belə anlarda " hər təzə payızın öz hüsnü var". Dünya sirli-sehrlidir. Onun işindən baş açmaq imkanı olmayan lirik qəhrəmana bircə məsələ aydındır ki, onun dörd əli, dörd üzü var və bunlar fəsillərdir. O fəsillər yaz, yay, payız, qışdır və o, yaxşı başa düşür ki, yaz əlilə gətirən, payız əlilə aparan, yay əlilə nur əliyən, qış əliylə qar əliyən bu dünya elə fəsillərdə dünyalığını görür, varlığını duyur. Dördəlli, dördüzlü dünyanın köksündədir bu dörd fəsil

"Payız düşüncələri"ndə şair vahid hissi, fikri, əhval-ruhiyyəni poetik bir məharətlə ifadə edir. Burada şerin bütün bəndlərində həm daxili forma, həm də hiss və duyğular bir-birini tamamlayır. Təbiət hadisələri şairin lirik qəhrəmanın fikirlərini ifadə etmək üçün bir bədii priyomdur. Yaşamaq, yaratmaq üçün şairin keçirdiyi nigarançılıq hisslərinin içində bir böyük təlaş hissi də var ki, bu da təbiətin, insan ömrünün baharı, yayı, payızı, qışı olmasını təbii qarşılayır. Bunu təbiətin yazılmamış bir qanunu kimi qəbul edən, bu qismətə, yazıya bir insan kimi boyun əyən şairin dünya üçün keçirdiyi təlaş hissidir. "İlin payızı onsuz da gələcək", "ömrün payızından da qaçmaq olmaz". Amma Tanrıdan istəyi budur ki:

Dünyanın payızı olmasın
ancaq!

Qoy dünya həmişə rahat olsun.

"Biz gəldi-gedərik,
dünya var olsun!"

Şerdəki bütün bədii və təsvir vasitələri-xəzan yağışının ağacları yuyub təmizləməsi, budaqların pəncərədən içəri boylanması, qaməti "ağ şirmayıdan yonul"muş ağcaqayının gözəlliyi, bu yağışlı payız ömründə meşələrin susması, yağışın gətirdiyi lal sükut, hər fəslə verilən romantik adlar lirik boyalarla zənginləşdirilir. Payızın-ömür payızının təbiətin fəsillərindən biri olan payızın obrazıyla qarşılaşdırma dünya-insan-kainat-təbiət mövzusu fəlsəfi tamlığını tapır. Burada fəlsəfi lirika öz başlanğıcını həyat fəlsəfəsindən götürür. Real tefərrüatlara, müqayisələrə, əsaslanan şair burada təbiət hadisələri, insan ömrü ətrafında düşüncələrə dalır və bunları təsirli, obrazlı bir qələmə alır.

Şairin obrazlılıq dedikdə şerlərində güclü pafos yoxdur, amma onun sakit, adi görünən misralarının canındadır bu pafos; təmtəraqsız, haysız-küysüz, amma təbii və son dərəcə təbii bir dillə deyilir bunlar və insanı düşündürür. O, ətrafında baş verən hadisələri sadəcə seyr etmir, onların mahiyyətinə varır. Şəxsi əhval-ruhiyyə, duyumlarla şer üçün götürdüyü mövzunu zənginləşdirir. Şair yaşadığı təbiətə laqeyd deyil,

onun qanunauyğunluqlarına soyuqqanlı yanaşa bilmir. Çünki onu sevir, bu sevgidə dünyanın əbədi-həmişə bir şəkildə qalmasını, qışsız, payızsız olmasını istəyir. Qoynunda insan yaşayan dünyanın varlığı bəşəriyyətin varlığı, bütün canlıların varlığı deməkdir və şair bu şerində özündən çox bəşəriyyətin qayğıkeş şairi kimi diqqəti cəlb edir. Bu bəşerilik əsərin bədii məziyyətlərini artırır. Şair həyat hadisələrini diqqətlə müşahidə edib, duyduqca, ona səmimiyyətlə yanaşdıqca yaratdığı əsərin məna dəyərini artırmış olur.

Qövsü-quzeh təbiətin ən əsrarəngiz möcüzələrindən biridir. Yağış yağandan sonra mavi səmada yeddi rəngə çalan Fatma nənənin qurşağı, peyğəmbərin qurşağı kimi tanıdığımız nağıl şirinliyi ilə seyr etdiyimiz, gözəlliyindən ruhən qidalandığımız qövsü-quzeh şairin qələmində xüsusi çalarlarla tərənnüm olunur. "Qövsü-quzeh" şairin zəngin, lirik duyğularını özündə toplayıb; Hər buludda "dağ seli", şələlə yaşayır. Bulud topası birdən-birə o dağ selini, o gur şələləni yerlərə göndərmir ki, çiçəklərin, yarpaqların onları götürməyə gücü çatmaz. "Ona görə bilə-bilə, gilə-gilə" yağır yağış. Yağan yağış damcılarını "inci kürələri"ne bənzədir. Lirik bir dillə sevə-sevə tərənnüm etdiyi o damcılara da şair ehtiyatla, zərgər incəliyi ilə yanaşır. Sanki qopub düzümündən düşəcək, sanki o incilər bir

boyunbağdadır və o zərgər əlində zərifliyi ilə könülləri oxşayır. Topa-topa zəhimli buludlardan tökülən incə inci kimi şəh damcıları, buludlardan yerdə güllərin, nərgizlərin yarpaqları üzərinə düşmüş şəh damcılarına bənzədilir. Gözümüz önündə yağışlı bir anda ana təbiətin gözəlliyinə qələm qatan yağışın yuduğu təbiətə verdiyi gözəlliklərə vurğun şair birdən-birə (bəlkə də ətrafını nura qərq edən yağışdan sonra tərtəmiz təmizlənmiş ağacların, otların, çiçəklərin seyrinə daldığından qövsü quzehin nə vaxt peyda olduğunu görmür) "buludların qulağından bir aypara sırğa kimi asıl"an qövsü quzeyi görür. Şair diqqətimizi qövsü-quzehin yaratdığı möcüzələrə yönəldir. Yeddi rəngə çalan qövsü - quzəhdə səma rəngi, torpaq rəngi, çörək rəngi, yarpaq rəngi, həyat rəngi görür. Şair bu gözəlliyi lirik bir dillə, lətif kəlamlarla vəsf edir. Yer kürəsini bir "fincan"a , qövsü- quzehi onun "büllur qulpuna" oxşadır. Günəşin əlində tutduğu bu "fincan"dakı arzu, qayğı, ümid, sevincdən bir udum da içdiyinə sevinir. Qövsü-quzehin şairin sinəsində yaratdığı həyat eşqi bədii ifadəsini belə tapır:

Nə yaxşı ki, yağdı yağış,
Neçə-neçə hikmət gördüm.
Şəffaf suyun bölündüyü
Yeddi rəngdə,
Xəfif mehdə,

İnci şəhdə.
Ağır-ağır buludların
qoruduğu gözəllikdə

Qövsü -quzeh təbiətin möcüzəsidir, əzəməti, möhtəşəmliyi, sirli, soraqlı gözəlliyi ilə insanı yaşamağa, sevməyə, sevilməyə, sabaha ümidlə, xoş arzularla baxmağa çağırır. Yağışın yağması ilə kəsilməsi, göyün üzünün rüzgarın açılması günəşin doğmasıyla könlü -gözü oxayan bir mənzərənin göz önündə açılması ruhumuza, qanımıza bir xoş duyğu gətirir. Sanki təzələnirik, təbiətin özü kimi daxilən, ruhən təmizlənirik.

Burda min bir rəngə çalan təbiətin gözəllikləri, yaşıl çəmənlər, sız ormanlar, laləli, süsənli-sünbüllü göy oxşayan dağ zirvələri, zirvələrə qonan qartallar, göydə şığıyan şahinlər, cəh-cəhi güllü bağçaları başına götürən bülbüllərin zümzüməsi tərif olunmur, burda bütün gözəlliyi, sehri, möcüzəni "nur çələngli", "yeddi rəngli", "büllur qulplu" qövsü quzeh yaradır və şair onun yaratdığı bu gözəllikdən doğan heyrət və heyranlığını bu misrada bütün dolğunluğu ilə tərənnüm edir:

Birdən doğdu qövsü -quzeh.
Bilmədim ki, göydən doğdu
qövsü- quzeh,
Yerdən doğdu qövsü -quzeh,
Buludların qulağından
Bir aypara sırğa kimi

asıldı o.
Düzənlikdən dağ kimi
yol saldı o.
Naxış-naxış zərrələrdən,
Donub qaldım yerimdə mən.

Təbiətin möcüzələrini Fikrət Sadıq sükutla qarşılaya bilmir, hər gördüyü əksliklərdə də şair bir mə'na gəzir. Təbiətin gözəl fəslə olan bahar özündə min bir qəribəliklər yaşadır. "Göy zəmidə ağ bənövşə" bitirən baharı şair sorğu - suala tutur:

Bahar səndə nə adətdir,
Göy çəməndə mor bənövşə
bitirirsən,
Göy zəmidə ağ bənövşə.
Rəngə dolmaz,
Zəngin olmaz,
O çiçək ki üzərinə kölgə düşər.

Sünbüllərin ayaqları altında bitən bənövşə də insanı sevir, onun çörəyinin bol olmasını arzulayır. Təki çörək bol olsun, təki insanlar firavan yaşasın, çörəklə sınağa çəkilməsinlər. Təbiət özü onlar üçün çiçəklər qədər ətirli, gözəldir. Bənövşə də bu ana təbiətin bir zərrəciyidir.

O, hər fəsillə özünəməxsus bir baxışla baxır. O, klassik və xalq ədəbiyyatında təbiətin fəsillərinin tərənnümünü, bu tərənnümün zəngin bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə dolu, yüksək

sənətkarlıqla tərənnümünə dərinədən bələd olsa da onları təkrarlamır. Ona öz baxışlarıyla baxır. Öz poetik qüvvəsiylə yanaşır və daha cazibədar daha mənalı şeriyət gətirir və bu şeriyət onun sənətkarlıq imkanlarını zənginliyindən xəbər verir. Qış fəslə nə qədər soyuq, sərt, şaxtılı bir fəsil olsa da F.Sadiq şerində o insanın canına üşütmə salmır, əksinə qar özündə bir təbiilik, bir sadəlik yaşadır. O bu qış fəslinin bir günlük mənzərəsini elə bir poetik dillə təsvir edir ki, istə-istəməz oxucu belə bir qarlı qış gününü arzulayır. O günü yaşamaq istəyir. O günün sevincindən özünə pay istəyir. Aramsız "quşbaşı qar" yağan çöllər qardan ağ libas geyinib, yollar, cığırlar qarla örtülüb, qayalar, dağlar sanki "büllurdan tökülüb", bu səhnəyə şair adı baxa bilmir.

Allah, Allah nə ilahi sükut,
Nə gözəl tamaşa!
Baxırsan gözün qamaşır,
Hər yan yanır par-par.

Göydən yerə durmadan yağan lopa-lopa quşbaşı qar qərribə bir mənzərə yaradır; yer, göy qar pərdəsiylə örtülüb, bu qar pərdənin bir ucu yerə, bir ucu göyə bənd olub. Qarın bu yağımını, bu durumunu qarışdırma biləcək bir həzin külək, bir xəfif yel arzusunda olan şair bu yağın qarın baharın gözəllik çələngi olan çiçəklərin, bol bərəkətli zəmilərin gələcəyi üçün zəmin kimi tərənnüm edir.

Üzümüzə gələn yazın,
Çiçəklərini suvarır.
İndidən bu qar.
Qara bax, qara,
Həm ruzi bərəkətdir

Qar həm də gözəllik və əyləncədir. Körpə uşaqların gözlərindəki sevinc onların qaçışı, yürüşü, qar üstündə gülüşməsi, qartopu oynamaları, qardan adam düzəltmələri lirik bir dillə tərənnüm olunur, şair gördüyü bu aləmin gözəlliyini artıq ömrünün payızını sona vurmaqda olan qocanın-lirik qəhrəmanın dililə qar pərdə, onun yaratdığı insandakı gümrahlığı, sevincin doğurduğu həyat eşqini tərənnüm edir.

Övladlarım, əzizlərim,
De harda var?
Bu uşaqlar.
Bu dağlar,
Bu qar.
Bu dünyadan doymaq olar?!
Bu dağlardan keçmək olar?!
Bu dünyanı görə-görə,
O dünyaya köçmək olar?!

("Quşbaşı qar, baba və uşaqlar")

Fikrət Sadiq üçün təbiətin möcüzəsi olan yağış onun kömək dağarcığıdır. O, gərəksiz yaşamağı ölümdən bəzər bilir.

Dəniz də təbiətin bir parçasıdır. Təbiəti sularsız, çaylarsız, dənizlərsiz, okeanlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil.

Dəniz mövzusu az müraciət olunan mövzudur. Doğrudur, hardasa kimsə öz düşüncələrində, fikirlərində təlatümlü dənizləri, coşqun ləpələri tərənnüm edib, öz hisslərini daxili istəklərini dənizlə bağlı ifadə edib. Amma tək-tək şairlər tapılar ki, onların yaradıcılığında "dəniz" mövzusu bu qədər oynaq, eyni zamanda həzin, coşqun, eyni zamanda kövrək duyğuların tərənnümü üçün şairin yaxın dostu olsun. Şairin lirik qəhrəmanı bəlkə də elə özü ilk dəfə dəniz görəndə uşaq imiş. Dayanıb dənizə o qədər baxıb, təəccüb içərisində qalıb ki, "bu qədər su necə yığılıb bir yerə", Hətta "paxıllığı" da tutub dənizdə atılıb -düşən uşaq kimi dəcəl ləpələrə. Amma yaşa dolduqca dənizə qarşı bütün həsədləri yox olub, əvəzində dənizə elə vurulub ki, onu dənizdən ayrı salmaq üçün qohumlar, dostlar dənizin tufanı ilə, qasırgasıyla onu qorxudurlar. Və qəlbini elə qırırlar ki, dənizçi ola bilmir. O vaxtdan özünə yeni bir sənət arayanda yolunu başqa bir "dəniz" bağlayır. Söz dəryasına, dənizinə, onun qoynuna atılan lirik qəhrəman bu dəfə qorxmadan, çəkinmədən onun qoynundadır:

Orda da tufan var, boran var
Bilirəm.

-deyir, özünün dediyi kimi, daha
yolundan dönməyəcək:

Dənizdə doğuldum,

Dənizdə ölərəm

-fikirlərini

Dənizdə doğulmuşam, dənizdə

Dəniz ləpəsiyəm mən.

-misralarında daha da qətiləşdirir,
mütləqləşdirir. O inanır ki, "dəniz" ləpəsidir, çünki
"dəniz ləpəsinin göz yaşı"nda duzu qalıb, dəniz
ləpəsinin "ürəyi"ndə sözü qalıb.

Dəniz şairin lirik qəhrəmanı ilə bir yerdədir.
Xəzər məcrasına sığmayanda küçəsinə gəlir.
Xəzri əsəndə əsən külək onunla "həmsöhbət",
"həmdərd" olur. Sanki özü bağlı qapıdan,
pəncərədən keçib gəlib lirik qəhrəmanın az qala
saçların qarışdırır və:

Dənizi küçəmizə gətirir elə bil.

Divarlara çırpılır dalğalar.

Belə günlərdə şairin evi "gəmi"yə, otağı
"kayuta"ya oxşayır və o an şairi narahat edən
odur ki:

Gəmi- evimiz birdən əyilər,

birdən batar".

Otağında oturub dənizi küçəsində, evində
qarşılayan şair üşüyür. Onun xəyal dənizi əsl
dəniz kimi sərt, soyuq, qorxulu deyil, ona görə
"dənizdəkiləri düşünürəm" deyə narahat olur.
Dənizdə kimlər yoxdur, gəmilər, əsrarəngiz,

möhtəşəm, dəmir lövbərlər üstündə salınmış Neft Daşları, orada çalışan minlərlə həmvətənlərimiz. Dənizin qoynunda qara qızıl çıxaran neftçilərin əməyi, zəhməti, təbiətin şıltaq anlarında oturub özünün xəyal dünyasına, dənizinə baş vuran şairi narahat etməyə bilmir.

"Dünyaqayğı" müasir nağılın qəhrəmanı da Dənizçi də, Gülçin də, zolaqlı köynəkdə dənizçiyə bənzəyən İlkin də "dalğalarla əlbəyaxa" dənizdəki şəhəri, bir-birindən uca evləri görür."Neft daşları"nı gəzir. "Baltik dənizində"ki səhər də şairin lirikasında özünəməxsus, bənzərsiz çalarlarla tərənnüm olunur. Bir səhər Baltik dənizində yağan yağış dənizlə qoşulaşır:

"Baltik dənizində səhər" şerində səhər şairin lirikasında özünəməxsus, bənzərsiz çalarlarla tərənnüm olunur. Bir səhər Baltik dənizində yağan yağış dənizlə qoşulaşır. Təkcə təbiətin yaratmaqda olduğu möcüzəli bir mənərə- bir-birinə bənzəməyən səhərlərdən birinin açılmasını şair müşahidə etmir, onun sözdən canlı "rəsmi" çəkir.

Yağışa bax, bax yağışa,
Şıdırğı yağdı bu səhər.
Yağdı göyü isladınca,
Mavi rəng yerə damınca.

Süzüldü mavilik yerə,
Axdı qara üfüqlərə,

Axdı şırım aç-aça,
Buluddan da torpağacan.

Bu misralardakı lirika könül oxşayır. Təbiətin ən əsrarəngiz anlarında, sübhə doğru yönələn bir vaxtda dənizdə əvvəl şıdırğı yağış yağdı. Çox yağdı, "yağdı göyü isladınca". Sonra göyün göy rəngi qara üfüqlərin üstünə axdı. Kimsə üfüqləri yudu. Bu yandan da külək qoşuldu yağışa. O da aşağıdan dəniz dalğaların qapıb göyə çırpdı. Hava oldu alatoran:

Bu yandan da əsdi külək.
O yerdə ki qırıldı rəng.
Qapıb dəniz dalğasını,
Həmin yerə çırpdı onu.

Göy dalğalar axdı göyə,
Qarışdı mavi maviyə.
Ağardı qorxudan qara.
Hava oldu alatoran.

Yerdən qaranlığı qovan qüvvə sanki dayandı, nəfəsini dərdi... yoxsa təbiətin belə anında kimsə yoruldu, bir hovur dincini aldı?!

Qovub yerdən qaranlığı,
Nəfəs dərib bir anlığa.
Dondu səmada rəng seli,
Kimsə yoruldu elə bil.

Və birdən:

Səhəri açan rəngsazın,
Düşdü əlindən fırçası.

Bu rəngsaz Tanrının Özüdür. Səhəri açmağa yalnız o qadirdir. Onun "qızıl saçlı fırçası" vardır. O fırça da Günəşdir. Onun doğuluşuyla "Yandı göyün bir parçası", dan yeri söküldü, səhər açıldı. Bir azdan dənizdə açılacaq səhərin təbii mənzərəsini bu cür çalarlarla yaratmaq da sənətkarlıq məharəti tələb edir.

Şer "Baltik dənizində səhər" adlansa da, onu bütün dənizlərə aid eləmək olar. Ad-şərtidir.

Dəniz, külək, yağış yağışın yaratdığı mənzərə, küləyin dalğalarla təması-yağan yağışın dəniz üzərində göylə yer arasında yaratdığı mənzərəsi sanki rəssamın əlilə çəkilmiş bir tablo kimi göz önündə canlandırılır. Ən incə detalları belə şair gözdən qaçırmır; Nə yağan şıdırğı yağış, nə yağışdan sonra göy üzünün könül oxşayan maviliyi, nə buludların çəkilməsiylə göz oxşayan mavi dənizlə mavi səma arasındakı bənzərlik, nə səhərin açılması, nə də günəşin qızıl saçlı, göy üzünü işıqlandıran günəş şüaları. Təbiətin gözəlliyinə vurulan çalarlar elə vəsf edilir ki, dəniz təbiətin ayrılmaz bir parçası kimi dünyanın bütövlüyündə özünü tapır. Bu tapıntı insan, təbiət, dəniz, göy, səma, yağış, külək, günəş, gecə, gündüz varlıqlarındadır

Bahar fəslə qocalmır, insan qocalır. "Qocanın baharı olar" fikrində bir hikmət görür şair. Anasının hər bahar övladlarına, gəlinlərinə,

nəvələrinə "adbaad" səməni qoyduğunu, "bu bizim ruzumuzdur" -deyə cücərtdiyini, bir bahar " qədərdən özünün səmənişi cücərmədiyindən ömrünün son baharının çatdığını duyduğundan danışır, özü də elə -belə danışmır, ürək parçalayan, sinə dağlayan dünya boyda kədərdən-insan kəderindən, ayrılığın yaratdığı kədərdən danışır:

Bir bahar qəzavü qədərdən,
Cücərmədi onun səmənişi.
Tez başına yığdı bizi,
Gözləri yol çəkdi.
"ah" çəkdi,
Sonra da bizi
bir yana çəkdi.
Səhər qarışıq
Şirin nağıl diliylə,
Pıçıldaya-pıçıldaya,
"Övladlarım" -dedi.
"Son baharımdı-bu Baharım"-
dedi.
Biz zarafat sandıq bu sözü,
Amma doğru çıxdı.
Nə tez, nə gec,
Elə martın 21-nə
Keçən gecə
Köçdü dünyadan.

Fikrət Sadıq xalqdan gəlmə inamların işığında kökləyir ilham sazını, qüssəli, kəderli bir

dillə anasının Son Baharını, ağır itkidən doğan qüسسəsini qələmə alır. Amma onu da təsəlli sanır ki:

Bahardı təbiəti oyadan.

Bahardı qanımızı qaynadan.

Bahardan-bahara dəyişir cahan.

Və bu baharın nəyi gətirməsi, nəyi aparmasını "özü bilir ancaq". Həmişə belə olub, olur, "indən belə də belə olacaq". Fikrət Sadiğın şerində Bahar mövzusu çox fəlsəfi xarakter daşıyır. O, baharın ayaqlarına yıxılmayan, onu uşaq kimi əzizləməyən, başına sığal çəkməyən şairdir. Amma onun Baharı real həqiqətlərin tabağında önümüze qoyulur, hərə ondan bir sevinc, ümid, həyat götürür. Amma o baharın sevinci də, kədəri də şirindir. "Baharın qocası olmur, Amma qocanın Baharı olur" kəlmələrində-misralarında insan ömrü-təbiət-bahar var. O bahar şairin ilham mənbəyidir. O bahardan şair çox şey əldə edib. Ona görə də onun real varlığında real ümidlərin işığı da közərir. İstisində isinmiş baharını sevir şair, amma bir qədər xəsislik edir onu oxşamağa, başına sığal çəkməyə. Olduğu kimi tərənnüm edir. O da Fikrət Sadiq yaradıcılığının bənzərsizliyindən irəli gəlir. O nə klassik sənətkarlarımız kimi, nə folklor mənbələrində olduğu kimi, nə də digər qələm dostları kimi bütünlüklə ürəyini açıb ortalığa qoymur, bahara olan sevgisini də bu cür verir,

qoy versin, onda da Baharın gözəlliği o cür duyulur, özü də bu misralardakı səmimiyyəti oxucu duyur, özü də gözəl duyur.

Baharın gəlişi özyüklə coşqun bir həyat sevgisi gətirir. Gəlişindən sellər, sular, çaylar daşır, insanın damarında qanı da coşur. Bahar həyatdır, onda yaşatmaq eşqi güclüdür. O özü ilə bərabər insanı irəliyə səsləyir, işıqlı bir səhərə. "Bahar hər il gələcək" deyir şair və hər gələndə təbiət yuyunacaq, göyərəcək, çəmənlər yaşllaşacaq, kainat güləcək. Bahar o bahardır ki, küləklərin "qırmacladı"ğı tufanın kökündən yıxmağa cəhd etdiyi, günəşsiz yaşamağa, yağışlar altında üşüməyə, buz altında qalmağa vadar edilən ağacı "o ki var ilıq nəfəsilə ovundurdu, könlünü aldı, əzabını unutturdu". Bahar mülayimdir, sevimlidir, təbiətin bir parçasıdır., təbiət isə anamızdır. Təbiət "anamızdır" deyir şair. Təbiət dağından vüqar, çiçəyindən zəriflik, çayından coşqunluq öyrədir bizə. Təbiət hər şeyi insana verib; yeraltı, yerüstü sərvəti insanındır. Təbiət onu insan üçün yaradıb. Dünyada nə varsa, bütün gözəlliklər, elə bahar da şairin nəzərində ancaq insan üçündür, onun xoşbəxt, firavan, qayğısız ömrünün bir parçasıdır. Onu yaradan insan üçün yaradıb. Elə ulduzlar insanlar üçün səpələnib göylərə:

İnsanıdır-məğrur dağ, dumanlı
dərə,

İnsanıdır-çörəkli vadi də.
Bulaq da, meşə də.
Təbiət verir insana.
İlk daş aləti də
Qızılı da, nefti də.

Fikrət Sadıq onu da əsas sayır ki, şer gərək
dünənindən, keçmişindən ayrı düşməsin.
Folkloru "tükənməz çeşmə" adlandırır və göstərir
ki, "yazılı ədəbiyyat bu çeşmədən su içməyə
solar".

Şairin yaradıcılığında təbiətin şıltaq sərt fəslə
qış incə lirik bir dillə tərənnüm olunur. Yağan qar
çiçəyə, qu tükünə, ağ sapa bənzəyir. O,

Ağ saplar torpaqdakı
Kələ-kötür yerləri
Zərif -zərif közəyir.

("Qarlı şerlər").

Fikrət Sadıq gördüyü mənzərəni poetik bir
dillə təsvir edərkən gözümüzün önündə canlı bir
təbiət lövhəsi yaranmış olur. "Göy göldə duman"
əsil təbiət lövhəsidir, əsrarəngiz bir təbiət lövhəsi.
Bəzəksiz-düzəksiz əsl təbiət lövhəsi: həmişə başı
dumanlı Kəpəz Göy gölün gözəlliyinə qısqanır,
özünü ondan gözəl olduğunu öz gözəlliyini
göstərmək üçün:

Başındakı dumanı
Çiyinlərindən atdı.
Heç özü də bilmədi,
Bir möcüzə yaratdı.

Duman örpək sürünüb,
Düşdü Göy gölün üstə.
Bir yarpaq çətir oldu,
Bir qönçə gülün üstə.

Dumanın saçları,
İlişdi ilmə-ilmə,
Sahil ağaclarına.
Ağ bir sükut yayıldı,
Gölün yamaclarına.

Fikrət Sadıq yaşadığı ölkənin havasının, suyunun, ekologiyasının halına acıyır. "Azərbaycan ekologiya gözü ilə" şerindən dərd tökülür. Elə bir dərd ki, onu Azərbaycan təbiəti, torpağı, flora və faunası alıb. Xəstədir Azərbaycan təbiəti. Bir zamanlar kəhraba buğdasıyla şöhrət qazanmış Milin, Muğanın "ağ qızılı" könül açan deyildir. Torpağa tökülən kübrələr, kimyəvi maddələr bərekətli düzlərin belini qırıb. Bir zamanlar öz qara kürüsü ilə dünyada məşhur olan Xəzərin sinəsində neft daşları ucaldıldı, dibini o qədər eşdilər ki, ən qiymətli balıqların da kökü kəsildi. Dənizdə canlı həyat demək olar ki, məhv olmaq təhlükəsi altındadır. Əvəzində dənizin üzünə də neft çıxdı, dəniz çirkləndi, atmosfer qatına buxarlanıb qalxan zəhərli maddələr Bakının havasını da kor qoydu. Çayı, sədri düyüsü ilə tanınan Lənkəran,

Astara indi elə bil yoxdur; Qarabağın hər dərəsindən, qayasından musiqi, nəğmə, tar-qaval səsi gələn o yerlərin sinəsinə, qulaqlarını indi də top, mərmı, tank gurultusu, güllə deşir. Şirvan torpağındakı üzüm sahələri otlaqları mal-qaranı əlindən aldı, "südlü diyarı" südsüz qoydu. Bütün bunlar Azərbaycan ekologiyasının ağır nəticələridir:

Suyu - dəni soğulmuş dəyirman kimisən.

A başı bəlalı Vətən!

Vurulan ağır zərbə şairin qəlbini göynədir, yatmışları oyatmağa, kar olmuş qulaqları, kor olmuş gözləri açmağa Azərbaycanın bu günkü ekoloci tarazlığının pozulmasına səbəb olan amilləri aradan qaldırmağa çağırır:

Özün dön, bir xəritənə bax?

Gör nəyə bənzərin var-deyir.

("Azərbaycan ekologiya gözü ilə").

GƏRAYLI.

Fikrət Sadıq yaradıcılığı çox şaxəlidir. Onun əsərləri həcmcə də çoxdur. Bu əsərlər içərisində şairin çoxlu sayda gəraylıları da çap olunmuşdur. Bu gəraylılar Azərbaycan şerinin ən gözəl nümunələridir.

Fikrət Sadığın sərbəst vəznində yazdığı yüksək lirik tutuma, bədii təsir qüvvəsinə malik şerlərində olduğu kimi heca vəznində yazdığı kəraylıları da mövzu və ideya zənginliyi cəhətdən, sənətkarlıq baxımından diqqətə layiqdir. Onun "Son şer" gəraylısı vətənpərvər, mərd Azərbaycan oğlunun arzu və istəklərini özündə ehtiva edir:

Döyüşdə ölmədim deyəm,
Bayrağı örtün üstümə.
Üstündə son misram donmuş,
Varağı örtün üstümə.

Onun lirik qəhrəmanı ümidi "yaralı bir quş", qolu-qanadı qırılmış, zamanın kötəyini yemiş insandır. Lakin vətən, torpaq sevgisi onun üçün

həyatın mənasıdır. Üşüyəndə "yarpağı örtün üstümə", qara günüm çox olduğundan " qara torpağı örtün üstümə" deyir. Dar məqamda, çətinə düşəndə karına torpağı, onun yarpağını çağırır. Son anda taleyinə, qismətinə düşən məzar yeri də bir dərəni arzulayır və üstünün bir dağ örtməsini istəyir. Bu lirik qəhrəman döyüşdə öldükdə Vətənin bayrağını üstünə çəkilməsini istəyirsə, demək onun qanında, canında bu vətənin, torpağına, onun hətta xəzəl olmuş yarpağına da məhəbbəti böyükdür. Vətənə məhəbbətin ən ülvi şərtləri də onun üçündür. Lirik bir xalq şəri üslubunda yazılmış gəraylıdakı mövzu, ideya, məzmun və forma bitkinliyi şerin bədii təsir qüvvəsinin zənginliyindən xəbər verir.

"İnsan gəndə kəsüb durur" gəraylısı da özünəməxsus dil-üslub gözəlliyi ilə doludur. Ömür yolu suya bənzəyir, bu yolda əcəl dayanıb, torpaq, vətən ağrısını tale yazısı, insan üçün dərd, əzab sayır. Şairin "oda atır bizi torpaq" misrasında Qarabağ, Təbriz, Kəlbəcər dərdi duyulur, yalnız ümidə sığınan qəhrəmana ümid, ona dostdur, arxadır. Sevinci, dərdi şair fələyin "uki quşu" adlandırır. Zamanı uçar quşa, insana yaşamağa aman verməyən görür:

Quş belində uçar zaman.
Yaşamağa vermir aman.
Qarışıbdır yaxşı-yaman,
İnsan gəndə kəsüb durur.

"Ağlar" gəraylısında da insan taleyi, insan səadəti, insan xoşbəxtliyi əsasdır. Dünyanın qəmi, kədəri, qüssəsi göz yaşı tökdürür. Çəmən də, meşə də, ağac da ağlayır. Amma insan kimi ağlayan ola bilməz:

Sözdür ki, ağlar asiman,
Ağlar dağ-daş, ağlar ümman.
Ağlasınlar: amma insan-
Hamısından betər ağlar.

Dünyanın haqsızlıqlar içərisində çabalaması, onun ağrılarını çəkən insan üçün ağırdır. Bu ağrı, əzab həddini aşıbdir.

Gəraylılarında sözü, şairi tərənnüm edir. Şair o yazıları, qüvvətli, şairləri mahir sənətkar adlandırır ki, onların duyumu, hissi güclüdr. Onlar boş yerə söz deməzlər. Ürəkləri dərdlə, sevinclə dolanda şer yaranır. Xəyallarla yaşayan, yazdıqları ilə özünü aldadan, "qəlbi soyuq, şeri yalan" şairlərin də olduğunu gizlətmir. Lakin qüdrətli şair ancaq sözü ilə ucala bildiyindən həmişə "uca söz hayındadır".

Şair özü də sözə, onun məna tutumuna, bədii dəyərinə diqqətlidir. O, söz meydanında adını, tutumunu saxlamaq üçün bütün varlığıyla hərəkətdədir. Şer yazma bilməmək şair adına, ləyaqətinə ləkədir, bu əsl sənətkar üçün ölümdən betərdir, şair bu məsuliyyəti duyur:

Tanrı məni birdən öldür,
Ölümə möhtac bil məni.

Bir də özümə gəlmərəm
Devrilmiş taxt-tac bil məni!
("Şer yazma bilməyəndə")

Şairin şair qəhrəmanı şer yazma bilmərsə, özünü "barsız ağac"a bənzədir. Həyat onun üçün şahmat, oyundur. Şer, sənət şairin ilham mənbəyi, könül sirdəşidir.

Sabir Rüstəmxanlının şairin gəraylıları haqqında yazdıqları yerinə düşür:" Fikrət Sadiqın gəraylıları bu günün ağırlarından biçilib, forma ənənəvi, "arxaik" olsa da, ruh arxaik deyil, çalınan saz olsa da, çalan "Uvertura", milli marş çalır və ya şəhid məzarı üzərində ağı deyir. Bu forma çağdaş dünyanın rənglərinə boyanıb və bu dünyanın heç bir dərəcəsinə darlıq eləmir".

İnsan, zaman-kainat-dünya mövzularına Fikrət Sadiq yaradıcılığında çox tez-tez müraciət etməsi təbii. "Zəmanədən küsən şerim", "onsuz da hər gün, hər saat, mən öləm, sakit rahat", "İnnən belə əvvəlkiyə fırlanacaq çərxi-fələk", "Quş belində uçur zaman" və s. mürəkkəblərində yatan məna buna misaldır.

Şair Sabir Rüstəmxanlı onun gəraylıları haqqında yazır:" onun gəraylılarında zaman sərhədləri şərtidir, çünki şerlərdə bir ömrün ağı-acısı, itki və təəssüflər... ilə yanaşı zamanın, məkanın kainat ölçüləri də var və şair ruhu həmişə bu iki ölçü arasında-ölümlə ölümsüzlük, insani sonla ilahi sonsuzluq arasında

çırpınmaqdadır. Bu təzad, narahatlıq onun şerlərində həm dil, həm obrazlar sistemi baxımından yeni, bənzərsiz ifadəsini tapır".

Şair gəraylılarında nəvəni budağının barına bənzədir. Özünü kök, oğlunu budaq, nəvəni budağın barı bildiyi nəvəsi onun üçün həm də "düşmən çəpəri"dir. Şairin gəraylı üstündə köklədiyi "Nəvəmi görəndə" şe'ri su kimi axıcı, sadə, şirin bir dilə malikdir. Nəvəsinin dünyaya gəlişini yorğun "payız qocanın" qayıtmış Baharı kimi vəsf edir. Nəvə şair babanın gözündə nədir?

Nəvəsiz bu dünya nədir?

Nəvə- dəvə qafiyədir.

Dünya dəvədi, ya nədir?

Dəvənin ovsarı sənsən.

Nəvə onun üçün bal kimi şirindir. Onun gəlişi özüylə nə gətirdi?

Sevindirdi bizi göylər,

Baba-nəvə, balnan-şəkər.

Bütöv sevinc varsa əgər,

Yarı mənəm, yarı sənsən.

"Düşmən gözü çıxardanım", "Sənə qurban olsun canım", "Qəlbim, ürəyim, Fuadım" kimi ifadələr məhəbbətlə doludur. Şair keçirdiyi daxili hissləri, sevinci, fərəhi ifadə edir. Bu ifadələrdən elə bir sevinc, şadlıq tökülür ki, şair öz hisslərini gəraylı üstündə elə tərənnüm edir ki, unudursan onun sərbəst vəzndə yazdığı əsərlərini. Elə bilirsən, elə ömrü boyu heca vəznində yazıb

F.Sadıq və elə heca vəzninin ən gözəl nümunələrinin də o yaradır.

Ay hələ məndən qaçanım!
Sənə qurban olsun canım!
Bu yorğun payız qocanın,
Qayıtmış Baharı sənsən!

"Balaca körpə, dürr qızım, dürdanə qızım", "yeri şəhanə qızım" deyə nəvazişlə oxşadığı Ayselini də şair böyük məhəbbətlə şe'rinin qəhrəmanı edir. Aysel onun evinin sevinci, "tər Günəşi", "Ay parçası", "uca dağların laləsi" dir. Şaqraq səsini gur bulaq səsinə, yerişini xanım-xatınların, şahzadələrin yerişinə oxşadır.

Gəraylının incə mətləblər ifadə edən misraları tərpedən-dırnağa sevgiyə bürünüb. Elə bir sevgi ki, Aysel onu ata-anasına bağışlayıb. Aysel mehriban pərvanə kimi ata-ananın başına dolanan, qayğısını çəkən, qulluqlarında duran övladdır. Həm də ona görə ata Ayselini bu qədər çox sevir, bu qədər gözəl tərənnüm edir ki:

Ağıl, ismətdi daş- qaşı,
Ürəyi büllur göz yaşı.
Qardaşına qız qardaşı,
Ər qızım, mərdanə qızım.

Aysel balam elə budur.
Özü sadə, amma məğrur,
Ürəyim arxayın vurur,
Əyilməz dövrənə qızım.

Şair F.Sadiq görmək istədiyi zəngin, mənəvi gözəlliyi sevimli Ayselində görür və ona görə də qürurla onu vəsf edir. Bu mısralarda Ayselə bəslənən ata sevgisinin ölçüsü-meyarı yoxdur. Övlad sevgisi F.Sadiqın bir parçasıdır.

"Yoxdur" gəraylısı məzmunca, ideyaca zəngin bir gəraylıdır. Bu şe'rdə bircə misra da olsun artıq söz yoxdur. Bir-birini tamamlayan bəndlərdə bir bitkin mövzu, ideya var və bunlarda insan ləyaqəti, humanizm prinsipləri əsas götürülür. İnsanlığın ölçüsü-insaf nədir?

Hər ürəkdə insaf bitməz.
Hər buludda leysan yoxdur.
Hər dərədə sel şütüməz
Hər ormanda aslan yoxdur.

İnsaf dürrdür, az tapılar.
Az tapılan dürr saf olar.
Daşda məgər insaf olar.
İnsaf yoxsa, insan yoxdur.

"Çərxi-fələk" gəraylısında da şair zamanı, dövrünü, rast gəldiyi ədalətsizlikləri çərxi-fələklə üz-üzə qoyur. Onu bir növ itiham edir. Bazarın od tutub yanmasını görən insanın ağı başından çıxırsa, hər kəs özüyçün yaşayırsa, insaf-mürvət yoxa çıxıbsa, "kim qoyub bu nırxı fələk?"-deyə suala tutur. Fələyin çarxı çönüb:

O çarxın dişləri dən-dən.
Yaralayır bizi hərdən.

Dövranın gərdişi həməən.

Dəyişməyib axı, fələk.

Şairi narahat edən də budur ki, çarxı-fələk əyriyə qahmar çıxsa yalan həddini aşacaq, bu da elə bir vəziyyətə gətirib çıxaracaq ki, xalqın səbir kasası daşacaq, ayağa qalxacaq və bundan da şair narahatdır. "Aldatma gəl, xalqı fələk"- israrla bunu tələb edir. Onun haqqa-ədələtə çağırdığı tərəfin əməllərində müəmalı görünən tərəflər var:

Düzlüyə gəlişin nədi?!

Əyri ilə işin nədi?!

Dəyirman öz işindədi

Həməndi çax-çaxı fələk?!

"Dəyirman öz işini görür, çax-çaxı baş ağrıdır." məsəli xatırlanır. Amma şair sözünü deyir, deməlidir. O, sabah üçün narahatdır. Onu narahat edən "çörək dərdi"dir. Xalqın düşdüyü çətinliyini fəsadları-işsizlik, bahalıq, qıtlıqdır. "Görəsən sabah nə olar, nədəndir bu qorxu, fələk" misralarında ümitsizlik var sabaha, ümitsizlikdən cana doyma var. Tezliklə bu çətinlikdən çıxacağına gümanı qalmayan xalqın könlündən keçəni, düşündüyünü deyir şair Fikrət Sadiq.

Dünya bəzən şairin gəraylılarında ürəyini boşaltdığı varlıqdır. O varlıq ki, onun qapısına çox daş atılır. Daş-qaşa tutan da onu aldada-aldada nağılla "yaşa"dıb. Çətinə düşüb ona üz tutanda ətini "şişə" çəkib, nadana, paxıla onu

möhtac edib. Öz övladına dünyanın belə laqeyd münasibəti ürəyini qırdığından, ondan umduğunu görmədiyindən incikdi şair. Ona görə "döy başına, ağla"-deyir. Çünki özü sürgünə bənzəyən dünya onun ömrünü dünyəyə salıb, onu yaman günə qoyub:

Şerlə qatdın başımı,
Tükətdin də göz yaşımı,
Eşit mənim qarğışımı,
Bir tutma gəl, xalxla məni.

Şair "tale"yə də o cür müraciət edir. Dünyaya "döy başına, ağla məni", hər yetən fağırda məni dəyişik salma", "xalxla məni" bir tutma deyirsə, taleyə də "mənimlə oyun oynama" -deyir. Qoca vaxtında onunla oyun oynayan taledən niyə yanıqlıdır şair? Niyə ehtiyatla dolanır onunla, niyə istəmir bir az da könlünü açsın? Çünki taleyə bələddir, uşaqlığından bələddir. Bu o taledir ki, onu 20 il ata üzünə həsrət qoyub və bu qoca vaxtında da istəmir, onunla oynasın tale, çünki:

Sən yazılı aynamısan?
Sənə baxsa çaşar insan.
Sən çaşmayıb oynamısan.
Bir dəfə də çaş oynama.

Sən Yerin-Göyün hakimi,
Mən ərköyün uşaq kimi.
Kəs oyunu, saxla hökmü,
Oynama, qardaş, oynama!

Sən oynasan, axmaz sular,
Meşə saçlarını yolar.
Zəlzələ evlər uçurar,
Titrəyər dağ-daş oynama!

Zəif görmüsən qocanı.
Qırmısan qapı- bacanı.
Mən tapmışam tapmacanı.
Sən ol, qara daş oynama.

"Ən ucqar ev" gəraylısında şair insanlığın yoxa çıxmasından, dostun, yadın dəyişməsindən, güzəranın pisləşməsindən gileylənir və nəticədə bütün hər şeyi-götür qoy edəndən sonra belə qərara gəlir ki, yaşadığı dünya həmən dünyadı, dəyişməyib, dəyişən insandır-özümüzük.

"Qumru-1", "Qumru- 11" gəraylıları Qumru quşuna müraciətlə yazılıb. Qumru quşunun şəhərə necə gəlib çıxdığını, evinin banında yuva qurduğunu, bir kimsəyə dəyib toxunmadığını tərənnüm edir. Onun qəmli, kədərli nəğmələrinin səbəbkarı olan bu həyatdan, zamandan gileylənir. Eyni zamanda hansısa bir səbəbdən öz doğma yurdunu itirib yeni yurda düşən Qumrunun buralara alışmadığını öz daxili-əhval ruhiyyəsinə uyğun tərənnüm edir:

Bütün quşlar oxuyur da!
Alışmırsan təzə yurda.
Gecə-gündüz səni burda,

Boğan qəhərdən ötürsən.

Nə günüvə dirçələsən?
Dirçəlibsən ki, beləsən?
Dərddən ötürsən hələ sən.
Bezib şəhərdən ötürsən!

Gecə məni oyatmısan.
Daş yuxuma daş atmısan.
Deyirsən ki, "ayıl insan",
Ayılmıram mən, ötürsən.

Bu gəraylıda həyatdan, dövrədən narazılıq, yurd həsrəti, bu çətin, ağır güzərandan qurtulmaq üçün insan övladını mübarizəyə çağırış, şəhərin tütülü, zəhərli havası, kəndin təmiz dünyası, dərdin, qəmin, qüssənin çoxluğu, bundan insan övladı kimi təbiətin bu zərif məxluqatın da əzab çəkməsi, vaxtlı vaxtında dən tapmaması-çörək dərdi çəkən insanlara işarədir. Qumru şairə imkan verir ki, qur-qur ötən səsindən istifadə etməklə könlündən keçənləri sapa düzsün. Hər biri qiymətlidir bu sözlərin, çünki onda həyat eşqi var; insan övladının öz haqqını tələb etməsi var, insan kimi yaşamaq istəyi var və daha nələr, nələr var bu qumrunun səsində. Şair məhz bunları ümumiləşdirir. Onun toxunduğu simlər, mətləblər oxucuya aydındır. Sabir Rüstəmxanlı yazır:

"Bahardır:"bütün quşlar oxuyur"-qınağa baxın! Qınağın incəliyinə baxın, incəliyin gözəlliyinə baxın! Sonra gələn dözülməyən dərdi görün! Qınağın ardınca gələn bu ağrı-acı nədir? Doğrudanmı bu bir qumru quşunun ağrı-acısıdır, yurdunu itirmiş, dəyişmiş qumru quşunun? Yox, inanılası deyil, yurdunu itirdiyinə görə belə quş ağrı-acısı olmaz. Bu yurdunu-yuvasını itirmiş bir qız Qumrunun, bir gəlin Qumrunun, qaçqın Qumrunun qəhərdən boğula-boğula yanıqlı səsə, sözə çevirdiyi ağrı-acısıdır".

Oğlu ölən bir il ağlar.

Yüz il ağlar,

Min il ağlar,

Yurd itirən

Yeddi hecalı "Girir araya" gəraylısında da şairin baxtından, taleyindən, dövrənindən şikayəti var. Sevinməyə həsrətdir, elə ki bir az günü xoş keçir, "zülüm girir araya". Həmişə işi "nəhs" gətirir:

İşim nəhs gəlir, nəhsəm.

Çaşıb bütöv söz desəm,

Bütövləmək istəsəm,

Bölüm girir araya.

Burada şairin eyhamlı fikirləri oxucunu tutur. Özü də öz oxucusunu. O oxucunu ki, birlik, bütövlük arzulayır. Xalqına birləşməyi, vahid Azərbaycan problemini həll etməyi məsləhət bilir. Xalqımızın mütərəqqi fikirli ziyalılarının ən böyük

arzusu, işi, məqsədi budur. Fikrət Sadıq da bunlardan biridir. İstədiyinə çatmadığı üçün "işim nəhs gəlir, nəhsəm"- deyir. Bu gəraylıda şairin şəxsi duyğuları da öz ifadəsini tapıb. Onun lirik qəhrəmanının bir şeydə bəxti gətirmir. Elə məhbətdə də:

Xəyalım göydən ensə,
Yerdə bir yar bəyənsə,
Ürəyim bir söz desə,
Dilim girir araya.

"Deyiləm-1". "Deyiləm-11" gəraylıları Yunis İmrə ruhuna yaxındır.

Sözdü mənim söz möcüzəm.
Özüm də bir kəlmə sözəm.
Parça buludca acizəm.
Xəfif dumanca deyiləm.
Yunis İmrə də duyğuların belə
ifadə edir.
Yunus, sənin sözün dərin.
Cahil görməz sahillərin.
Bilməzmisən cahillərin
Necə keçir zəmanəsi.

Nəriman Əbdürrəhmanlı yazırdı:" Nə vaxtsa Fikrət Sadığın "Son şer" adlandırdığı gəraylısını oxumuşdum və sözün gözəlliyini bütün canımda-qanımda duymuşdum. Misralar, bəndlər durna qatarı kimi yaddaşıma düzülmüşdü. Amma onda Fikrət Sadığı sərbəst şer yazan şair kimi

tanıyırdım. Bu boyda gəraylı duyumundan xəbərim yoxuydu:

Tərəzi ol, iki gözüm,
Ağır çəkmə hər adamı.
Əməlinə görə ayır,
Nanəcibdən ər adamı.

Həm də Fikrət Sadiqda gəraylı yazan başqa şairlərdə görmədiyim bir cəhəti gördüm. O çox vaxt səmədan yerə enir, əbədi mövzulardan yox, gün-güzəran detallarından-"eyvanıyla qabaq-qənşər bitən qovaq"dan, ən "ucqar ev"dən...adıcə "su"dan yazır və bütün bunları gəraylı qəlibinə ustalıqla sığışdırır". Fikrət Sadiq N. Əbdürrəhmanoğlunun dediyi kimi doğrudan da şerlərində nə güldən, nə bülböldən, nə ilahi eşqdən dəm vurur. Onun gündəlik həyatımızı gəraylının qəlibinə bu qədər ustalıqla, incəliklə lakin təffərrüatı ilə yerləşdirə bilməsi də onun zəngin dünyagörüşündən, sənətkarlıq imkanlarının çoxşaxəliliyindən irəli gəlir. Fikrət Sadəq sərbəst şerlərində olduğu kimi xalq üslubunda yazdığı şerlərində də vətən, torpaq, dünya, insan, məhəbbət, torpaq, təbiət incəlikləri duyumunda təbiidir. Gəraylılarında romantik dünyasından çox real həyata, bağlılığını görürük, Onun gəraylıları, qoşmaları bizim yadımıza Xəstə Qasımı, Yunis İmrəni, Şəmşiri, Ələsgəri salır. Bu ilk öncə ədəbiyyata heca vəznində yazdığı əsərləri ilə gələn, sonralar sərbəst şerin ən gözəl

nümunələrini yaradan bir özünəməxsusluq, bir istedad, bir duyum, bir poetik dünyası olan Fikrət Sadıqdan xəbər verir.

"Anam yadıma düşəndə" gəraylısının mövzusu ana məhəbbəti üzərində köklənib. Burada şairin anaya olan ən gözəl hissləri ifadə olunub. Ana itirən övladın anaya bəslədiyi səmimi duyğuları, analı dünyasının acılı-şirinli xatirələri, əlindən gedən ana mehribançılığınının, onun çəkdiyi əzablardan doğan qüssəsini bu gəraylının içərisində belə zərif, incə, həzin, lirik bir dillə tərənnümü Fikrət Sadıqın xalq ədəbiyyatının şer növündə də elə zərgər dəqiqliyi ilə işlədiyini göstərir və bu gəraylı ana məhəbbətini özündə əks etdirən ən gözəl əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Bəzəksiz-boyasız, real həyat hadisələrini, insan taleyini özündə yaşadan bu gəraylı öz məzmun və forma incəliyinə görə ən gözəl əsərdir. Yaşadığı zamandan, dövrədən narazı gedən, ömründə bir xoş gün görməyən anasına "donub qalmış mənəm mənəm"- deyə əzizləyir. Dərdini əzizləyir, Gözünün önündə analı dünyasının acısını da yaşamış, çəkdiyi mənəvi sarsıntıları öz ürəyində də duymuş qəlb sərrafı şairin analı dünyasının acı xatirələrini, kövrək anlarını əks etdirir və bu gəraylı ahəngdar, musiqili sözlərlə zəngindir.

"Məndə" gəraylısı mövzucu digər gəraylıları kimi ən yaxşı şer nümunələrindəndir. Burada şairin lirik qəhrəmanı kasıb olsa da xəbis deyildir. Dost, düşmənin minnətinin yükünü çəkən deyil. Dünyada varı-dövləti ancaq söz olub onun. "Dərd verib, dövlət qıyma"yan fələkdən də şikayəti təbii dillə verilir.

"Göydə düyülüb düyünüm"-deyir. Səsi eşidilməz olduğunu, ömrünün-gününün çox pis keçdiyini söyləsə də, hələ ümidi hər yerdən üzülməyib. Vətən boyda ümidinə sığınıb, sabahına nikbin baxır, çünki Vətəni var; eli-obası var-dövləti, arxası, dayağı Vətən olan şairin giley-güzarı ona ümidini bağlayanda tamamilə yox olur:

Ümidim sənədir, Vətən!
Korluğum yoxdur heç nədən.
Susayıram su verirsən.
Üşüyürəm-kürkün məndə.

Şair burada keçmişini- səxavətli, qüdrətli türk övladı kimi tanıdığını, türkün bir zamanlar adında, soyunda yaşatdığı böyüklüyü qoruyub saxlayır. Keçmişini müqəddəs tutur, bu günkü türkün qismətinə o türkün qisməti yazılmadığından "məcburdur" ki, desin o yalnız o türkün adını saxlaya bilib. Zaman poladı əritdiyi kimi, insanı da əridib:

Dedin: "bəs türk qüdrətlidi,
Bəs belə səxavətlidi",

O türklər dünyadan gedib,
Adı qalıb türkün məndə.

Şairin bu gəraylısında kökdən isinmə, ona bağlılıqla yanaşı, o türk kimi qüdrətli, birgə olmaq istəyi, istədiyini görməməkdən doğan təəssüf hissi güclüdür. Bu gəraylılarda istifadə etdiyi həm qafiyələr şerin oynaqlığını, tempini artırır.

"Bir qəlbi qıra-qıra" gəraylısında şair çox zəngin xalq ifadələrini şerinə gətirməklə onun sənətkarlıq cəhətdən gəraylının ən yaxşı nümunəsi kimi yaratmağa müvəffəq olmuşdur. "Yaman dəyişdi halım", "töküldü yerə kalım, dəymişim dura-dura", "asta-asta gəlibsən, gəlməyindən qalasan" "dağsız dünya göründü gözümə qara-qura" və s. ifadələr könül oxşayır.

Şair "Manat" gəraylısında pulun cəmiyyətdə oynadığı rolu göstərir. İnsan dünyaya gələn gündən onu kasıbçılıq, var-dövlət sınağa çəkdi, pulu olan "korun gözü", "lalın dili", "çolağın qandı" manat pul olub. Çünki pul ilə insan istəsə dünyanı dağıdar. Şair yaşadığı zəmanədə də pulun elə fironluğunu görür, kasıbın halına yanır, pulsuzun dərfinə acıyır və pulun insan üçün dünyada hər şeyə qadir olduğunu açıb-tökən "Manat"ında:

Misri qılıncdı, Qıratdı.
Topdu, tufəngdi, "qrad"dı.
Sözdü, ürəkdi, muraddı,
Min cür təmənnadı manat.

Hara çatdı, hara vardı,
Orda qiyamət qopardı.
Əli gətirənə yardı,
Acizi qınadı manat.

Orda dağları tərpedər,
Salar kəndləri dərbəder.
Burda ölünü dirildər,
Lap İbn-Sinadı manat.

Səninlə olsa zamana.
Səsin çatar asimana.
Göy bir yana, Yer bir yana
Dursa, bir yanadı manat.

Çünki şairin lirik qəhrəmanı bu pulu belə
görüb, pul onun nəzərində:

Qızıl, gümüş, əfi ilan.
Ölüm, zülüm, böhtan, yalan,
Uçurmaqdan ləzzət alan,

-əzəldən fəna olmaqla yanaşı, birinə "yad qohum", birinə "ana", "evlər dağıdan", "Leylini Məcnunu" bir-birindən ayıran, "hər yetənə" daş atandır. Şair onun bütün xüsusiyyətlərini bir "Manat" gəraylısında elə ustalıqla "tərənnüm" edir ki, insan övladının gözü qarşısında çox mətləblərə aydınlıq gətirilir; "buz kimi", "qəlbi daş" manat-pul çox inadı qırıb, çox dizlilərin dizini büküb, çox nahaq qanlar töküüb, amma bu iblis-

mələk simalı pul sevilib, insanları şirin dililə elə zəhərləyib ki, insanlığı içindən yeyib, hümanist dünyamıza elə qılinc çəkib ki, ana balasına, dedə oğuluna və ya əksinə düşmən çıxıb. Şair pulun cəmiyyətlərdə oynadığı çirkin simasını oxucuya daha kəsərli, təsirli şəkildə çatdırmaq üçün mifik obrazlardan yararlanır. Əzrayıl, Şeytan obrazları ona fikrini tutarlı ifadə etmək üçün kömək edir:

Bu adam ələyən xəlbir,
Əzrayılla olub əlbir.
Kor Şeytanla dilbir, qəlbir.
Gör necə mənədi manat.

Başdan - ayağa "şərdir təməli ilə" pul deyir və bu iki misra-bir beytdə:

Hiyləyə büküb yaşadır,
Manatda manatı manat.

"Manatda manatı manat"-şairin qurduğu söz oyunu fikrin təsirli, qüvvətli verilməsinə xidmət edir. Fikri bədii şəkildə, bədii çalarlarla verməklə təsir qüvvəsini artırmış olur.

"Su üzü mübarək olar", "Çox atılıb yollara su" misraları ilk insanların inam və etiqadlarını əks etdirir:

Su var həтта daşda, duzda.
Aydınlıqdı suyumuz da
-misrasında ilkin inamlar yaşayır. Yuxuda
görülən su aydınlıq, paklıq, xeyir sayılır.
Burada

"Zər qədrini zərgər bilər,

Zərdən bahadır zərrələr.
Ağır qatarları çəkər,
Dönsə əgər buxara su,

-misralarında birinci misra "zər qədrini zərgər bilər" el misalı öz tutumuna, məna dərinliyinə görə ən yaxşı atalar sözü və məsllərimizdə yaşayır. Şair bu hikmətli sözlə suyun qüvvətini, qüdrətini daha təsirli ifadə etməyə nail olmuşdu.

"Su" gəraylısı da "Manat" gəraylısı kimi bir varlığın xüsusiyyətlərini açır, onun yaxşı keyfiyyətlərini tərənnüm edir.

"Su" məzmunca "Manat"dən xeyli fərqlidir. Pul cəmiyyətə xidmət edir, su bütün insanlara; kasıba da, varlıya da.

Pulun hər cür üzü var, qüdrət və hiyləsində istədiyi formada "şeytana papuş tikə bilər", suyun isə bir üzü var və "su üzü mübarək olar"-deyir şair. Su həyatdır, suyun canında od var, insanın alın təridir su, su insanın qada-balasını, xəstəliyini, dərini üstündən götürə bilmək "qüdrətinə" malikdir, su əzizini yola salan insanın ürəyinə, ruhuna təskinlikdir, onun yaşatmaq ruhu böyükdür. Ona görə də şair suyu sevə-sevə tərənnüm edirsə, pula münasibətində misralarından dərd tökülür. Suyu isə şairinə yanaşır; onu göz yaşına bənzədir, şəhə, nəmə bənzədir və bu bənzətmələr şerin ahəngini, bədii gözəlliyini artırır:

Göz yaşdı, şəhdi, nəmdi...

Hər fəsildə bir aləmdi.
Lalə üzündə şəbnəmdi,
Zinət verir Bahara su.

Elə sular var ki, təbibdi, loğmandı, cana məlhəmdi. Şair Badamlı, İstisu kimi təbii, şəfaverici müalicəvi mineral suların xüsusiyyətlərini vəsf edir.

Şair suyu üzüyə, Yer kürəsini qaşa bənzədir. Dünyanın xeyli hissəsini, hər tərəfdən su əhatə etdiyindən, dünyanı üzük kimi dövrəyə aldığından şairin bu bənzətməsi yerinə düşür. Su azadlıq sevər, yaxşı insan xislətlidir, yaltaqlıq nə olduğunu bilməz, kimsəyə "əyilməz", suyun qüvvəsi, qüdrəti böyükdür. Onun sayəsində gecələr aləm nura qərq olur, "axar, çilçiraqlara su". Su qayğıkeşdir, dünyanın, insanların qayğılaprını çiyində gəzdirəndir. Ona görə də dərddli adam dərddini suya açır, qorxan su içir, suyla təsəlli tapar. Su çox keyfiyyətlərə malikdir, o coşub-daşmağı, vurub-dağıtmağı, "qurub yarat"mağı da bacarır. Su "insanın pənahıdır", Su dünyanın "anası"dır, "susuz heç nə təmiz olmaz, su təmizlik, su dəstəmaz, su həyatdır". Şair bu keyfiyyətləri lirik bir dillə tərənnüm edir. Bəzən tərif-tərənnüm etdiyi suyun gözüne ictimai, siyasi, fəlsəfi fikirlərini, düşüncələrini də "qatır":

"Suyla, təkçə suç yuyulmaz,
Neyləsin günahkara su,

və yaxud:

Ulduzların ahı sudur.
İnsanın pənahı sudur,
Neytron silahı sudur,
Var bomba su, qumbara su.

Və yaxud:

İnsanın alın tərində
Hörülübdür divara su.

Və yaxud:

Abır-üzün suyudursa,
Çaxır üzüm suyudursa,
Yalan-sözün suyudursa,
Gör gəlib hardan-hara su.

Və yaxud:

Qarışmaya dünyada kaş
Məhəbbətə, ilqara su.

Və yaxud:

Hamı ağzına su alıb,
Yer üzündə su azalıb.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Fikrət Sadıqın gəraylılarında həyatın müxtəlif sahələri-dünya-kainat-insan-zaman-su-torpaq-sevgi öz ifadəsini tapıb və bu mövzular xalq ədəbiyyatının da mövzusu olub. Həm məzmunca, həm ideyaca, həm də sənətkarlıq baxımından bir-birinin bəzəyi olan bu şeirləri rişəsi xalq ədəbiyyatından su içmiş bir qəlbin, təfəkkürün məhsuludur. "Zər qədrini zərgər bilər" atalar sözü burda yerinə düşür. Fikrət Sadıq xalq ədəbiyyatını sevən, ona bələd olan, onun

gözəliyini duyan, mənəvi zənginliyini qiymətləndirən, ondan zərgər kimi öz yaradıcılığında yararlanan, bir-birindən dəqiq, əntiq əsərlər yaradan qələm sahibidir.

MİNATÜR

Fikrət Sadıqın yaradıcılığında minatür şe'rləri də mühüm yer tutur. Bu həcmcə kiçik, lakin məzmun və ideyaca dərin mənalı minatur şe'rlər də şairin dünyagörünüşünü, dünya, kainat, torpaq, vətən, insan sevgisi, sənət sənətkar haqda duyğy və düşüncələrini ifadə edən mükəmməl sənət əsərləridir.

Harda türk var,
Orda neft var.
Harda neft var,
Orda bəla var.
Nefti olan ölkələrin,
Haqqında Kərbala var.

Güney-quzey Azərbaycan kəlməsi taleyinə yazılan ağrı-acılar şairə dərddir. Bu dərdlərə günçixan-günbatan adının da qoşulması, Azərbaycanın bir ürək kimi dörd yerə parçalanması dərdlərdən də "betər dərddir".

Bir zaman ikiyə bölündü Vətən,
Güney-quzey azmış demə,
İndi də günçixan-günbatan,
Çıxdı bu yandan.
İndi vətən dörd oldu.
Bu dərd əvvəlkilərdən
Betər dərd oldu.

R. Rza onun şerləri haqqında yazırdı: "təkcə qədim poeziyamızın ənənələrindən deyil, eləcə də təsviri sənətimizin minillik ənənələrindən -orta əsr minatürlərinin rəsmlərindən gələn zəriflik, poetik dünyagörüşünün zərgər incəliyi Fikrət Sadıq istedadının başlıca xüsusiyyətidir. Fikrətin bir sıra şerlərində poetik dəsti-xəttin kalligrafik nəfisliyi duyulur".

Kobudluq böhtan atdı zərifliyə,
Zəriflik
həyadan sındı çilik-çilik.
Yalanı da çağırdılar,
Dedi:-Bilirik
Zərifliyin kobudluğunu.
Gerilik də bilir bunu.
Ədalətə çatdı xəbər
gec idi,
Zərifliyi yerlə-yeksan eləmişdilər.

Burada zəriflik düzlüyün, saflığın rəmzidir. Yalançının, riyakarın həyasız, mənfur qəlblilərin böhtanına məruz qalıb təhqir olunan, əzilən təmizliyin, müdrikliyin təmsali Zəriflik haqq-ədələt öz yerini tapana qədər atılan böhtanlara, yalana dözməyərək mənən məhv olduğu kimi, cismən də dünyanın ədalətsizliklərinə dözmür, məhv olur. Nadana, yalana qəhmər çıxıb düzü baltalayanlar da, yalançılar da, onun dəmtutanları da o mənfur qüvvələrdən heç nələri ilə seçilmir.

Fikrət Sadıqın minatür şeirlərinin hər biri ayrılıqda bir mövzudur. İki-üç bəzən dörd-beş misrada dolğun, bitkin bir fikir var. Özünü öyənələr, eqoist insanlar şairin ikicə misralıq şeirində öz əməllərinə görə bilərlər və bu misralar əsil ibrət dərslidir:

Biri polad qayanı qəlpə-qəlpə
qoparıb
yol açır, öyünməyir.
Biri köhnə cığırın otunu
təmizləyib hər gün özündən
deyir.

("Biri")

Kimsənin arxasınca danışmağı bacarmayan,
bunu kişilik qüruruna, qeyrətinə sığıdırmayan,
hər kəsin eybini üzünə deyən şair:

Susdum,
çoxaldı dostum.
Dindim,
Düşmənim artdı,
Gəl, gör nə partapartdı.

-deyir. Dostun düz sözünü acı bilən,
eşitdiyindən nəticə çıxarmayan, dostla düşməni
seçməyi bacarmayan kəslər şairin bu
misralarından ibrət götürülməlidirlər.

Fikrət Sadıq insanlar arasına nifaq salanları,
ikiüzlü, hiyləgər şəxsləri dörd misrasında tənbeh
edir:

Saman altdan su yeritmə,

Saman çürüyər əvvəl-axır.
Üzə çıxar qəlbin pası,
Üzə çıxar bütün paxır.
Eqoistləri, başqalarından özünü yüksək
tutanları şerlərində çox incəliklə ifşa edir:
Nə gördü bəyənmədi.
"Bu boşdu",
"Bu puçdu",
"Bu heçdi"-dedi.
Özündən özünə dedilər:
"Bu bambaşqa məsələ,
Bunun qiyməti beşdi"-dedi.

Üzdə quzu kimi sakit, mehriban, dalda
"başkəsən" ikiüzlülər şairin insan kimi baş aç
bilmədiyi nifrət elədiyi şəxslərdir. Şair onları
insanlar arasında görmək istəmir, hər kəsi öz bəd
əməlinə görə tənbeh etməyi məsləhət görür:

Yalançını yalanla,
Zalımı qılıncla,
Açgözü yeməklə,
Sözbazı qaxıncla,
Nadanı biliklə,
Tənbəli balıncla,
Rüşvətçini pulla,
Paxılı acıqla,
Öldürün!
Öldürün, qorxmayın,
Aləmə bildirin!
("Xəbərdarlıq")

Bu misralar insanı bəd əməllərdən uzaq olmağa çağırışdır. İnsanlığa yaraşmayan əməl sahibi insanlıq adına ləkə gətirdiyindən ölümə layiqdir. Şair düzlüyün, saflığın simvolu kimi insanı qiymətləndirir. Ona görə də hər bir pis əməl sahibini o əməllə yox etmək lazımdır.

Fikrət Sadığın atmacaları, zarafatları arxasında insan düşüncələri dayanır. Kamil zəka sahibinin atmacaları insanı düşündürməyə bilməz. "düzə zaval yoxdur" atalar məsəli "yüz ölçülüb, bir biçilmiş" fikirdirsə, düzü zavalıdan Allah niyə bəs saxlamır bu cəmiyyətdə? Onun atmacalarından birində deyilir ki:

Düzü divara dirədilər

güllələdilər.

Güllələr düz getdi.

Əyrini divara dirədilər

güllələdilər.

Güllələr əyri getdi.

Haqsızlıq dünyanı başına götürdüyündən "indən belə əyriyə zaval yoxdur"-deyən şair fikrində bəlkə də haqlıdır. Bu gün bir milyona yaxın həmvətəni torpağından qaçqın, didərgin düşüb; Xocalı kimi dəhşətli bir tarixi faciəni yaşayıb; on minlərlə oğul-qızlarını şəhid vermiş Azərbaycan xalqının başına erməni faşistlərinin və onun tərəfdarlarının gətirdiyi müsibətlər, elmin, texnikanın, insan şüurunun ən yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu bir dövrdə

erməni mürdarlarının yalançı hay-küylərinə inanan bir çox dövlətlərin onların yalanlarına uyub günahsız xalqımızın səsini deyil, yalançıların səsini səs verməsi -Fikrət Sadıq kimi haqqın səsini eşitmək istəyənlərin gəldiyi bu nəticə bir şair qəlbinin dünyanın bu haqsızlıqlarından qəlbən inciməsindən, küskünlüyündən doğur.

Şairin elə mövzuda atmacaları da vardır ki, bunlar ilk baxışdan gülüş doğurur. Məsələn, iclas zalının qapısı ağızında məndən soruşdular:

Zalda nə qədər adam vardı?

Dedim: "elə bilirsən zaldakıların hamısı adamdı?"

Fikrət Sadığın bu atmacalarındakı fikir və ideyaları görkəmli alimimiz professor Kamil Nərimanoğlunun sözləri ilə ümumiləşdirmək istədim:" Fikrət Sadığın atmaca və zarafatları özü kimidir, iynəli, tikanlı deyil. Başqasına sataşmaq, toxunmaq məqsədindən də uzaqdır. Həyatın özü kimidir; kədəri də, sevinci də özündədir. Həmişə mənə elə gəlir ki, Fikrət Sadıq bu atmaca, zarafatlarla özünü sakitləşdirib, tarıma çəkilməmiş qəzəblərini yumşaldıb, taleyin ironiyasına ironiya ilə cavab verib. Hər şeyin zarafat damarını tutmaq, özü də sənətkarlıqdır"

Fikrət Sadığın atmacalarında fəlsəfi fikirlər özü bir aləmdir. Bir dəfə bir cavan oğlan məndən soruşdu:

-Əmi, bu maşını sən sürürsən?

Dedim:

-Oğul mənə bir ömür verilib, heç ömür sürə bilmirəm, maşını necə sürüm?

Və yaxud:

Bir kitab həvəskarı məndən soruşdu:

-Sizdə "İdeal" var?

Dedim:-"İdi"-rusca (get), al!

Yəni-get al, əgər tapsan.

İdeal-insanlığın can atdığı və çatmadığı əl çatmaz, ünyetməz bir gələcəkdir.

Yarandığı gündən səma,

Bir an ürəksiz olmayır.

Ürək-günəş cəzb eləyir.

Ürək-Ayı.

Nə qədər ki, yorulmayıb,

Qabarmalar, çəkilmələr,

Yaşayacaq ürək-Yer.

Fikrət Sadıq şerə, sənətə yüksək qiymət verən sənətkardır. O "Şerin dörd halı" bir bəndlik minatür şerində sanki bu yaşanmanın möhürünü vurub:

Köhnə fikir təzə libas geysə -
cəhalet!

Köhnə fikir köhnə libas geysə-
ətalet!

Təzə fikir köhnə libas geysə -
əsaret!

Təzə fikir, təzə libas geysə-
cəsarət!

Onun üçün yazan-yaradan əsil şair, əsil
sənətkar öləndən sonra da "ölməz".

Şair doğulub anadan deyirlər ki
filankəs.

Hamı bir cür doğulur, amma bir
əmması var. Əsil şair dünyada
doğulanda bilinməz.

Öləndə bilinər bu-şair öləndə
ölməz!

"Xəbərdarlıq" minatür şe'rində şair əsl
nəsihətçidir. On misralıq bu şeri aşıqların
ustadnamələrini xatırladır. Gəncliyə öyüd-
nəsihət, onu düz yola döndərmə, milli-mənəvi
dəyərlərə hörmət prinsiplərini uca tutmağa,
qocasına, ağbirçəyinə qayğıyla yanaşmağa,
onların böyüklüyünü unutmamağa çağırışıdır. Bu
misralar:

Qocasını saymayan millətin,
Övladı nadan olacaq.
Gör-götür dünyasıdı bu.
Soruşma, bu nədən olacaq.

Fikrət Sadıq minatür şerlərində dünyanın
dərdindən gileylidir. Kiminsə qismətinə kasıblıq,
ehtiyac, kiminə də var-dövlət nəsib edən Tanrıya
giley-güzardımı bu, yoxsa üsyan, yoxsa görüb
müşahidə etdiyi dünyanın haqsızlığına qarşı

etirazmıdır? Hər halda bu ədalətsiz bölüm haqlı olaraq şairin narazılığına səbəb olur:

Bu qurbanı olduğum Tanrıda
Bilmirəm bu nə adətdir,
Bu nə adət!
Pulu olana pul verir,
Evi olana imarət!
Kasıbı da unutmur,
ona da
dərd üstündən verir dərd.

Tənbəllik də şairin minatür şeirlərində qısa, yığcam tərifi alır. Nədir tənbəllik: tənbəllik - gözünü qum tutmuş bulaqdır, ayaq açıb gec yeriyan uşaqdır. "əsarətə öyrəşən el"dir.

Tənbəllik;
İstedadın ölümü,
Fikrin xərcəngi.
Arzunun güvəsi
Usta Zeynalın nəvəsi-

-dir. Tənbəllik, onun fəsadları bütün çılpaqlığıyla göz önündədir. Tənbəl insan istedadı öldürə bilər, gözəl ideyalarının, fikirlərinin evini yıxa bilər, ətalət içində qalar. Mirzə Cəlilin "Usta Zeynal"ı kimi yoxsulluğu qədər- qismət kimi qarşılamaqla, bir ömrü aclıq, kasıbçılıq içində başa vura bilər. Tənbəl insan bu dünyada heç nədir. Şairin bu qısa, yığcam şeirində qalın-qalın kitablara bərabər məzmun, ideya var.

Şair "Nəzirə"sində qanun-qayda, dinc yaşayış görmədiyi dünyanın eybəcərliklərini kökündən baltalayır. Bəzəksiz, boyaqsız bütün çılpalıqlıqla dünyanın əsil simasını göstərir:

Dinc yaşayış nə Yerdə var, nə Ayda.

Yalan-palan danışmaqdan nə fayda.

Qanun-qayda var deyirlər dünyada.

Yalan sözdür, nə qanun var, nə qayda.

Bundan ona, ondan buna qeybət edənləri, aragəzdirenləri, söz aparıb söz gətirenləri, ədavət toxumu səpənləri şair puç, mənasız ömür sahibləri, məhvə məhkum məxluqatlar adlandırır:

Sözlərin içindən pıçıldı.

Bunun boynuna biçildi.

Pıçıldadıqca kiçildi.

Ondan buna pıç-pıç.

Bundan ona pıç-pıç.

Axırda özü də puç oldu.

Fikrət Sadığın minatür şəkilli şerləri-yanıltmacları da mənalıdır, şirindir, axıcıdır, könül oxşayandır. Xalq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrində olduğu kimi, şairin yanıltmaclarında da bir təbiilik, axıcılıq vardır:

Həmişəgələn həmişə gələr.

Hərdəngələn hərdən gələr.

Vay o gündən
Həmişə gələn hərdən gələr.
Hərdəngələn həmişə gələr.

Və yaxud:

Göydə var bir çərxi-fələk.
Yerdə var min çərxi-fələk.
Bu çərxi fələyin,
Qəlbində nə var
Bilə bilmirik.
Min çərxi-fələyin
Ürəyindəkini nə bilək.

Şair "yalan ayaq tutar yeriməz" atalar məsəlini yaşadığı zamanə üçün mə'nasız görür.

Yalan ayaq tutsa da
Yeriməz deyiblər.
Yalançını işə gələn
Görürəm hər səhər.

Və yaxud:
Bu zamanda
Əli Vəliyə şər atır.
Vəli Əliyə şər atır.

("Bu zamanda")

Onun zamanında "əyrini divara diriyib güllələyəndə güllələr əyri gedir" "düzü divara diriyib güllələyəndə güllələr düz gedir": düz öldürülür, məhv edilir, böhtana məruz qalır; zaman düzlərin zamanı deyil.

Sabir Rüstəmxanlı: yazır "Fikrət Sadıqın sözü iti və kəsədir. Məclislərdə, yolda-irizdə elədiyi zarafatlar bəlkə də saf poeziyadır. Bu kitabda bədhatən deyilən:

Dedilər ki, bütləri qırın,
Demədilər ki, lütləri qırın".

Şairin fikrincə, haqq şairi haqqı deməlidir, həqiqətin carçısı olmalıdır:

Vacib deyil ki, şair-
Xalq şairi olsun gərək.
Bu vacibdir ki, amma
Haq şairi olsun gərək.

("Atalar demişkən")

Fikrət Sadıqın həcmcə kiçik, lakin mənaca dərin münatür şerlərində böyük ideyalar var, oxucunu düşündürür, onu yerindən tərpədir: "Əgər hər hansı şer, yaxud şerin tək cə misrası oxucunu təlatümə gətirirsə, onu adi təsəvvürlər mənəgənəsindən çıxarıb qəlbinin tellərini böyük arzular məqamında kökləyə bilirsə, yaxud ... insanı öz "mən"inin dərinliklərinə nüfuz edib mahiyyətini və taleyini ona göstərməyə qadirdisə, belə bir əsərdə poeziyanın nəinki varlığı, hətta müvəffəqiyyəti göz qabağındadır".

UŞAQ ƏDƏBİYYATI

İstər Azərbaycan şairləri, yazıçıları, istərsə də dünya ədəbiyyatı korifeyləri hansı canrda yazıb-yaratmasından asılı olmayaraq öz yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatının inkişafına ciddi fikir vermişlər. Bu cəhət Nizami, Füzuli, Sabir, Mirzə Cəlil, Rəsul Rza, Şekspir, Puşkin, Qorki, Tolstoy, Viktor Hüqo, M. Tven, C. Vern kimi bir çox sənətkarların yaradıcılığında aydın görünür.

Söz sənətinin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür. Gənc oxucuya, uşaqlara bədii əsərlər mərdlik, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq hissləri aşılayır. Buna görə də uşaq və gənclərin bədii zövqünü oxşayan, onların mənəvi tərbiyəsinə xidmət edən bədii əsərlər xalq tərəfdən də yüksək qiymətləndirilir.

Bu cəhət Fikrət Sadığın yaradıcılığı üçün də səciyyəvidir. Qara Namazov "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" kitabında yazır: "Uşaqlar üçün yazmaq çətinidir. Onun özünəməxsus

xüsusiyyətləri yazıçıdan fitri istedadla, elmi biliklərə yiyələnməklə yanaşı, uşaq aləmini dərinlən öyrənməyi tələb edir. Müxtəlif yaşlı uşaqların maraq dairəsini, estetik zövqünü öyrənmədən onu müəyyən məqsədə doğru yönəltmək, onun fərđi meyllərini inkişaf etdirmək olmaz."

Fikrət Sadıq yaratdığı uşaq ədəbiyyatı nümunələrində uşaq psixologiyasını dərinlən bilməklə yanaşı, balacaların yaş xüsusiyyətlərini, qavrama qabiliyyətini, zövqünü, tərəkürünü özünəməxsus bir oricinallıqla qələmə almışdır. O çox gözəl başa düşür ki, uşaqlar üçün yaradılan əsərlər Camal əhmədov demişkən "humanist ideyalar təbliğ edir, şəxsiyyəti formalaşdırır, nəcib insani hisslər aşılır, balaca oxuculara cəmiyyət və təbiət hadisələri barədə bilik verir, bu sahədə onların məlumatlarını genişləndirir və tamalayar."

Fikrət Sadıq uşaq ədəbiyyatımızın ən gürkəmli nümayəndələri Sabirin, A. Səhhətin, S. S. Axundovun nəcib ənənələrini davam etdirərək, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını əsərləri ilə zənginləşdirmişdir. O, ədəbiyyat tarixinə uşaq şairi kimi daxil olmasa da, uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini yaradanların sırasında öncüdür.

Yaratdığı "Cırtan hara getmişdi" (1970), "Bala kirpi" (1972), "Göydə nə var" (1978), "Göyden alma düşmədi" (1982), "Gəlin dənizi

yuyaq" (1988), "Şerli əlifba" (1988), "Bir parça vətən" (1998) kitabları ilə uşaq ədəbiyatını daha da zənginləşdirmişdir.

Bu kitablarda toplanmış əsərlər mövzu, sücət cəhətdən əlvan və rəngarəngdir. Burada müxtəlif həyat hadisələri, müxtəlif obrazlar var. Həm kənd, həm şəhər uşaqlarının həyatından götürülmüş əsərlərinin dili sadədir. Kiçik və orta yaşlı uşaqların təbiət hadisələrinə, heyvanlara, quşlara marağını nəzərə alaraq əsərlərinin mövzusunu, sücətini bu istiqamətdə də qurmuşdur. Belə əsərlərdə uşaq kimi onların gözü ilə hadisələrə baxır, gördüyü gözəllikləri təsvir və tərənnüm edir.

Kiçik yaşlı oxucuları ilə onların başa düşəcəyi dildə, uşaq təfəkkürünə, psixologiyasına uyğun danışır, sadəlik, aydınlıq burada əsas götürülür. Uşaqların qəlbində insan əməyinə, zəhmətinə, yaradıcılığına məhəbbət oyadır.

Onun balacalara həsr etdiyi əsərlərin qəhrəmanları qoçaq, mehriban, qayğıkeş, qorxmaz, hər şeylə maraqlanan, gözüaçıq, diribaş, təbiətin gözəlliklərindən zövq alan, dənizləri sevən, macərələr axtaran sadə uşaqlardı.

Səməd Vurğun keçən əsrin ortalarında yazırdı:" Uşaq insandır. Onun sadə görünən, oynaq, daima xoşbəxt və azad təbiətində böyük insanların bütün xassələri mövcuddur. Düşünmək, duymaq, sevmək, küsüb-incimək,

ağlamaq, gülmək, qəzəblənmək, xatırlamaq, xəyala dalmaq, ümid və arzulara bağlanmaq, yaxşılıq, hörmət-bütün insan xassələri uşaq aləmində mövcuddur. Demək istəyirəm ki, biz uşaqla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insn üçün yazdığımızı unutmamalıyıq"

Fikrət Sadıq yaratdığı şerlərdə bu meyarlıq gözlənilir. Onun balaca qəhrəmanları mərd, doğrucul, qayğıkeş insanları sevir. Yalan danışan, tənbel, paxıl xüsusiyyətlərə malik olanları doğru yola çəkməyə çalışır. Onun qəhrəmanı əməksevərdir, ətraf aləmin, təbiətin vurğunudur, macərəlar, nağıllar dolu həyat eşqiylə yaşayır.

Fikrət Sadığın uşaq əsərlərinin oxucuların qəlbinə asanlıqla yol tapa bilməsi onun pedoqoci fəalliyəti, müəllimlik qabiliyyəti ilə sıx bağlıdır. Uşaq şerlərini yazmaq üçün köməyinə çatan onun uşaq aləmi ilə daha yaxından tanışlığıdır.

Əli qələm tutan gündən, əlifbaınn sirli-sehirli aləmində sanki möcüzələr adasına düşmüş insan kimi gözləri heyrət dolu sevinclə yanan uşaq aləmini ələ almaq Fikrət Sadığın bir şair kimi xoşbəxtliyidir. İlk məktəb, bağça yollarında addımlayan uşaq onun "Şeirli əlifba " kitabını vərəqləyərkən, hər hərfə məxsus şe'rləri oxuyarkən, əlvan şəkillərə tamaşa edərkən gözlərini qarşısında yeni bir aləm açılır və o aləm onu qoynuna alıb elmin enişli-yoxuşlu yolları ilə

irəli aparır. A hərfinin "Ana", B hərfinin "Bayraq", Ə hərfinin "Əlifba-Müdrək baba" sözlərini yaratmaqda rolunu açıqlayır. Əli ilk qələm tutan, ilk kəlməsi ana olan uşaq aləminə şair yeni bir söz də artırır. "Bayraq" sözü və Vətənimizin gerbi, simvolu, atributu kimi bu gündən körpə qəlbində özünə yer tapır- sevgi dolu bir yer:

Bb

Bayrağım mənim,
Mavi, al, yaşıl,
Bayrağım mənim,
Əyilməz başım.

Və yaxud:

Aa

Yaxşı-yaxşı baxın a!
Adama oxşayır A.
Ən əziz adam ana,
Yazılır iki "A"nan.

Şair bu kiçik, lakin dərin məzmunlu şe'rlərində müəllimdir. Əlifba biliklərə açılan qapıdır:

Əlifba - müdrək baba!
Qoy eşitsin uşaqlar,
Baxıb görsün uşaqlar,
Əlimdə bir kitab var.
Əlifba kitabıdır.
Əlifba kitabının
İşıqlı "A" "B"ləri,
Ağıllı hərfləri,

Biliklərə qapıdır.

Şahin Xəlillinin şairin "Şeirli əlifba" və digər uşaq şeirləri haqqında dediyi sözlər onun bu sahədə yaradıcılığı haqqında əhatəli fikri tamamlayır:" Uşaqların zövqünü, könlünü oxşayan şeir yazmaq hər şairin hünəri deyildir. Uşaq üçün şeir yazanın gərək özünün də uşaq kimi kövrək, zərif və qeyri-adi bir ürəyi olsun" gərək. Elə bizim Fikrət Sadıq kimi.

Kitabda toplanmış şeirlərdə Əlifba, kitab, müəllim, Azərbaycan torpaqlarının qədim adları ilə bağlı lirik şəkildə deyilən fikirlər gələcəyimizin rəhni olan uşaq təfəkkürünün, uşaq düşüncəsinin inkişafında mühim rol oynamaqla bərabər, şeir, sənət haqqında ilkin duyğularının cücməsinə də imkan yaradır. İndi üç yaşından yuxarı uşaq tapılmaz ki, hansısa bir mövzuda şeir əzbər bilməsin. Böyük ürəklə, həvəslə əzbər söylədiyi şeirləri söyləməkdən çəkərsin. Fikrət Sadığın "M" hərfiylə bağlı yazdığı "Müəllim" şeri elə ilk baxışdan könül oxşayır:

Müəllim-anadan
sonra ən əziz adam!
Qaranlıqdan işığa
Çıxmaq üçün dünyada,
Yalnız-yalnız
yalnız mən.
Bərk-bərk tutub,
Gedirəm.

Müəllimin əlindən.

"O.o" şerində vətənə məhəbbət, torpağa sevgi, başı bəlalar çəkən ana yurda düşmən çıxanlara nifrət hissləri güclüdür:

Od bizim qəlbimizdə,
od bizim qanımızda.
Su da od tutub yanır,
Azərbaycanımızda.
Bu yurda "Odlar yurdu"
demirlər ki, boş yerə-
Odlə yazıb adını-
Amansız yüzillərə.
Oda görə bəlalar çəkib
bizim başımız.
Toxunsalar, od saçır,
torpağımız, daşımız.
Oda əl uzadanlar,
gurul-gurul yanacaq.
Odlar yurdu-məğrurdur,
Məğrur da dayanacaq.

Sadə, qısa, aydın kəlmələrdən yaranmış bu şerlərdə Fikrət Sadiq qələminin ecazkar qüvvəsi, sənətkarlıq qabiliyyəti daha qabarıq görünür. Pafossuz, gurultulu, dəbdəbəli sözlərdən kənar, aydın, həqiqi, ürəyəyatımlı, şirin, incə bir dillə vətən məhəbbəti kövrək uşaq qəlbinə yol tapacaq bir dillə tərənnüm olunur. Bu gün uşaq ədəbiyyatı demək olar ki, balaca oxucuların tələbatını ödəyə bilmədiyi halda Fikrət Sadiqın

belə şerləri, uşaqlara ən qiymətli hədiyyədir. "Göydən alma düşmədi" kitabında şair uşaqlara rəngarəng, bir-birindən maraqlı gözəl şerlər bəxş etmişdir. "Aydan" şerində şair uşaqlara Aydanın diliylə danışır:

Aydan dedi:
Mən Aydanam.
Məni aydan
Alıb anam.
Mən baxanda
Ay top olur.
Dolu olur.
Yumru olur.
Baxmayanda
Ay saralır.
Para olur.
Yarı olur.
Hamı ona
inandı,
Aydan,
Axı,
Aydandı.

"Əlifba dərində" şerində şair əlifbanı öyrənən, hərflərin yazılış şəkillərin uşaqlarda oyatdığı marağı lirik bir duyumla ifadə edir:

Baş açmıram bu işdən.
Çaşıb qalmışam düzü.
Anama oxşayır lap,
Yazıdığım "ana" sözü.

Bu bir "A", bu da bir "A".
Anamın iki gözü.
İki "A" arasında,
"N" da anamın üzü.

Şairin uşaqlar üçün yazdığı şerlərdə incə yumor hissləri də güclüdür. "Riyaziyyat" şerində müəllim:

Uşaqlar bu çevrəni,
bütün vətərləriylə,
kim köçürər lövhəyə,
elə beləcə düzgün.
-deyə soruşanda biri:
-Müəllim,
mən deyim.
-De.
-Güzgü.

Şagirdin bu cavabı uşaq təfəkkürünün məhsuludur.

"Balaca ana" şerində hər gün səhər qardaşlarını gülərlə məktəbə yola salan, evdə qalıb qab-qacağı yuyan, səlqiyyəyə salan körpə qızciğazın qardaşları tərəfindən "balaca ana" deyə çağırılmasını təbii sanır. Onun qardaşları özləri gəzməyə gedəndə onu evdə tək qoyub getməsinə, gecələr "qaqaş"larının üstünü örtməsinə, bir ana kimi onlara qayğı göstərməsinə şair "anaları dünyada hər zaman belə gördüm"

misraları ilə bağlayır. Ana qayğısı, bacı məhəbbəti şerin əsas ideyasıdır.

Fikrət Sadıq şerlərində fidan balalarla görüşünü, onlarla birlikdə olduğu anları, bu görüşlərlə bağlı xatirələrini qələmə alarkən körpələrə məhəbbətini vəsf edir. "Aysel kənddə" şerində nənənin xəmir yoğurub, sac asmasından, yuxa yaymasından, Ayselin bağanı tanımayıb onu daş əvəzinə gətirib ocağın bir tərəfindən sacın altına qoymasından, bağanın yeriməsindən, Ayselə uşaqların gülməsindən, nənənin kənd uşağı olmayan, bağa görməyən Ayselə qəhmər çıxmasından şirin, incə yumor hissiylə danışır. Şer çox oynaq, ahəngdar, yadda qalan bir dillə yazıldığından uşaqlar tərəfindən tez qavranılır. "Göydən alma düşmədi" əsəri də uşaqlar üçün əsil "nağıl"dı. Müasir nağıldı. Uşaq dünyasının bəzəyi nağıl. Burda küpəgirən qarılar, ifritələr, divlər, təpəgözlər, məlikməmmədlər yoxdur. Amma mövzusuna görə cəlbedici, maraqlı nağıldı. Ürəkləri oxşayan nağıldı. Uşaqlar üçün sevimli nağıldı. Uşaq dünyasının gözəlliyi, saflığı bu nağılın bədii bəzəyidir, onun şerlərinin əsas ideyasıdır. "Alma harda bitir" şerində Faiq, Çingiz və balaca Sonanın mübahisəsi elə şirin və lirik bir dillə verilir ki, belə şerlərin bədii gözəlliyi diqqəti cəlb edir:

İki qardaş, bir bacı,

Faiq, Çingiz və Sona.
Mübahisə etdilər,
Alma yeyəndən sonra.

Faiq dedi ki: Alma
Ağacdən dərilibdir.
Çingiz dedi:-Anamın
Zənbilində gəlibdir.

Kiçikdir hələ Sona.
Di gəl onu inandır.
Qardaşlar nə dedilər,
Sona dedi: -Yalandır.
Almanı mən həmişə,
Süfrəmizdə görmüşəm.

"Küsəyən qız" şerində şiltaq, küsəyən Cəmilənin yemək zamanı ananı incitməsi, anasının işdən yorğun, arğın gəlib onun üçün bişirdiyi xörəklərə, çəkdiyi əziyyətlərə laqeyd qalması, tərslik etməsi öz əksini tapıb. Şair bütün uşaqları, eləcə də Cəmilə xarakterli uşaqları ana zəhmətini qiymətləndirməyə çağırır.

"İynə" şerində əlinə iynə batıb, barmağı qanayan Həcər "al bunu at, anacan"-deyib ağlayanda anası onu başa salır ki, iynə ilə güllü paltarlar, çəkmələr tikilir, iynə "hamını bəzəndirir". İynə ilə oynamaq olmaz. Çünki o oyuncaq deyil. Onun da öz işi var və şair şeri ananın bu sözləri ilə bitirir:

Bircə il də böyü sən.
Özün öz əllərinlə,
Həmin bu iynə ilə
qaragöz gəlininə
bir qəşəng don tikərsən.

"Sevər" şerində bağçayla vidalaşib məktəbə ilk qədəmlərini basan Sevərin sevinci çox uzun sürmür. İki-üç dərsdən sonra yorulan Sevərin yuxusu gəlir və yatmaq istəyir, çarpayı gəzir, tapmır, şagird yoldaşları ona gülür. Dərsdən evə gələn kimi yorğun Sevər yeməyini yeyib, doyunca yatır. Və anasından xahiş edir ki, onu məktəbə yox, bağçaya aparsın. Çünki məktəbin nə "qəndi", nə "çayı", nə "çarpayısı" var. Ana isə qızını tənbel olmamağa səsləyir:

Yazı yazmaq istəyən
məktəbə pis deyərmi?
Həkim olmaq istəyən
Məktəbi pisləyərmi?
Məktəbdə yatmaq olmaz.
Sinifdə yemək olmaz.
Ayıbdır, bu sözləri
Müəllimə demək olmaz.
Bağçanın öz yeri var,
Məktəbin öz yeri var.

Öz səhvini başa düşən Sevər utanır və bir də belə hərəkətə yol vermir.

"Balaca işıqçı" da işıqlı arzularla yaşayır. Bəlkə də balacalıqda keçirdiyi uşaqlıq illərindən

bir fraqmentdir. Fərhad balaca işıqçıdır. Həyətdə dostlarıyla oynayarkən Sədaqətin qurduğu balaca evciyə işıq çəkir. Bu balaca işıqçının istədiyi odur ki, otaqlar çıraqban olsun. Tələsdiyindən barmağını ip kəsən Fərhad ona deyir:

"Qoy kəssin də nə olar,
təki yansın işıqlar".

Burada da şair elə misralar qurub ki, hadisələri elə incəliklə təsvir edib ki, balacaların dünyasını oxşayır.

"Ay" şerində balaca uşaq göydə Ayın hərəkətinə tamaşa edir. Ona elə gəlir ki, o fırlananda Ay da fırlanır, dayananda o da dayanır.

Burada balaca uşağın keçirdiyi hisslər, ayn hərəkətində, küləyin əsməsində gördüyü qəribəliklər onun balaca təfəkkürünə sığışmayan qəribə hisslər oyadır. İnsan övladının göz açandan təbiətə, təbiət hadisələrinə marağı tərənnüm olunur.

Şairin uşaq dünyasından xəbər verən "Gilə", "Körpə", "Alma harda bitir", "İynə", "Küseyən qız", "Sevər", "Balaca işıqçı", "Ay", "Say", "Dəcəl külək", "Göydə nə var" və digər şe'rləri uşaqların duyğu və düşüncələrindən, təfəkküründən körpə uşaq dünyasının gözəlliyindən bəhs edən ən maraqlı, sevimli uşaq ədəbiyyatının zəngin nümunələridir. F.Sadiq təbiətdən həm böyük bir

qayğı ilə danışır, onun qorunmasını, mühafizə edilməsini istəyir. Uşaqlara həsr etdiyi şe'rlərində "Çanaqlı bağa ilə qurbağa "arasındakı dialoq onların bir-birini lağa qoyması, qurbağanın lovğa, ədalı sözlərinə qarşı "sən də bağa, mən də bağa, təkcə "qur"un artıqdır ha, çox döşünə döymə qağa, quruldama lovğa, lovğa"-deyib onu yoldaşına gülməməyə, eqoistlikdən əl çəkməyə, hamıya diqqətli olmağa çağırır. "Ağacdələ" şerində ağacları "tıq-tıq, taq-taq"la böcəklərin qapısını döyəcəyən ağacdələndən bəhs edir. "Dələ"nin ağacdən-ağaca, budaqdan-budağa hoppanması, özü üçün oynayıb-şənlənməsi, qışın sərtliyindən qorxmaması, yıdığı qozaların üç qışına bəhs edəcəyindən rahat olan dələnin həm işgüzarlığından, həm də nikbinliyindən bəhs olunursa, "Bala kirpi" şe'rinin mövzusu tamam başqadır. Burda bir ərköyün kirpidən söhbət açır. Bala kirpi Kürü o taya keçmək üçün körpünü, bərəni gözləməyib özünü Kürə vurur, Dəli Kür də acıqlanıb onu batırmaq istədikdə Bala kirpi "batıram ha ay haray" deyə kömək diləyir. Xəbər tutan balıqlar onun köməyinə gəlir. Onu burulğandan çıxartsalar da Bala kirpi boğulmaq təhlükəsi altında qalsa da yenə lovğalıqdan əl çəkmir:

"Yoldan qaçın,
Üzəcəyəm.
Mən batırdım,

Yoxsa bəyəm".
Gülmək tutdu
Balıqları.
Boğulmuşdun,
Dinmə barı,
Bala kirpi,
Dinmə kiri.

Burda lovğalıq, yekəxanəlik pislənir. Şair uşaqları sadə, xeyirxah olmağa səsləyir. Lovğalıq etməməyə, yaxşılıq etməyə çağırır. Gənc nəslin mənən saf və təmiz böyüməsi onun cəmiyyət üçün yaralı bir şəxsiyyət kimi yetişməsi bu yerdə əsasdır. "Şəkilli kitabxana" şe'rinə şair girdüyü ən maraqlı, tayı bərabəri olmayan bir şəkilli kiğabxanəni tərənnüm edir. Orda gördüyü mənzərələri, rəssamlıq işlərini, onun zənginliyini:

Bu binanın
Bütün kitablarıyan,
Uşaqların
Böyük dostu
Şair Korney Çukovski-

-nin uşaqlara bağışladığını söyləyir. Divarlara çəkilən maral, dovşan, tülkü, kəpənək, filin, beqemotun və digər heyvanların şəkilləri və onların necə canlı təsvir edilməsinə şairin heyreti açıqlanır:

Əziz balalar,
Görüb heyran
Olmuşam.

Mat qalmışam,
İnanın mənə.

FİKRƏT SADIĞIN NƏSRİ, BƏDİİ PUBLİSİSTİKASI

Fikrət Sadıqın hekayələri sayca az olsa da onlarda dərin məzmun vardır. Eyni zamanda bu hekayələrin özündə də bir şəriyyət var. Bu da poetik duyğuların zənginliyinin nəticəsidir. Bir yolun tarixçəsi, övladın doğmalarına bəslədiyi məhəbbət, itkinin doğurduğu qüسسə, intizar, ölüm-olum fəlsəfəsinin uşaq tefəkküründə ilişdiyi sirlisoraqlı məqamlar bu hekayələrin mövzudur. Bunların da əsasında insan, onun arzuları, duyğuları, kədəri, qüسسəi dayanır. Bəşəriyyət bu mövzularda olan təmiz insani duyğulardadır. Bu hekayələrin hər biri mənşur şerlərə də bənzəyir. Fərqi yoxdur hansı formada yazırsa-yazsın,

sənətkar o zaman sevilir, əsər o zaman diqqəti cəlb edir ki, insan axtardığı mövzuları onların içində görür.

Fikrət Sadıq təkcə gözəl şeirlər, poemalar, dram əsrləri müəllifi deyil, eyni zamanda onun gözəl elmi-ədəbi-publisist yazıları da vardır. Bunlar şairin qələminin məhsulu olan dəyərli yazılardır. Bu yazılarda şair şeirlərində olduğu kimi zamanın nəbzini elə tutur ki, onun dediklərini, yazdıqlarını az qala hamımız yaşamışıq, görmüşük duymuşuq, bəzən hirsələnmişik, bəzən ümidə üz çevirib, sabaha inamla baxmışıq, bəzən də... Fikrət Sadıq bunları yazıb.

Füzuli sənəti, yaradıcılığı, şəxsiyyəti haqqında yazdığı "Füzuli şair sözünün sinonimidir" məqaləsində onu Şərqlin ən dahi sənətkarlarından biri kimi yüksək qiymətləndirir. Həm türk, həm fars, həm də ərəb dilində yaratdığı əsrləri ilə nəinki Şərqdə, həm də bütün dünyada tanınmış Füzuli Fikrət Sadıq qələmində "kədər, eşq, fikir və Allah şairidir": "Avropa Şərq şerinə əsrlər boyu səcdə qılıb. Bu şerin yaradıcılarından biri Füzulidir. Onun lirik, epik, fəlsəfi, alleqorik şer inciləri hətta nəsri belə ondan sonra gələn şairlərə məktəb olub. Abbas Səhhət demişkən Azərbaycan şeri dörd yüz il onun tilsimindən çıxıb bilmədi. Ta böyük Sabirədək Avropa şerində yaxşı nə varsa Füzulidə də var.

Nadir beytləri Homer epizmi, Dante lirikizmi, Şekspir drammatizmi səviyyəsindədir". Şairin hər sözü, hər sətiri, hər beyti mükəmməl bir fikir, yüksək ideya, ülvî duyğuları özündə yaşadır. Fikrət Sadıq onun beytlərini, atalar sözləri kimi hikmətli, az, lakin dərin məna ifadə etdiyini bildirir və "Beyt" sözünün mənasını açır. Və şairin "Dust bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun. Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun" beytini belə izah edir ki, "Beyt" ərəbcə "ev" deməkdir. Bu beyt doğrudan da, qapı-pəncərəsi, tavan-döşəməsi, bəzəyi, naxışı olan bir evdir ki, daşı - kərpicli söz, qapı -pəncərəsi gün işığı düşən təşbeh, bacası Allaha zillənən göz, səmaya açılan təsəlli və ümid yoludur".

Füzuli şerinin möcüzəsini "bütöv bir qranit qayadan, bütöv bir beyt yonmasında", başqa canrlardan fərqli olaraq sözləri "yan-yana düzmə"sində görür.

Şair Füzulinin türk dilində yaratdığı əsərlərin dili, bədii məziyyətləri haqqında da dəyərli fikirlər söyləyir. Füzulışünaslar kimi bu böyük sənətkarın əsərlərinin bədii dilini, estetik dəyərini, kamil sənət inciləri kimi yüksək qiymətini verir:"Türk dilinin müqtədir və kamil şer dili olduğunu bütün dünyaya ilkin bildirenlərdən biri də Füzulidir. Şərqdə zərifliyi ilə seçilən fars şeri də, türk şerinə qibtə eylədi. "Leyli və Məcnun kimi göz yaşı məhəbbətnaməsi, türk və fars dillərində nurla

yazılmış iki divan, ərəbcə yazılmış "Mətləül-etiqaq" əsəri və fəlsəfi qəsidələri, insanlara-insanlıq öyrədir. "Bəngü-Badə", "Həfti-cam", "Rindü-zahid", qəlbimizə munis olan "Ənisül-qəlb", şəhidliyin məhək daşı "Həqiqətül şühada" Füzuli qələminin möcüzələridir. Adlarını çəkdiyimiz bu əsərlər günəşin doğması, qürubu, dəniz, çay, şlalə, zəlzələ, ulduz yağı, ayılı-ulduzlu səma, dağlar, dərələr və həyat qədər əbədidir. Füzuli kimi şairlər bir dəfə gəlirlər bu dünyaya, gəlib də qalırlar bu dünyada".

"Ümmandan damla" Məhəmməd Hadi yaradıcılığı haqqında şairin bədii fəlsəfi-ədəbi görüşlərini özündə birləşdirir. "Məhəmməd Hadi şer məktəbidir. Onu oxuyan hər kəs sehirlənir. Müdrik sözlərinin tilsiminə düşür, təkrar-təkrar qayıdır, özü də bir az müdrikləşir." Şair onun əsərlərinin dili qəliz olsa da, klassik şer dilimizə yaxın olduğunu bildirir. Şair onun şerimizə "ərbabi-vəhşət", "babi-səadət", "hüri-mədəniyyət" "zindani-cəhalət" və s kimi yeni romantik tərkiblər, məcazlar gətirdiyini açıqlayır.

"Hadi əruzun odlu-alovlu bəhrlərindən istifadə etməyi, qılinc kimi kəsərli təkrirlər işlətməyi, qüvvətli təzadlar yaratmağı bədii suallar verməyi bacarırdı".

İç, iç nə qədər istərrisən qanımlı
zalim.

Bir gün görərerm qanını səhbalar
içində

-beytinə fikir verin. Burada iki dəfə təkrar edilən "iç" sözü şairin həm nifrətini, həm qəzəbini, həm də gələcəyə ümidini bildirir. İki dəfə təkrar olunan "iç" sözü iki kəskin qılınca, iki od parçasına bənzədilir.

Fikrət Sadıq diqqəti Hadi şerində cinaslara yönəldir. Onun "əlvahi-intibah" adlı tərcibəndinin cinaslarla dolu olduğunu söyləyir və onun:

"Tuti" qəfəs içində, "Ceylan" da
damlarda.

"Leyla" xəyal içində, həmsirəsi
"Səhər"də.

Artıq yetər deyilmi rübəndlər
"Yetər"də.

-misralarında cinasların müxtəlif sözlərdən deyil, "bir sözün həqiqi və məcazi mənasından yarandığını açır:"Hadi bu tərcibənddə qadın adlarını sadalayaraq, Leyla və Səhərin qaranlıq içərisində olduğunu, Yetərə rübəndin yetər olduğunu deyir. Buradakı qadın adlarının hər birinin iki mənası olduğundan, şair öxünəməxsus cinas-təzadlar yaratmışdır. Şair Məhəmməd Hadinin yaratdığı təzadların ictimai xarakterli olduğunu, onun yaşadığı mühitdə, fikirlərdə düşüncələrlə üzləşdiyini görüb daxili sarsıntılar keçirdiyini" öz ürəyində gilə-gilə əridib təzadlı fikirləri ilə bərabər şerlərinə qatdığını söyləyir və

Məhəmməd Hadini düşündürən Şərq və Qərb arasındakı təzadlara diqqəti yönəldir.

Fikrət Sadıq Məhəmməd Hadi yaradıcılığındakı sənətkarlıq məsələlərinə diqqəti daha çox yönəldir. Onun yaradıcılığındakı millilik, milli mənafeyi qoruma duyğuları ilə yanaşı, yaradıcılığındakı sənətkarlıq imkanlarını da bir ədəbiyyatşünas kimi təhlilini verir. Onun şeirlərindəki daxili qafiyələri klassik şerimizdə də olduğunu açıqlamaqla, Füzuli, Nəsimi, Nəbati şerindəki daxili qafiyənin zənginliyini bildirməklə onu da qeyd edir ki, Məhəmməd Hadinin şeirlərindəki daxili qafiyələr, ilham selinin yazı prosesində gətirdiyi qafiyələr kimi qiymətləndirilir. Onun yaradıcılığındakı daxili qafiyələrin bir növü olan qafiyələrin rədif ilə qafiyələnməsini şərə gətirdiyi həzinlik, səmimilik, musiqilik araşdırılır.

Fikrət Sadıq Məhəmməd Hadi yaradıcılığı, onun sənətkarlıq məziyyətləri haqqında böyük ustalıqla, ədəbiyyatşünaslığın bütün sahələrinə dərinlən bələd olan bir ədəbiyyatşünas, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, tənqidçisi kimi danışır ki, bu da Fikrət Sadıq zəkasının, istedadının böyüklüyündən xəbər verir. O, şeirlərində Məhəmməd Hadinin bir millətin vətəndaşı, qeyrətli şəxsiyyət, xalqının dərini, qayğısını öz yaradıcılığında əks etdirən, dünya-insan- milli varlığımız nöqtəyi-nəzərindən, Şərq- Qərb taleyini, Şərq müsəlmanlarının həyatını əks

etdirən bir şair kimi ona olan hörmətini, sevgisini şəxsiyyətinə olan ehtiramını ifadə edirsə, "ümmandan damla" əsərində onun yaradıcı sənətkarlıq imkanlarını araşdırır. "Həyat həqiqətlərini, hadisələr və predmetlər arasındakı oxşarlığı düzgün təyin etməkdən ötəri zəngin xəyal, dərin müşahidə əsas şərtidir. Bu iki keyfiyyətdən məhrum olan şair məcaz yarada bilməz. Klassik Şərq və mütərəqqi türk poeziyası zəminində yaranan Hadi şeri başdan-başa oricinal məcazlar: bənzətmə, bədii təyin, istiare və mübaliğələr ilə doludur. Hadi həyat həqiqətlərini həm həqiqi, həm də məcazi mənada əks etdirməkdə əvəzsiz sənətkar idi:

...dodaqsız dişlər üstündə
dururdu bir bəyaz xəndə.
Nə müstəhzi gülüşlərdi həyata
qarşı mədfəndə.

Şair təsadüfən qəbirstanda gördüyü bir kəllənin dişlərinin ağarmasını gülüşə bənzədərkən, "Ölülər həyata gülür" -deyə qüvvətli bir təzad yaratmışdır".

Fikrət Sadıq adi həyat həqiqətlərini poetik yüksəkliklərə qaldıran, onu şair təfəkkürünün süzgəcindən keçirərək onlara yeni mənə verən, obrazlı ifadələr yaradan Məhəmməd Hadinin incə dərin həyat müşahidələrinə malik olduğunu yüksək qiymətləndirir və fikrini bu cümlələrlə bitirir: "Hadidə rast gəldiyimiz məcazları ümmana

bənzətsək, bu misralar damladır. Fəqət dəryadan götürülən bir damla su, həmin dəryadakı suyun acılığını və ya şirinliyini göstərə bilər. Hadi hər vərəqi min kitab olan bir kitabdır".

Məhəmməd Hadi yaradıcılığının zəngin təhlilini aparan şairin "Ümmandan damla" məqaləsi ədəbi-tənqidi fikir tarixində bu mövzuda yazılmış ən samballı yazıdır. Həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatına, eləcə də dünya ədəbiyyatına dərinlən bələd olan Fikrət Sadıq Azərbaycan sənətkarlarının, şairlərinin fitri istedadının məhsulu olan əsərlərini, yaradıcılığını araşdırarkən onların möhtəşəmliyini, əsərlərinin ideya-bədii dəyərini, bəşəriliyini üzə çıxarmaqla ədəbiyyatşünaslığımızı da zənginləşdirmiş olur.

Sabir yaradıcılığı, onun sənətkar kimi ədəbiyyatda mövqeyini aydınlaşdıran "Əbədi ziyarətqah" məqaləsi də zəngin ədəbi-tənqidi fikirlərinə görə dəyərlidir. "Sənədsiz filansız "Xalq şairi" Sabir Fikrət Sadıq üçün "azadlıq təşnəsi"dir. Onun "Səttarxana" şeri şairin gözündə Azadlığın Sabiranə tərənnümüdür. Mahnı üçün söz axtaran bəstəkarlarımıza Sabirin "Bənzətmə" şerini nümunə göstərir və bildirir ki, "Sabirin "Bənzətmə" şerindən yaxşı mahnı tanımır:

Sevdayi məvadətdən,
Xali görünür başlar.
Biganə bilir yeksər,

Qardaşları qardaşlar.
Gözlər dəxi qan saçsın,
Bitsin saçılan yaşlar.
Ağlar bizə torpaqlar,
Düzlər, dərələr, daşlar.
Zinhar edəlim xidmət,
İnsanlığa, yoldaşlar!
Qeyrət a vətəndaşlar!
Hümmət a vətəndaşlar!

Şairin sənətinə, qüdrətinə hörmət və məhəbbətin ifadəsi olaraq Sabir poeziya günləri komitəsinin yaranması, Rəsul Rzanın komitənin sədri seçilməsi, onun bu sahədə gördüyü işlər və 1962-ci ildən bəri onun hər il məzarının ziyarət edilməsi, o vaxtdan bəri həyatımızda, cəmiyyətimizdə Azərbaycan xalqının həyatında, taleyində baş verən dönüşlər, yeniliklər, azadlığını əldə etmək yolunda verdiyi qurbanlar, Millətindən nigaran uyuyan, gözü yolda qalan, böyük şairə qələbə xəbəri" yetirmək arzusu və istəkləri azadlıqsevər şairə bəslənən sonsuz məhəbbətin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. Fikrət Sadiq onun 100 illiyi münasibətilə yazdığı poemasında öz lirik duyğularını, Sabir şəxsiyyətinə, sənətinə olan hisslərini poetik bir dillə ifadə etmişdir.

Mikayıl Müşfiq yaradıcılığına, sənətinə, şəxsiyyətinə Fikrət Sadiq münasibətini poetik cümlələrlə bildirir:

Müşfiq-şəfəq sözüdür.
Müşfiqin şəfəqində yol getmək
olar.
Müşfiqin şəfəqində yol gedən
adam yorulmaz!
Bu şəfəq Ay işığı, Günəş nuru-
şer odudur.

Müşfiq şairin nəzərində sözü mum kimi
yoğurub çiçəkdən Günəş, kədərdən sevinc
yaradandır. Fikrət Sadıq yazır ki, "o əruz
hecaya elə yaxınlaşdırmışdı ki, hələ də
ədəbiyatşünaslar bu şerləri bir-birindən ayıra
bilmirlər:

Baxışın qəlbimi incitmişdir.
Bu baxışdan, bu duruşdan əl
çək.
Bir də baxsan mənə iş bitmişdir,
Bir də baxsan mən fikrim
dönəcək"

Atasının Müşfiq taleyinə bənzəyən taleyini,
stalinizmin qurbanı olan insanların başına
gətirilən fəlakətləri, qadağan illərində heç bir
qorxu-hürkü bilməyən Müşfiq yaradıcılığını
öyrənən, öz şerləri ilə Fikrət Sadıqın "gözlərini "
açan, Müşfiq şəfəqindən bir zərrə payına düşən,
bər-bəzəkli, təm-təraqlı şerlərə könül verməyən,
yalana, yalançıya tərif dolu misralar düzmyən bir
şair oldu Fikrət Sadıq. Müşfiq onun gözlərində
ədəbiyatdan dərslərini alan, Azərbaycan dili kimi

rəvan, fikirləri aydın, təşbeh, mübaliğə, istiarə seli, qafiyə təzəliyi, forma gözəlliyi yaradan bir sənətkardır. O bir çox sənətkarların, Azərbaycan ədəbiyyatının korifeylərini Mikayıl Müşfiq yaradıcılığına, şəxsiyyətinə, sənətinə doğma münasibətini, onun həyatı, yaradıcılığ haqqında yazılan əsərləri, bu cəhətdən Rəsul Rzanın, Gülhüseyn Hüseynoğlunun əməyini yüksək qiymətləndirir: "Həqiqət uğrunda fəda olan"lardan olduğunu bildirir və "Müşfiqin şəfəqində yol gedənləri işığa doğru yol gedənlər" adlandırır.

Fikrət Sadiqın "Şuşada Vaqif poeziya günləri", "Rəsul Rza", "Çinar ömürlü şair" adlı məqalələrinin hər biri lirik bir əsrəi xatırladır. İstər xatirə, istər oçerk şəklində olsun, necə adlandırırırsınızsa adlandırın mən bu yazılarda poetika, lirizm görürəm.

Şair duyğuları, hissləri onun gördüyü yaxşı insanlara, xeyirxah adamlara, sənətə, sənətkara qayğı ilə yanaşanlara, gənc qələm sahiblərinin əlindən tutaraq, enişli-yoxuşlu sənət yollarında bürənmələri üçün açdıqları çığırlar insan yaddaşında qalıb.

Dədə Şəmşirin 85 illik yubileyində iştirak etmək üçün Bakıdan Kəlbəcərə gedən şairin ustadla görüşü, Kəlbəcərin füsunkar təbiətinin şairdə doğurduğu təəssürat və onların Fikrət Sadiq qələmində poetik təsviri poetik sənətimizin incəliklərini özündə yaşadan zəngin ifadə

vasitələrinə, bədii təsvir vasitələrinə malik gözəl ədəbi-bədii nümunələrdəndir. "Kəlbəcər sözündə "daş" var. Allah, Allah! Daş neçə rəngdə olar? Bu bölgənin dağlarına çiçəklər, otlar və hətta quşlar da həsəd aparırlar. Daş üstə daş! Qaya üstə qaya! Başdan-başa qayalaşan dağlar!"

Fikrət Sadıqın "Balaş Azəroğlu". "Vətənə qayıt", "Həzin bir axşamda yada düşmək" yazılarının dili, rəvanlığı, ahəngi, poetikası könül oxşayır. Balaş Azəroğlu Fikrət Sadıq üçün "millətin dərdinə, sevincinə şərik olan, onun uğrunda azadlıq yollarında can qoyan" şairdir. Anadan şair doğulan, mərd, mübariz Balaş Azəroğlu "Elə oğul istəyir ki, Vətən" yazdı ki, bu saat da Vətən həmin elə o arzulara möhtacdır." Ömür-gün yoldaşı, mərhum, zərif qəlbli, həsrət dolu şairə Mədinə Gülgün B. Azəroğlunun səadət çeşməsidir. "Onu hər gün öz yanında görür. Onunla nəfəs alır, onu düşünür, özü ilə onu da yaşadır. Əgər Leyli- Məcnun olubsa, Fərhadla Şirin olubsa, onda Balaş -Mədinə məhəbbəti də əbədidir, həqiqətdir. Bu iki şair bizim üçün səadət rəmzidirlər. Bir şerin yox, bir beytin iki ayrılmaz qafiyələridir. Bir şerin şah bəndləridir. Biz onlardan Vətəni sevməyi-bütöv vətəni sevməyi, biz onlardan məhəbbəti-əsil məhəbbəti, nəhayət, biz onlardan mübarizlik, mərdlik öyrənmişik. Bizdən sonra gələn nəsillərə də Balaş Azəroğlu görk olacaq. And yeri olacaq.

Nə qədər ki, Vətən para-paradır, nə qədər ki, mübarizə var, nə qədər ki, şer var, Balaş Azəroğlu da var bu dünyada"

Fikrət Sadıq açıq qəlbli, sidq ürəkli bir şair yanımçılığıyla, şair təəssübkeşliyi ilə Balaş Azəroğlu sənətinə, sənətkarlığına bələd olan, onun şəxsiyyətinə, o şəxsiyyətin Mədinə Gülgün ilə birlikdə böyüklüyünə səmimi, poetik bir dillə yanaşır.

B. Azəroğlunun yaradıcılığına, xarakterinə bələd olan qələm dostu kimi onun ülvi məhəbbətinə-əbədi məhəbbətinə Leyli-Məcnun, Fərhad-Şirin ülviyyəti kimi baxır və bu yanaşmada dediği sözdə, səmimi insani duyğularla zənginlik var. Bu da Fikrət Sadıq şəriyyətdən, saflığından, sənətkara, sənətə hörmətindən doğur.

Əzizə Cəfərzadənin "Vətənə qayıt", "Aləmdə səsim var mənim", "Yad et məni" əsərlərinin şairanə adlarını bir-birinə "qovuşdurur":

Vətənə qayıtdım, imana -dinə qayıtdım. Vətənə qayıtdım ki, aləmdə səsim car oldu.İndi aləmdə səsim var mənim.Yad et məni, yana-yana yad et!

Nişat Şirvani, Seyid Əzim Şirvani və Abbas Səhhət Şirvaninin həyatından bəhs edən bu əsərlərin adlarını bir Günəşdən asılı "üç şüa", bir ağacda "üç budaq" adlandırır və "bu adlar bir beşikdə boy atan üç şairin üç əsrlik ömrüdür,

dördüncü şair qəlbli kövrək Əzizə xanımın qələmindən bir də dünyaya gəlib, yenidən əbədiləşibdir"-deyir. Əzizə Cəfərzadə yaradıcılığına, onun tarixə dərinədən bələdliyinə bir sənətkar gözü ilə baxır, yaratdığı obrazları bədii təxəyyülünün süzgəcindən keçirir, onlar poetik bir dillə xatırladır. Əsərlərindəki həyatilik, doğruluq onu necə tilsiminə salıbsa, şair o obrazların taleyini

Zülfün suda mar kimi,
Oynar su damar kimi,
Sızıldatdın yaramı,
Yağa su damar kimi.

eldən gələn bir xalq bayatısıyla ümumiləşdirir, obrazın, onun taleyinin bir bayatıyla təhlilini vermiş olur. Oxucu qəlbində, zehində təsirini belə bədii ümumiləşdirmələr şair təxəyyülünə məxsusdur.

"Həzin bir axşam yada düşmük" məqaləsində şair Nigar xanım Rəfibəylinin dünyasına baş vurur. Onu "ən uca" məhəbbəti və ən adi "məhəbbəti" şərə gətirən, məhəbbəti də "mətbəxi" də göylərə ucaldan, "Ana şair-şair Ana" adlandırır. Onun tərcüməçilik fəaliyyətini, layla, nağıl, dastan ruhlu şerlərini, onun uşaqların da sevimli şairi olmasını və bir də insanpərvərliyini yerlərə, göylərə sığmayan "şair qəlbinin böyüklüyünü" tərənnüm edir. Özü də nəsr üstündə "tərənnüm" edir. Buna tərif deyər

bilmərik. Bu sətirlər poetika ilə zəngindir. Fikrət Sadiq ruhuna, qələminə məxsusdur.

"Küləkli havalarda, yağışlı havalarda" -şair Qabilin şerindən götürülmüş misradır. O misranın işığında şair qələm dostunun sənətkarlıq imkanlarını dilə gətirir. Onun şerə ilk gəlişini, Səməd Vurğun qayğısıyla açdığı cığırla inamla irəliləməsini, klassik şerimizə bələdliyini, qəlbində yaşatdığı, kədərinə alışıb yandığı, kəsəsində kəsilən Təbriz yolunun bağlılığını, Təbriz dərini və şerlərində bu mövzuları necə lirik, incə bir duyumla təsvirini, təbiətin, məhəbbətin mövzusunun şairin yaradıcılığında özünəməxsusluğunu, oricinallığını tədqiqat obyektini kimi götürür. Şairin ilk şerlərindən biri olan "Oduñçular" dan tutmuş-ən iri həcmli "Nəsimi" poemasına qədər keçdiyi yaradıcılıq yolunun birər-birər izləyir, gətirdiyi nümunələr əsasında onun yaradıcılığında məhəbbət, həyat, ömür, kainat, insan fəlsəfəsini şairin istedadının işığında "əridir", incə mətləblərə aydınlıq gətirir. Bir ədəbiyyatşünas alim kimi onun yaradıcılıq imkanlarını, şairin istedadının görünməyən məqamlarını açır, onun həm şair kimi qabiliyyət və istedadını, həm gözəl insan, həm də gözəl şəxsiyyət olduğunu, Nəsimi kimi sənətkardan dərs almasını, "dönməz" meylini, xalqa, vətənə, insana olan məhəbbətini, insani keyfiyyətlərini açır. "Mirzə Qabil" deyə müraciət

etdiyi şəxsiyyətin müəllimlik fəaliyyətini, eyni zamanda şer, sənət yolu öyrəniləcək ondan dərs alınacaq bir müəllim olduğunu şirin bir dillə ürək açıqlığıyla, könül xoşluğuyla dilə gətirir.

Şair bildirir ki, "Qabilin şerlərində yük var. "Yük" sözünün də tərsi küy olur Fərq də elə bundadır. Qabilin şerlərində yük var. Amma bir çox şair və şair kimilərin şerlərində küy var. Nə qədər hay-küy salsalar da, küy elə küydür, şer deyil. Qabili istədən də elə şerlərindəki yüküdür; Fikirlə yüklənib misraları. Şair boş yerə güllə atmır, hədəfə sərrast vurur. Asta vurur-rasta vurur. Hər dəfə düşməne vurur, hərdən bir də dosta vurur. Babamız Füzuli demişdi ki, "Elmsiz şer, əsası yox, divar olur". Qabilin şerləri əsaslı divar kimidir. Bu divar sal daşlarla hörülüb. Yıxa bilməzsən. Bir daşını da tərpedə bilməzsən". Sakit, sadə, aramla, müxtəsər Fikrət Sadiğin fikirləri Qabilin yaradıcılığı haqqında yazıla biləcək monoqrafiyalara bərabərdir. Az sözlə, qiymətli sözlərlə sərrast, arif bir baxışla bir şairin yaradıcılığını, sənətini, idealını belə ümumiləşdirmədə qələmə alan müəllifin, onun potensial gücündən asılıdır. Bu Fikrət Sadiqda var, özü də bu "var" toxunulmaz, tutarlıdır. İstədiyi vaxt, istədiyi yazıda, istədiyi sənətkarda görə bildiyini, müşahidə edə bildiyini, onun sənət meyarlarını tərəzi gözüne çıxara bilmək üçün karına gəlir. Şairin 90-cı ildə yazdığı, 20 Yanvar

faciəsini yaşadığı millətinin qəmilə yüklənmiş "Mərsiyə" şerinə şair "mərsiyələr mərsiyəsidir" deyir. Bu mərsiyə başdan-başa ah-nalədir. Kövrək bir şair qəlbinin gücü çata biləcək dərd yüküdür ki, misralara dönüb. Bir adamın müsibətnaməsi deyil bu, bütöv bir millətin fəryadıdır. Bu fəryadın içində təpədən dırnağa qəzəblə yüklənmiş bir tarıma çəkilmiş insan əsəblərinin qarşısını ala bilməyəcək bir dağ seli yatır ki, tezliklə tüğyan edəcək və bu millətin əli silah tutanı da, tuta bilməyəni də bu əsarət tilsimini qıracaq, o zəncirləri imperialist kabusun öz cismini qandallayacaq. Bu millət elə bir qan törədəcək ki, onun apardığı mübarizə 70 il qardaşlıq, bərabərlik, dostluq deyilən sətiraltı zəncirləri elə qırıb məhv edəcək ki, istiqlal, hürriyyət deyib qarşısındakı dağı uçuracaq, öz müqəddaratını öz əlinə alacaq, möhtəşəm bir imperialist qüvvənin bel sütununu qıracaq. Və bir də o qalxa bilmək imkanlarındıdan məhrum olacaq və onun öz ərazisindəki muxtariyyətlər müstəqillik arzusunu həyata keçirmək üçün silahlanacaq, həttdə onun öz bağrında elə yaralar açacaq ki, 20 yanvar faciəsinin beş, on qat intiqamı alınacaq. Bu mərsiyə deyil, xalqları oyanışa çağıran, qəflət yuxusundan oyatmağa çalışan arzuların, istəklərin qarşısı alınma bilməyən istəyidir. Fikrət Sadığın nəzərində şair Qabil tarixi hadisələri o dərəcə dərin müşahidə edib ki,

inandırıcı sözlər də tapıb ki, bu şeri oxuya-oxuya oyanırsan, təzədən nəşə, yenidən nəyisə görürsən. Görürsən ki, bu şer bir "salnamədir". Belə elə bir salnamə ki, imperialist qüvvələrin yırtıcı iç üzünü ordadır. Fikrət Sadıqın Qabil yaradıcılığına baxışları, onun yaradıcılığından gördüyü, götürdüyü təəssürətdir. Və bunlar faktlarla şairin yaradıcılığı üzərində öz tədqiqini tapır.

Qabilin hər bir əsərinə, şerinə baxışları müxtəlifdir; millət dərdi, fəryadı, düşməyə nifrət, dost məhəbbəti, mərdi-mərdanə tənha "türk qəbrinə" -xalqının köməyinə gələn türk övladının qəhrəmanlığının, qardaş köməyinin şairin ürəyində yaratdığı duyğular ... Birində isə ana ürəyinin böyüklüyü qələmə alındı, oricinal bir dillə ana mövzusunda yeni dəyərli bir "möhür" də vuruldu. Fikrət Sadıq bunu hamıdan, hətta ədəbiyyatşünaslardan da tez gördü: "Allah, Allah! Nə böyük Ana ürəyi. Ana şerinə bir qüdrətli şer də qoşuldu. Ana şeri yazan, aləmdə məşhur olan Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiq, İrəc Mirzə, Qırıqori Vieru kimi şairlərin cərgəsində şair Qabil də göründü".

Fikrət Sadıq Qabil şəxsiyyətinə dərinləndən bələd olan insan kimi onun şairlik istedadından başqa, bir sıra gözəl insani xüsusiyyətlərini də qələmə alır; ailəcanlı, sədaqətli, gözəl dost, səxavətli insan, Azərbaycan türkü, rəhmli, insafli,

səmimi, həqiqəti sevən, hövsələsiz, həmişə narahat, halal adam, doğrunu müdafiə edən, yalanı qovan, qrafamonları, qafiyəpərdazları sevməyən, şer yaza biləni "qolundan tutub birliyə gətirən", təkrarsız, dili şirin-bütün bünlar Fikrət Sadıqın hamımızın sevimlisi Qabil haqqında dediyi sözlərdir.

Fikrət Sadıqın öz müasirlərinə, eləcə də özündən əvvəlki sənətə, sənətkara münasibətləri, insani münasibətləri hazırkı qələm sahibləri üçün əsl həyat məktəbidir. Bir-birinin sənətinə, kölgəsinə selbə atanlara, istəyəndə oturduğu budağa- əbədiyyət ağacının kökünə balta çalanlara əsl dərslərdir, həyat dərsləri, ibrət dərsləridir.

Fikrət Sadıq nəinki müasirlərini, tanınmış böyük sənətkarları, klassik ədəbiyyatımızın korifeylərini, onların yaradıcılığını, yaratdıqları sənət əsərlərini oxuyur, arayıb araşdırır, qiymətli fikirlər söyləyir, eyni zamanda bir istedadlı qələm sahibi kimi Yazıçılar Birliyinin şer məsləhətçisi kimi uzun illərin təcrübəsindən əldə etdiyi nailiyyətlər əsasında yeni yazarların yaradıcılığı haqqında fikirlərini də qələmə alır.

Fikrət Sadıq heç bir şair, sənətkar haqqında dediyi sözü bir də qeyrisi haqqında təkrar etmir, hər birinə söz tapır, hər birinə bir-birinə bənzəyeməyən xarakterinə, yaradıcılığına sərraf gözüylə baxıb, oricital sözünü deyir. Əli Kərim

yaratıcılığına, şəxsiyyətinə hörmət və məhəbbəti ifadə edən kəlmələri lirik, romantik, poetik bir dünyagörüşün, şair təxəyyülünün, fikirlərini həqiqətə münasibətinin ifadəsidir. Əli Kərim haqqında yazır: " O, şer dənizində özünün sahilləri, dalğaları, sal qayaları olan bir adaya bənzəyir. O, şer xəlimizdə öz ilməsi, öz naxışı olan bir bütadır. Basmaqəlb şairlər hazır qafiyələri, hazır vəznlərə pərçimləyib, meydan sulayanda, o, şeri doğrudan da, sap-sap, ilmə-ilmə toxuyurdu... Hər dəfə təzə xətlər, təzə güllər. Allah vergisi var idi onda. Elə şerləri var ki, yazılmayıb, elə bil kimsə onun qulağına pıçıldayıb bu misraları. Onun şeri dünyanı heyrətdə qoyan Şərq şeri ilə dünyanı düşündürən Qərb şerinin qovuşduğu yerdə göz açıb dünyaya. Onun şeri şer salnaməmizin ayrıca bir bölməsidir. Şərq şeri Şərq şairləri barədə əfsanələr dolaşır dünyanı, Əli Kərim həmin Şərq şairlərindən biridir", Fikrət Sadıqın bu fikirlərinin təhlilə ehtiyacı olmayan bir dəfə deyilən və deyilişi ilə qanuna çevrilən bu misralarında, kəlmələrində Əli Kərim sənətini, şerini əbədiləşdirir: " Uzaq illərdən üzü bəri gələn şerimizin hər yüzillikdə bir, iki, üs duracaq yeri var. Son illərin duracaq yerlərindən biri Əli Kərimdir".

Fikrət Sadıq şerə, sözə ehtiyatla yanaşan şairdir. O sözü tanıyır, özü də özündən yaxşı

tanıyır. Yoxsa sözün bu qədər dərindən "tərcüme-yi-halı"nı verməzdi. Şerində söz nədirsə, nəsrində də söz odur. Hər ikisində söz öz tərifi özünəməxsus biri oricinalılıqla Fikrət Sadıq düşüncələrindən qoparıb alır:" söz yarpaqda, suda, siçəkdə, Ayda, Günəşdədir. Kimin əli çatırsa ondan götürür sözü. Tapdığı yerin rəngi, dadı, ətri, işığı, odu gizlənilib sözdə. Oxucu da o sözü nə cür qavrayırsa o həcmdə rəng, dad, ətir, işıq və od payından bəhrələnir"

Fikrət Sadığın fikrincə, "ən çətini sözü yerindən götürməkdir. Söz yerinə düşsə möcüzə olar, sehr olar. Kiminin əli sözə çatır, amma gücü çatmır. Kiminin əli də çatır, gücü də, amma haqqı çatmır. Kimi sözü bərk-bərk sıxır, boğur, qaraldır. Kimi boş yapışıb əlindən salır. Kimi sözü yaralayır, kimi sözü qamarlayır, kimi də tumarlayır". Budur Fikrət Sadıq aləmində söz. Sözə də ehtiyatla, incəliklə, səmimiyyətlə, yanaşmaq lazımmış. Söz onun nəzərində quru bir cəsəd deyil, canlıdır, özünə hörmət, qayğı, mərhəmət gözləyir, belə olmasa o ondan nə isə umanı yarıda bilməz. Hər yoldan keçən də sözdən öz ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə edə bilməz. Söz sözdür, özü də söz şairin nəzərində "mərddir. Hər cür yalvarışa baxmaz. Hər söz deyənə inanmaz. Bəzəyə -düzəyə aldanmaz. Təki sözə ürəklə əlin çata. Sən də sözün ürəyinə yatasan gərək, söz də sən

ürəyinə yata. Bu iki tərəfli sevgidir. Burada söz də, şair də xoşbəxtdir". Söz-şair varlıqlarını şerdə, sənətdə sözün ölçü və meyarını bu ritorik dillə təhlil etmək, sadə, açıq, qısa lakin dərin mənalı cümlələrlə təsnifatını, təhlilini aparmaq Fikrət Sadıq şəxsiyyətinin sözə, sənətə məsuliyyət hisslərindən doğur. Sənətkar az sözlə dərin məna ifadə etmək, sözü məqamında işlətmək, ona azadlıq vermək, ona hörmət etmək, onu quş qanadlı etmək, ondan yararlanmaq, sözün başını buraxıb fikirlərdə yeknəsənlik yaratmamaq, istedad və ilham meyarında sözün ölçü-biçimini bilmək imkanlarını şer-sənət-şair-istedad-qabiliyyət-ilham-duyğu-zəngin təxəyyül-söz ehtiyatı-söz tutumu-söz zənginliyi-sözə qiymət silsiləsində qorumağı, qavramağı əsas bilir.

Şair Məmməd Araz şəxsiyyətinə, sənətinə də öz yaradıcılığında, elmi, ədəbi-publisist fikirlərində yer ayırır. Onun şerləri də "Füzulidən dayaq olub, Vaqif, Vidadidən qanad, Mirzə Cəlil, Sabirdən qeyrət, Səməd Vurğun, Rəsul Rzadan vüsət, Əli Kərimdən həsrət qalıb. Şairin dediyi kimi desək : "Onun şeri addım-addım çıxıb söz qəsrinin dolanbac pillələrini. Məmməd Araz ayağını üzəngiyə qoyub ata süvar olan gündən düşməyib yerə. Söz cıdırında atını elə çapıb ki, özünə məxsus iz açıb, ayrıca yol salıb".

"Qadan balan mənə gəlsin Araz!

Adını adıma qoşuram"

- deyən gündən. Fikrət Sadıq göstərir ki, Araz şer, dastan, yaddaş, ürək ağrısı, ümu-küsüdür. O Məmməd Araz yaradıcılığındakı vətənpərvərliyi, vətəndaşlıq məsuliyyətini, torpaq, vətən, yurd sevgisini Azərbaycan adına, tarixinə, varlığına olan sonsuz əbədi sevgisini, onların tərənnümünü "şair qəlbinin şah damarından axıb gələn söz"- Vətən sözündə ümumiləşdirir.

Daha bir söz-Vətən!

Azərbaycan-qayalarda bitən bir çiçək.

Azərbaycan çiçəklərin içində qaya.

Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərek,

Azərbaycan dünyasından baxır dünyaya,

- misralarını yada salır. Bizi vətəndaş olmağa çağıran bir şairin narahat dünyasıyla səsleşdiyini bildirir və söyləyir ki, " Məmməd Arazın şer xalısının yeri torpaqdır".

Məmməd Araz kimi, Xəlil Rza da şairin sevə-sevə öydüyü sənətkarlardan biridir. Lakin onun əsərləri əsasında fikrini demir. Xəlil Rza şəxsiyyəti haqqında danışır. Zamanın az-az, qətrə-qətrə yetirdiyi şəxsiyyətlər haqqında ki, onlardan biri də Xəlil Rzadır. Ondan elə bir dillə danışır ki, hər cümləsində Xəlil Rza coşqunluğu,

odu, alovu bizi də isindirir. Azadlığı "zərrə-zərrə, qram-qram" istəmirdi Xəlil Rza. Fikrət Sadıq onun bu duyğularını öz lirik dünyasıyla bölüşür:" Xəlil Rza azadlığı zərrə-zərrə, qram-qram istəməmişdi., özü zərrə-zərrə öyrəndi, kamilləşdi. El-obanı, tarixini, keçmişini təkrar-təkrar yaşaya-yaşaya bugünləşdi, kamala yetdi". Xəlil Rzanın sinəsindəki Vətən sevgisi, onun azadlığını görmək istəyi millətinin "sıyrılmış qılıncı"na çevirdi. O, xalqının azadlığı uğrunda sinəsini sipər elədi, sözünün közünü, istisini o səmtə yönəltdi. Bu yolda Təbrizini də şəhid verdi. Əyiləndi, sınımadı, çünki o yolu tutanda o yollardakı ölüm-itimi, itkini də görmüşdü əvvəlcədən. Ona görə də əyilmədi. Dərdi üstünə dərd gələndə də içində də çəkdi. Övladı kimi sevdiyi Vətən də ona Təbrizi kimi əziz idi. O, Təbrizdə Təbriz boyda bir həsrət də yaşadırdı. Fikrət Sadıq bunları görmüşdü öz gözləri ilə və ona görə də onun keçdiyi mübarizə dolu həyata bələd bir insan kimi şerlərindəki ölməz ideyaları, qəlbindəki vətəninin azadlığa, müstəqilliyə qovuşması istəyini və bu istəyi alov dilli misralarında daha da közərtdiyini bildirir və Xəlil Rzadan öyrənməyi tövsiyə edir:" Bir zərrə azadlığın iynə ucundan keçib ulduz olan Xəlil Rzanı tanıyın! Tanımasanız, özünüzü qınayın. Dönə-dönə qayıdın, şerimizn pələnginə baxın, onun sıçrayışını seyr edin, nərəsinə qulaq asın!

Ərləşin. Ər oğlu ər olun! Vətən uğrunda ölün ki, bir daha doğulun! Necə ki, Xəlil Rza bu qeyrət məktəbini keçdi. Həm özünə, həm millətinə, həm də azadlığa başucalığı gətirdi". Fikrət Sadıqın fikirlərində böyük həqiqət yatır. Onun keçdiyi həyat yolu çox oxucularına, onu seyərlərə dərş oldu, həyat məktəbi oldu. Bu gün də Xəlil Rza azadlıq aşiqi kimi onu seyən həmvətənlərinin qəlbindədir və onu yaratdığı əsərlərdə də bu sevgi odunu qoyub gedib və hələ çox nəşillər o odda isinəcək, ondan qəblərinə bir istək, duyğu yayılacaq və zaman-zaman Xəlil Rza xatırlanacaq və Fikrət Sadıqın dediyi kimi zərrə-zərrə qazandılığı azadlığın odunda polad kimi ğbərkimiş misraları ilə yanaşı, polad ürəkli, polad iradəli, adil və nadir şəxsiyyət kimi Babək nəşilinin davamçısı qəhrəman, mərd, məğrur bir vətən övladlı kimi də dönə dönə yad ediləcək.

Fikrət Sadıq öz bədii publisist yazılarında Şahmar Ələkbərzadə, Anar, Sərdar Əsəd, Teymur Elçin və bir çox sənət adamlarının yaradıcılığı haqqında da dəyərlı fikirlər söyləmişdir. Anar özünəməxsus bir yazıçı yolu açan-Anar yolu yaradan, öz cığırı, öz səmti, öz yolu olan bir sənətkardır. Fikrət Sadıq bu yolu belə təsvir eləyir ki, " bu yolu ayaq üstə təşəvvür edə bilsəydik, qollu-budaqlı, çoxşaxəli nəhəng bir ağaca bənzəyərdi. Bir ağac-bir orman. Bu yolu ləngərli, dolu, uzun bir çaya da oxşatmaq olar.

Dağlardan, dərələrdən keçib, dənizə yaxınlaşanda inçə-inçə kiçik çaylara bölünən, delta yaradan bir çaya. O çay Anar olsa, o delta onun əsərləridir. Dəniz də bizik- oxucular!"

Şair Anarın əsərlərinə poetika gözüylə baxır. Keçmiş tariximizi bu günümüzlə birləşdirən əsərlərinin adlarından poetik bir lövhə yaradır; oricinal bir dillə nəsrə şəriyyət gətirir, bədiilik yox, bədiilik nəsrin də, nəzmin də kübrəsidir, canıdır, ruhudur. Şəriyyət deyirəm. Şəriyyət ahəngdarlığı, mənsur şerin ən yaxşı çalarları vurulub bu misralara. Bir sənətkar yaradıcılığının öteri mənzərəsini yaratmaq üçün misralarına, cümlələrinə, kəlməsinə toxunmadan, qələm çalmadan o möhkəm, tablolu olduğu kimi oxucu qarşısına çıxaraq:" Bu yolla "Dədə Qorqud" "Qobustan"a gəlir. Dünənimiz, bu günümüz, gələcəyimiz bu yolda görünür.-Bu yol"Uzun ömrün akkordlarıdır".

Yazıcının qəlbi ilə oxucular arasında "Əlaqə" saxlayan yoldur."Bayram həsrətində olanlar", "Ağ liman"da dayanıb, o qədər gileyləndilər ki, dünəndən bəri yağan şıdırğı "Yağış kəsdi". Burada "Molla Nəsrəddin-66cı" dəfə milləti qəflət yuxusundan oyatmağa çalışdı.

"Adamın adamı" olmalıdır. Adamı olmasa "Macal" verməzlər.

Adamların bir qismi "İçərişəhərdə" yaşayırmışlar kimi -ümüdlərinin darısqal

keçidlərində yaşayırlar. Odur ki, işıqlı nə varsa göz yumurlar. "Şəhərin yay günlərində" "Evləri köndələn yar"ğilin binasındakı klubda "Dantenin yubileyi" keçirilirdi.

"Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"ndən həyat daha yaxşı görünür. Amma görə biləsən! Yoxsa elə yazıçılar var ki, yuxarıdan yalnız həyəti görürlər, həyatı görmürlər.

Anar da ədəbiyyata "Sizi deyib gəlmişəm" deyib, gəlib. Bizim başa düşəcəyimizi bilib gəlib. Anarın dili o qədər aydındır ki, onu ancaq nadan başa düşməz.

Bu dili Anara anası Nigar Rəfibəyli laylaları ilə, atası Rəsul Rza cəsur misraları ilə öyrədib.

Anarın dili Mircə Cəlil, Sabir, Üzeyir Hacıbəyov bulaqlarından su içib. Sözlərini bu bulaqların suyunda suvarıb, bərkidib, polad eləyib. Anar deyiləndə "Anlamaq dərdi" düşür yadıma. Dörd bir tərəfdə bu qədər ziyanlı var ikən ziyalı olmaq çox çətinidir.

Son illərdə başımıza nələr gəlmədi ki, "Sizsiz" qalıb el-oba, kənd-şəhər, Ana yurd! "Sizsiz" qalıb qələm, şer.

Sinəmizə çəkilən "Şəhid dağı" hələ də sızıldayır. Bayaqqı "Ana yolu"n dörd yol ayrıcında-caharsularda sağa, sola ayrılan qollara adlar qoşulsaydı-nəsr, kino, teatr, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, publisistika adlandırılırdı bu qollar".

"Anar deyiləndə" yazısında Fikrət Sadıq Anar şəxsiyyətini-əsərləri ilə birlikdə-əlaqəli şəkildə ədəbiyyatımıza xidmət nöqtəyi-nəzərindən araşdırır, qiymətini verir.

Bu formada, bu gözəllikdə, bu məzmununda fikir söyləmək yazıçı, sənətkar yaradıcılığına qiymət vermək-ədəbiyyatda ən gözəl yenilik kimi qiymətləndirilməlidir. Ədəbiyyatşünaslıq fikirləri bədii əsər deyil, onu oxunaqlı etmək üçün dilinə bədilik, şəriyyət qatışdırmaq lazımdır. Bəkir Nəbiyev, Nizami Cəfərov, Qara Namazov, Şamil Salmanov, Nizaməddin Şəmsizadə kimi ədəbiyyatşünasların dili olmasa görə oxucu neyləyər? Ədəbiyyatşünaslıq ədəbiyyat sevrələrin diqqətini cəlb edə bilərmi? Ümitsiz olmaq. Fikrət Sadıq var, onun kimi qələm əhli var. Sənəti misra üzərində qurulan Azərbaycan şairləri, yazıçıları var ki, Nizamidən, Füzulidən deyəndə elə bilirsən onları oxuyursan. O bədiliklə yazılan yazılar ədəbiyyatşünaslığın xəzinəsindəndir. Bu cəhətdən Fikrət Sadığın yolu öyrənilməlidir. Şair, yazıçı hər hansı hadisəni, motivi öz əsərinin sücət xəttinə çevirib, bədii dolğunluğu ilə onu təsvir edə bilər. Bu əhli qələmlər üçün çətinlik törətməz. Amma o sənətkar, yazıçı haqqında, onun yaradıcılığını sənətkarlıq baxımından bu cür gözəl demək, müxtəsər, əhatəli danışmaq Fikrət Sadıq

yaratıcılığın gözəlliklərini şərtləndirən əsas məsələlərdən biridir.

Fikrət Sadıqın uşaqlar üçün yazdığı şerlər elə böyüklər üçün də maraqlıdır. Gözəl sənətkarlarımızın şerələrini "uşaq" və "böyük" şeri kimi bölməyə razı deyil. "Şeri uşaq şeri, böyük şeri deyib iki tirəyə ayırmaq olmaz., şer var yalnız" sadə adi sözlərlə ən ulu mətləblər açıla bilər. Ya da ədalətli sözlərin dalında ən adi hekayət belə qaranlıq qalar".

Boş mənasız yazılarını şer adlandıranlara bildirir ki, "sərbəst şer musiqidən, ritmdən azad deyil. Sərbəst şerin özünəməxsus musiqisi vardır. Bunu gözləmək lazımdı. Nə boş qutu kimi üst-üstə düzülən soyuq, beton evlərə bənzəyən heca bəndləri gərək deyil bizə, nə də qorxudan pərakəndə düşmüş, başsız qoşuna bənzəyən sərbəst misralar". Yeni qafiyə əruzü da, hecanı da, sərbəsti də gözəlləşdirir. Şairin başını uca eləyir. Qafiyə axtarışdır, kəşfdir.

Fikrət Sadıq ədəbiyyata gələn yaxşı, istedadlı gənclərin yaratıcılığına diqqətlə yanaşmağı, qayğılarını duymağı, ən yaxşı əsərlərin çapına kömək edilməsini istəyir.

Fikrət Sadıq 80-90-cı illərdə ədəbiyyata gələn gənc şairlərin əsərlərinə münasibətini də öz yazılarında bildirir. Şerə, sənətə gələn yeni abı-havanı alqışlayır və onlarla birlikdə ədəbiyyatda öz hay-küyü ilə yer tapmaq istəyənlərin ədəbiyyat

aləmini bir-birinə vurmasını, bir-birinə qənim kəsilməsini, özünəqədərki ədəbiyyatlara qarşı qərəzli fikirlərini pisləyir.

"Gənc şairimiz Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizədə sinəsini düşmən gülləsinə sipər eləmiş Ülvü Bünyadzadənin "Ülvü duyğular" kitabına yazdığı fikirlər onun gənc istedad sahiblərinə qayğısının, məhəbbətinin nəticəsidir.

20 illik ömründə çəkdiyi ağrı-acılar, yurd-yuva həsrəti vətəndən didərgin düşmüş şairin yaradıcılığında onu yandırır tökülür. Fikrət Sadiq Ülvünün ülvü hissləri cəmlənmiş "Ülvü duyğular" kitabını "gənclərə örnək, mərdlik öyrədən kitab" adlandırır.

Abbas Abdulla Azərbaycan ədəbiyyatında öz dəsti-xətti, oricinal yaradıcılıq imkanları olan istedadlı sənətkarlarımızdan biridir. Onu öz qələm dostlarından fərqləndirən bir cəhət də onun Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi naminə bəzən yaradıcılıq imkanlarını ölkəsinin ictimai-siyasi axarında əridib ömrünün bir hissəsini onun gələcəyinə həsr etmək, bu olda bəzən işıqda, bəzən kölgədə qalmaq qismətinə nəşib olan şairimizdir. O, sülhsevər bir insandır, necə olur-olsun bu millət, dövlət öz müstəqilliyini əldə etmişdir, edəndən sonra da onu qoruyub saxlamalıdır, dünya dövlətləri içərisində sivil bir dövlət kimi inkişafını təmin etmək üçün məsul vəzifələrdə çalışmış, qələmini bununla belə yerə

qoymamış, dünyna ədəbiyyatına misilsiz sənət inciləri bəxş eldən Nizami, Füzuli, Nəsimi kimi sənətkarların Vətəni Azərbaycanın milli-mənəvi zənginliyini dünyaya tanımaq üçün çalışmış və bu gün də var qüvvəsi ilə çalışır. Şöhrətdən uzaq Abbas Abdullanı şair Fikrət Sadıq gözəl tanıyır. Əsərlərindəki yüksək ideyaları, bədii gözəlliyi, sənətkarlıq məharətini görür və gördüyündən onun yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirləri də söyləməyi özünə borc bilir. O, Abbas Abdullanın sənətinə, onların ideya-məzmun zənginliyinə heyranedici nəzərlərlə baxır. Onda olan "Tanrı vergisi" şairi ovsunlayıb. Abbas Abdulla "Mənim qanım, mənim canım Azərbaycanım"-deyir. Fikrət Sadıq onun bu müqəddəs hissələrini, saf duyğularını özü yaşadığı kimi qiymətləndirir, bu mövzuda "şerlər birər-birər layladı, bayatıdı, qoşmusan Vətənin şəninə"-deyir və Azərbaycan Abbas Abdulla üçün nədir? -sualını görür bu şerlərdə və o özü onun bu hissələrini, duyğularını şair kimi vətənə, xalqa, yurda, torpağa, elə-obaya bağlılığını ümumiləşdirir. Dedi ki bu sözlərdə: "O yer ki, sənə Ana olub, sən o Anaya layiq övladsan. O azadlıq sevən tərəkəmə elatı sənə yurd yerindir. "Yurduyerin" dilindən düşmür. Yurd yerinin hər qarışında sənə ayaq izin var. Bu dağlar, dərələr, ormanlar, çaylar harda olsan sənə haraylar(fikirlərə, qoşumlara, düzümlərə, təhlilə bax; su kimi axıcı, dəniz kimi coşqun). Fikrət

Sadığın kövrək və həzin kəlmələri bir şairin o biri şairə ürəkdə bəslənən səmimiyyətinin ifadəsidir.

Bu gün əli çıraqlı gəzirik o yaşdı sənətkarlarımızı ki, biri-birinin sənətinin yaxşı cəhətlərini görsün, ədəbiyyatımızın inkişafı naminə danışsın. Ədəbiyyatdan varlanmaq, kürsü tutmaq, vəzifə sahibi olmaq üçün az qala hər birinin topu, gülləsi, mermisi, barıtı söz olub bir-birinə tuşlanan yazıları düşünəndə bu yazı da yada düşür, ürəyim bu yazıdan fərəh duyur, gözündən su içir, rahatlıq tapır. Sənətkara olduğu kimi qiymət vermək Fikrət Sadığın demək qanındadır: "...Sənin yurd yerinə olan məhəbbətidir ki, "Torpaqdan pay olmaz" deyib aləmə car çəkmisən... əsir düşən Vətən torpağının səsi göylərə bülənd olur, sən bu yerdəki haqsızlıqları görüb, bu ah-naləni eşidib yerdəkilərdən bir kömək olmadığını bilib şerlərini göy üzünə yazmışsan. Onları elə beləcə də adlandırmışsan "göy üzünə yazılmış şerlər". Fikrət Sadıq bu şerləri böyük ədəbi hadisə olduğunu söyləyir və bildirir ki, " bu şerlərdə dünən, bu gün, sabah birləşib əbədiyyət olub. Qədim şerlərimiz bu günün avanqard şerləri ilə qaynayıb-qarışıb. Gənc şairlər buna bənzər şerlər yazanda hay-küy qoparırlar ki, Amerika kəşf eləyiblər. Amerika çoxdan kəşf olunub, Cənablar. Abbas Abdullanın üzünü görmədiyi atasına yazdığı məktublarda şair onun özünün olduğunu duyub, qırmızı

imperianın hördüyü tora düşüb, olmazın zülüm çəkib, xalq düşməninin oğlu olub. Bu oğul xalqın dostu-şair Abbas Abdulla imiş-demə". Şair Abbas Abdulla sənətinə, amalına, əqidəsinə dərinləndən inandığından onun "türk oğlu, türkəm" sözlərinin də səmimiliyinə inanır, böyük bir inamla şairin dediklərini təsdiqləyir: Sən doğrudan da türk oğlu, türksən. Türk sözü qadağan olanda sən türkəm deyirdin. Türkün tarixini əzbər bilirdin. Dünənini, bu gününü, sabahını görürdün. "Ulduz"da və ya başqa qəzet -curnallarda eyhamla dolu misralarında türk doğulduğunla fəxr edirdin. İndi də fəxr edirsən. Sabah da fəxr edəcəksən. Əqidəsinə, soyuna, kökünə sədaqətli Abbas Abdulla kimi oğullar Azərbaycana su kimi, hava kimi gərəkdir. Damarından türk qanı axan, bununla fəxr edən çiyinlər üstə dayanan Azərbaycanın işıqlı, bütöv gələcəyi danılmazdır. Millətin ləyaqətli oğullarından birisən. Azadlıq və həqiqət carçısısan və şair Fikrət Sadıq şair Abbas Abdullanı həmişə belə görmək arzusundadır. "İnnən belə də elə-belə qalmağını arzulayıram": özünə dost, həmsirdaş, həm qələm tapdığına görə, belə insana, şairə səmimi müraciət edir. Ona bağışladığı kitabındakı "taledaş" sözünə diqqəti yönəldir:" Mənə bağışladığın kitabda mənə taledaşım demisən. Doğrudan da, biz taledaşıq. Taleyimizi yaşayan ümid və məhəbbət təşnələriyik. Tanrı bizi

peşiman eləməsin!" Abbas Abdulla Fikrət Sadıq gəncliyində, uşaqlığında eyni taleyüklü məsələlər var və şair fikirlərində haqlıdır.

Fikrət Sadıq yaradıcılığında dil məsələsi də əsas diqqət mərkəzindədir. O, doğma ana dilini-azəri türkcəsini "Böyük Türk dili ağacının əzəmətli şah budağı" adlandırır. Bir kökə, bir soya bağlı millətin dilinin ahəngdarlığı, Şərqdəki rolunu böyük rus şairi Lermontovun fikrinə istinadən açır:" Avropada fransız dili nədirsə, Şərqdə də türk dili odur". Avropada fransız dilini bilən hər kəsə orada olmaq, gəzmək, dolanmaq, bu dil vasitəsilə əlaqə saxlamaq necə asandırsa, dünən də, bu gün də türk dili Şərqdə belədir. Şair Lermontovun o zaman deyilmiş fikrinə bu gün qüvvət olaraq həqiqətin bir üzünü-danılmaz üzünü açıqlayır."İndi Sakit okeandan tutmuş ta Avropanın ürəyində bu dildə danışanlar var. Bu dilin qoruyucuları onun qəhrəman felləridir: ox-yaynan silahlanmış bu döyüşçülər dünyanı fəth eləyənlərdir" və şair öz sələflərinə münasibətini bildirir ki, " Sənin Ana dilin indiyədək bir kəsə baş əyməyib". Fikrət Sadıq bu dili Dədə Qorqud, Həsənoğlu, Füzuli, Vaqif, Axundov, Sabir, Mirzə Cəlil, Şəhriyar, Səməd Vurğun, Rəsul Rza dili kimi şərh edir. Onun qədimliyini, ilkinliyini, təkhecalı sözlərlə zənginliyini yada salır və dilimizə gətirilən başa düşülməyən ofis, küçə adlarını, əcnəbi dillərdən gələn sözləri görüb bir

vətəndaş kimi qəzəblənir və haqlı olaraq bir dilçi kimi də bunu pisləyir:" Sən Ana dilini başının üstünə bayraq kimi qaldırıb irəliləmişən. Sən istəyirsən ki, var olasan. Məhəmməd Hadinin dediyi kimi olmalısən:

Qoymuş millət imzasını övraqi-
həyata,
Yox millətimin xətti bu imzalar
içində.

Fikrət Sadıq dilimizdən, onun zənginliyindən, özünəməxsusluğundan danışarkən gözəl dilçidir, həm gözəl şairdir, həm də ədəbiyyatşünasdır. O, bu dilin gözəlliklərini sadaladıqlarımın daxilində görüb, duyub, seçib, qoruyur, üstündə yarpaq kimi əsir, narahatçılıq keçirir. Özü də bu narahatçılığın səbəblərini açır, analara "övladlarınıza öz dilinizi, ana dilinizi öyrədin"-deyir, millətin gələcəyini onların böyütdükləri övladların əlində olduğunu unutmamağa, yad kəlmələrdən uzaq etməyə çağırır. Fikrət Sadıq dilinin gələcəyi üçün narahatçılığını bütünlüklə gizlətmir. "qollü-budaqlı nəhəng palıd ağacı"na bənzətədiyi dilinə yad kəlmələr asılsa "budaqları sınacaq, kökü quruyacaq" dilinin. Ana dilini hünər dili kimi yüksəklərə qaldırır, oxucusunun, millətinin gözünü açır, quru, sönük sözlərlə deyil, coşqun sellərə, çaxan ildırım işığına, Ay, Günəş nuruna bənzər odlu, alovlu, isti sözlərlə açır, yatmışları oyadır, dilinin saflığını qorumağa

çağırır:"Sənin ana dilin dünya dilləri içərisində ən zərif, ən güclü, yığcam, zəngin, tutumlu dildir. Ən incə mətləblər-həyat, təbiət, sevgi, məhəbbət və ölüm haqqında nə varsa bu dilə sığışıb. Bütöv kainatlar, ulduzlar, Günəş işıqlarıyla, halələriylə bu dilin içindədir. Sənin Ana dilin Ana laylasından başlanır, bir az keçir nağıllara qulaq asırsan, bir az böyüyüb dastanlar eşidirsən, sonra sevirsən, mahnısını oxuyursan, bayatı çağırırsan, bir az da yaşa dolub atalar sözündən bəhrələnirsən, sonra da ölürsən. Sənə ağılar oxuyurlar. Ana dilin - sənin bütöv ömrün boyu layla, nağıl, dastan, atalar sözü və ağı olub səni izləyir. Ömür boyu səninlə birgə addımlayan, sənin cangüdənin ana dilindir. Sən də onun cangüdəni ol! Sən ana dilini qorumalısan ki, öləndə də ölməyəsən!"

Fikrət Sadıq dilimizə gələn ingilis, fransız-digər yabançı dil sözlərini güvəyə bənzədir, dilimizi yun parçaya, ona zorla pərçim olunan yad sözləri isə güvəyə bənzətməkdə şair haqlıdır. Güvə parçanın dağıdan kimi o yad sözlər də "dili içəridən yeyir". Fikrət Sadıq şeirlərində poemalarında olduğu kimi yazılarında, ədəbi tənqidi məqalələrində, dilə aid yazılarında da son illərdə xarici kapitalın Azərbaycana axımıyla yanaşı, dilini, sözlərini həyatımıza, məişətimizə, incəsənətimizə gətirmək istəyənlərin siyasətini pisləyir. Azərbaycan ziyalısı kimi hansı formada deməsindən asılı olmayaraq o Azərbaycan

xalqının milli-mənəvi dəyərlər üzərində köklənməsini, dilimizin incəliklərinin qorunub saxlanmasını, hansı məqsədlər olur- olsun dilimizin imkanları sayəsində çatmağımızı istəyir. Onun bu millətçi sözün yaxşı mənasında millətçi duyğularında bir səmimilik, təbiilik və və bu hər bir ziyalıya Fikrət Sadıqı sevdirə bilir və o qələmini, zəkasını onun dilinin saflığı üstündə mübarizədə sınamasını yüksək qiymətləndirir.

Fikrət Sadıq üçün bütün türk dilləri əzizdir, doğmadır. O, bütün türk dilləri üçün ortaq sözlərin işlədilməsini arzulayır. Ona görə də şairin axarlı, pıçılı, şırıltılı türk dilində yazıb-yaradan bütün türk şairlərini, yazıçılarını "dünyanın yarısında danışılan bu ulu dilin ən qədim , ən yaşarı sözlərini" işlətməyə çağırır. Ona görə çağırır ki, "qoy eldən-elə gəzib dolanmaq asan olsun. Qoy ümumtürk ədəbi dili yaransın. Onsuz da qaqauz da, yaqut da, özbək də, türkmən də, tatar da, qaraçaylı da və böyük - kiçik türk xalqları türkcə danışacaqlar dünyanın sonunadək!"

Fikrət Sadıq türk dilinin bütövlüyünü istədiyi kimi, türk xalqlarının bütövlüyünü arzulayır. Yüzdilliklərdən öncə və sonra da türk dövlətlərinin bayraqlarındakı Aypara şairin qəlbində nigarançılıq doğurur. "Tayfa-tayfa, qəbilə-qəbilə, dövlət-dövlət və para-para" indiyə qədər mövcud olan türklərin birləşməsindən sonra bayraqlara

çəkiləcək Bütöv Ayın həsrəti içindədir. Ona görə bayrağında bütöv Günəş olan yaponlara qibtə edir. Ayparamızın bədirlənmiş Ay olacaq günü həsrətlə gözləyir:" Maşallah! Bu da ümidlərin açarındır. Bu söz insanların inam ocağıdır. Səbr, dözümlü ocağıdır. Aralıq dənizindən yapon adalarından ölkə-ölkə cəmlənmiş türklər insanların taleyi, zaman-zaman yerdəyişmələr F.Sadiq qələmində, yerli-yerində açılır, tökülür, sanki şair türk tarixçisidir. Öz şe'r, publisist dilində "Qovuşan çaylar nağılı"ni danışır. Hamımıza doğma, sevimli nağılı. Türk dillərinin bu günkü vəziyyəti bu nağılın girişindədir: "Biri vardır-biri yoxdur, bir türk milləti vardır və onların indiyə qədər qoruyub saxladığı bu dil hansı dəyişikliklərə uğrayıb, özünü necə qoruyub saxlayıb. Keçmişindən xəbəri varmı, hansı türk tayfası dilini "irəli" aparıb. Hansı qoruyub saxlayıb elə öz kökünün üstündə oturub? F.Sadiq yerli yerində izahatını verir, gördüyü eşitdiyi həqiqətləri açır. Türkiyənin Avropayla qonşu türklərinin dillərindəki gəlmə sözlərin çoxluğundan başlayır, dilçi şairimizin deyimi, sözü. Şirin, sadə dilçi şairimiz "Türkiyə bu gün bir az da muasirləşmiş və Avropa dillərindən alınmış gəlmə sözlərlə zənginləşmiş bir dildə danışır. Azərbaycan türkləri bir az dünənin bir az da bu günün diliylə danışır. Türkmənlər, özbəklər, tatarlar sırağa günün türk diliylə, qazaxlar,

qırğızlar, uyğurlar bir az yaxın- uzağın türk dilində, yaqutlar, xakaslar lap uzaq türk dilində danışirlar. Bu ölçüylə burdan Kamçatkaya qədər yaşayan türklər zamanın kəsiyində əsr-əsr, bu gündən uzaq keçmişə gedirlər. İstanbulda neologizm çoxdur, yakutyada donukluq. Əsr-əsr, pillə-pillə qayıdıb, birdən-birə bütün dövrlərdə danışan türk dillərini görmək olar".F.Sadiq dilimizin içərisində öz nağılını qurur. Folklor üzərində köklənmiş bu nağılında bir türk dünyasının qədimliyi, ululuğu yaşayır, o nağılın qoluna, budağına toxunmadan bütün həqiqətləriylə bərabər F.Sadiq belə danışır, belə qurur, belə söyləyir:"Babilistanda Dəcləylə Fərat arasında yaşamış türklər Günəşə doğru getdilər ki, Günəşə əllə toxunsunlar. Gəlib, gəlib çıxdılar Azərbaycana, Kür ilə Arazın kənarına. Bir qismi qaldı orda, bir qismi addadı Türküstana Ceyhun və Seyhun çaylarının kənarına, burda da bir qismi ayrılıb burda qaldı, bir qismi bir addım oyana- Altaya-Bəysu və Xatunsu çaylarına gəlib çatdı. Sonra soyuq Sibirdə adını bilmədiyim neçə-neçə qoşa çayın qovuşduğu yerlərdən keçib Monqolustana, Çinə, ta Yapon adalınadək getdilər. Zaman öz atını dördnala çapıb keçdi. Sular axdı, küləklər əsdi, ölüm-dirim savaqları oldu. Birləşdilər ayrıldılar, ayrıldılar birləşdilər, dövlət oldular, yıxıldılar bir daha durdular. Və birdən vətən həsrəti güc gəldi. Qayıtmaq istədilər

doğma yerlərə. Türkün vətəni dünyanın yarısıdır. Qayıtdılar yollarda hər qoşa çay görəndə Dəclə ilə Fərata oxşadılar, Bəysu ilə Xatunsu kənarında bir tayfa ayrıldı qaldı Altayda, sonra Orta Asiya Ceyhun ilə Seyhun arasında bir qismi qaldı, Kür Araz boyunda da bir daha oradakı qədim türklərə qoşulub qarışdılar. Sonra yenə də Türkiyə, yenə də Babilistan-Kərkük torpağı. F.Sadiq beləcə türk dünyasının əzəli-əbədi torpaqlarını, məskunlaşdığı ərazinin xəritəsini cızır, cizgiləri doğma qovuşan çayların sahilində. Harda çay, dağ, dərə, dəniz var orda türk var, harda Günəş var orda türk var. F.Sadiq demişkən "bu əzəli, əzəmi və əbədi türk elləri bu çaylar bir-birinə qovuşduqca yaşayacaqlar... Gələcək türklərindir"

Fikrət Sadiqın hər bir türk millətinə, türk övladına münasibəti də səmimidir. Bu səmimilik onu "Şəhid türk zabitinin məzarı haqqında" yazılan mövzulara münasibət bildirməyə vadar edir. Diqqət mərkəzində Şamaxı yolunun üstündəki türk məzarı durur. "Türkün qəbri" adlanan bu məzarın üstündə 1918-ci ildə Azərbaycanı xilas etməyə gələn Türk Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşanın və onunla birgə gələn əsgər və zabitlərin şərəfinə abidə qoyulması ilə bağlı irəli sürülən təkliflərə dəstək verir və bildirir ki, "Bizim onu unutmağa haqqımız yoxdur. Onun ruhu bizi bağışlamaz".

Türk öz adətinə əməl edərək "əsgər harda şəhid olurdusa ordaca dəfn olunardı". El-obaya görk olardı. Türk öz əsgərlərini dünyanın yarısına beləcə "əkib", bu qəbirlər mərdlik, cəmərlik, qeyrət, cəsərət və gələcək "bitirib".

Türkün ayaq izlərinin dünyanın yarısını dolandığı, Orxon-Yenisey abidələrini, bu yaxınlarda, İqdirdə, Ağrı dağının ətəyində erməni daşnaklarının qurbanı olan Şəhidlərin xatirəsinə ucaldılmış "Xatirə- Anıt"adək şairin dediyi kimi "Tanrı dağından Ağrı dağınadək Yer üzü türk əsgərinin keçdiyi yoldur". İki qardaş, bir millət olan türkün övladı bütün türklər üçün əziz olub, olmalıdır da. Haqqın, ədalətin, qardaşlığın qorunması naminə şəhid olan hər bir türk şairin dediyi kimi bütün türklərin övladıdır və onların şərəfini qorumaq, xatirəsinə yaşatmaq borcumuzdur. Fikrət Sadıq şeirlərində "Tanrım türkü qorusun" deyir. Onun marşında türk dünyası, onun birliyi yaşayır və şair bu ideyaları əsərlərində yaşadır, gələcək üçün, gələcək nəsillərin türk dünyasının birliyini qoruyub saxlamaq naminə yazılıb bu əsərlər. Bu gün də sabah da türk dünyasının birliyi məsələsi hər bir türkü düşündürməlidir. Çünki türk birləşəndə dünyası da böyük olur, əzəmətli olur, qorxmaz olur, tarixə səs salır, özündən sonra da iz qoyur və o izdə böyük, nəhəng türk imperiyaları mövcudlaşır.

Ona görə də bu gün türkün birliyini əli çıraqlı gəzir Fikrət Sadıq. Bəzən qeyzlənir, bəzən qəmlənir, bəzən sanki tənbeh edir türkü və haqlı da edir:

Babam türkdür, atam türkdür
Özüm türk!
Dil açıb, ilk söylədiyim
Sözüm-türk!
Biz birləşib bütöv bir türk,
Olmarıq,
Nə qədər ki, var sizin türk
Bizim türk!

Sizin türk, bizim türk dedikdə parçalanmış-özbəyi, türkməni, türkü, qırğızı, qazağı, qaqauzuneçə-neçə türk övladlarını nəzərdə tutur şair. Ən çətin sınaqlarda bütün türk dünyası bir olursa onda "bizim türk, sizin türk"- ideyası bu türk dünyasının içindən qurd kimi yeyəcək və ona görə də çalınan həyəcan təbilidir şair Fikrət Sadıqın bu dörd misralıq şeri!

Fikrət Sadıq türk dünyasının birliyi daxilində onun dil, ədəbiyyat, sənət, incəsənət birliyini də görmək istəyir. Əsərlərində bütün türk qardaşları ilə əlaqə saxlamaq, ədəbiyyatı, incəsənəti bir kök üstündə inkişaf etdirmək əzmi ilə yazıb-yaradır. İstanbulda çıxan "Şiir dəftəri" dərgisində şairin türk şairlərinə, sənət adamlarına, onların yaradıcılığına, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşan, əsərlərini sevə-sevə oxuyan, eyni arzulara,

diləklərə malik türk xalqlarının yaxınlaşması üçün ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin oynadığı rol, Türkiyənin qüdrətli qələm sahiblərinin ünvanına deyilən səmimi ürək sözlərində sənətə sənətkara, onun yaradıcılığına, qabiliyyətinə olan heyranlığı duyuruq. "Fikrət Sadığın poeziyası çağdaş şerimizin cüssəli, gövdəli qoludur. Şairin təbiətində, insanlara və müşahidəçilərə münasibətində müşahidə etdiyimiz müdriklik də öz başlanğıcını onun qüdrətli poeziyasından alır. Əgər şerin ümdə vəzifəsi insanı daxilən saflaşdırıb, ruhən sağlamlaşdırmaqdırsa, F. Sadın öz sözü ilə bu vəzifənin öhdəsindən ləyaqətlə gəlir".

Fikrət Sadığın nəsr sahəsində də uğurları az deyildir. Doğrudur onun hekayələri azdır. Lakin bu hekayələr oxunaqlı sücət xəttinə malikdir. "Daş balkon", "Xırdaca gəlin, "Sinif-sinif oyunu",

Fikrət Sadıq "Daş balkon" hekayəsində əziz adamını itirmiş Ayselin-balaca qəlbini payız çovğunu bürümüş körpə qızcıqazın daxili aləmini, onun keçirdiyi hiss və həyəcanları, doğma, əziz adamının yoxluğundan, itkisindən doğan gizlin keçirdiyi sarsıntıları təsvir edir. O, babasının-onun körpə qəlbini sirdaşının əbədi ayrılığını duymur, "dur ayağa, bəsdir, gizlənpaç oynadın"-deyib özünü yeyib-tökür. Onun göz yaşları, babasını itirdikdən sonra ata sarıdan çəkdiyi hicran, narahatlıq hələ sirlərinə varid ola

bilmədiyi bu həyat elə lakonik bir dillə öz təsvirini tapır ki, bu hekayə Fikrət Sadıqın nəsr sahəsində də təkrarolunmaz oricinal dəsti-xəttindən xəbər verir. İnanmaq çətin olur ki, Fikrət sadıq üç-dörd hekayənin müəllifidir. Oxucuya elə gəlir ki, qalın-qalın nəsr əsərləri var Fikrət Sadıqın və bunlar da onun butalarındandır.

Fikrət Sadıqın hekayələrinin dili sadə, cümlələrin sadəliyi, məna tutumu, fəlsəfi duyğular, həyat-insan-dünya-ömür, sevgi hissləri üstündə köklənmiş misralardır sanki hər cümləsi. Bunlarda lirik yatım var. Aysel nələr itirdisə şair o itkini lirizmin üstündə köklədi, amma hekayənin tutumuna xələl gətirmədən. Aysel həsrətini çəkdiyi babasını itirəndə "ən yaxın sirdaşını, oyun yoldaşını, etibarlı dostunu, üstəlik yüzlərlə nağılı itirdi". Aysel eyni zamanda "bir cüt mehriban qabarlı əl" də itirdi. O əllər ki, "daraq olardı, ayselin saçlarının qarışdırardı, sonra da darayardı, sığal çəkərdi.

Belə bir sonluqla bitən hekayənin əsas ideyası doğma, əziz insanların itkisinin yaratdığı qüسسə, qəm, ayrılıq nə olduğunu bilməyən bir körpə qəlbin ilk tapdığı qüسسə, kədər, bu kədəri daşımağa çətinlik çəkən-insan kədərinə dözməyən, doğmalarını itirməkdən qorxan bir körpə qəlbin keçirdiyi təlaş hissləri, "daş balkonların" dəhşətli "sərhədləridir".

"Xırdaca cəlin" hekayəsinin süceti də insan aləminin daxili duyumlarını ifadə edir. Amma bir qədər başqa formada, məzmununda. Burda da ayrılıq var, amma bu ayrılıq öteri tanışlığın doğurduğu hisslərin təəssüratıdır. Kupe yoldaşı, xırdaca bildiyi, təmiz qəlbli, gənc bir qadınla tanışlıqdan sonra ondan ayrılmağın yaratdığı təəssüf real həyat hadisələri fonunda verilir. Bu hekayədə ülfət, mehr, məhəbbət əsasadır. Onun qəhrəmanı bu "xırdaca gəlin" geniş qəlbə malik, ölümə qalib gəlmiş xoş baxışlı insanın hadisələri söyləyən qəhrəmanın qəlbində yaratmış olduğu duyğuları şair hekayənin sonunda belə verir: "Biz ayrıldıq. Rəslərin üzərində qurulu bir otaq qaldı. Bizim kupemiz. Divarlarına indiyədək görülməmiş qəribə bir sevginin işığı hopmuş, gözəri bir dünya. Bizim üçün düyünlü qalmış xatirə boğçası, kimlərsə üzünə güləcəkdir sevda ocağı". Bu misralarda həm əsərin ideyası, bədii tutumu, estetik gücü, kmosional təsir qüvvəsi yığılıb və hekayənin bütün gözəlliklərini üzə çıxarmaq üçün kifayət edər bu sətirlər. İki günlük səfərini yol yoldaşına bəslədiyi ülfəti, səmimi duyğuları qəhrəman bütün keçirdiyi səfərlər içərisində daha ülvi bilir. Bir-birinə bənzəməyən, unudulan, yaddan çıxan səfərlər içində qəhrəmana elə gəlir ki, bu səfər "unudulmaz!"

Fikrət Sadıq bu "xırdaca" gəlinin obrazını yaratmaqda çətinlik çəkmir. Onun obrazını canlı

və real boyalarla verir:"Şooxu azalmış, kömürü qaragözlü, ağ üzü soluxmuş xırdaca bir gəlindi".

"İlk məhəbbət haqqında daha bir hekayə" şairin bəlkə də gənclik illərinin yaddaşlara hopmuş unudulması qeyri-mümkün gəncliyinin yadigar qoyub getdiyi xatirələrdir. O xatirələr ki, illər keçəndən sonra onun yadına yenə Rəbiyəni salır. O Rəbiyə ki, artıq yaşlanmış, özü kimi gözəl gənc bir qızın artıq anasıdır. O çoxdan bəlkə də onu sevən o kinomexaniki unudub. Bəs o. Burada gəncliyin zəngin mənəvi dünyası ön plana çəkilir. Yaratdığı hekayələrdə mövzu, sücət müxtəlif olsa da, onları ümumiləşdirən bir sıra cəhətlər vardır ki, bunlar insan xarakterləri, dolğun əks etdirmə, hadisələrin güclü poetik təsviridir. Qələmə alınan hadisələr bədii cəhətdən şirin təhkiyə üsulu ilə verilir, eyni zamanda bu hekayələrin sənətkarlıq baxımından da üstün cəhətləri bizə bunu deməyə əsasa verir ki, oxucular onun tezliklə sona yetirib oxucularına təqdim edəcəyi "Yetim Abbas" iri həcmli nəsr əsərini də belə maraqla, ürəklə oxuyacaqlar.

FOLKLOR

Azərbaycan şairlər ölkəsidir və onun xalqı da şair xalqdır. Bunun kökü genimizdən gəlir. "Hələ mən uşaqkən anamın dediyi bayatı və laylaları, söylədiyi dastan və nağılları, atalar sözü və zərbməsəlləri kağız üzərinə köçürsəydim cildlərə

sığmazdı" -deyən hörmətli alimimiz, türk xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinin tədqiqatçısı, bu sahədə ən böyük kəşfləri ilə türk dünyasının ululuğunu, möhtəşəmliyini sübuta yetirmiş Elməddin Əlibəyzadə apardığı uzunmüddətli tədqiqat işlərindən sonra belə bir qənaətə gəlmişdir ki, "Azərbaycan xalqının, ümumən türk xalqlarının "xəmiri" əzəldən şerlə yoğrulub. Ümümtürk kökündə "Göy Tanrı dini"- "Avesta" müqəddəs dini kitabı və "Bilqamıs" // "Gilqamış" dastanı, türklərdə "Alp Ər Tonqa", azərbaycanlılarda "Dədə Qorqud", özbəklərdə "Alpamıs//Alpamış", qırğızlarda "Manas", başqırdlarda "Uralbatır" və s. dastanları məhz şerlə nəsrin vəhdəti-növbələşməsilə yaranmış dünyəvi sənət inciləridir. Türk xalqları "bələkdə" ikən şerlə nəfəs alıb, ona şerlə ana laylası çalınıb, çox vaxt onun fəlsəfəsi şerlə yazılıb, hətta bəzən lüğət kitabları da şerlə düzülüb-qoşulub".

Dünya ədəbiyyatının, xüsusilə Şərqi ədəbiyyatının böyük sənətkarları folklor nümunələrindən öz yaradıcılığında müxtəlif şəkildə yararlanmışlar. Dünya ədəbiyyatına əvəzsiz söz, sənət inciləri vermiş Nizamini göz önünə gətirək. O, öz istək və arzularını, irəli sürdüyü ideyaları oxucuya çatdırmaq üçün folklor sücət və obrazlarına söykənmiş, ən dəyərli hikmət, sənət inciləri olan atalar sözü və

məsəllərdən, nağıllardan, folklor obraz və motivlərindən yararlanmış və elə bir yaradıcılıq potensialına yiyələnmişdir ki, bunlar böyük Şərq şairi Əlişir Nəvainin sözləri ilə desək daha yaxşı olar:" Nizami söz incisi mədəninin xəzinədarıdır. Nizami "Xəmsə"si öz məzmun və mənasına görə o qədər əzəmətli və ağırdır ki, onu ölçmək üçün göylər qədər böyük tərəzi, yer kürəsi kimi iri daş lazımdır".

Xalq rəvayətləri, nağıl, dastan, əfsanələr və ən qədim mifoloci görüşlər üstündə köklənmiş Nizami sənəti, onun tərbiyəvi, fəlsəfi, ictimai-siyasi fikirləri, şifahi və yazılı ədəbiyyatla əlaqə və münasibətlərinin birliyində üzə çıxır.

Nizami ənənələri üstündə köklənmiş Azərbaycan şəri öz mayasını xalq ədəbiyyatından götürmüş, ondan sonra gələn Füzuli, Nəsimi, Vaqif, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Hüseyn Arif və digər böyük sənətkarlar, eləcə də əsrimizin ən böyük sənətkarları Aşıq Şəmşir, Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil, Fikrət Sadıq, Məmməd Aslan, Bəhmən Vətənoğlu, Şamil Dəlidağ, Fikrət Qoca, Nəriman Həsənzadə, Abbas Abdulla, Zəlimxan Yaqub bu ənənələri öz yaradıcılığının mey arı bildiyindən sevilə-sevilə oxunur. Folkhorsuz yazılan əsərlərin bədi dəyərindən danışmaq yaxşı mənada qeyri-mümkündür. Qorki yazırdı:" Folklordan xəbərsiz yazıçı pis yazıçıdır.. nağıllardan və nağıl

sücutlərindən bütün ölkələrin və bütün dövrlərin yazıçıları istifadə etmişlər".

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları da folklorun yazılı ədəbiyyata gətirdiyi həm məzmun həm də ideya cəhətdən zənginliyi yüksək qiymətləndirmiş və həmişə sənət adamlarının yaradıcılığına nəzər saldıqda onların əsərlərində olan folklor incilərinə əsərin zəngin bədii gözəlliyinə rəvnəq verən bir vasitə kimi yüksək dəyərləndirmişlər.

Həmid Araslı Nizami sənətinin dünyada şöhrət tapmasının əsas səbəbi kimi göstərirdi ki, O, "hər hansı bir əsəri yazmağa başlayarkən onun materialı üzərində uzun zaman işləmişdir, o yalnız yazılı məxəzlərdən deyil, eyni zamanda xalq içərisində məşhur olan, və ağızdan-ağıza dolanaraq gəzən rəvayətlərdən, nağıllardan, qoca kişilərin söhbətlərindən diqqətli surətdə istifadə etmişdir".

"Ayaması Düznəqulu olan bir qocanın min bir gecəsi" əsəri xalq rəvayəti əsasında yazılmış və Fikrət Sadıq yaradıcılığında folklorla bağlı motivlərin ən çox zəngin olduğu əsərdir. Burada "ayama" sözü el içində "ləqəb" kimi də tanınır. Düznəqulu düzlüyün rəmzi mənasındadır. Bu adla tanınan qoca belə rəvayət edirlər ki, bir gün lap "cana doyub" yorulur və deyir ki:

... bir şəhərin ki,
həkimini naşı,
hakimi zalim,

müəllimi nadan ola,
mən o şəhərdə qalmaram.

Nağıllarda olduğu kimi qoca əlinə "əsa" alır, ayağına "çarıq" geyir, lap nağıllarda olduğu kimi düşür yola. Onu qaytarmaq üçün "hər yerdə vəziyyət belədir" desələr də, yolundan saxlamaq istəsələr də qoca "bu əsa əyilincə, bu çarıq dağılınca" şəhərbəşəhər, kəndbəkənd gəzəcəyini, əgər onların dedikləri olsa geri qayıtmayacağını "dağda-daşda" "qurd-quşa" yem olacağını, bu ədalətsiz dünyada yaşamayacağını bildirir. Şair yenə qocanın gedişatını nağıl dililə verir: "az getdi, çox getdi" və hara getdisə hər yerdə gördü ki,

Naşı həkimlər,
Zalım hakimlər,
Nadan müəllimlər,
xalqı aldadır.

Bütün İrani. Turanı "bitdə-bitdə" dolanan, hər yerdə eyni vəziyyəti görən qoca Bağdadın "müqəddəs" şəhərlərindən birinə, elə xəlifənin yaşadığı yerə gəlib çıxır və burada da o vəziyyəti görür, baş götürüb səhraya qaçır və burada:

Yorğun qoca, təşnə qoca!
Var get öz işinə qoca!
Bəri başdan sən bunu bil,
Düznəqulu vaxtı deyil!

Bütünlüklə ümitsizliyə qapılan qoca yorulur və bundan sonra da şair nağıllarda olduğu kimi

Əlləri, Ayaqları, Qulaqları, Gözləri və Başı dilləndirir. Onlar insan kimi danışır. Bütün günahları öz üzərinə götürən Baş:

Dedi: "Min bir gecə" nağılını
Elə əvvəldən mən başladım,
mən.

Qoca sevindi:
Boynuna aldın ki, axır,
Çoxdan bilirdim, axı!
Başıma nə gəlibsə,
Elə başdan gəlib, başım!
Ağır-ağır, yavaş-yavaş
Tərpəndi baş.
"Yox, yox"-dedi,
sən qoymadın
dinc yaşayım.

Baş öz düşündüklərini, öz anladıkların qocayla bölüşür və ona elə bil öz duyumu ilə nəyisə anlatmağa çalışır. Bu haqsız dünyanı elə əvvəldən haqsızlıqlar içərisində, ədalətsizlər əlində oyuncaq olduğunu, haqqın-ədalətin pozulduğunu, onu axtarmağın mənasız olduğunu qocaya anladır:

Eşit qoca!
Elə əvvəllər də,
Hər yerdə
Naşı həkimlər,
Zalim hakimlər olub,
Nadan müəllimlər olub.

Yenə də olacaqlar.
Camaatı aldada-aldada,
Camaata qarışıb,
Dolanacaqlar.
Qayıt, evinə, kişi!
Tök ətəyindən daşı.
Sənəmi qalıb,
Dünyanın işi.

Dünyanı işlərini həmişə belə görüb insan, ona görə də bu Başın dedikləri həqiqətdə nələr yoxdur. Şair bir el rəvayətindən istifadə etməklə, Düznəqulu kimi haqq-ədalət axtarmaqla, lakin istədiyini bu gen dünyada tapmamaqla, nağıllara, keçmişə, ötən tarixə nəzər saldıqda həmişə dünyana ədalətsizliklər içində çabalamış gördükdə qüssələnir. Dönür olur Düznəqulu. Axtardığını yaratdığı obraz kimi tapmır, tapmayanda əl atır dünyanın digər guşələrinə, bəlkə burda yoxsa, o yanda olar ki, insanların haqqları tapdalanmaz, yalan ayaq açıb yeriməz, millətin hakimi ədalətsiz hökm çıxarmaz, müəlim öz biliyini şagirdə öyrətməklə onu cəmiyyət üçün yararlı bir vətəndaş kimi yetişdirər, həkim millətinin sağlamlığını keşiyində durar, öz həkimlik sənətinə dərinləndən yiyələnmək sağlam cəmiyyətin gələcəyi üçün çalışar və ilaxır, ilaxır. Amma gəl görək elə saf bir cəmiyyət varmı?

Varmı elə bir ölkə ki, qanunları qılınc kimi kəsərli, müəllimləri əsil müəllimlik adına, şərəfinə

sədaqətli, həkimləri bilikli, qayğıkeş... olsun? Yoxdur bu qoca dünyada, elə əvvəl də olmayıb. Olsaydı o qocanı xalq yaratmazdı. Onun adıyla cəmiyyətin eybəcərliklərinə nifrət yaratmazdı. Olsaydı o nağıllardan ona məlum olan nağılı şair Fikrət Sadıq bu gün də yana-yana qələmə almazdı. Dünyadan qaçan adamı-Düznəqulunu bir də dönə-dönə bu müdrik çağlarında bir də xatırlamazdı, bir də o nağıllara qayıtmazdı. O nağılın bir hissəsini yazanda şair hələ cavan idi, onun yaşadığı cəmiyyət öz sosial quruluşuna görə bərabərhüquqlu hesab olunurdu. Amma o zamanda da bu Düznəqulu varmış və o düzlük axtara-axtara gəzmiş tapa bilməmiş, səhraya üz qoymuşdu. Bu gün onun Düznəqulusu artıq cana doyub Dünyadan qaçan adam olub. Qaçır, hər şeydən qaçır, hətta düzlük axtardığı üçün, tapmayanda canının, ayaqlarının ağrısından bütün günahları Gözlərinin, Qulaqlarının üstünə yığır, onu çöllərə salan ayaqlarını söyür, düzlük gəzən, düzlük düşünən düşüncəsini, Başını günahlandırır. Dünyadan qaçan adam da elə Düznəqulunun prototiptir. O dözməyib evdən qaçır, "dağlara sarı", dünyanı "söyə-söyə" qaçır, o zəmanədən qaçır, o keçid dövrünün yaramazlıqlarından qaçır, o cəmiyyətdə gedən təbəqələşmədən qaçır, o dünyanın əşrəfi olan insanın günəş kimi nurlu ziyalı insanların acınacıqlı güzəranından qaçır, pis yaşaışından

qaçır və qaçdıqca da bu cəmiyyəti qılınclayır, elə nağılın içində onun real mənzərəsini bu günə bənzəyən ondan geri qalmayan, gerçək həyatımızın eybəcərliklərindən qaçır. Şair bu əsrin Düznequlusunu yaratdı ki, cəmiyyətdə gördüyü yaramazlıqları ifşa eləsin. Bir zamanlar xalq gördüyü haqsızlıqları, ədalətsizlikləri Molla Nəsrəddinin, Bəhlul Danəndənin adıyla tənqid elədi. Onlar deməli cəmiyyətdə hər zaman varıydı, onların adına "ayağına" yazılanlar, deyilənlər, qurulanlar da ayaması Düzneqululara məxsus idi. O düznəqulular xalqın iradəsinin ifadəçisi idi. Xalq istəyini, incikliyi, giley-güzarını belə edirdi. Şərq lətifələrində Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə xalqın yaratdığı obrazlardır. Ağıllı Bəhlul, Dəli Bəhlul kimi tanındı, əməllərində, sözündə, işində başda duran hakimlərin qəddarlığını, ədalətsizliyini, nadanlığını açdı, tökdü, cəmiyyətin eybəcərliklərinə xalqı güldürdümü, yoxsa nəydi bu folklor tipləri? Hər nəydisə xalqın istəyi ilə yaradılmışdı və xalq onu özü yaratmışdı və dünyada xalqdan müdrik heç bir varlıq ola bilməz. O xalq ki, öz istədiyini cəmiyyətdə görmür, hansı yolla olursa-olsun öz heyfini çıxmalıydı. Ona yad olan, onu incidən, onun insan kimi yaşamaqdan məhrum edən ədalətsizlikləri elə Bəhlulun, Düznequlunun dililə ifşa etməlidir ki, insan övladı əməllərini azmasın.

İllah da ki, onun həkimi, hakimi, müəllimi aza. Vay o cəmiyyətin halına ki, onun müəllimi bisavaddır, o cəmiyyət üçün necə yararlı şəxsiyyətlər yetişdirə bilər? Vay o millətin halına ki, onun sağlamlığının keşiyində nadan bir həkim durub. O necə sağlam nəsil yetişdirə bilər? Və vay o millətin halına ki, onun dövlətinin qanunlarını cahil, nadan, qəddar, ədalətsiz bir hakim qoruya, o cəmiyyət, o xalq necə xoş gün görə bilər? Düznequlu bu dövrün Bəhlul Danəndəsi, Molla Nəsrəddinidir və Fikrət Sadıq onu elə yaradı ki, o da qarışıb bu ədalət carçılarının sırasına. Fikrət Sadıq nağıl, rəvayət motivli mövzularda "bir qoca", "keçmişdə bir qoca" adıyla rəvayətlərin bəzəyi olan, əməliylə, işlə insani duyğuları yaşadan o qocalara bir ad verdi: Düznequlu. Bu da bir tapıntıdır.

Fikrət Sadıq xalqına, vətəninə, olan məhəbbətini, onun qayğılarına öz şəxsi qayğıları kimi yanaşmasının nəticəsidir ki, öz kökünə, xalqının qurduğu nağıllara qayıdır; o "dəsti-xətlə" sözünü deyir, cəmiyyətdə gördüyü və dözmədiyi halları pisləyir. Böyük rus dramaturqu A.N. Ostrovski yazırdı ki " xalq yazıçısı olmaq üçün vətənə məhəbbət bəsləmək azdır. Çünki bu məhəbbət yazıçıya enerji, hiss verir, məzmun vermir; odur ki, vətəni sevməklə bərabər xalqı yaxşı bilmək, onunla yaxınlaşmaq, ona dərinləndən bələd olmaq lazımdır. Bədii istedad üçün ən

gözəl məktəb öz xalqının həyatını öyrənməkdir. Xalqın həyatını bədii şəkildə əks etdirmək isə yaradıcılıq fəaliyyəti üçün ən gözəl sahədir".

Fikrət Sadıq lirik şeirlərində insan-adam mövzusunda yazdığı yazılarda folklor mənbələrindən istifadə etməklə insan-adam haqqında fikirlərini daha təsirli, bədii cəhətdən qüvvətli ifadə etmişdir. "Cürbəcür" xislətdə tanıdığı insanların əqidəsində olan o müxtəlifliklər, kökünü insanın ilkin yaranışından tapan iblisənə, Allahənə xüsusiyyətlər şairin şeirlərində bu dünyanı ikiliyə parçalayıb. Bu gün dünyanı narahatçılıqlar, dağıntılar, müharibələr, terrorlar mərkəzinə çevrilməsinə gətirib çıxaran amillərin öz başlanğıcını Allah-Adəm-İblis üçlüyündən götürməsi, Yer üzündə yaşayan insanların xilqətindəki o ikiliyin dözülməzliyi poetik bir dillə təsvir edilir. Şairə görə Allah ilk insanı -Adəmi gildən yaradarkən İblis gizləndiyi yerdən onu izləyib:

Gil heykəlin
Kobud, düyün-düyün
Kələ-kötür
Yerlərini

kəşib ataraq Adəm oğlunu yaradan, ona "Amin"-deyib addımladan, ona can verən Tanrıdan gizlin olaraq İblis:

O yerə atılmış,
qalaqlanmış

həmin o-
kobud, düyün-düyün,
kələ-kötür,
gil qırıntılarından
Adəmə bənzəyən bir adam

"quraşdır"ıb, "get, qarış adamlara" deyib
yaratdığı İblis adamı Tanrı adamın içərisinə
göndərir. Şair bütün bu günkü dünyada gedən
ziddiyyətlərin kökündə həmin İblis adamının "əli"
olduğunu söyləyir:

O vaxtdan İblis adam
İnsan adamı
İzlədi qarabaqara.
O vaxtdan kəsüb-barışdılar,
Qaynaıb qarışdılar.
Bir-birlərinə
Qız verib, qız aldılar.

Və o vaxtdan da şairin fikrincə, məxluqat
yaxşılara, pislərə--adamlara--iblislərə bölündülər.
Bu gün çoxalan, artan iblis-insan dünyasında
aləm elə qarışıb ki:

Çoxalan iblislər
Salıblar dünyanı
Olmazın dərədə.
İblislərin əlindən
yaşamaq olmur Yerdə.

Şair bu şərdə dünyası üçün narahatdır.
Dünyanı qan çanağına döndərən, günahsız
qanlar tökən, insanlar arasına nifaq salan,

görünüşündə insan, əməldə iblis olan bu iki ayaqlı canlı məxluqatları dünyanın, düzlüyün Adəm övladının düşməni kimi pisləyir. Bir-birinə qarışmış insan adamıyla İblis adamının bu günkü "törəmələrini" öz əməllərinə nəzər salmağa səsleyir. Dünyanı lərzəyə gətirən zəlzələdən qorxub "ayrıseçki"liyi unudub, o gün bir-birinin "haray"ına "hay" verib, bir-birini axtaranları, bir-birinin qayğısını çəkənləri, zəlzələdən də güclü çıxıb o dəhşəti birlikdə aradan götürməyə çalışanları, öz tikəsini başqalarıyla "tən yarı" bölüb, can-deyib, can eşidənləri şairin nəzərində qorxu birləşdirir:

Qorxu ütü çəkdi sanki
Düşüncələrə, hisslərə.
Ütülünə-ütülənə,
O gecə çıxdıq səhərə.

O gecənin qorxusundan insanların bir-birinə göstərdiyi mehərə-ülfətə, qılığa, xeyirli işlərə görə "bağışladı bizi Allah" deyir.

O dəhşətli gecəni tezliklə unudan insanların zəlzələdən sonrakı əməlləri yenə onu kədərləndirir. Başı daşa dəymiş insanların haqq yoluna qayıtdığını zənn edən şairin ümidləri alt-üst olur. Tez bir zamanda düşdükləri fəlakəti unudub mehr-məhəbbət əvəzinə qəlblərində yenə bir-birinə qısqanclıq, kin-küdurət bitirənləri qınayır, təəssüflənir:

Ah, bu insanlar, insanlar!

Bir-birini
Zəlzələdən
Sonra da diddilər yenə.
Özlərinə müsibətdən
Mənfəət güddülər yenə.

Şair insan övladının bölünməsinə dözmür.
Yeri, göyü xaraba qoyub, mənəm-mənəmlik
iddiasından əl çəkə bilməyənlərin qarşısına "dizli
adamlar"ı qoyur və vətənin, millətin gələcəyi
naminə birləşməyə çağırır:

Düşməne əyilməz, zülmə diz
çökməz,
Əsarəti qatlar dizli adamlar.
Vətən bir, millət bir, bir olsun
gərək,
Bölünməsin sizli-bizli adamlar.

Fikrət Sadıq bir çox əsərlərində ozanı, el
ağsaqqalını, Dədə Qorqudu xatırladır bizə.

O "Rəvayət" adlandırdığı şerində
dünənimizlə, keçmişimizlə yanaşı, bu günümüzlə
sələşən məsələlərə toxunur. Bir-birinə yaxşılıq
etməyi, dar gündə insanlara əl tutmağı, çətinliyə
düşənin qayğılarına ortağ olmağı insanlıq üçün
ən müqəddəs əməl bilir. "Rəvayət" in əvvəlində
şair demək istədiyi fikri verir:

Hikmət dolu,
İbrət dolu,
Eyham dolu,
Bir məsəldi-bu!

Şerin məzmununda deyilir ki, keçmiş zamanlarda bir məmləkətdə zalım bir padşah və bir qəssab varmış. "Baş kəsməkdə peşəkar" olan bu iki şəxs dost idilər.

Bir səhər şahın əmrilə bir cavan oğlanın əlinin kəsilməsi üçün meydana gətirirlər. Qəssab şahdan xahiş edir ki, "Şahım, onu mənə bağışla". Şah dostunun sözünü yerə salmır, cavanı azad edir.

Qəssabın çox pis bir vərdişi də varmış. Həmişə etdiyi yaxşılığı başa qaxarmış. Hər dəfə oğlanı gördükdə soruşurmuş ki, "əlin necədi?".

Qəssab axırda cavanı o qədər zinhara gətirir ki, səbir kasası aşib-daşan cavan:

Qeyzlə, qəzəblə, hirsle-

"Bədir başıma qaxdın".

-deyib qapdı baltanı.

Tavana sıçradı

əlinin qanı!

Etdiyi yaxşılığı başa qaxmağın ən pis xüsusiyyət olduğunu bildirən şair insanı bütün əməllərində diqqətli olmağa, xeyirxah işlər görməyə, etdiyi yaxşılıqları başa qaxmamağa, bunu bir insani vəzifə kimi qarşılamağa çağırır; Hər kəs bacardığı qədər yaxşılıq etməlidir. Yaxşı işlər görməlidir, etdiyi yaxşılığın əvəzini istəməməlidir. Bir xalq rəvayətinin sücətindən bəhrələnməklə şair dərin məzmun və ideya üstündə köklənmiş qüvvətli bədii təzadlarla dolu

dəyərli sənət əsəri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Burada bir folklor nümunəsinin motivlərindən yararlanmaqla yüksək insani keyfiyyətlər təbliğ olunur.

"Ayaması Düznəqulu olan bir qocanın "Min bir gecəsi" poeması da bir rəvayət motivləri üzərində qurulmuş, xalq ədəbiyyatıyla qırılmaz tellərlə bağlı olan, şairin ədəbiyyatımızın incəliklərinə dərinlən bələd olan bir sənətkar olduğuna dəlalət eyləyən əsərdir. Burada da folklor motivləri güclüdür. Bir qoca yaşadığı məmləkətin eybəcərliklərini görüb bundan cana doyub, bir şəhərin ki, həkimi naşı, hakimi zalım, müəllimi nadandır" mən o şəhərdə qala bilmərəm"-deyir və şəhərdən çıxır. Əlinə əsa alıb, ayağına çarıq geyib, şəhərdən çıxan bu qoca işi düz, əməli düz bir məmləkət görmür, hara yan alırsa haqsızlıqlarla, ədalətsizliklərlə dolu görür. Cana doymuş qoca xəlifənin hökmran olduğu, yaşadığı məmləkətdə də bu haqsızlığı görür; burada barmağına dolama çıxan uşağın barmağını kəsən naşı həkimi, bir yetimin qulağını kəsən hakimi, nadan müəllimi görür.

Qoca ordan üz tutur səhraya... şair bu qocanın bəlkə də elə özüdür. Elə onun zamanəsində də naşı həkim, nadan müəllim, zalım hakim az deyil. Yaşadığı bu qoca dünyanın ədalətsizliklərinə, eybəcərliklərinə dərinlən bələddir, İstəyi budur ki, haqqın - ədalətin,

düzlüyün, sağlamlığın, elmin, biliyin keşiyində
duranlar öz işlərini dərindən bilənlər olsun.

Əfsus:

Ayaması Düznəqulu olan
Bir qocanı
Sevindirməzmi bu qoca Dünya?
Bir şəhər varmı ola:
Həkimi naşı olmaya?
Hakimi zalım olmaya?
Müəllimi nadan olmaya?

Şair belə bir dünyada yaşayır. Ona görə
qorxur. Və qorxduğunu "boynuna alır" və
qorxusunun elə bu dünyaya gələndən canında
hiss edir. İlk öncə ağını, qarasını, istisini,
soyuğunu, acısını, şirinini görüb. Bu qoca
yaşında da dünyanın çox sifətlərini görüb və indi
də qorxur.

Folklor F. Sadıq üçün bir dünyadır. Körpə
yaşlarından tanıdığı, bildiyi "cırtdanını nağılı"dır.
Cırtan dağ boyda divi aldadıb, özünü və
yoldaşlarının ölümündən qurtarır. Şair bu cırtan
nağılındakı motivlərdən cırtan obrazından
yararlanmaqla zamanın, mühitin ziddiyyətlərini
açıb tökür.

Mənim başıma gəlsəydi
cırtdanını sərgüzəşti,
Bu yaşım da belə,
Aldada bilməzdim divi.
Cırtan da böyüsəydi,

İtirərdi başını.
Çünki nağıldakı divin
Yox idi cibi.

İndi varın, pulun rol oynadığı cəmiyyətdə ağıl, dərrakə, qabiliyyət, fərasət heç bir rol oynamır. Əgər Cırtdan da onun bu zamanəsində yaşasaydı şairin lirik qəhrəmanı kimi bu qoca dünyanın ədalətsizlikləri içərisində itib batardı.

Fikrət Sadıq vətəni sevən, həm ona dərinləndən bələd olan şairdir, ruhən xalqına bağlıdır, onun ədəbiyyatını, həyatını, güzəranını yaxşı bilir. O şifahi xalq ədəbiyyatından geniş istifadə etməsinin bir cəhətidir ki, yaşadığı dövrün tələb və ehtiyaclarını görür. Fikrət Sadıq sələflərinin yolu ilə gedir. Vətən, millət, xalq mənafeyi naminə düşündüyündən klassikləri kimi onu folklordan götürdüyü çalarlarla zəngilləşdirir və istədiyi gözəl sənət əsərini yaradır.

Fikrət Sadığın yaradıcılığında məharətlə yararlandığı folklor vahidlərindən biri də qarğışlardır. Qarğışlar ağız ədəbiyyatımızın ən zəngin, cilalı nümunələrindəndir. Xalqın istək və arzuları, düşüncələri bunlarda öz əksini müxtəlif çalarlarda tapıb və bu çalarlar bədiilik nöqtəyi - nəzərindən xalq ədəbiyyatının da inciləri sayılmalıdır. Onlar ədəbiyyatımızın bəzəyidir, lirik, daxili hiss və həyəcanları, emosiyaları əks etdirən qarğışlar Fikrət Sadığın da karına gəlir. Onun qarğışları "könül oxşayır". O, "Qarğış"

şerində bu qədim xalq yaradıcılığı nümunələrindən hər bəndin son misrasında istifadə etməklə dərin məhəbbətlə sevən aşiqin könül çırpıntılarını, sevgi yolunda çəkdliyi əzabları verir və bu qarğışlar şerin bədii gözəlliyini, lirik məna tutumunu zənginləşdirir.

Xıdır-xıdır gülürsən.
Gülməyindən qalasan.
Asta-asta gəlırsən,
Gəlməyindən qalasan.

Mən bımaram, sən pırsən.
De mənə nə deyırsən.
Sən məndən çox bılırsən.
Bılməyindən qalasan.

Hərdən qıyqacı baxıb,
İldırım kimi çaxıb,
Məni yandırıb-yaxıb,
Bölməyindən qalasan.

Səni gündə yüz kərəm,
Görsəm, yenə bezmərəm.
Ölməyinə dözmərəm,
Ölməyindən qalasan.

Şairin bu gəraylısı ən gözəl məhəbbət mövzulu gəraylıdır. Bu gəraylıda Xətai ruhu duyulur. Xalq sənətinin gözəlliklərindən, incəliklərindən istifadə etməklə yaratdığı hər bir

qoşması da, gəraylısı da bədii təsir qüvvəsinə görə xalq ədəbiyyatına yaxındır.

"Yüz kərəm" xalq içərisində danışıda necə işlənirsə, o cür də şerdə öz ifadəsini tapmaqla şerin həm xəlqiliyini, həm də ahəngdarlığını artırmışdır.

Folklor elə bir mənəvi sərvətdir ki, ondan həmişə xalqımız öz istək və duyğularına uyğun yararlanmışdır. Qəmli, qüssəli bir insanın bütün daxili aləmini dörd misralıq, bir bəndlilik bayatı, xalq mahnısı açıb tökür. Xalqımız hansı dövrdə, hansı zamanda yaşamasından asılı olmayaraq, ömrün enişli-yoxuşlu yollarında yaşadığı sevinci, çəkdiyi kədəri yaratdığı, dediyi, deyib qoyub getdiyi sözlərində bədiiləşdirib. İnsan ömrü, insan taleyi, həyat hadisələri bu folklor nümunələrində ümumiləşib, bədiiləşib, sənədləşib.

Xalq inamında, etiqadında minilliklərdən öncə mövcud olan inamlarının işığında yeriyib. Zülmün, ədalətsizliyin, haqsızlığın baş alıb getdiyi zamanından insan övladı düşünüb, daşınıb. Haqqın, ədalətin bərqərar olması üçün öz təkəbbüründə, mifik dünyasında insan əməlinin meyarını ölçənini yaradıb, yaxşı əməllər uğrunda düşünməyə, daşınmağa çağırıb. Bu istək və arzuları inamında, ilahi duyğuların təcəssümündə görüb, ona tapınıb, ona inanıb. Fikrət Sadıq şerlərində insan əməlini yazan iki mələkdən söhbət açır. Dini mifoloci görüşlərdə, əfsanəvi

mövzularda da söylenilir ki, insanın çiyində iki mələk oturub. Sağ çiyində oturan mələk insanın yaxşı, xeyirxah əməlini, sol çiyində oturan mələk isə pis əməllərini yazır və Tanrı əlləri axirət günü mizan adlanan tərəzində yoxlayacaq. "Quran"da buyrulur:" o gün tərəzi ağır gələn (yaxşı əməlləri pis əməllərindən çox olan) kəs (Cənnətdə) xoş güzəran içində olacaqdır. Tərəzisi yüngül gələn (yaxşı əməlləri pis əməllərdən az olacaq) kəsin isə məskəni Haviyə (Cəhənnəmin dibi) olacaqdır. (Qur"an, 101: 6-9).

Fikrət Sadıq "İki mələk" şerini birinci bəndində bu mövzuda dini məsələlərə toxunur:

İki çiyimizdə iki mələk var.

Bir mələk suç yazır, bir mələk savab.

Üst-üstə qalanır, suç da, savab da,

Qiyamət günündə çəkilir hesab.

Fikrət Sadıq insan övladının daha çox günah sahibi olduğu qənaətindədir. Əzəldən üzü qara dünyanın sakini olan insanın "suçu savabından çoxdur". Bu ədalətsiz dünyanın qəm-qüسسəsinə, dərdini, əzabını çəkən günahsız insan qismətinə köləlik, dünyanı zülmə, əzaba diz çökdürən qaniçən, qəddar, zalımın qismətinə isə düşən ağalıq kədərləndirir, qəzəbləndirir. İnsan övladının bu qədər haqsızlığa, ədalətsizliyə tab gətirməsi, yerdə hökm sürən bu "haqsızlığa"

dözməsi, dünyanın təməlini haqsızlıqlar üstündə qurulması şairi belə bir nəticəyə gəlməyə vadar edir.

Dünyada bir sıra günah sahibi olan adamları günah işlər tutmağa sövq edən, məcbur edən ehtiyacdır. Şairin fikrincə, o günah yazan mələk özü insan olsaydı, bir insan kimi yaşamaq üçün törətdiyi əməllərə görə vicdanını, məsləkini suallara çəkməzdi:

O suç yazan mələk olsaydı
insan,

Onun da gözünü tutardı meydan.

O da yaşamaqçün düşərdi
heydən,

Çətin suallara tapmazdı cavab.

İnsan övladının yaranan gündən yaşamaq üçün apardığı mübarizə, bu mübarizə yolunda qarşılaşdığı çətinliklər, bu çətinliklərdən güclülərin öz mənafeyi naminə istifadəsi, insan övladının öz xoşbəxtliyini lazım gələrsə digərinin faciəsi üstündə qurması, dünya varına, dövlətinə onun həddindən çox acgözlük göstərməsi, bu acgözlüyün, nəfsin, azgınlığın həddini aşması, faciələr törətməsi, milyonlarla insan əməyindən bir ovucun varlanması, var-dövlət hərisliyinin günahsız insanların qanını tökməsi, hər yerdə haqsızlığın baş alıb getməsi, bütün dünyanın günahlar aləminə çevrilməsi, acizin, safın bu cəmiyyətdə baş çıxara bilməməsi, insanın bu

ədalətsiz dünyada çox günah işləməsi - bütün bu məsələlər şairin əsərlərinin mövzu və ideyasındadır. Şair insan əməlini yazan iki mələk obrazından yararlanmaqla insan övladının ehtiyac və tamah üzündən və digər səbəblərdən Allah yolundan dönməsinin səbəblərini daha təsirli verir. Bir mələyin bekar qalması da dünyanın ədalətsizliklərindən doğur, ehtiyacdən doğur ki, insanın yaxşı əməlləri azdır, onu yazan mələk də "bekar qalıb". Göz açıb gördüyü dünyanın ədalətsizlikləri içərisində ancaq yaxşı əməl sahibi olub qala bilməyin qeyri-mümkünlüyünün ağrısını çəkir. Gördüyü ədalətsizliklərə göz yuma bilmir. Bərabərsizliyin, bu dünyanın bərabərsiz insanların bərabərsiz əməllərinin, törətdikləri günahların baş alıb getdiyini iki mələk- dini mifik görüşlərin işığında daha təsirli, bədii cəhətdən qüvvətli tərənnüm etməyə nail olur:

Daş da yuvarlansa olar daş
təkər.

İnsan ömrü boyu əziyyət çəkər.

Bir yanda bir mələk dayanıb
bekar,

O yanda bir mələk bağlayıb
kitab.

Ömrü boyu əziyyət çəkən insan övladının qayğısı, əzabı, gördüyü haqsızlıq, dünyanın ədalətsizcəsinə qurulumuş qanunlarındandır.

Gördüklərinə dözməyən, düşüncələri yoran insanın dözümlü də şairi düşündürür. İnsandakı bu dözümlü mətəl qalan şair insan övladının əzabları üzərində kökləndiyini hər yerdə küllikainatda qismətinə əzab dolu bir ömür düşdüynü bilir. O da bu dünyanı övladıdır, o da ehtiyac içərisində bəlkə də zərrəcə belə günah işləməmək eşqi ilə yaşayıb, bütün ömrünü saf vicdanla, yaxşı insan kimi başa vurmaq arzusunun hardasa qırıldığını görüb qüssələnib, bəlkə də qəzəblənib, bəlkə də fəlsəfi düşüncələrini vermək üçün bu mövzunu şəri üçün əsas götürüb. Bəlkə də özünün dediyi kimi "çətin suallar"a bu insan aləmində cavab tapmayacağını duyub və bu duyğuları folklor içində əridib.

Fikrət Sadiq dualarında, yalvarışlarında elə ifadələr işlədir ki, bunlarda şəriyyə, lirika o qədər şirin, həzin, könül oxşayandır ki, hər biri xalq ifadəsini, folklor nümunəsini xatırladır:

Allah eşit fəryadımı,
Qırma mənim soy adımı.
Rəhm et, düymə göy əskiyə,
Mənim dərdli həyatımı,
Bir nəvə bəxş elə mənə!

Və yaxud:

Ya küləyə bələ göndər.
Ya buluda bələ göndər.
Ya da elə-belə göndər.

Bəsdir bəla göndərdiyin,
Bu dəfə də bala göndər.

Fikrət Sadıq gördüyü haqsızlığın, insan övladının törətdiyi faciələrin kökünü araşdırarkən yenə folklor, dini -mifik inamlara üz tutur. Dünyanın ilkin başlanğıcı, ilk insan Adəmin bu dünyaya gəlişinə barmaq uzadan bir cinayətkar, zülüm, şər törədən qüvvəni ortalığa çəkir. Dünya bu qədər zülm, ədalətsizlik yuvasıdırsa, Tanrı yaratdığı Adəm övladına bəslədiyi sevgi müqabilində ona belə dərdli-bəlalı ömür verməzdi. Dünyanı da, Adəmi də Allah yaradıb. Sülh, əmin-amanlıq sevən Allah övladı -Adəm oğluna o barmağı uzadan Şeytan- İblisdir. İblis dini mifologiyada Adəm oğlunu tanımaq istəməyən, ona baş əyəməyən mələkdir. Allah Adəmi gildən yaradıb ona can verib, bütün mələklərə onun yaratdığı bu canlı varlığa təzim etməyi tapşırır. Bütün mələklər Tanrının bu istəyini yerinə yetirir, yalnız Şeytan özünü od övladı kimi gildən yaranmış Adəmdən üstün tutub, Allahın əmrindən çıxır. Belə olduqda Allah onu Cənnətdən qovur. Yerin yeddinci qatında məskunlaşan İblis dini ayətlərə görə yeddinci qatda oturub özünə tabe olan bədxah, şər qüvvələrə başçılıq edir. İnsanlardan qisas alacağına and içmiş, Adəm və Həvvanın cənnətdən qovulmasına nail olmuşdu. İblisin əmri ilə şeytanları yer üzərinə gəlir və burda Adəm

övladlarını yoldan çıxarır və onların günah işləməsi üçün çalışır.

İlk insan olan Adəmin dünyaya gəlişində şair bir qəribəlik görür və onun fikrincə, Adəm yer üzünə göndərilərkən İblis onu oğurlayıb, ona oxşar Adəmi yerə göndərib və buna görə də insanın əməllərində bir iblisanəlik də var:

Tanrı cənnətdən qovanda Adəmi
İblis yolda oğurlayıb,
Dəyişib onu.

Dünyaya göndərib öz adamını.
Elə o vaxtdan çaş-baş salıb
hamını.

Odur ki, hər birimizdə bir az iblis
var.

Yoxsa nədir dünyanı bürüyən
Bu şübhələr, xəyanətlər
Fəlakətlər, davalar?

Dünyanı bürüyən bu çaxnaşmalar, qarışmalar, xəyanətlər, fəlakətlər təmiz Adəm övladının deyil, insanlığa düşmən Şeytanın əməlləri olduğunu bildiren şair insanlığı, saflığı, bəşəri gözəlliyi, hümanizmi əsas götürən Allah övladı -Adəmi xislətliləri onlardan ayırır və bu ayırmada oxucu kütləsinin fikirlərini bir nöqtəyə-yaxşılığı, yaxşı əməlləri, insani keyfiyyətləri qoruyub saxlamağı, təmizliyi, dincliyi, firavanlığı, insan xoşbəxtliyinin təminatçısı olması arzusunu daha təsirli, qüvvətli verir.

"Qonşun pisdir, köç qutar" atalar sözündən yararlanmaqla şair öz fikirlərini daha təsirli, tutarlı verməyə nail olur. Hikmət dolu mənəvi xəzinəmiz olan atalar sözləri qısa, yığcam olsalar da, onların mənə dərinliyi yüksəkdir və bu şerilə şair əsl vətəndaş şairdir. Bir atalar sözünün fəvqündə Qərbi, Şərqi, Şimali, Cənubu olan Azərbaycanın taleyinə yazılan qara baxtı ümumiləşdirir. Mövzusu bu günümüzlə səsleşən, ideyasında Azərbaycanın Qərb, Şərq, Şimal, Cənub sahillərini əlindən alıb, bu torpaqları zorla mənimsəyib, buralarda öz dövlətini yaradıb, özünü Azərbaycanın qonşuları kimi tanıdanların pozucu siyasətlərini, Azərbaycanın başına açdıqları oyunun "qonşu" dövlət adı altında törətdikləri cinayətlərin xalqın səbir kasasını daşdırdığını, nələc qalan xalqın düşdüyü çətinlikləri, üzüntüləri təsirli bir dillə verilir. Bu ümumiləşdirmənin bədii dəyərini, təsir qüvvəsini, atalardan gətirdiyi bir misalla qüvvətləndirir. "Qonşun pisdir, köç qurtar" atalar sözünün də çox zaman mümkün olmadığını ictimailəşdirir:

Hara köçüm axı,
Vətənimdir bu diyar.

-deyir. Qonşu sayılan erməni mürdarlarının, dostluq pərdəsi altında öz siyasi məqsədlərini həyata keçirməsinin, Şərqi Azərbaycanın, Şimali Azərbaycanın, Cənubi Azərbaycanın, gürcü, fars, rus imperialist qüvvələri tərəfindən qəsb

edilməsinin Azərbaycan üçün nə kimi faciələr törətdiyini, bu xalqın öz torpağından bu gün məhrum edildiyini hələ də dözümlü, səbr, iradə göstərməsini, yurddaşlarının taleyini, əzab dolu həyatını ön plana çəkir.

O uzanan güllü-çiçəkli dərə də,
O ucalan qarlı dağ da mənimdir.
Şimal, Cənub, Qərb, Şərq,
Sol da, sağ da mənimdir.
Qonşumun yaşadığı
O torpaq da mənimdir.

"Vətənin əl boyda daşı" əsərinin mövzusu xalq ədəbiyyatından götürülmüşdür. Əsərin qəhrəmanı Mete özündən əvvəl və sonrakı hökmdarlar arasında dövlət qurmaq, onu idarə etmək, qonşu dövlətlərlə əlaqə yaratmaq, onlarla diplomatik münasibətlər saxlamaq qabiliyyətinə, bacarığına, intizamlı, qüdrətli ordu yarada bilmək səriştəsinə görə xalq ədəbiyyatında əfsanəvi bir obraz kimi xatırlanır. Şair onu əsərinin qəhrəmanı seçməkdə, onunla bağlı əfsanə və rəvayətlərin mövzusunun, süjetindən istifadə etməkdə öz şair marağını əsas götürür. Meteni ona sevdiren onun qüdrətli sərkərdə, uzaqqörən türk xaqanı olması, vətənpərvərliyidir. Onun torpaqla bağlı əfsanələşmiş rəvayətlərindən birinin mövzusunun obraz və motivlərindən öz əsərində qoyduğu mövzunun, ideyanı güclülüyü, təsirliliyi üçün yararlanır. Onun vətənpərvərliyi torpağa, yurda

bağlılığı ilə səsleşən rəvayətlərdən birində deyilir ki, atasının ölümündən sonra taxta çıxan Mete gəncliyində Tunqhu dövlətlə üz-üzə gəlməli olur. Həmin dövrdə Tunqhu çox güclü dövlət idi. Onun dövləti həmin dövlətə xərac verirdi. Qonşu dövlətlərin hesabına güclənmiş Tunqhu dövləti bundan istifadə edib, öz iradəsini qonşu tayfalara zorla yerinə yetizdirirdi. Mete hakimiyyətə gələndən sonra onu gənc və təcrübəsiz bir hökmdar sanan Tunqhu xaqanı elçisini onun yanına göndərir. Ən yaxşı atını verməsini tələb edir. Əks təqdirdə xalqını və torpağın ayaqlar altına salacağını bildirir. Mete elin ağsaqqallarını, nüfuzlu adamlarını toplayıb məşvərət keçirir. Onlar bildirir ki, at türk üçün qiymətli varlıqdır. O, igidin həm dostu, həm də yaraşığıdır. Tunqhulara at vermək xalqa əskiklik gətirər.

Mete onları dinləyib, axırda öz hökmünü verir və bildirir ki, biz bir ata görə vuruşa girib, xalqın qanının axılmasına dözə bilmərik.

Bir müddət keçəndən sonra yenə tunqhuların elçiləri xaqanın irəli sürdüyü tələbi Meteyə çatdırır və ondan hun xaqanın ən sevimli kənzlərindən birinin verilməsini, əks təqdirdə döyüşə başlayacağı fikrini çatdırır. Mete yenə igidlərinin qanı tökülməməsi üçün ən sevimli kənzlərindən birini göndərir.

Qəddar, amansız, aldığı qiymətli xəraclardan gözü doymayan Tunqhu hökmdarı üçüncü dəfə

elçilərini Metenin üstünə göndərir və onun sərhəddi yaxınlığındakı çınqıllı, istifadəyə yarasız torpağı istəyir və verməsə müharibə edəcəyini bildirir.

Üçüncü dəfə yenə Mete məşvərət etməli olur, Düşmənin tələbini onlara çatdırır."Ağsaqqallardan biri ayağa qalxıb əksəriyyətin fikrini belə ifadə etdi":-

-Xaqan sağ olsun, sən qonşu dövlətin bütün tələblərini yerinə yetirmisən. Bizə qulaq asmayıb, ən gözəl sevimli atını, ən yaraşlıq kəvizini tunqhulara vermişən. İndi bu kimsəsiz çınqıllı, heç nə bitməyən bu torpaq nədir ki, ondan ötrü qonşu dövləti özümüzdən narazı salaq, igidlərimizin qanını tökdürək. Onsuz da tunqhular bəhanə gəzirlər. Mən həmin torpağın verilməsini təklif edirəm.

Mete hiddətlənib ayağa qalxdı:

-Torpaq dövlətin təməlidir. Onu heç kəsə vermək olmaz. Torpağı əcdadlarımız bizə əmanət qoyub getmişdir, orada babalarımızın sümükləri uyuyur. Torpaq mənim deyil, xalqındır. Xalqın torpağını verməyə heç kimin ixtiyarı çatmaz. Mən öz atımı, yaraşlıq kəvizimi tunqhulara ona görə verdim ki, onlar mənim özümün idi. Amma torpağı verə bilmərəm. Bu torpaq gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır. Ya xalq məhv olmalı, ya da torpağını öz qanı hesabına qormalıdır". (Vəli Həbiboglu. Türk dünyasının

qüdrətli hökmdarları, xaqanları, sərkərdələri 1-ci kitab. Bakı 1995. səh. 61)

Mete bu müharibədə qalib çıxır. Onun qüdrətinə, qüvvəsinə, cəsərinə bələd olan Tunquların xaqanı onun atını da, kənizini də geri qaytarmalı olur.

Fikrət Sadıq bu mövzuda yayılmış rəvayətin motivlərindən istifadə etməklə "Vətənin əl boyda daşı" poemasını yaratmışdır. Poemada Metenin qəhrəmanlığı, torpağına, xalqına sevgisini ümumiləşdirir. Hökmdar "ölü çöl" adlandırılan torpağın müdafiəsinə qalxır:

Kim Vətənin övladıdır.
Gəlsin mənim ardımca.
Ölü olmaq yeydir bizə
Düşmən bizdən
"ölü çölü" alınca.

Bu mübarizədə Metenin arxasınca gedən bahadırların, onlara bu mübarizədə mənəvi qüvvət verən qoca hunların obrazlarını şair poetik misralarında qüvvətli, təsirli bir dillə tərənnüm edir. Metenin Tunqhu hökmdarına göndərdiyi bu sözlərdə torpağı sevən, vətənə layiqli başçı olan qüdrətli sərkərdənin, alovlu, odlu, mübariz hökmdarın, "torpağı verməzlər, torpağı alarlar" kəlməsinin arxasında yatan böyük mənəvi lirik bir dillə oxucuya çatdırır:

Torpağı verməzlər,
Torpağı alarlar.

Torpağın qəbzəsi yoxdur,
Tutasan, oğul.
Torpağın yüyəni yoxdur,
Çəkəsən, oğul!
Torpağı almaq üçün
Gərək üstündə qan tökəsən,
oğul!
Gedin deyin xaqana,
Ana Asiya keçilərini sağanda
Sabah dan üzü,
Ala dağın ətəyində
Gözləyirəm sizi.
Gəlsin diri ikən
Alsın məndən "ölü çölü".
Xas igidin sözü
Əməliylə ölçülür.

Bu poema (eyni zamanda onun əsasında yazılmış "Bir parça Vətən" dram əsəri) şairin Vətən, yurd, torpaq sevgisindən, onun müqəddəsliyindən, məğlubedilməzliyindən, torpaq uğrunda can qoyan igid, məğrur Metedən əvvəl və ondan sonra bu günümüzə qədər torpaq, vətən uğrunda çalışan, çarpışan mübariz sərkərdələrin, xaqanların nəcib əməllərinə bəslədiyimiz məhəbbətdən, xalq-dövlət-torpaq mənafeyini dünyada hər şeydən uca olduğundan bəhs edir və vətənə, xalqa, torpağa bağlı istər adi əsgər, istər general olsun, istər sərkərdə, istər dövlət başçısı olsun, onun bu böyük insani

kefiyyətinin həmişə ona başucalığı gətirdiyinə, xalq tərəfindən daima sevildiyinə, ona bəslənən inam hissələrini artırır. Fikrət Sadıq xalq içərisində yayılmış çin səlnamələrində mifoloci bir obraza çevrilmiş Metenin sərkərdəlik qabiliyyətinin çoxlarına örnək olduğunda yanılmaz. Ondan sonra gələn çox böyük tarixi şəxsiyyətlərin torpaq, dövlət mənafeyini hər şeydən üstün tutduğunu bilirik və şair mövzuda bu rəvaəyitin sücətinə, obraz və motivlərinə yaradıcı surətdə yanaşaraq bədii cəhətdən qüvvətli, bitkin, samballı yeni səpgidə bir sənət əsəri yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

"Ana əli" haqqında yayılmış xalq əfsanəsi milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət prinsipləri əsasında yazılmış, poetik tutuma malik poemanın mövzusudur. Burada ana məhəbbəti, ana sevgisi- ana qayğısı uca tutulur. Analıq duyğularının müqəddəsliyi, kövrək ana qəlbinin övlad yolunda hər şeyə dözdüyünü, ana üçün övladdan əziz ikinci bir varlığın olmadığını şirin boyalarla verir. Xalq arasında yayılmış əfsanəyə görə ölüm ayağında olan ana ərindən xahiş edir ki, o öləndən sonra qolunun birini kəsib götürsün, ondan sonra evlənsə, evə ögey ana gətirsə, körpələrini ögey ana əli ilə deyil, kəsilmiş əli ilə döysün. Ata ananın bu vəsiyyətinə əməl edir. Bir müddət sonra evə ögey ana gətirməli olur. Başı işə-gücə qarışdığından, ögey ananı uşaqlara

verdiyi zülümdən xəbərsiz olur. Get-gedə uşaqların saralıb-solduğunu görür, nəhayət, hər şeydən xəbərdar olan ata ögey anaya yaylığın arasındakı- büküb saxladığı ana əlini göstərir və deyir:

Ananın arzusunu
Başa saldı "ana"ya.
"Əgər qalmaq istəsən
qal",-dedi.
"Amma qalmaq istəsən,
gəl bu əli al"-dedi.
Analarına oxşa.
"Döyəndə bu əllə döy,
oxşayanda da oxşa!
Unutma ki, anasan.
Analıq deyil asan!"

Bu misralarda kövrək, ülvi ana duyğuları, ana qayğısı müqəddəs ana böyüklüyü on plana çəkilir. Xalq ədəbiyyatından gəlmə bir mövzunun süceti əsasında kamil, realist bir əsər yaradan Fikrət Sadıq folklor ənənələrinə sadıq qalaraq yaratdığı əsərin dilinin sadəliyinə, şerin oxuculuğuna diqqət yetirdiyi kimi, poetik zənginliyinə də eyni hisslərlə yanaşır. Həm mövzu, həm forma, həm də məzmun cəhətdən bir-birini tamamlayan bu gözəl xalq ədəbiyyatı əsasında yazılmış əsərdə güclü duyum sənətkarın imkanları, Fikrət Sadıq incəliyi, kövrəkliyi, saflığı duyulur.

"Arzu bulağı" əsərinin süceti də bir Krım əfsanəsindən götürülmüşdür. Şair bu əfsanənin motivləri əsasında Yalta yaxınlığındakı-Misxorda sahildən azca aralı qucağında körpə tutmuş Su pərisi abidəsiylə bağlı bildiyi, eşitdiyi xalq əfsanəsini poetik misralara çevirir. Dənizin bu tayından oğurlanıb aparılan Arzu adlı qız vətən həsrətinə dözməyib, "Qürbət eldə qalmaqdansa ölüm yaxşı", qurbətin nur dənizindən "qaragölüm yaxşı"-deyərək körpəsini qucağına alıb dənizə atılır. Dərdli ana o sahildən bu sahilə üzənə qədər çox əzablar çəkir və nəhayət, su pərisinə çevrilib öz doğma sahillərinə üz tutur. Ana vətənə məhəbbəti, qürbət elin ağrı-acısını ümumiləşdirir. Yurda, el-obaya məhəbbət üzərində qurulmuş bu əsərin sücətində ən müqəddəs duyğular yaşayır. Qürbət elin darıxdırıcı mühitində yaşamaqdan ölməyi üstün tutan Arzu körpəsini bəğrinə basıb doğma sahillərinə doğru üzməsini şair folklor motivləri üzərində kökləyir. Vətənpərvər qızın vətənə müqəddəs məhəbbətində, ona qovuşmaq istəyində Yunisin balıqları ilə bağlı folklor motivlərdən, su pərisi obrazlarından yararlanır. Bu Krım əfsanəsində yüksək bəşəri duyğular zamanından, məkanından asılı olmayaraq hər bir oxucu üçün doğmadır, əzizdir.

Vətən-qürbət bir-birinin əksi olan bu varlıqlar insanın alın yazısına, qismətinə, baxtına çevrilib. Qürbət vətənini sevmə hər kəsin içində bir

yaradır. Vətən yatağı daş-qaya olsa da insan üçün ən müqəddəs, sevimli bir varlıqdır. "Vətənə gəldim-imana gəldim"-nahaq deməyiblər. Fikrət Sadıq bu əfsanənin sücətini real əsaslar üzərində qurur, folklardan gəlmə motivlərlə onun bədiliyini artırır:

İldə bir gün, qürub çağı
Qədim Misxor qayaları,
Ovum-ovum ovular,
Qəlpə-qəlpə dağlar.
Eşidincə bu naləni
"Oyan bala, oyan bala!,
Vətən sarı boylan, bala!"
Görənə görk olar, dərd olar.
Eşidənə ibrət olar.

Bu əfsanə öz dərin məzmunu ilə doğrudan da ibrətamizdir. Arzu qızın taleyini, qismətini bu gün minlərlə Azərbaycanlı qadını, qızı yaşayır. Obasına, elinə həsrət, dağlarının gülünə-çiçəyinə həsrət Azərbaycan qadını, qızı bu gün Kəlbəcər, Zəngilan, Ağdam, Qarabağ həsrətilə yaşayır. Arzu o qızların istək və arzularının ifadəçisidir.

Litva əfsanəsi əsasında yazılmış "Balıqçı və su pərisi" əsərində də insan sevgisi, saf məhəbbət lirik bir dillə tərənnüm edilir."Bacı-qardaş nağılı" da xalq içərisində yayılmış bir rəvayətin sücətidir.

Bir gün şahın adamları elan edir ki, meydanda üç kişi asılacaq, hamı meydana yığışsın.

Meydana gələn qadınlardan biri üç kişinin biri əri, biri oğlu, biri qardaşı olduğunu görüb padşahın ayaqlarına yığılıb onları bağışlamasını istəyir. Padşah biləndə ki, bu üç şəxsin hər üçü bu qadının əzizləridir, onların yalnız birini-ya oğlunu, ya ərini, ya da qardaşını seçib götürməsinə, qalanların isə edam olunacağını bildirir. Çarəsi kəsilmiş qadın məcbur olub kişilərdən birini-qardaşını götürür. Padşah ondan soruşur ki, nə üçün ciyərpahasını, başının sahibini deyil, qardaşını seçdi. O vaxt qadın deyir:

-Ər eldən gəlir, oğul beldən,
Qardaş amanı.

Padşah bunu eşidib o biri əsirləri də qadına bağışlayır.

Şair bu əsərində bacı-qardaş məhəbbətini yüksəkliklərə qaldırır, bu sevgini uca tutur. Bacıların qardaşlara bəslədiyi məhəbbətin ülviliyini tərənnüm edir. Bacını ana qeyrətli, ana əvəzi, evin dirəyi, şəfqət bacısı, yeddi qardaşın möhtacı", "yeddi dərddin dərmanı", "yetim evin ocağını közərdən", "qara daşda mehribanlıq göyərdən" adlandırır:

Bacılı ev nur ətirli, abad, firavan.

Hər guşədə bacı əli, səliqə,
sahman.

Bacısız ev bacası kor
zülmətxanadır,
Bacı-qayğı, bacı işıq, bacı
anadır.

Şair anaya bənzətdiyi, ana qədər müqəddəs sandığı bacının yüksək insani keyfiyyətlərini lirik bir dillə vəsf edir. Bacı məhəbbətini, ana duyğularını, qadın ismətini, etibarını ananın çəkdiyi daxili iztirablar aləmini səmimi biri dillə ifadə edir:

Qadın baxdı həsrət-həsrət alışa-
yana,
Gah qardaşa, gah ərinə, gah da
oğluna,
Neyləsin, o kimi seçsin, kimi bir
anlıq,
Buludlanmış gözlərinə çökdü
qaranlıq.

Arvad susdu, Ana susdu, ayıldı
Bacı.

Handan-hana qaranlıqdan
sıyrıldı Bacı.

"Bu ərimdir, bu oğlumdur,
qardaşım hanı?

Ər eləndir, oğul beldən, qardaş
amanı."

Şah diksindi bu bölgüdən xəyala
daldı,

Bacı-qardaş nağılından bir ibrət
aldı.

"Əsil bacı məhəbbəti sarsıtdı
məni,

Azad edin əsirləri, kəsin naləni!".

Üç əziz insanı itirməkdə olan qadının vüqarını
əzmiş, qırıb düşmən ayağına aparən sinəsində
yaşatdığı məhəbbətdir-övlad məhəbbəti, ər
məhəbbəti, qardaş məhəbbəti. Bunların qadın
üçün nə qədr əziz olduğunu şair belə
ümumiləşdirir:

"Yç lay divar birdən uçsa evdən
nə qalar.

Üç şah budaq birdən sınsa çinar
da solar.

Üç xəncəri bir ürəyə birdən
vurma şah!

Heç olmasa birciyini saxla, sən
allah!

Yanağından damcı-damcı axan
göz yaşı

Axıb, şahın ürəyində əritdi daşı".

Şair bacı-qardaş məhəbbətini bir rəvayətin
süçet və motivlərindən faydalanmaqla daha
qüvvətli, təsirli, oricinal bir səpgidə tərənnüm
edərkən, folklorumuzun zəngin nümunələrindən
olan, bacı-qardaş məhəbbətini ülvi, lirik bir

boyalarla əks etdirən bayatılardan götürülən misralarla daha rəngarəng bir səpgidə lirik bir dillə vəsf edir və hadisələrin təsvirinin bədii emosionallığını artırır:

Qardaşı görmək üçün
Bacı durar o başdan.
"Qardaş doysa bacıdan,
Bacı doymaz qardaşdan".

Əsərin gözəlliyini şərtləndirən, bunu daha bitkin bir mövzuya çevirən rəvayətə artırılmış epiloqdur. Həmin zalım şah dünyalar fəth edən, qanlar tökən, öz taxt-tacını qorumaq üçün doğmalarını belə yaddan çıxaran Şah olsa da, o qadının sözlərindən ibrət dərsi götürür, bacısını görmək üçün qəlbində qardaşlıq hissləri baş qaldırır və onun görüşünə gedir. Epiloq özü ayrılıqda qüvvətli sənət əsəridir. Sücətə artırılmış bacı məhəbbəti daş qəlbli, zalım, qəddar qardaşların sinəsindəki zalım duyğuları da əridə bilər ideyasıdır:

....deyirlər ki, həmin zalım şah,
əsirləri azad edib, dedi ki, ey
vah!
Fələklərə ucaltığım bu təxt-
tacım,
Heçdir, əgər mənə həsrət
qalıbsa bacım.
Görmədiyim beş il olar,
qayayam, daşam.

Yəqin, necə şahamsa, mən elə
qardaşam.
Qılınc çəkib zəbt etdiyim bu
məmləkətlər,
Göz yaşına dəyməz onun,
qurtardı, yetər.
Təbil çalın, dünya bilsin, yürüşlər
bitdi.
Qan hərisi bacısını görməyə
getdi.

Fikrət Sadıq yaradıcılığında xalqdan gələn
deyimlər, əfsanələr əsərinin məntiqi ruhuna
uyğun şəkildə onun yaradıcılığına daxil edilir.
"Dünyadan qaçan insan"ı insan kimi yaşayan
görmür. İnsanın ölü kimi yaşaması onun üzünü
dünyadan döndərir. Dünyaya "ayaqyalın,
başıaçıq" gəlib, dünyadan ayaqyalın, başıaçıq
gedən insanın dünyanı söyə-söyə qaçmasında
bir haqlı həqiqət var. Şair o həqiqətləri yaşayan,
gören, mümkün olsa özü də qoşulub qaçmağa
hazır olan bu günkü vətən övladıdır. Dövrədən,
zamandan, güzərandan

Həkimi naşı,
Hakimi zalım
Müəllimi nadan olan
zamandan qaçan, cana doymuş insan bu
dünyadan elə buna görə də qaçır:
Gözünün ucuyla
Baxmadı bir varlı ona.

Baxmadı bir zəngin ona.

Baxmadı bir tox ona.

Dünyadan qaçan insan varlılara yarımadiğı kimi, aclara da əl tuta bilmir. Dünyaya gələndən gördüyü ədalətsizliklər, yaramazlıqlar, dünyanı başına götürən insan əməllərinin nəticələri olan bəlalar, insan dünyasının çətinlikləri bu insanı dağlara-daşlara qaçmağa məcbur edir. Şair onu tiyəsi yerə sancılmış qədim qılınclı bir torpaqda-Qobustanda yoxa çıxarır. Qayalar arasında yoxa çıxdığı yeri Bəhram Gurla bağlı olaraq xalq içərisində yayılmış bir əfsanənin motivləri ilə bağlayır.

Fikrət Sadıq insan övladının göynərtilərini oğul-övlad, əziz itirmiş insanların kədərini, ana ürəyinin həzin tellərini yaralayan bəd xəbərlərin verdiyi itginin yaratdığı əzabları, harayları, sarsıntıları ümumiləşdirən

.... Başdan ağlar,
ağlayan başdan ağlar,
oğlu ölmüş analar
durub o başdan ağlar.

bayatısıyla öz kövrək qəlbinin sızıltılarını açır. Övlad həsrətiylə bənövşə kimi boynu bükük qalan, övlad yanğısından çiçək kimi solub, saralan anaları nənələrə bənzətmir. Bu duyğularla F.Sadıq dünyasının incəlikləri birə-birər gözlərimiz önündə vərəqlənir, çözlənir, saf -çürük edilir. Qələminin poetik güzgüsü üzə çıxır.

Övlad üçün "durub o başdan ağlaya"n anaları düşünür :

Burda - bənövşələr düşür yada,
İlk baharda-
Qarlı, şaxtalı gecələrdə,
Sərt torpağı dəlib,
Ox kimi keçər daşdan.
Üzə çıxar o başdan.
Çəməndə, dağda, yamacda,
Topa-topa,
Birər-birər
Hamısı da gözüyaşlı.
Dünyanın vəfasızlığını,
Dünyaya gəlməmiş bilər.
Dünyaya gələn gündən,
dərdli, yaslı.
Obaşdan ağlayanların
İlkini, qədimi,
Hər səhər boyunlarını
büküb dururlar.
O başdan ağlayan analar kimi.

Bənövşələrə bənzətədiyi anaları qınamır şair.
Kövrəklikdə çiçəklərə bənzəyən analar sevgiyə
layiqdir. Onları qınamaq, elə məsum, saf çiçəkləri
qınamaq kimi bir şeydir. Ona görə də:

Qınamayın anaürekli
bənövşələri!
Qınamayın bənövşə ürəkli
anaları.

Qoy doyunca ağlasınlar barı.
Anaları qınamayın.
Çiçəkləri qınamayın.

Xalq ədəbiyyatında həsrət, qüssə, nigarançılıq simvolu kimi tanıdığımız boynubükük baxışları, duruşu yollara boylanan bənövşə obrazıyla ana obrazı arasındakı bu bənzətmə, bu bənzətmədəki bədii təsir qüvvəsi, kövrəklik yaranmış əsərin dəyərini artırır. Bir bənd bayatının ömrü kimi bu misraların ömrünü də əbədləşdirir. Ana dünyası, ana hissləri, ana ürəyi bəşəriyyətin gördüyü günlərin tərəzisi. Bir tərəfi həmişə ağır gələn bu haqsız, ədalətsizliyi çox dünyanın əzablarını ürəyində gəzdiren Ana-Bənövşə oxşarlığı, bənzətməsi də şerimizin, sənətimizin dəyəridir. Belə möhtəşəm, bədii bir dillə ana dünyasının incəliklərini verən şair, qələmi də, düşməni də, dostunu da, bu dünyanın haqsızlıqlarından qaçan insanı da onun özündən daha yaxşı tanıma qüdrətinə malikdir.

Fikrət Sadıq dünyaya baxışlarında da folklor motivlərindən yararlanır. Bu dünya-o dünya, haqqında mifik-dini baxışlar, fikirlər, insanlar arasında yayılan əfsanəvi, mifik mövzular şairə imkan verir ki, könlündən keçəni, içini didib-dağıdan dərdlərini, qəm-qüssəsini misralara çevirsin.

Şair yaşadığı dünyaya məhəbbətini bu dünya-o dünya motivləri içərisində daha bədiiliklə ifadə edir:

Bu dünya səs-küylü, cismani,
fani.

O dünya göylərdə səsiz, ruhani.
Bu səslə dünyanın bircə gününə,
Bütöv dəyişərdim o lal dünyanı.

Dünyalar qədər ona əziz olan övladı İlkinin faciəli ölümündən doğan hüzn, kədər şairin yaradıcılığında dərdli, əzablı bir atanın keçirdiyi sarsıntıları özündə yaşadır. Onun bu mövzuda yazdığı şeirlər Əhməd Cavadın sevimli övladının vaxtsiz ölümündən doğan, kədərli, ata qəlbinin hüznü anlarını əks etdirən misralarına bənzəyir. Eyni taleli iki qələm sahibi üçün vətən, torpaq, el, doğmalarının müsibəti nə qədər sarsıdıcıdırsa, övlad dərdi də o qədər sarsıdıcıdır.

Fikrət Sadıq bu hissləri bal kimi şirin laylalarımızın içində elə təsirli, elə ürəkəğrıcı bir dillə ifadə edir ki, unudulması qeyri-mümkündür. "Layla" şeirində şair laylalarımızdan qəlbindəki dərdi-səri vərəqlər üzərinə töküüb, hicran, həsrət yorğunluğunu ürəyini yüngülləşdirmiş olur, bəlkə. Bu acılı-şirinli xatirə özü də bir layla deyilmi? Şirini az, acısı çox layla. Sevinci yüngül, kədəri ağır layla. Ata laylası. Bu laylada ata sərtliyi, məhəbbətiylə qoşadır. Ata balasına şirin yuxu

arzulayır. Qızıl güllər içində şirin yuxu. Ata laylası:

Körpə olanda
Bir layla qoşmuşdum ona.
Guya şəkər qatırdım
Şirin yuxusuna.
"Bu balanı bala qatın.
Bu balanı qəndə qatın.
Əgər yatmaq istəməsə,
Pəncərədən çölə atın."
Əvvəl laylamdan qorxardı.
Sonra mənə baxa-baxa,
Yatardı mışıl-mışıl.
Yuxusunda güllü-çiçəkli,
Dərin dərələr görərdi.
Uzaq, uca qarlı dağlar görərdi.
Meşələr görərdi yaşıl-yaşıl.
Göydə Allah da gülərdi
Bu layla-zarafata.
Hansı ata
Yatmadığına görə
Balasını çölə atar.

Layla motivləri üstündə köklənmiş mükəmməl, təsirli bir əsər. Şairin daxili əhval - ruhiyyəsi, itkisindən doğan dərdi bu misralardadır:

Amma bu böyüdü.
Boya-başa çatdı.
Özü öz əlləriylə,

Özünü bilə-bilə,
Dəsti-Qıpçaqdan da
Üzaq bir çölə atdı.
Bizi saldı dağa-daşa.
18 il həsrət qaldı,
ana oğula,
bacı-qardaşa.
Adam yatırmağa
Hər cürə laylamız var.
Görəsən bu dünyada,
Elə bir layla varmı ola,
Yuxuya gedəni ayılda,
Yatmışı oyada.

Şairin şerlərindəki Xeyir və Şər motivləri əsərlərinin bədii dəyərini artırmaq üçün yararlıdır. Xeyir və Şər "Avesta"da zərdüştlüyün dini kitabından gəlmədir. Xeyir yaxşılığın, bərəkətin, sağlamlığın, Şər isə pisliyin, xəstəliyin rəmzidir. İnsan içərisində ancaq Xeyir gəzən şair onları əməllərində düz olmağa, şər işlərdən çəkinməyə çağırır. İnsan öləndən sonra bu dünyada ancaq onların yaxşı və pis, xeyir və şər əməlləri qalır. Bu dünyaya yenidən gələn insan-körpə "tərtəmiz lövhə"yə bənzədir. Sonradan isə "bələnir günah rənglərinə". Öləndən sonra sağlığındakı əməllərinin "hesabı qalır ta qiyamətə". Şair xeyir və şər, pislik və yaxşılıq kimi bir-birinə zidd əməllər içərisində insanı doğulanda olduğu kimi tərtəmiz lövhə kimi bütün ömrü boyu olmasını

nəsihət edir. Amma şair narahatdır. Gördüklərindən narahatdır. Nə qədər ki, "xeyir yox, şər meydandadır" inanmır ki, "dünyamız düzələcəkdir". Bu şər meydana olduğu vaxtda şair ancaq "mənim umu-küsüm özümüzdəndir"-deyir. Niyə susduğunun səbəbini açıb tökür. Millət naminə iş görülməməsi, özünə çəkmə, torpaq, vətən satılan bir məmləkətdə nədən yazım"deyir şair. Susmuş şair yazmağa könül açıcı bir şey görmür. Ömürdən, gündən, həyatdan, nadan insanlardan bezar şair ürək ağrısıyla zamanın dərini öz dərdi kimi için -için, yana-yana açır və çəkdiyi mənəvi əzabları ürəkağrıdıçı bir dillə ifadə edir:

Zaman zalım olub, insanlar yazıq.

Bəxtimizə belə ömür, gün düşüb.

Yeddidən birimiz qaçqın,
didərgin

Söz də qaçaq düşüb, didərgin
düşüb.

Bir axsaq yabını minə bilməyən,

Bir Qırat tapılsa, çapa bilərmi?

Nəfsinə qul olan beş-altı işbaz,

Xalqa nicat yolu tapa bilərmi?

Şair burada dastandan gəlmə obrazlardan yararlanır. Millətin tör-töküntülərində qeyrət, mərdlik görmədiyindən gileyini Qıratdan istifadə etməklə daha təsirli verir.

Sözbirlikdən kənar millətin dağınıq, pərakəndə fəaliyyəti, hərənin özünə tərəf çəkməsi, iqtisadi çətinlik, maliyyə çatışmamazlıqları onu dərdə salıb:

Başıma daş yağır
daşqəlblilərdən.

Özüm də daşlaşıb, daşa
dönmüşəm.

Naşılar əlinə düşən çırağam,
Bəlkə közərirəm, bəlkə
sönmüşəm?

"Hun ananın hekayəsi"ndə "Ölü çöl"ün yerində bir zamanlar məlum olur ki, "Ay qaya" varmış, Kiçik xana qızını verən xaqanın ulu babası əvəzində bu yeri süd haqqı kimi ondan almaq istəyir. Kiçik xan onun qərarını qəbul edir və:

Təki mən Xaqanla qohum olum.
Təki məni bütün dünya tanısin-
deyir.

Xalqının gələcəyini düşünməyən
Kiçik xan:

Nəyimə gərək gələcək.

Bir bilən varmı ki,

Gələcəyə kim qalacaq, kim
öləcək.

Mövzu və ideyası müasir həyatla sələşən bu poemada vətəni, torpağı satan, onun qədrini bilməyən nankorlar tənqid olunur. Burada əsərin

nikbinliklə bitən sonluğunda xalqı birliyə, torpağı, eli, onun hər qarışını qorumağa, elin birçə gününün qüdrətinin böyüklüyünə inama çağırışdır. Fikrət Sadıqın bu poemasının dili xalq əfsanəsi və rəvayətləri üstündə köklənməklə "oxucuda ulu qədimlik ovqatı yaradır, onu hadisələri qarşılamağa hazırladır". (K. Şükürov "Sözün məhrəmliyi" Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti.12-1-9.)

Şair yaradıcılığında "Cırtanın yeni sərgüzəştləri" əsəri folklorla əlaqəli şəkildə yazılmışdır. Əsərin sücətində nağıla yaxınlıq görürük. Nağılda olduğu kimi poemada əvvəldə Cırtan "çiyində ağır odun şələsi" meşədən qayıdır. Nağılda olduğu kimi təndirə çörək yapacaq nənəsinə "Odun gərəkdir, yağlı kökələr bişirmək üçün". Burada da nağılda olduğu kimi "yolayrıcında" Cırtan azır. Burada da "az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər" şəklində- nağıl necə qurulursa, şair də o cür misralarını düzür, qoşur:

Az getdilər,
Üz getdilər.
Bir küçəylə
Düz getdilər.

Və yaxıud:

Yenə yola düzəldi o,

İynə yarım yol gəldi o.

Sadə, səlist, obrazlı bir dillə verilən hədiəslərdə nağılda olduğu kimi əsərin qəhrəmanı Cırtan və uşaqlardır. Nağılın sücətinə gətirilən yeniliklər- azdığı meşənin adı Cəngi meşəsi, gördüyü Pirqulu dağı", gördüyü ev Divin deyil, şəhərin hündür, geniş evləri olmasıdır.

Bu müasir nağılın qəhrəmanı Cırtan şəhərdə gördükləri, Rəhim əmidən eşitdikləri, teleskopla Günəşə baxdığı, onu nənəsinin bişirdiyi qoğala bənzətdiyi tərənnüm olunur. Sonra Cırtan Piri babanın nağılını dinləyir. Şair burada dünəni və bu günü, köhnə ilə yeniliyi, xalça ilə raketin obrazlarını yaradır. Piri babanın nağılındakı yumaq topu olan kiçik oğlan keçmişlə bu günün qüvvəsindən yararlanır. Yeddi rəngli bu topu bir gün oğlan meydanda oynadarkən külək hirsələnib onu götürüb aparır. Bu vaxt bir atlı ona yaxınlaşır, uşağın ağlamasının səbəbini biləndə atından düşüb xurcundan sehrli xalçanı çıxarır, yerə sərir, üstünə əyləşib bir göz qırpımında yox olur və qayıdır oğlanı məyus edir ki:

Neyləyim bala.
Uçan xalçalar
Ucsuz-bucaqsız,
Mavi göylərin,
Yeddi qatından,
Yalnız və yalnız,

Üçüncüsünə
Qalxır güc-bəla.

Sehirli xalça da xalq nağıllarından gəlmədir.

Oğlan yenə topunu axtarmaqda davam edir, yolda "kəmərinə Misri qılıncı", çiyində yapıncı, əlində kəmənd" olan bir atlıya rast gəlir. Əhvalatı bilib cibindən iki lələk çıxarır, "bir-birinə" tutuşdurur. Zümrüd quşu hazır olur. Zümrüd quşu da beşinci qata kimi qalxa bilir və o da topu gətirə bilmir. Oğlan gəlib göyüçanla rastlaşır. Göyüçan raketlə qalxıb onun topunu gətirib verir.

Şair əsərini nağıllarda olduğu kimi göydən düşən "üç alma" ilə bitirir:

Üç alma düşdü göydən.
Birini tutdum göydə.
Yerdə qaldı ikisi.
Onun da biri
Nağılçıya çatacaq
tək biri qaldı ancaq.
Gəlin onu da verək.
Göyüçan əmiyə.

"Cırtanın yeni sərgüzəştləri"ndə xeyirxah Zümrüd quşu, uçan xalça nağıllardadır. Şairin qəhrəmanına da yeddi rəngli topunu əldə etməsində kömək göstərmək istəyən varlıqlardan biridir, Zümrüd quşu göyün beşinci, Uçan xalça isə üçüncü qatına qədər qalxır. Lakin topu əldə edə bilməkdə ona raket kömək edir. Atlı

oğlanların köməyinə gələn bu obrazlara biz "Sehri xalça", "Məlikməmməd" və digər nağıllarda rast gəlirik. Fikrət Sadığın yaratdığı bu müasir nağılda artıq Zümrüd quşu da, Uçan xalça da müasir insanın icad etdiyi Raket qarşısında acizdir. Bu elə bir varlıqdır ki, o Aya enə bilir, göyün yeddinci qatına da qalxa bilir və ona görə də oğlanın "yeddi rəngli, yeddi zolaqlı, yeddi dilim, yumru top"unu gətirib ona çatdırır. Buradakı Piri baba, ağ atlı oğlan obrazları da nağıllardan gəlmədir. Nağılın qəhrəmanı Nərbala həmişə at üstündə peyda olur, Məlikməmməd də qardaşlarının toyuna Zümrüd quşunun gətirdiyi atla gedir. At həmişə türk mifologiyasında igidin, qoçağın yaxın dostu-sirdaşı kimi qəbul edilir. Eyni zamanda at onqonu nağıl dolu türk dünyamızda soykökümüzdən üzü bəri bu günə qədər igidlik rəmzidir.

Şair burada yaratdığı obrazları, söylənilən hadisələri uşaqların xarakterinə, yaş xüsusiyyətlərinə uyğun qurur, tərbiyəvi xarakter daşıyan bu əsərdə uşaqları xeyirxah olmağa, qocalara kömək etməyə, insanlara qarşı qayğıkeş olmağa, düz olmağa çağırış güclüdür.

Şair burada da "Cırtanın nağılı"nın sücətini qoruyub saxlamaqla sanki bu gözəl nağılın yeni, müasir bir variantını yaratmış olur.

Heyvanların, quşların dilini bilən gözəl, mahir ovçu, xeyirxah insan yarım-mifik obraz olan Piri

baba obrazından da şair məhəbbətlə yararlanaraq könül oxşayan qurduğu yeni nağılı onun dililə verir. Və bu obrazın adındakı mifoloci, folkloristik xüsusiyyətlər də əsərin bədii dəyərini artırmış olur.

Nağılda folklorla səsleşən motivlərdən biri də rəqəmlərlə bağlı motivlərdir. Üç və yeddi ənənəvi rəqəmlərdən də faydalanmaqla şair bədii təsir gücünə malik əsər yaratmaq üçün onun imkanlarından da yararlanır.

Burada maraqlı, oricinal cəhətlərdən biri də Cırtanın -Yeni Cırtanın-Müasir Cırtanın qorxmazlığı, cəsərtliliyidir. İndi qorxmadan yolu "kəsə gedir", itdən, divdən, qurddan qorxmur. Evə çatıb gördüklərini nənəsinə danışmaq arzusundadır, odun şələsini nənəsinə yetirib yağlı kökə bişirməsi istəyi ilə evə tələsir. Əsərin suceti çox maraqlı olduğundan uşaq aləminə uyğun qurulduğundan incəsənət ustalarının diqqətini cəlb etmiş, Nazim Məmmədovla, Bəhman Əliyev bu əsər əsasında " Cırtanın yeni sərgüzəşşətləri" multfilimini çəkmiş, əsər oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmış, balacaların könlünü, gözünü oxşayan əsərləri yaradan şairə məhəbbəti artırmışdır.

"Şairin uşaqlar üçün yazdığı "Göydən alma düşmədi" muasir nağılı da öz başlığını nağıl motivlərindən alıb: "Biri vardı, biri yoxdu". Türkan kəndinə gələn lovğa bir uşaq öz əsl adını demir,

özünü "Özüm" kimi təqdim edir, yaşlıları Ayselə, Gülçinə, o, "dünya özümündür" ədasıyla yanaşır. Dostlarının "Dünya heç kimin deyil" sözünü eşitmir. Onlar hər gün birlikdə çimərliyə gəlir, burda oynayırlar. Gülçin, Aysel, Ala-bula keçi, Bıçlı pişik, Qayğı və Özüm birlikdə oynasalar da, Özüm çimərlikdə ad çıxardır. O pişiyin quyruğunu dartır, ala-bula keçinin qulağını dişləyir, Ayselin "qumdan qurduğu" sarayı uçurur: artıq onun lovğalığı, yetənə yetib, yetməyəne daş atması, dostlarıyla pis rəftarı Özümü gözdən salır. Şair burada Özümün simasında lovğa, başqalarına pislik edən uşaqların pis əməllərindən nəticə çıxarmağı balaca dostlarına məsləhət görür, onun əməlindən körpə balıqlar, qağayılar da təngə gəlib:

Özüm dəcəl,
Özüm paxıl.
Özüm yaman,
Özümcüldü,
Özüm deyir:
Bu dünyada
Hər nə varsa,
Özümçüdür.
Keçi-meçi
Pişik-mişik nədir ki,
Aysel nəkaradır ki,
Mənim bir sözümü
Eyləyə iki.

Onun qorxduğu, çəkindiği bir Qayğıdır. Çünki kimi incidirsə Qayğı onun köməyinə çatır. Hətta Gülçinin yaylığını götürüb qaçanda da "yeddi yerdə qaranquş yuvasını" uçuranda da. Ona görə o Qayğı ilə düşməndir. Özüm ancaq özünə, öz gücünə, sehri hesab etdiyi hiyləsinə arxayındır. Belə olduqda uşaqlar yığışib "hava gəmisi" qurub uçub havaya qalxırlar. Qayğı Gülçinin yaylığının "uclarını düyümlədi", sonra saçlarını tumarladı, küləkləri çağırıb Xəzrini, Gilavarı yanına yığdı. Yaylığın qulaqlarına pıçıltıyla yeddi söz" dedi və

Güllü yaylıq

Şışdı, şışdı,

iriləşdi

Yaylıq dönüb top oldu.

Qayğının sehri böyükdü. O, bu topu havadan asılı "hava gəmisi" düzəldir. Özüm də bu gəmiyə gizlin qalxır. Harda olsa öz əməlləriylə sevilmir, nəhayət hamı Özümün onlara gerek olmadığını bildirir. Gəmidən gölməçəyə düşüb batan Özüm öz əməllərinə görə gölməçədə də sevilmir.

Nağılda şair insanları bir-birini sevməyə, bir-biriylə mehriban davranmağa, qayğıkeş olmağa çağırır. Yaratdığı Qayğı obrazıyla gənc nəslə paxıllıqdan, egoist xasiyyətlərdən uzaq olmağa çağırır. Nağıldakı Qayğının sehri gücə malik olmasını nağıllardan götürüb. Sehri folklor motivləri əsasında yaradıb. Nağılın başlanğıcı, sonu xalq nağılları əsasında qurulub. Şair folklor

motivlərindən yararlanmaqla cəmiyyət üçün yararlı, insani keyfiyyətləri özündə yaşadan, insan kimi yetişməyi, ağıllı və mehriban olmağı balaca dostlarına tövsiyyə edir. Bu nağıl muasir uşaqlar üçün ən yaxşı nağıl xüsusiyyətlərini özündə yaşadan bədii əsərdir.

Şair bəzən xalq içərisində yayılmış ifadələrdən də yararlanır və sözünün bədii təsir qüvvəsini artırır:

Gəzməyə qərib ölkə
Ölməyə vətən yaxşıdı"

misralarını Fikrət Sadiq şerində daha da poetikləşir:

Bu yazını poza bilsəydim əgər.
Peşiman qəlbimi didir bəlkələr.
Gəzməyə yaxşıdır qərib ölkələr.
Ölməyə müqəddəs yer vətən
oldu.

("Gəzməyə qərib ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı")

F.Sadiğın şerlərində istifadə etdiyi "mürmücük olub dilim", "diş-dişə zuqqu gəlir", "sürcək olub sürüşür", "haray salır taqhataq", "şaqqıldıyır şaqhaşaq", "açıldı mərci gözlər" kimi ifadələri könül oxşayır.

Fikrət Sadiq "Ozan demişkən" silsilə şerlərində elə əsl ozanı xatırladır. İlk eşitdiyi laylasından tutmuş son anında oxunacaq bir-iki

kəlmə ağıya bəslədiyi sevgi, məhəbbət onu nağıllara, dastanlara, ozan sözünə, sənətinə elə qırılmaz tellərlə bağlayıb ki, Fikrət Sadıq özü də bilmədən ozana-aşığa dönüb:

Ərinib çağrılan yerə gəlməyən,
Ozanı saymayan ozana ayıb.
Beş çərək təpəni aşı bilməyən,
Beş kəlmə quru söz yazana ayıb.

-misralarında ustadı xatırladır. O ustadı ki, özündən əvvəl əlinə saz götürüb, söz deyib, dediyi sözüylə tanınıb, hörmət qazanıb və ondan sonra onun yolunu davam etdirən hər sənətkar sözüylə, əməliylə tanınmalı, saz, söz Dədə Qorqud qopuzu naminə bir-birinə hörmət və izzət göstərməyə, bu ənənəni qoruyub saxlamağa məsuldur.

Aşıq yaradıcılığında olduğu kimi ustad sənətkarlara məxsus bir üsulla Fikrət Sadıq "dostun yaxşı gününə darılanı, dostu dar gündə" qoyub qaçanı, ilqarı, ülfəti pozanları qınayır, onları daha kəsərli sözlərlə tənqid edir:

Min kərə demişəm, təzə nə deyim.
Üzdən utanmayan üzə nə deyim.
Sözün canı yoxdur, sözə nə deyim,
Düz sözü əyriyə yozana ayıb.

"Nəfsini öldür" şərinə bu mövzuda yazılmış ən dəyərli, hikmətamiz ideyalarla zəngindir. Şair

göstərir ki, paxıllıq, nəfsi azğınlıq, qismətinə düşənə qane olmamaq, başqasının xoş gününə daralmaq qeyri-insani keyfiyyətdir. Belə xarakterlər insanı məhv edər, onu insan kimi yaşamaqdan, bu dünyadan kam almaqdan məhrum edər. Təmiz ürəkli olmaq lazımdır ki, insan kimi yaşayasan:

Paxıllıq dəryası dərin dir girmə.
Sahilə çıxarmaz bu nəfəs səni.
Çalış ta indidən nəfsini öldür,
Yoxsa öldürəcək bu nəfis səni.

Ömürdür, hər günə, aya
daralma!
Toyuna çal oyna, vaxt darılma.
Qismətinə düşən paya darılma.
El-oba sevməyib paydan küsəni.

Qoy hər gün qəlbinə bir sirdaş
artsın.
Qıyma bir qapıya kimsə daş
atsın.
Təmiz ürəkli ol, tək i yaşatsın,
Təmiz çörək səni, təmiz su səni.
(" Nəfsini öldür")

Fikrət Sadiq bu mövzuda şerlərində klassik ənənəyə, xalq ədəbiyyatına sadıq qalır. İnsanın mənəvi aləmini dövrün ruhuna, xas olan bir formada tərənnüm edir. Ustadnamə və yaxud

nəsihətnamə adlanan bu tipli şeirlər aşığı şerinin zirvəsi sayıldığı kimi, Fikrət Sadıq yaradıcılığında da bu zirvə görünür. Gəraylı, Qoşma üstündə ədəbiyyata gələn, onun zəngin nümunələrini yaradan, sərbəst şeirin imkanlarından daha çox yararlanmaqla sanki ehtiyatda saxladığı, xəzinə kimi qoruyub saxladığı heca vəznindən imkanlarına Fikrət Sadıq xəsislik edir. O müracit etdiyi sərbəst vəznli şeirlərindəki mövzuları bu heca vəzni üstündə də kökləyə bilərdi, görünür, Fikrət Sadıq öz dəsti-xəttini, yaradıcılıq üslubunu özü daha yaxşı paylamağı bacarır, hər vəznə. Belə olmasaydı o gözəl sərbəst vəznə də belə şeirlərlə qələbə qazana bilməzdi. Şair, sənətkar öz dəsti-xəttinə sadıq qalanda daha tez özünəməxsus, təkrarsız sənətilə sevilir. Fikrət Sadıq aşığılıq sənətinin ən incə detallarına dərinlən bələd olduğundan ustadnamə xarakterli əsərləri ilə də öz qiymətini alıb. Nəsihətnamələri şairin şəxsiyyətinin zahiri görkəmindən və eləcə də daxili aləmindən xəbər verir. Professor Qara Namazov yazır: "Aşığı şeirlərinin bu növündə insanın mənəvi gözəlliyi, əxlaqi keyfiyyətləri, cəmiyyət içərisində davranış qaydaları xalqın məişətinə, adət-ənənəsinə uyğun tərənnüm olunur. Ustadnamələr aşığıların, ağsaqqalların öyüd nəsihəti, yenicə ailə qurub həyata atılanlara, həyatda bədrəyənələrək, öz yolunu itirənlərə, sənətin qədrini bilməyənlərə, xeyrini-

şərini anlamayanlara, ağıl-kamal sahibi olmayanlara həmişə təlim-tərbiyə vermişdir".

"Ömrə bel bağlama" şerində də bunu duyuruq. İnsan ömrünə bel bağlamamağı məsləhət gören şair insanları yaxşı yola çağırır. Yaxşıya yaxşı olmağı, yamanlığı pisləməyi, dünyada mərd, alnıaçıq, üzüağ yaşamağı, sadə, məğrur olmağı, düzü əyridən seçməyi bacarmağı insanın insanlıq borcu, insani keyfiyyətləri kimi tərənnüm edir. Elini-obasını, xalqını, onun adını, şərəfini qorumağı, mənsub olduğu millətlə fəxr etməyi, əslini, kökünü, soyunu danmamağı, sevgidə, məhəbbətdə sədaqətli olmağı, vəfalı olmağı, yüksək bəşəri keyfiyyətləri mənimsəməyi tövsiyə edir:

Danma el-obanı, danma nəslini.
Tutsun Kərəm kimi gözün Əslini.
Ayır astarından sözü əslini.
Gətirmə heç vədə gümana
güman.

Yaşa bu dünyada sən
comərđyana.
Qəlbinin odunda gərək dərd
yana.
Sadə ol, məğrur ol, axma dörd
yana.
Dağa dağ deyiblər, dumana,
duman.

("Ömrə bel bağlama")

Fikrət Sadıqın bu səpgili şerlərində vətənpərvərlik, mərdlik, saflıq, qəhrəmanlıq, dostluq, dostluqda sədaqət, vəfa, etibar, insan üçün halal zəhmət, hümanizm, xeyirxahlıq, təvazökarlıq, təmiz əlaq, ad, böyüyə hörmət kimi sifətlər tərənnüm olunursa, xəyanətkarlıq, satqınlıq, nadanlıq, laqeydlik, acgözlük, xəsislik, lovğalıq, yalançılıq kimi mənfur sifətlər pislənir. Ustad aşıqlar adətən şerlərinin sonuncu bəndində adını çəkir. Fikrət Sadıq bu ənənəni "pozur". Sanki dediği sözlər xalqımızın əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərinə qüvvətdir.

Fikrət Sadıq sözü ölməz, əbədi sanır. O dirilik suyu axtaran İsgəndərin o suyu Şirvanda axtardığı haqqında rəvayətin motivlərindən istifadə etməklə sözün qüdrətini daha da artırır. İsgəndər dirilik suyunu Şirvanda axtarıb, tapmayıb, amma:

Bütün Şirvanlılar

Su içib o bulaqdan.

Sən demə "söz" imiş, o dirilik suyu. Sözün önündə hər şey acizdir, hətta ölüm də belə. Sözdəki ölməzlik Zülmətdəki, İsgəndərin axtardığı, tapmadığı, Xızır Nəbinin tapıb içdiyi, ölməzliyə qovuşduğu o Dirilk suyu ilə müqayisə edilir və gözəl bir təşbeh yaratmış şair həm

sözün bədii qüvvəsini artırmış olur, həm də şerin bədiliyini yüksəltmiş olur.

Fikrət sadıq yaradıcılığında Yunis İmrə ruhu var:

Fikrət Sadıq da belə deyir:
Noolsun tez yeriyrəm.
Amma idmançı deyiləm.
Üstümü unlu görmüsən
Mən dəyirmançı deyiləm.

Tanımadım dostu, yadı
Tanıyan məni qınadı.
Bu dünya yalan dünyadı
Özüm yalançı deyiləm.

Başdan-ayağa dərmişəm,
Həsret çəkmək-mənim peşəm.
Bir qəlbi talan etmişəm,
Əsla talançı deyiləm.

Fələkdən sinədağlıyam,
Bəndi-bərəsi bağlıyam,
Xalqımın şair oğluyam,
Quru dilmancı deyiləm.

Və yaxud:

Göydən yerə baxılsa, mən
Kövrək samanca deyiləm.
Gümanın ağ haləsiyəm,
Hətta gümanca deyiləm.

Əzab torpağı-yerdəyəm.
Ürəyi pərdə-pərdəyəm.
Mən kamançanın dərdiyəm,
Dərdli kamança deyiləm.

Sözdü mənim söz möcüzəm.
Özüm də bir kəlmə sözəm.
Parça buludca acizəm,
Xəfif dumanca deyiləm.

Taleyim bir acı töhfə.
Yaralandım neçə dəfə.
Güllə-günlərə hədəfəm.
Dolu tapança deyiləm.

Bir kimsəm yox, çata dada.
Yerdə hamı-yerli ada.
Mən qəribəm bu dünyada,
Mən bu zamanca deyiləm.

Şairin söz-sənət haqqında fikirlərini şair Qabil daha yaxşı açıqlayır:" Fikrətin şair və şer haqqında qəribə, sadə və inandırıcı mülahizələri, qənaəti var. Məsələn, o deyir ki, şair lap yeniyetmə vaxtında şair olmalıdır. Saçına-saqqalına dən düşəndən sonra şairlik etmək eşqinə düşmək nahaqdır. Şair savadlı, məlumatlı olmalıdır. Bəs gör dahi Füzuli deyib ki, "Elmsiz şer əsası yox divar olur". Şairin konkret predmeti

olmalı, təsvirləri ələ gəlməli, sözə görünməli-əyani olmalıdır. Forma seçmək azaddır-bir şərtlə ki, yazdığın şer ola, ağıla, düşüncəyə təsir etməli, ürəyə yatmalı ola. Şerdən kif iyi yox, günün, saatın ahəngi, ətri gəlməlidir".

Fikrət Sadıq yaradıcılığı başdan-başa folklorla bürünüb. "Su üzü mübarək olar", Su insanı "ağırlar, uğurlar", Su insanın çətin yolunu asan, yüngül, xeyirli etmək üçün arxasınca atılır. Bunlar xalqın yaddaşında bu gün də var, keçmişdə də olub. İllər, əsrlər, qərinələr keçib, bu keçimlə insan da öz yaddaşını, adətini, ənənsini özüylə gətirib, qoruyub, ötürüb, ötürür.

Şair suyu tərənnüm edir. Sözlə -su arasında oxşarlıq, bənzərlik gəziqlər. Fikrət Sadıq da "Böyük Füzulinin ruhu məni bağışlasın ki, ürək eləyib ondan 500 il sonra "Su" rədifli şer yazmışam"-deyir. Amma Fikrət Sadığın "Su"yu da bənzərsizdir., oricinaldır, özünəməxsusdur, kimisə təqlid etməyib, təkrar da deyil, öz dəstixəttinə, yaradıcılıq üslubuna uyğun yazılmış lirika ilə zəngin bir əsərdir. Su azaddır, əyilməzdir, yaltaqlıq nə olduğunu bilməzdir. Su əbədidir. Dünyanın yarısı sudur. Su əbədi varlıqdır, sonsuzdur:

Dağdan dağa uçan su var.
Qovan su var, qaçan su var.
Məhşər qopanacan su var.
Körpüdür aləmə su.

Fikrət Sadıq yazılarını üzə çıxaranda da əziyyət çəkmir, qəzetlər, curnallar bəzən onun yazdığını çap eləmir. Çünki yalançı, təmtəraqlı misralar, romantik xəyallar onun misralarında ola bilməz. Onun yazdığı şerlərdə zəmanədən, güzərandan, dolanacaqdan şikayət var. İnsan çörək dərdi, işıq, qaz, su, metro, avtobus pulu, vergilər əlində "dolaşır". Bu yaşamaq deyil, onun nəzərində "dolanmaq"dır:

Yaxşıca dolayıblar.
Səni, məni, hamını,
Qırıblar şairin də
Yaralı ilhamını.
Budur mənim həyatım,
Təmtəraq gözləməsin.
Məndən mənim qəzetim,
Mənim ədəbiyyatım.

Fikrət Sadıq şerin, sənətin, sənətkarın yaşadığı ömrü yazır, qələm əhlinin faciəli, acınacaqlı taleyini yazır. Gözü önünə ruhu qırılan, hörmətdən düşən sözün arxasında duran insanı, onun taleyini çıxarır. Mercedeslərdə gəzən, villalarda yaşayan, İstambulda, Parisdə, Dubayda istirahət edən-cənnət qapıları ağaların üzünə açıq olan bu dünya sadə "sözün qara fəhləsi" üçün cəhənnəmdir. Ona görə də o fəhlə səsiylə qara camaata üz tutur. O, yetim-yesirin, kasıbın dərđini qələmə alır. "Aşiq gördüyün çalar" məsələsinə üz tutur. Belə bir zamanda Uca

ulu şerimizin ayaqlar altına düşüb qalması"nı görüb qəmli, hüznü şerlər yazır şair. Fikrət Sadığın şerlərindən qayğı, dərd tökülür. O yaylıq götürüb ağlamır, dərdləri elə verir ki, istə-istəməz oxucu duyur onu. Bir şair kimi Sabir məktəbini keçmiş bir müasir qələm sahibi kimi nə çəkdiyini bilir. O dərdin çoxu bu gün insan kimi yaşamaqdan məhrum şairin, alimin, ziyalının acınacıqlı güzəranından doğur.

Yunis İmrənin, Xəstə Qasımın, Ələsgərin, Aşıq Şəmşirin, Aşıq Hüseyn Bozalqanlının və digər folklor dəryasının qəvvaslarının yaradıcılığına dərinən bələd olmasından, onların şerinə, sözüne, sözünün qüdrətinə vurğunluğundandır ki, "Yey idi" şeri də öyüd-nəsihət ruhlu zəngin bədii dəyəərə malik bir əsər kimi qiymətləndirilməlidir:

Adəm ata behiştəki almanı,
Dərdiyindən dərməsəydi yey idi.
Fələk mənə bu dünyanı, bu
canı,
Verdiyindən verməsəydi yey idi.

Pis adamdan bəri başdan həzər
et.
Nə sultan ol, nə peyğəmbər, nə
həzrət,
Ağız dişə, göz ağıza nəzarət,

Göz nə gördü, görməsəydi yey
idi.

Fikrət Sadığın xalq şerinə, aşıq sənətinə, qüdrətinə hörmət və məhəbbətin ifadəşçi kimi Dədə Şəmşirə həsr etdiyi "Üç yarpaq" silsilə şeirləri dilinin sadəliyi, rəvanlığıyla aşıq qoşmalarını xatırladır.

Aşıq Şəmşirin şerinə, sənətinə hörmətlə yanaşan şair onun aşıqlıq istedadına, qüdrətinə heyranlığını gizlətmir:

Telli sazı sinəsinə sıxanda,
Hünərvədir əli Dədə Şəmşirin.
Aşib-daşib məcrasından
çixanda,
Sazı dönür selə Dədə Şəmşirin.

Aşıq Şəmşir müasir aşıq poeziyasının inkişafında mühüm rol oynamış saz və söz ustadı kimi həm yazıçı və həm də şifahi xalq ədəbiyyatının ən gözəl ənənələrini yaratıcılığında yaşadan xalq sənətkarıdır və F.Sadiq onun yaradıcılığına, sözüne, sənətinə bir ədəbiyyatşünas kimi qiymət verir. Ədəbiyyatşünaslıq cəhətdən dəyərli fikirlərini nəzmlə oxucuya çatdırır. Onun yaratdığı qoşmaların, gəraylıların, təcnislərin sənətkarlıq baxımından yüksək qiymətini verərkən, bir şəxsiyyət, qocaman el ustadı, xalq aşığı kimi ona bəslədiyi səmimi duyğularını da bildirməyi yaddan çıxarmır:

Qoşmaları qoşun-qoşun sıralı,
Gəraylısı-qəm harayı, yaralı,
Cinasları-uçundurur xəyalı.
Bal-şəkərdir dili Dədə Şəmşirin.

Dağlarına, düzlərinə vurğun olduğu bu yerləri seyr edən şair, Aşıq Şəmşiri dünyanın bəxtəvəri, xoş baxtlı, xoş taleli bir insan kimi vəsf edir. O, dərəsi, dumanı, dağı xoşbəxt Kəlbəcər elindən olan Dədə Şəmşirin gözəlliklər diyarı, füsunkar bir təbiət, şəriyyət dolu bir aləmə məxsus Azərbaycan torpağında-Kəlbəcərdə doğulmasını, bu yerlərin övladı olmasını da ana vətənin bu guşələrinin xoşbəxtliyi kimi qiymətləndirməkdə haqlıdır. Səksən beşi haqlamış qocaman aşığın istedadını, sənətkarlıq qüdrətini duyan şair onun duyğularını ömrünün bu yaşında Günəşə bənzədir. Şair onu dinlədikcə, "Dədə Şəmşir oddur, atəşdir"- deyə heyrətini gizlətmir. Odu qor olsa da "atəşi qal"an, ayını "bulud" örtə de "günəşi qal"an ürəyi aya, duyğuları günəşə bənzəyən Dədə Şəmşir öz şerilə, sənətilə, sazının qüdrətilə hamını öz işığına yığıb və şair bu qocaman söz ustadını:

Şer ayağına yığıb elləri,
Ümidlə titrəyir sazın telləri.
Pəhləvan sözləri yıxıb illəri
İndi əsrlərlə güləşi qalıb.

-deyir və yüzü haqlayacaq aşığın səksən beşi keçmiş ömrünə on beş il də arzulayır və sözlə-

ümidin işığında 85 yaşa çatan şairi yaşadan sözün, aşılıq sənətinin belə yüksək zirvəsini fəth etməkdə rolunu xüsusilə vurğulayır.

Aşıq Şəmşir sözünə, şerinə, sazına hörmət və məhəbbətin nəticəsidir ki, Fikrət Sadıq gəraylıların ən yaxşı nümunələrini də bir sənətkar kimi yaratmağı bacarıb. Körpəlikdən laylalar ilə yatan, nağıllarla boy atan sənətkar məhəbbəti yolunda alışmağı-yanmağı Məcnundan öyrənib. Ana yurdunun şirin nəğmələrindən doya bilməyən şair üçün qapısını ümid əvəzinə qorxu döyərsə, köməyinə gələcək, əlindən tutacaq qopuzlu Dədə Qorqudu görür. Dara düşəndə harayına gələcək Qoç Koroğlunu, nağıl qəhrəmanlarını görən şair öz arxasını, dayağını "şirin-şirin nağıllarda" olduğunu söyləyərkən xalq sənətinə, xalq ədəbiyyatına dərin köklərlə bağlı olduğunu tərənnüm edir.

"Tələbəlik illərindən xatirələr" silsilə şerləri şairin tələbəlik illərini, gənclik dövrünün şirin anlarını əhatə edir. Ən ülvi, bəşəri hiss kimi tərənnüm olunan məhəbbət şairin mənəvi aləminin zənginliyindən xəbər verən misralarını da qoşma üstündə yazmışdır.

Fikrət Sadıq müasirləri kimi xalq ədəbiyyatına dərin köklərlə bağlıdır.

O, "hər şeyin zarafat damarını tutmaq"la bərabər dediyi fikirlərində Bəhlul Danənədəni, Molla Nəsrəddini neçə-neçə söz ustasını

xatırladır. İlk baxışdan zarafata bənzəyən atmacalarında dərin məna gizlənilir. Bu bir-iki kəlmə, bir-iki cümlə dünyanın qayğılarıyla, insan taleyi, insan istək-arzularıyla, narahat bir vətəndaş şairin izzatlarıyla köklənib. "Balıq dükənində başsız balıq görənlən uşaq təcəbbül: - "Bu balığın başı yoxdur ki?"-dedi. Mən də əyilib uşağın qulağına: "başlı olsaydı tora düşməzdil"- dedim. Təhlilə, izaha ehtiyacı qalmayan bu bir-iki kəlmədəki dərin məna, sətiraltı eyham Fikrət Sadıq təcəbbülünün məhsuludur. Tarixən xalq içərisində Fikrət Sadıq kimi çox hazır cavab, bilikli mütəcəbbül şəxsiyyətlər olmuş, nitqi, danışığı, elmi-ədəbi qabiliyyəti ilə xalq içərisində yaşamış, qiymətli kəlamlar söyləmişlər. Sonralar onların adları unudulmuş, özlərindən sonra qoyub getdikləri sözlər qalmış, xalq yaradıcılığının məhsulu kimi qorunub saxlanmış və öz tərbiyəvi, fəlsəfi zənginliyi ilə bu gün də sənət inciləri kimi qorunub saxlanılır. Fikrət Sadıq da öz zəmanəsinin hazır cavab, sabirənə ruhlu, Molla Nəsrəddin deyimli, Danəndə tutarlı sözləri ilə sevilir, seçilir, hörmətlə adı çəkilir. "Bir sərxoş uzun bir çubuğa bir "sosiska" keçirib, "26-lar"ın məzarı üstündə yandırılan əbədi məşəldə qızardırdı. Dedim:-Adlarından bir xeyir görmədik, heç olmasa, odlarında bu yazıq bir "sosiska" qızartsın".

Onun nağıl dünyası böyükdür. O, müasir nağıllarının elə qurur ki, orda bəşəri arzular yaşayır. Anarın "Ağ qoç-qara qoç" ütopik-qeyri utopik nağılları kimi onun da nağılları könüloxşayandır, düşündürəndir. Folklor üzərində qurulmuş bu nağıllarda Fikrət Sadıq ozandır, nağıl söyləyən nurani bir babadır. İnsan arzusu, istəyi, insan səadəti, xoşbəxtliyi ilə bərabər ümumbəşəri duyğular cəmləşən hər bir sənət əsəri sevilir. Fikrət Sadıqın əsərlərində elə müasir nağıllar var ki, onlar real həyat həqiqətləri ilə doludur. Fikrət Sadıq romantik uşaq dünyasının düşüncələrini yaşaya bilir, nağıllaşdıra bilir, İlkinin, Ayselin dünyasını oxucunun yaşadığı zamana uyğunlaşdıra bilir. Hər bir balaca oxucu üçün əlçatmaz deyil, o nağıllarda qoyulan mövzular. Bir zamanlar uçan xalçaları yaradan da insan təfəkkürü idi, deryalarda, dənizlərdə bu gün Fikrət Sadıqın nağıllarında gəmiləri idarə edən uşaqlar da Fikrət Sadıqın arzularının, düşüncələrinin məhsuludur. Hər bir nağılda insan istəyi, arzusu, xoşbəxt həyat məsələsi əsasdır. İstər qədim-qədim nağıllarımızda, istərsə də Fikrət Sadıqın, Anarın və adını çəkmədiyim neçə -neçə müəllifin imzasını özündə yaşadan nağıllar olsun, fərqi yoxdur, bəşəridirsə, hümanist prinsiplərə əsaslanıb qurulubsa demək gözəldir, istər şifahi xalq ədəbiyyatında bizə miras qalan olsun, istər

yazılı ədəbiyyatımızın nümunələri olsun. Ədəbiyyatda müasir nağıl yeni bir canr olmasa da son dövrlərdə bir-birindən mənalı, zəngin ideyalı, müasir həyatla səsleşən nağıllar, onlarda qoyulan problemlər milli-mənəvi dəyərlər əsasında yaranan bu nəsr əsərlər də diqqəti cəlb etməkdədir. Onun ilk yaradıcıları, o cümlədən Fikrət Sadıq da yeni-yeni nümunələrlə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş olurlar.

DİL

Ədəbi dilimizin təmizliyi, xalq dilinin ədəbi dilə yaxınlaşması problemləri digər sənətkarlarımız kimi Fikrət Sadıq da düşündürən problemlərdəndir. O həm şerlərində, həm də publisistikasında, məqalələrində xalq dilinin zənginliklərindən istifadə məsələsinə xüsusi diqqət yetirir.

"Onun şer dili sadədir, təbii axarlıdır, yığcamdır, obrazlıdır, görümlüdür. Əsl sənətkar qələmində bir-birinə söykənib misra yaradan sözlərin öz boy sırası var. Burada sözü sürtüb qafiyəpərdazlıq, nəzmçilik eləmək ibtidai sənətdir, xırda peşəkarlıqdır. Fikrət Sadıq kiçikli-böyüklü bütün yazılarında sözü yonub cilalayan,

sözle oynayan, ondan istədiyi fiquru yaradan şairdir".

Şairin kiçik bir yazısının dilinə diqqət yetirək:" bazara girdim, bazar od tutub yanırdı. Dilləndim dilim yandı, əl uzatdım, əlim yandı, qəlbim yandı.

Dedim: Dedilər ki, "büt"ləri qırın!

Demədilər ki, lütləri qırın!"

Və yaxud: "Bir gənc şair məndən soruşdu:

-Yuxuda yazdığım şeri kimə oxusam yaxşıdır?

Dedim:

-Yuxuya getmiş tənqidçiyə."

Sadə, tutarlı, şillə kimi sərt bu kəlmələr bəs edər ki, zamanın, dövrənin çətinliyini, sadə xalq kütlələrinin güzəranını, bundan istifadə edib öz cibini doldurmağa çalışanların qeyri-insani keyfiyyətlərini göz önündə canlandırın şair Fikrət Sadıq. Ümumiyyətlə onun elə misraları var ki, özləri ədəbiyyatımızda bəlkə də yeni bir canrın gəliindən xəbər verir:"Biri paxıl, biri simic, biri nadan, biri mizi, biri dodu, o birisi itoynadan. Bu dərdlərin içində, bu fərdlərin içində, adam necə olsun adam". "Simic", "mizi", "dodu", "itoyndan" kimi xalq ifadələri şairin dilinin sadəliyini, şerlərinin bədii tutumunu artırən ifadələrdir.

Anayurda, Vətənə, doğmalığını, məhəbbətini ifadə edən şerlərində şair "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı ifadələrdən yaralanmaqla yurda, elə ürekdən bağlılığını tərənnüm edir:

Vətən, qarşı yatan
dağlarını aşmağa gəlmişəm.
Sularından içdim
Vadilərindən keçdim,
Dərələrinə sığındım,
Ana qoynunda yaşamağa
gəldim.

Bu misralarda "qarşı yatan dağlar" Dədə Qorquddan su içmiş ifadələrdir. Özü də tez-tez müraciət olunan ifadələrdir və xalq o sözlərdə vətənə olan sevgisini, ona ehtiyacını bildirir:

Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya,

-Dədə Qorqud boylarından gələn bu ifadələri Fikrət Sadıq hörgüsünə qoyub böyük imarətlər, minarələr ucaldır:

Qara günündə, ağ günündə
Ağlamaq, gülmək öyrəndim.
Səni görməyə gəldim,
Səni bilməyə gəldim.
Son ucu uğrunda
Ölməyə gəldim.

Fikrət Sadıq Dədə Qorqud öyüdlərindən də məharətlə yararlanaraq yurd, el-oba müqəddəsliyini uca tuta bilir. Bu öyüdlər də atalar sözü və məsəllər kimi bu gün də xalq ədəbiyyatımızın nadir inciləri kimi yüksək qiymətləndirilir. Fikrət Sadıq onlardan belə yararlanır. Öz şair təxəyyülünün xalq ədəbiyyatı

ilə qovuşduğundan, bir-birinə dəstək-dayaq olmasından könül mülkümüzdən xəbər verən sözlərini deyir:

Yüz gur bulaq yığıla,
Daşar, dəniz olmaz!
Yüz işıqlı daş parıldaya,
Baxar göz olmaz.
Yüz dovşan ürəklənə,
Dönüb qurd olmaz.
Yüz ögey el birləşə,
Doğma yurd olmaz.

Vətən, yurd, övlad sevgisini-ümumi bir müqəddəs sevginin işığında yaranan, yazılan, deyilən deyiləndən qoşun olan, kəsərli olan, tərərli-dizli olan sözlərdən yaranmış bu misralar da Fikrət Sadığın xalq yaradıcılığı ilə birliyinin ədəbiyyatımıza verdiyi yeni, zəngin, bədii töhfələrdir. Sadə, lakin bitkin məzmunlu bu şeirlərin dili yığcamdır:

Bir ömür boyu
Ağırlayıb, əzizləyib
Ovudur bizi,
Yaşadır bizi.
Bir ana,
Bir də Vətən!
Oğlu ölən bir il ağlar.
Yüz il ağlar,
Min il ağlar,
Yurd itirən!

Bəkir Nəbiyev yazır ki, "Poeziyanın ən vacib əlamətlərindən biri onun dili ilə əlaqədardır. Canlı xalq danışığı dilinin geniş və bitməz-tükənməz imkanları, ahəngdarlığı, vokal xüsusiyyətləri qrammatik quruluşundakı incəliklər, fonetik zəriflik geniş bədii axtarışlar aparmaq istəyən müasir şair üçün çox zəngin xəzinədir. Bu xəzinənin dərinliklərinə varıb elmi-əsaslarla tədqiq edən, axtaran, tapan, onun qiymətli incilərindən yaradıcılıq yolu ilə bəhrələnən sənətkarlar öz gözəl fikir və duyğularını gözəl, oricinal poetik dillə də oxuculara çatdırmağa müvəffəq olmuş, buna görə də sevilmişlər".

Ədəbi dilimizin təmizliyi, xalq dilinin ədəbi dilə yaxınlaşması problemləri digər sənətkarlarımız kimi Fikrət Sadığı da düşündürən problemlərdəndir. O həm şeirlərində, həm publisistikasında, elmi-nəzəri məqalələrində xalq dilinin zənginliklərindən istifadə məsələsinə xüsusi diqqət yetirir.

Şairin şe'rlərində söz oyunları şe'rin məzmun və qayəsiylə sıx bağlıdır. Məsələn, "ümidin ümidi qırılsın görüm", "sərsəngə başımın daşımı deyim" və s.

Xəlil Rza Ulutürk yazır: "Fikrət Sadığın şairlik gücü bundadır ki, məlum əfsanəni sadəcə nəzmə çəkməklə bərabər ona poetik nəfəs gətirmiş, ilham qanadları bağışlamışdır. ...yalnız qəhrəman sərkərdənin deyil, eyni zamanda onun

vuruşa apardığı döyüşçüləri də nəzərdə canlandıra bilmişdir. "Bir qoca hun "hu" çəkdi. Dağlar yana çəkildi, çaylar qalxdı aradan". Bu məcazlardan hər biri mənəvi qüvvətlə doludur".

"Vətənin əl boyda daşı" poemasında şair qüdrətli, iradəli, tədbirli Metenin obrazını yaradır. Xəlil Rza poemada Mete obrazının elə gözəl təhlilini vermişdir ki, onun dediklərini olduğu kimi versək daha yaxşıdır:" şairin təsvirində Mete qüdrətli bir insan, güclü, ağıllı, müdrik bir sərkərdədir. Düşmənin hətta birinci təklifini qəbul etmək ona mənəvi ağırları yenmək hesabına başa gəlir. "qəzəbindən qəbzəsini elə sıxdı ki, göy qılıncın göy daşları oldu xıncım-xıncım. Dedi: -Qoca ərlər, ərənlər! Bir qılınc nədir ki, ondan ötrü qan salaq. Eşidib bilənlər qınayar bizi. Qına salın hirsinizi. Peşimançılıq olunca, düşmənçilik qalınca, razı olun, aparsın göy qılıncı". İkinci təklifi də qəbul etmək onun üçün asan deyil. "Üzəngini elə sıxdı ki, Göydəmir atın qabırğaları şaqıldadı." Üçüncü təklif haqqında düşünərkən Meteni daha qəzəbli, daha amansız və düşməne güzəştə getməz sərkərdə kimi görür və sevirik. Sərt və barışmazdır. Çünki düşmən bu dəfə onun şəxsi hissinə deyil, vətən hissinə əl uzatmışdır. "Mete qocalmışdı. Amma damarında qeyrət qalmışdı. Dişini-dişinə sıxdı. Qan apardı dodağını".

Göründüyü kimi, Fikrət Sadıqın seçdiyi sözlər, ifadələr ciddi dramatik özəyə, böyük mənəvi qüvvəyə malikdir. Poeziya bunsuz keçinə bilməz. Şair poetik lövhəni tam dolğunluğu ilə nəzərdə canlandırmaq üçün xalq incilərinə üz tutur.

Xəlil Rza:" Fikrət Sadıq dili yaxşı bilir. Bəlli olduğu kimi poeziyada milli dil ən yüksək həyat mərhələsini yaşayır, dilin enerjisi, qrammatik və fonetik zənginlikləri ən çox poeziyada aşkarlanır. Fikrət Sadıq Azərbaycan dilinin poetik imkanlarını səfərbər edən şairdir. İfadələri diri, canlı, dadlı, duzlu, poetik zərbələri sərrastdır. "tərəzi ol iki gözüm, ağır çəkmə hər adamı. Əməlinə görə ayır nanəcibdən ər adamı"..insanlığı tutun uca, insanlığı unudunca, yerdə nahaq yer tutunca, yeydir yesə yer adamı" son ifadə də birbaşa folklordan gəlir və gözəl təsir bağışlayır. Qeyri-fəal sözləri fəallaşdırmaq, itiləmək, pardaxlamaq Fikrət Sadıqın yaradıcılığının şəkəridir: "səssiz çıxdı səhnəyə, ilk addımı "lal"idi. Əlləriylə danışdı, gözlərilə laladı". Burada "lalımaq"-yalvarmaq mənasındadır. Həm ifadə yerindədir, həm də qafiyə gözəldir, çünki təsvir obyektini, Azərbaycan teatr səhnəsinin cəngavəri Abbas Mirzə Şərifzadənin portretini dürüst əks etdirir.

"Pəncərədən gözünü ağardan səma", "dörd yana, dörd nala at çapan mühasirə küləyi", "sevgi

od içində belə göyərər ümid ilə suvarılsa əgər", "Ağacların düzümündə təsəlli var" "ölüm qaşnan göz arasındadır", "Öz başıma bəla olub öz dilim", " Ümidin ümidi qırılsın görüm", "Taleyin qapısı vurulsun görüm" və s.

Fikrət Sadıqın şerlərində istifadə etdiyi bədii ifadə və təsvir vasitələri bir-birinə bənzərsizdir. O, Gəncə çinarlarını Kəpəzdən qopan qaya parçalarına bənzədir. Dözümdə, səbirde balalarına bənzətdiyi bu çinarları vəsf etdiyi şer başdan ayağa təşbehlərlə doludur. Şair demək olar hər misrada maraqlı təşbehlər yaratmışdır.

Fikrət Sadıq sadə və aydın dildə yazan sənətkardır. Onun dilində çətin başa düşüləcək ifadələr, sözlər yoxdur. Xalq ədəbiyyatına, onun böyük ustalarına məhəbbətlə, hörmətlə yanaşan sənətkardır. Xəstə Qasım yaradıcılığı üstündə köklənmiş "Yey idi" şeri onun qoşmalarına bənzəyir. Bu əsəri onun yaradıcılığındakı xəlqiliyi artırır.

Sənətə, sənətkara düzgün qiymət verməyən, istedadlı, qüdrətli sənətkarı gözü götürməyənlərə Fikrət Sadıq ancaq şeri, kəsərli misraları ilə cavab verir:

Şer nədir, şair nədir, sən
bilməzsən.

Fəhm nəyə, səndə yoxdur, xamsan
hənuz.

Təşbeh-sehr, cinas-daş-qaş

Təlmih-eyham.

Sən girdiyin kol deyildir, heca, əruz.

Beyt evdir, misra -qapı, ağzıbağlı.

Bir vaxt aqıl açan bilən o kilidi

İndi paslı bir mismarla nadan açır.

Çünki, indi bütün işlər ikilidir.

"Fikrət Sadıq söz zərgəridir. Onun hər kəlməsi bir naxış, bir qədim...qədim babaların ta sözü, nənələrin ilmələri, butasıdır. Fikrətin elə şerləri vardır ki, şer sözünün özü qədər yığcam, incəcik, zərif, müdrik olduğu qədər də şairanədir. Gözlənilməz tapıntı qafiyələri şerinə əsl bəzəkdir, poetik kəşfdir. Söz sanki şairin əlində mumdur, o da heykəltaraş və istədiyi şəklə sala bilir, qüdrəti də bundadır".

Burda uyuyan mənəm.

Mais Caybasarlıyam.

Orda qəm dustağıydım,

Burda dərd hasarlıyam.

Fikrət Sadıq şerlərində olduğu kimi ədəbi-tənqidi məqalələrində də dilimizin saflığını qorumağa çalışır və bu işdə öz vəzifə borcunu duyur. Bir halda ki, Azərbaycan türkcəsi bu respublikanın, onun millətinin dövlət dilidir: "Biz də bu dövlətin sahibiyik. Bu dövləti qoruyub saxlamalıyıq. Dil xəzinədir, biz xəzinədarıq. Bədxərclik, ya qənaət eləməyə haqqımız yoxdur. Bu sərvəti yerində və ən vacib məqsədlər üçün

sərf etmək-bu dili olduğu kimi işlətmək, onun kəpənək qanadlarındakı zəri dağıtmamaq şərtilə qorumaq, onun zərif ləçəklərinə ehmalca toxunmaqla gözəlliyini saxlamaq bizim gündəlik işimizdir". Şair öz işinin öhdəsindən ləyaqətlə gəlir. Qəzetlərin çoxluğu, nəşriyyatların öz dili, radio və telekanalların öz dili, hər qəzetin öz dili, məktəblərin, şirkətlərin, idarələrin öz dili, dilimizi şikəst eləyən reklamların da öz dili " şairi hövsələdən çıxarır."Bu qədər dili olan bir dilin özgələşməyinə nə qalır ki!" deyə hirsələnir. Bu hirsələnmədə dəhşətli bir qəzəb var. Qəzet və mətbuatın adlarının əcnəbi dillərdən götürülməsi, radio və telekanalların adlarının əcnəbi sözlərlə əlaqələndirilməsi onu dəhşətə gətirir. Və haqlı olara irad tutur:"Restoranların, barların, şadlıq saraylarının adları üçün də bir-birindən gözəl, göz qamaşdırıcı sözlər seçilib, gərək yanında lüğət kitabı gəzdirəsən ki, bunları başa düşəsən! "Neolit", "Planet" "Qazis", "Flaminqo" və onlarca belə adlar". Şair xalqını, millətini, qəflət yuxusuna getmiş ağı göyçək, özündən müştəbeh, dilinin incəliklərindən, gözəlliklərindən xəbərsiz olan "ziyalılarına" onu da deməyi borc bilir ki, " ta qədimdən, tarixin əvvəlindən çiyin-çiyinə, əl-ələ üzü bəri gələn türk dövlətləri içərisində ən zəngin, ən zərif, ən geniş, ən imkanlı, ən kamil dillərdən biri bizim Azərbaycan türkcəmizdir. Bu dildə ən incə mətləbləri açmaq, ən mürəkkəb

hadisələri izah etmək olur. Bu dil yüksək bədii imkanlar və heyrətamiz elmi kəşflər dilidir. İşlətdikcə daha da parlaq olur".

Şair şerlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edir. Urallı qızın dağ lələsinə, dağ çiçəyinə bənzətməklə şerin bədii təsir gücünü artırmış olur:

Əli qızıl, qəlbi qızıl.
Urallı qız dağ lələsi, dağ çiçəyi.
Bu yerlərin səma gözlü, ağ
çiçəyi.
İnsanlara olan sevgisini dağa
bərabər tutur.

Mən Uralam!
Dağdı mənim təbiətim.
Dağ boydadır insanlara
məhəbbətim.

Şairin şerlərində istifadə etdiyi mübaliğə fikrin lirik tutumunu, məna dəyərini qüvvətləndirir.

Anaların göz yaşından
Qayalarım oyuq-oyuq
Məğrur alnım qırıq-qırıq, çapıq-
çapıq.

Anaların göz yaşından qayaların "oyuq-oyuq", dağın alnının "qırıq-qırıq, çapıq-çapıq" olması mübaliğədir. Şairin məqsədi burada müharibələrdə övlad itirmiş anaların çəkdiyi əzabları, qəmi-qüssəni daha daha təsirli nəzərimizə çatdırmaqdadır.

Sabir kimi sənətkarları vəsf edən, xalq, millət mənafeyini üstün tutan, xalq, vətən naminə yazıb-yaradan, xalqın sevimlisinə çevrilən sənətkarların əksinə olaraq, pul-var naminə yazanları, qarınquluları qınayır, ikiüzlüləri, xəbərçiləri, yalançıları, tənbelləri, nadanları minatür şərlərində elə ustalıqla tənqid edir ki, iki misra gözümüz önündə bir dastana bərabər olur. Paxıllıq şairin iki misrasında layiqli qiymətini alır:

Süründüyündən
ayaq üstə gəzənləri
götürmür gözü.

Qalıb qıvrıla-qıvrıla
ayağa dura bilmir özü.

Fikrət Sadıq yaradıcılığında bədii ifadə və təsvir vasitələrindən də istifadə etmişdir. Bunlar onun yaradıcılığına sözün deyildiyi məqamda gəlir.

Ümidim-yaralı bir quş,
Qolum-qanadım qırılmış.
Üşüyürəm, xəzəl olmuş
Yarpağı örtün üstümə.

Burada şair ümidini yaralı bir quşa bənzətməklə keçirdiyi hissləri daha təsirli ifadə edə bilmişdi.

Şair fikirlərini daha təsirli, qüvvətli vermək üçün türkün qədim məskəni olan Kipr adasını "türkün kövrək zərif bir kəpənək qanadı, türkün

"səbri" dözüümü, inadı" adlandırır. Kipr adasını "başı bəlalar çəkmiş Ada" kimi təsvir edir.

Fikrət Sadıq şeirlərində xalq ədəbiyyatından kəlmə ifadələrdən məharətlə istifadə edir. Lermatova həsr etdiyi "Duel yerində" şeirində şairin ölüm səhnəsindən doğan kədərini, qüسسəsinə:

Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli sulu dağlar.
Burda bir qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar.

bayatısından götürdüyü misralarla daha da dərinləşdirir, bədiiləşdirir:

Bir qartalın köksü qanadı burda,
Sındı bir şahinin qanadı burda,
Qırıldı bir selin inadı burda,
Şahiddir ulu dağlar?

Bir yanan şairin qəlbi dayandı,
Məşuqun ürəyi alışıb yandı.
Cəlladın əliylə qana boyandı,
"Çeşməli sulu dağlar".

Bir eşqin rübabı qırıldı burda,
Bir atəş parçası kül oldu burda.
Bir qərib, bir cavan vuruldu
burda,
"Göy kişnər, bulud ağlar".

Şerin məzmununda da bu bayatıdan doğan kədərlə faciəli bir şair ömrünün yaratdığı kədər ümumiləşdirilir.

Fikrət Sadığın şerlərinin dili xalq danışığı dilində işlənən ifadələrlə zəngindir. Bu zənginlik əsərlərinin bədiiliyini, ahəngdarlığını artırır. Deyilən misralar oxucu qəlbini oxşayır. Onun şerlərinin dil-üslub gözəlliyi dilinin incəliklərinə dərinlən bələdliyindən doğur. Dilə yatımlı ifadələri, sözləri ürəyə də yatımlıdır:

Nolaydı özüm də xəyal olaydım.

Və yaxıd:

Lahıcın yoları dolay-dolaydı.

Və yaxud:

Lahıcın yolları düyüm-düyümdü.
Yalçın qayaları löyün-löyündü.

Şerlərində istifadə etdiyi bənzətmələr də şeriyyətdən doğur:

Qar yağır qu tükü tək.

Qarın yağımı, yağdıqca torpağın üstünü örtməsi, ətrafın qar donunu geyinməsinə şair elə sözlərlə təsvir edir ki, könül oxşayır. Sənətkar duyumunun, sənətkar təxəyyülünün zənginliyindən xəbər verir. Qar yağan ağ çiçəyə bənzəyir, qar yağan qu tükünə bənzədilir, qar sapa da bənzədilir. O saplar ki,

Torpaqdakı
Kələ-kötür yerləri
Zərif-zərif közəyir.

O hər şeyi açıb tökmür, müraciət etdiyi predmeti poetikləşdirmək qabiliyyətinə malikdir. Onun şerhlərinin poetik təsiri bədii məntiqi, məna çaları o qədər zəngindir ki, "atam keçid deyil, addamacdır, addamac" kimi ilk anda qəribə səslənən ifadələri oxucuya şirin gəlir. Onun öz dəsti-xətti, özünəməxsus oricinal nəfəsi, ifadə tərzii var. O, yaradıcılığını sadə insanların həyatıyla bağlamaqla, bir sıra yeni bədii surətləri ədəbiyyata gətirməklə, realizm və humanizm motivlərini gücləndirməyi bacarır. O gülüş və parodiya ilə iş görmür.

Fikrət Sadıqın "Kim dedi bəs" minatür şeri "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanındakı Dədə Qorqudun dediklərini xatırladır:

Gəlinə ayrılan demədim mən Dədə Qorqud.

Ayrana doyran demədim mən Dədə Qorqud.

İynəyə tikən demədim mən Dədə Qorqud.

Tikana sökən demədim mən Dədə Qorqud.

Fikrət Sadıq isə öz "Bənzətmə"sində ona çalarlar vurur:

Oğlağa quzu demədi o Dədə Qorqud.

Gödəyə uzun demədi o Dədə Qorqud.

Bütövə dilim demədi o Dədə
Qorqud.
Nadana alim demədi o Dədə
Qorqud.
Kim dedi bəs?
("Kim dedi bəs").

Görkəmli akademik Bəkir Nəbiyev Fikrət Sadıqın beş misralıq "Bənzətmə" şerini tədqiqat obyektini kimi götürür. Xalq ədəbiyyatından gələn motivlər üzərində köklənmiş misralara diqqəti yönəldir və haqlı olaraq bu əsəri "ən azı min illik bir tarixə malik "Kitabi- Dədə Qorqud" dastanlarının müdriklik motivlərinə söykənərək yazılmış "müasir şer nümunəsi kimi" yüksək qiymətləndirir və yazır ki, "xalq müdrikliyinin ifadəsi olan bu sətirlərə Fikrət Sadıq öz şerinin düşündürücülük qüvvəsini artırmaq, onu daha da təsirli etmək üçün müraciət etmiş "çox yaxşı da səmərəsini görmüşdür".

Fikrət Sadıq düzüb-qoşduğu misralarda elə bitkin ifadələr vardır ki, onlar bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir:

Yaşıl budaq Yanına!
Sarı yarpaq Yanına!
Günəşin bir sapına
Düyün vurub uçurtdum.
Xəyalımı yanına.

Burada "günəşin bir sapına düyün vurub uçurtdum xəyalımı yanına" ifadəsi öz bədii zənginliyi ilə seçilir.

Və yaxud;

"Baykal" şerində Baykalı başı müsibətlər çəkmiş yetimə, "sürgün yeri", "qəm diyarı", sinəsinə çəkilmiş dağlardan "qolu qanadı qırılmış xan göl", "göllər sultanı" adlandırır. Göygölü Baykalın nəvəsinə bənzədir, onun Xəzər qədr özünə doğma olduğunu poetik misralarla tərənnüm edir, görkəminə, duruşuna, varlığına elə sözlər tapıb inci kimi bir-birinin arxasınca düzür ki, könül oxşayır:

Göz yaşları acı olur, acını udub
Ürəyində çeviribdir şirin nisgilə.
Başı üstə çətir tutub arzu buludu.
O buluddan gecə-gündüz bal
yağır gölə.

("Baykal")

Fikrət Sadığın şerlərində elə ifadələr vardır ki, bəlkə də ilk dəfə bu xalq ifadələri onun misralarında öz əksini tapıb. "Ümidimə uğur diləyən, arxasınca dalğalarını yaylıq edib yelləyən Xəzərdən keçib gəlib" və yaxud, "Kamanın bəyaz gecələri" şerində "göylər qız evin"nə, gecə "gəlin"ə bənzədilir və bu bəyaz gecənin "ilin bu çağında" gəlişini "gecə yer üzünə gəlin gəlirmiş"- misrasında daha təsirli, təbii, bədii lirik boyalarla tərənnüm edir, könül oxşayan

detallardan yararlanmaqla təsirli, gözəl bir bəyaz gecəsinin yaratdığı səhnəni təbiətin möcüzələrlə zəngin gözəlliyini verir. Ağ libas qızların, gəlinlərin geyimiylə qarşılaşdığı "duman ümiddən" olan buludların, ağappaq üfüqlərin görkəmindəki o bəyazlığı, ağılığı sahilə, küçələrdə, Kama boyunca səpilən ağ işıqdan aldığı təəssüratı, hissini, duyğusuna təsirini "bu ağ sakitliyi içdim doyunca" misrasında daha qüvvətli vəsf etmiş olur.

Ural qızlarını "dağ lələ"sinə, "dağ çişəyi"ne bənzədir, təbiətin möcüzəsi, "heyreti", "böyük ulu bir ölkənin qeyreti" kimi vəsf edir.

"Ay haqqında daha bir şer"ində ay "göylərin çırağı"na bənzədir. Bu bənzətməylə şair Aya vurğunluğunu daha qüvvətli bir dillə ifadə etmiş olur.

"Girdman qayalarında payız" şerində bütün bəndlər Girdman qayalarının vüqarından, təmkinindən, tarixindən, görkəmindən bəhs edən özünəlayiq tutumlu misralarla poetik ifadələrlə zəngindir. Gözümüz önündə payızına bürünmüş Girdman qayaları bütünlüklə canlandırılır. Artıq bir söz, ifadə, bir kəlmə, bir misra olmayan bu şerdə ana torpağın hər guşəsinə, hər qayasına, daşına, təpəsinə məhəbbətin qüdrətini, gücünü duyuruq:

Ağ qaya, boz qaya durub yanaşı,
Dağa kəmərlənib qızılı qaya.

Bərk qaya, toz qaya
qucaqlaşdı,
Ağır dayanıbdır yazılı qaya.

Ox qaya dəlibdir ötən dumanı,
Xəzəlli qayanın xəzəli uçur.
Mağara qayada yatan dovşanı,
Qanadlı qayanın qartalı pusur.

Qoç qaya, qurd qaya dostlaşdı
xəlvət,
Gizlədib onları məğrur sal qaya.
Köç qaya, yurd qaya qoynuna
həsret,
Yol üstə dinməzəcə durub lal
qaya.

Bu cəngavər qaya, bu igid qaya.
Bu da ağ ciyərdir, yastı qayadır.
Bu çapıq qayadır, bu-şəhid qaya.
Bu da qara qaya, yaslı qayadır.

Girdiman dərəsi-qaya diyarı,
Cürbəcür biçimdə cürbəcür
rəngdə.
"Kim düzüb dərəyə bu qayaları"-
Özüm də bilmədən qışqırdım
bərkdən.

Dindi qayaların əks -sədası.
"Bizi qəsdən bura düzüb təbiət;
Təəccüb mat qalsın, xəyal
utansın,
Heyrətdən ayrılı bilməsin,
heyrət".

Bu misralarda Girdman qayalarının sözdən portreti yaradılıb; poetik misralar, bədii ifadələr təbiətin bu möcüzəsinə vurulan bədii çalarlardır şerin çəkisini, tutumunu artıran. Buradakı təbiətin bu möcüzəsinə heyreti ifadə edən misralar o qədər ağır çəkili, tərərli, dizli ifadələrdir ki, şit məhəbbəti, vurğunluğu burada görə bilmərik. Hər misrada dağların bu gözəl mənzərəsinə məhəbbət qurğuşundan tökülüb. Sanki şair vurğunu olduğu ana təbiətin hər gözəlliyini açıb tökməkdən qorxur. Elə bil Qarabağ dərnləri qorxudub onu. Bir zamanlar dilbər guşələrimiz deyib vəsf etdiyimiz, vurğunu olduğumuz Qarabağı o qədər vəsf elədik ki, düşmən birinci onun bağıında məskən saldı öz ürəyimizin yuxalığından, qonaqsevərliyimizdən istifadə edərək, sonra da o bağı əsir elədi. Fikrət Sadıq elə bil bu gözəlliyi açıb tökməkdən qorxub, bir qədər təbiət gözəlliklərinə az qələm çəkib, amma üstü örtülü çəkdiyindən sərraf gözü lazımdır ki, görsün, duysun, sənətkar qələminin ecazkar qüvvəsindən hali olsun.

Lahıcın gözəlliyini, duruşunu, vüqarını da şair elə misralarla vəsf edir ki, hər misra özü poetik bir tapıntıdır:

Lahıcın yolları nağıl körpülü,
Baxırsan elə bil izəl hörülüb.
Yollar kənarına köbə yerinə
Gözəllik hörülə harda görülüb?

Təbiətin möcüzələrindən olan qövsü-qüzehi şair "nurlu körpü", səma rəngli, "torpaq rəngli", "çörək rəngli", "yarpaq rəngli", "nur çələngli", "yeddi rəngli" qövsü-qüzeh kimi tərənnüm edir.

Fikrət Sadiğın dünya xalqlarının yaradıcılıq motivlərindən yararlanmaqla daha dəyərlı, bədii tutumlu tıfadələr yaratmış olur. O vaxtı başımızın üstündə dayanmış Demokl qılıncına oxşatmaqla, hər işi vaxtında görməyi, vaxtın üstünü almağına imkan verməməyi məsləhət bilir; Vaxt səni gözləmir, boş keçən vaxtın sənin çox şeyi itirməyindir, ömrü mənasız keçirməyindir. İnsan övladı isə dünyada yaşadığı müddətdə nə isə etməli, vaxtını boş keçirməməli, qayğıdan, yuxudan belə vaxtı "borc" almaqla, ona əyilməməklə, onun səni öz əsiri etməsinə yol verməməklə gözəl əməllər uğrunda vaxtı sərf etməyə, ucalmağı çağırır.

Şairin şerlərində insanı cəzb edən ifadələr çoxdur. "Dağ boyda dağımı üyütdü torpaq", "insan insaf balasıdır", "hər ürəkdə insaf bitməz",

"köklü budaqlarım yaşıl qalsa da, kökünü sel yumuş ağacam indi", " əcəlin gözləri kor olsun görüm" ifadələrində bir dünya mənə yaşayır. Ata həsrətilə yaşayan, ona ehtiyac duyan şair " ona möhtac olmuşam Günəşə möhtac olan qüzey çəmənini kimi" misrasında ata həsrətini, həsrətdən doğan nisgilini daha təsirli şəkildə ifadə etmişdir.

El arasında qəlbində kını-küdurəti çox olan insanlara dəvə kinli deyilir. Şair bu motivdən istifadə etməklə özünü kindən, qəm-qüssədən uzaq olmağa, kişi kimi dəyanəti qoruyub saxlamağa səsləyir. "Ürək kinli olma, dəvə deyilsən" misrasında demək istədiyi fikirləri ümumiləşdirir.

"Kişi köksündəsən, kişi ol ürək", "cinqirın çıxmasın gülərlər sənə" misrasında "cinqir" sözü ədəbi dildən fərqli olaraq xalq içərisində daha çox işlənir. "Özün yan, özün çək, öz əcirindir", "ölüm qaşnan göz arasındadır" misrasında qaşnan göz deyimdə olduğu kimi şerə gətirilməklə bir növ şeri daha ürəyə yatımlı etmiş olur.

"Nədən ötrü dustaq olub ixtiyarım", "nədən ötrü güllələnir arzularım", "kiminin səbri bir kasalıqdı, kimininki-bir çimdik", "cızza-cızza deyib çox ağlamışam" misralarında "cızza", "bir çimdik" daha çox el içərisində işlənən xalq ifadəsidir.

"Yeddi dağ aşırır təkçə bir loğma", "başına daş salıbdı erməninin, urusun", "torpağı örtün

üstümə", "qalanları gəlmədi, gəlmədi, gəlmədi qardaş, vallah gəlmədi, billah gəlmədi" misraları da təbii və bədiidir. "Vallah" ifadəsi şairin keçirdiyi təzadlı hissələrin açılması üçün şairin qəlbinin, fikirlərinin açarıdır.

Erməni mürdalarına silah, sursat göndərən onları xalqımıza qarşı qaldıran ermənipərəst rus havadarlarını erməniyə tank verən, bizim isə "üzümüzə gülən", "ay ilana ağı verən kərtənkələ" adlandırır, "çatlasan da, partlasan da ər igidlər alacaqlar qarabağı ermənindən"-deyir.

"Arxalı köpəklər qurd basan olur" hikmətli xalq ifadəsindən şair fikirlərini daha tutarlı, kəsərli vermək üçün istifadə edir:

"Ho deməklə donuz darıdan çıxmaz" misalından yararlanmaqla düşməni həm donuza oxşadır, həm də onu torpaqlarımızdan qovmaq çıxarmaq üçün silah götürüb döyüşə qalxmağımızın vacibliyini xüsusilə vurğulamış olur:

Allah bir bizə baxmaz?
Göydə bir ümid çaxmaz?
Bu aydındır hər kəsə.
Dəyənək götürməsən
Donuz darıdan çıxmaz.

"İş belə getsə yenə bəlalar çəkər, bəlalar çəkən başım" ifadəsindəki söz oynaqlığı həm mənani qüvvətləndirir, axıcılığı ilə əsərin bədi

dəyərini artırır, həm də keçirilən narahatçılığı, təlaşı daha təsirli əks etdirməyə kömək edir.

"Gəncə çinarları" şerində şair elə bənzətmələrdən, poetik ifadələrdən istifadə edir ki, bunlar gözümüz önündə Gəncənin möhtəşəm çinarlarının canlandırır. Gəncə çinarları "mərmər sütunlar"a, "Kəpəzdən qopan qaya parçaları"na bənzədilir, eyni zamanda "süd yerinə", su yerinə Nizaminin şerini "iç"miş bu çinarlarda "babaların dözümlünə, səbrinə" oxşarlıq da görünür. Gəncənin çinarlarını görməyən hər kəs bu deyimlərdən onu öz gözləri önündə canlandırır, təbiətin vurğunu olan insan o gözəllikləri görməyə can atır, bu deyimdən, bu ifadədən keçirdiyi daxili hissələrin istisində isinir. Bu misralar həm insan qəlbinə sevinc, həm fərəh, həm də bir vüqar hissələri, duyğuları gətirir.

Şairin şerlərində rəqəmlər də poetik donunu geyinir. "Qoca ilə qarı" şerində yetimişyaşı "murada yetmişlərin, kmala çatmışların yaşı" kimi vəsf edilir. Əlli rəqəmi şairin 50 illik ömrünün hesabatıdır. Bu əlli yaş onun gözündə "kiminə çox görünən, kiminə az görünən", özünə "təsəlli", "dünyanın gün yumağından bir sapı-ağ, biri qara ömür hör"ən, ömrünə "tələs" -deyən, "tufanlı", "səlli" yaş-50 yaş indi də onu "dağa-daşa sal"an "şerli" yaş kimi əzizlənir, oxşanılır.

Fikrət Sadıq elə xalq ifadələrini şerə, ədəbiyyata gətirib ki, onlar poetikanın da ən gözəl dil vahidləridir:

Ömrüm tara bənzəyir,
Üstünü simlər bəzəyir.
Bir sim ağ, bir sim sarı.
Çevril bax səsim sarı.
Payız görmüş könlümün
Qalmayıb bir simsarı.

Yüksək bədiilik üstündə köklənmiş bu misralardakı "sim" sözü şerin bədii bəzəyi, yaxını, doğması mənasını bildirən "simsarı" sözü poeziyada az-az görünən incilərdəndir.

"Gözləməkdən gözümün kökü saralıb" frazeoloji ifadə xalq içərisində işlənən ifadədir. Şairə imkan verir ki, keçirdiyi hissləri, sevgi yolunda çəkdiyi həsrəti, üzüntüləri bir sözlə, qəlb çırpıntılarını bu ifadənin köməyi ilə daha təsirli şəkildə versin:

Gözlərimin kökü-gözləməkdən,
Yarpaqlarımın rəngi-payızdan,
Tarımın simləri-həsrətdən
saralıb.
Gözlərimin kökü də,
Yarpaqlarımın rəngi də,
Tarımın simi də,
Məhəbbətdən saralıb.

"Sənə səndən yaxşı göz olub eşqim", "bu göz tünlüyündə qarışıq düşüb, gözüne dəyməyib

gözlərim yəqin", "saralıb hicrandan gözümün kökü", "yoxsa gözə gəldin", "gözümə bu boyda dünya görünmür", "sevda dünyamıza aparam səni" kimi misralar, ifadələr Fikrət Sadığın məhəbbət mövzulu şeirlərində çoxdur. Bunlar şairin lirik duyğularını, gənclik hisslərini incə, lirik bir dillə tərənnümünə xidmət edir. "Gecənin bir ətəyi sən olan tayda, bir ətəyi mən olan tayda" ayrılıqdan doğan qüssəni, həsrəti dolğun əks etdirmək imkanını özündə saxlayır.

"İki gilə qara şanı" şeirində iki gilə qara şanı şairə könlündən keçən həsrəti, sinəsinə yığılıb qalmış ayrılıq qüssəsindən doğan kədəri göz yaşına çevirib onu ağıladan, sinəsini boşaltmağa "yardım etsin". Qəfil küləyin zərbəsinə dözməyən iki gilə qara şanı yerə düşür. Şair bu iki gilə qara şanını "iki sönmüş közə", iki par-par yanan "kürəyə", eyni zamanda indi həsrətini çəkdiyi, sevdiyi insanın həsrət qaldığı qara gözlərinə bənzədir. "Qara gözlüm mənim"-dediyi, oxşadığı gözlərlə, yerə düşmüş bu qara şanılar ona imkan verir ki, ürəyindən keçənləri, orda yatan həsrəti, qubarı "qövr elədi yenə odum-közüm mənim" misrasında əks etdirdi, unuda bilmədiyi məhəbbətinin sinəsində qoyub getdiyi ağrı-acını daha təsirli misralarında verə bilsin.

"Saçları günəş saçağı, cəngələyib atdı yana" misralarında "cəngələyib" şifahi nitqdə daha çox işlənən leksik vahiddir. Bu sözdəki samitlərin

ahəngi şerih ahəngini də bəzəyir. "Cəngələyib" sözünü başqa sözlə də ifadə etmək olardı. Lakin şerdə bədiiliyi, ahəngi, lirizmi əsas götürən şair yaratdığı misraların bəzəyi üçün belə tapıntılarla həm də şerimizin lüğəvi zənginliyini də artırmış olur. Deməli, belə ifadələr göstərir ki, qüdrətli, istedadlı sənətkar sözdən yararlanma qabiliyyətinə daha çox malikdir. Söz onun əlinin oyuncağıdır, onu muma döndərə bilər, istədiyi şəklə sala bilər. Əsas da odur ki, saldığı şəkldə də söz öz məharətini göstərmiş olsun. Söz özü də çox sərtir. Hər deyəndə özünü ələ vermir. O istedadın işığına gedir ki, ondan istifadə edə biləcək, onun nəyə qadir olduğunu üzə çıxara biləcək. Söz özü də şöhrəti sevir. Niyə də ki. sevməsin? Ustad əlinə düşsə tağı qızıldan olar. Naşı əlinə düşsə çürüyər, itər, batar. Söz özü də bir meyardır; istedadın çəkisini, tutumunu deyə bilən meyar. "Xəyalım əlçim-əlçim dağıldı sənün üçün" misrasında "əlçim-əlçim" ifadəsi imkan verir ki, şairin sevgisinin yaratdığı, unuda bilmədiyi xəyalları bir də ortalığa "qoysun" və desin ki, "Xəyaldan keçmək olar, bəs səndən necə keçim?"

Fikrət Sadıq şerlərində elə ifadələr işlədir ki, bunlar canlı danışiq dilindən mayasını götürmüş ifadələrdir. "Qonur gözlərinə qonur gözlərimin həsrəti oğlum" misrası yadımıza "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarındakı Buğacın anasının

nalələrini salır;"oğul, ay oğul, evimin dirəyi oğul".
.. nələr, nələr, nələr yoxdur bu misraların
ahəngində, ritmində, canında.

"Ad günündə" şerini bir yaşı tamam olarkən
oğlu Orxana həsr edib. Ata sevgisindən doğan
sevinci, səadəti görürük bu misralarda. Bir yaşı
"ömür sarayının ilkin daşı"na, ömrü "uzun, əzablı,
mərtəbəli" yola bənzədir. Ona su ömrü, su
gərəkliyi arzulayır. Onu insanlara gərək olmağa,
yaratmağa, yaşatmağa səsleyir. Dualara
bənzəyən bu şerin işığında bəlkə bu gün Orxan
Fikrət oğlu olub, çoxlarının qorxub ağzına su alıb
oturduğu, danışmadığı dərdi qulaqlarımızda
"topa qoyub atır", çoxlarının kürkünə birə salır
ki, insan övladının əsəblərini tarıma çəkmə, səni
didər, parçalayar, o da ki, o xalq ki, 200 il
əsarətində olduğu bir imperiyanı diz üstə
çökdürdü və sizləri də əridib, yox edə bilər. Bu
gün o sözləri ki, cəsarəti çatıb çox ziyalılarımız
demir, gördüyündən içində yanıb kül olsa da
deməyə ürək eləmir, Orxan deyir. Özü də böyük
bir uzaqqörənliklə deyir. Və bu gün taleyinə
qələmini, sözünü silah etmək nəşib olubsa bu
yolla da xalqına xidmət edə bilirsə deməli, o atası
Fikrət Sadığın dualarından yararlanıb, onların
işığında böyüyüb və o böyük amallar yolunda da
gedir. O amalları şair Fikrət Sadıq yaratdığı
Dünyaqayğı obrazında cəmləşdirmişdir.

Bu Dünyqayğı müasir dünyamızın nağıllarının yaratdığı, ehtiyac doğurduğu həmişə, hər yerdə insana lazım olanıdır. Dünyanın bütün qayğılarını özündə cəmləşdirən Dünyaqayğı obrazı rişəsini xalq yaradıcılığından götürdüyündən lazımlıdır; insanların xislətindəki ikilikdəki yaxşılıarı qorumaq üçün dünyaya Dünyaqayğı lazımdır.

"Onda necə" şerində dərin, fəlsəfi duyğular əsasdır:

Bir damcı şəhdən şer olarmı? -
Bir gilə göz yaşadırsa, onda necə?

Günəşin bir telindən şer olarmı? -
Bir yarpağı yaşadırsa, onda necə?

Sahildəki qumdan şer olarmı? -
Ovulmuş qaya daşdırsa, onda necə?

Çeçələ barmaqdan şer olarmı? -
Beş barmağın qardaşdırsa, onda necə?

Bu sual dolu misraların kölgəsində gizlənən mənaları görürük; Burada şair təxəyyülü əsasdır; insanın göz yaşı doğurduğu qüسسə şer ola bilər; Günəşin bir teli bir yarpağı yaşadırsa şer ola

bilər; sahildəki qum ovulmuş qaya daşdırsa şer
ola bilər; çeçələ barmaq beş barmaqla birgədirsə
şer ola bilər. Deməli, insan özünü dünyadakı
insanlarla qoşa görməlidir, sevincinə sevinməli,
kədərinə göz yaşı axıtmalı, qayğılarına ortağ
olmalı, yaratmalı, yaşatmalı, yaradılanları
qorumalı, dağılıb-tökülməyə qoymamalı, bir əlin
barmaqlarının zəhmətini itirməməli, beş barmaq
birliyində bərabərlik görməli, o birliyi
arzulamalıdır. Başdan-başa ümid, qayğı, sevinc,
yaratma, yaşatma, birlik, bütövlük arzusu bu
beytlərin hər birinin canındadır.

"Dəli şeytan deyir..." ifadəsi el içində tez-tez
işlənən ifadədir. Şair bu ifadəni şərə gətirməklə
həm şerinin bədiiliyinə, həm dilinin sadəliyinə
xidmət edir, həm də fikrini, daxili əhval-
ruhiyyəsini daha təsirli şəkildə, emosionallıqla
vermiş olur.

Budaqlar boylanır
Pəncərəmdən içəri.
Qaçmaq istəyirlər
Qapının ağzını kəsən payızdan.
Bir dəli şeytan deyir,
Yığ bu meşəni,
Otağında gizlət!

"And" sözündən, andlardan içində tüğyan
eyləyən duyğularını, hisslərini daha təsirli vermək
üçün yararlanır:

Bulud, səndən bir umacağım var.

Bulud, sənə bir andım var.
Yağışından salla məni.
Göy üzünə qaldır məni.

Bir ağaca gərək olmaq, bir quruyan meşəni yaşatmaq-bir sözlə ancaq kiməsə, nəyəsə yaramaq, gərək olmaq istəyinin gücü "bir and var"da toplanıb.

Və yaxud:

Səhər mehi
Səni and verirəm
Dan ulduzuna!
Asfalta tökülən xəzəlləri
Süpür tök torpağa.
Meşənin içinə asfalt çəkilib,
Torpağı da çox görüblər
Solmuş yarpağa.

Ana təbiətə, onun canlı-cansız bütün varlıqlarına məhəbbətin, qayğının ifadəsidir ki, şair dözmür torpağın ağuşuna düşə bilməyən solmuş yarpaqların son qismətinə- onunla torpaq arasına sədd çəkən bu asfalt zərif yarpaqlar üçün də bir dərd imiş.

"Div yuxusu" ifadəsi də şairin şerlərində yararlandığı bədii ifadələrdəndir. Nağıllarda Məlikməmmədin üç gün, üç gecə yuxuya gedib yatan divin nə qədər xəncərin ucuyla ayağının altını dəlsə də oyanmaması, bərk yatma xüsusiyyəti haqqında nağıllardan gələn bu

motivlər əsasında yaranan "div yuxusu" ifadəsi şairin qəlbindən keçən yaşamaq eşqini daha təsirli şəkildə ifadə etmək üçün karına gəlir:

Bu payız-ömrün payızı.

Vermə div yuxusuna məni.

Dünya bir də sına məni.

Fikrət Sadığın şerlərindəki "Qəlbimi şan-şan etdilər", "qurğuşundan bələyi var", "göyün çərxi-fələyi var", "qarışan başıma qarışıb başım", "axşamın boynuna dolanır səhər", "yerin tüstüləri dirəkdi ərşə", "ara qarışsa da məzhəb itməyib", "dərd məni çaş-baş eyləyib, özü də çaş-baş qalıb", "dalğalar oyub səbrimi", "dərd mənimlə tutub qurşaq", "məne də əl tutar ümid", "gümanın ağ haləsiyəm", "ürəyi pərdə-pərdəyəm", "başdan-ayağa dərdmişəm", "sıxıram dan ulduzunun əlini", "yuxumda yuxumu qırıb çatıram", "üzümə soyuq baxıblar", "Sərsəngə başımın daşımı deyim" və s. yüzlərlə, minlərlə belə ifadələrlə yanaşı, xalq dilində olan vahidləri də şerə gətirmiş, onların bədiliyini yüksəltmişdir. Məsələn "Yepyekə bir ümid istə, gətir qoyum yaram üstə" misrasında "yepyekə", "Dar macalda dara düşsəm" misrasında "dar macal", "mürmücük olub dilim" misrasında "mürmücük", "diş-dişə zuqqu gəlir" misrasında "zuqqu", "olmuşam lalapitik" misrasında "lalapitik", "Şəhər oldu bir anda gölməçəli irəm" misrasında "irəm", "açıldı mərci gözlər" misrasında "mərci

gözlər", "Ciyərimə xalvar-xalvar çəkdiyim soyuq" misrasında "xalvar-xalvar", "O qədər işlənilib sürçək olub" misrasında "sürçək", "Şinəyib durubdu üzə qəfiyə" misrasında "şinəyib", "Çoxlarına sısqa bulaq" misrasında "sısqa" kimi sözlər- xalq içərisində işlənən bu ifadələr şerin bədii gözəlliyini də artırır. Buradakı sözlərin bəlkə də çoxu ilk dəfə Fikrət Sadıqın şerlərində yazılı ədəbiyyata gəlib.

Şair "caynaq" sözünü cansız bir varlığa aid etməklə elə ifadələr qurur ki, üzərində düşünməyə bilmirsən:

Küləyin caynağında
Boğulmuşdu bu sərçə.

Sərt əsən külək elə bir tufan qoparır ki, körpə quşcuğazı lirik qəhrəmanın pəncərəsinə çırpır. İnsan bəzən külək kimi amansız deyil. Onu içəri gətirib ovucunun "içindəcə ovutdu səhərəcən".

"Üstümü unlu görüb adımlı dəyirmançı qoyma" məsəli xalq içərisində yaşayır. Şair tutarlı fikir üçün bu misala üz tutur:

Ystümü unlu görmüsən,
Mən dəyirmançı deyiləm.

Fikrət Sadıq şerlərində canlı lövhələr yaratmaqda da mahirdir. "Natürmort-1" şeri bu cəhətdən diqqətə layiqdir. Gözümüz önündə sözlərdən çəkilməmiş bir mənzərə canlanır. Əl vurmada, söz demədən olduğu kimi şerə diqqət yetirək. Oxucu burada canlı bir lövhəni görəcek:

Pəncərə taybatay açıq.
Səhər küləyi qırıb,
Pərdənin birini.
O biri yernən sürünür.
Uzaqda görünür;
Mavi, mahud örtüklü stol;
Üstündə, suyu yarıyacan.
İçilmiş qrafın,
İki ağır fincan.
Papiros kötüklərilə
Dolmuş külqabı.
Çiçəkləri solmuş güldan.
Kitablar, kağızlar qarmaqarışığı...
Bir az gümana oxşayan kölgə.
Bir az ümidə bənzəyən işıq.
Çənələrə söykənmiş dirsəklərin
Mahuda höpmuş yorğunluğu.
Varaqlanmış səhifələrdə
Barmaqların hərərəti.
Bir də inadı qırılmış yuxu.
Bir də küncə qısılmış
Elə burdaca qalmış
İmtahanqabağı qorxu.

Buradakı qorxu məsuliyyət hissindən doğan qorxudur. Səmimi, təmiz, ülvi qorxudur.

Fikrət Sadıq yaradıcılığı haqqında fikirləri hörmətli şairimiz, xalqımızın sevimli şairi Məmməd Arazın bu sözləri ilə bitirmək istərdim.

"Fikrət Sadıq böyük poeziya salonunda öz kürsüsü olan, öz oxucularına əsl sənət örnəkləri oxuyan, əvəzində xalqın minnətdarlıq alqışını qazanan bir şairdir. Əsl xoşbəxt şair çox yazan, çox dərc olunan deyil, çox oxunan sənətkardır. Sənətdə mütləq meyar budur; çoxun az təsirindən, əbəttə azın çox təsiri gərəklidir. Burada söz cilası, söz zərgərliyi vərdişinə yiyələnmək bacarığı həqiqi istedadı qismətdir. Fikrət Sadıq ədəbiyyata sakit, hay-haraysız, özünü təqdimatsız gəlib; aramla yazıb, çox oxunub, çox düşündürüb".

Tərcümeyi-hal.

Şükürova Gülxani (Pənah) Vaqif qızı şair, ədəbiyyatşünas, publisist, 1996-cı ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. 1958-ci ilin iyul ayının 1-də Oğuz rayonun Kərimli kəndində qulluqçu ailəsində anadan olmuşdur. Oğuz rayonunun Kərimli kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra. Bakı Dövlət Universitetinin

filologiya fakültəsinə daxil olmuş, fərqlənmə ilə oranı bitirmişdir (1979-1985).

70-80-ci illərdən mətbuatda şeir, hekayə, poema və elmi-publisist məqalələrlə çıxış edir. Bakı Dövlət Universitetinin aspiranturasını bitirmiş və «İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığında folklor motivləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir..

Respublikanın ictimai həyatında yaxından iştirak etmiş, Respublika Ziyalı Qadınlar Birliyinin idarə heyətinin üzvü olmuş, Müstəqil Azərbaycan Respublikası ilk qadınlar qurultayına nümayəndə seçilmişdir.

"Göydən ulduzları gözlə dərərdik" (1996), "Yurd yanğısı" (1998), "Oğuz şəhidləri, itkinləri" (2000), "Bura Vətəndir (2001), «Dədə Şəmşir harayı», «Qarabağ dərdi»(2005) kitablarında müxtəlif illərdə yazdığı şeirlər, poemalar, hekayələr və dram əsərləri çap olunmuşdur.

"Xocalı, ay Xocalı", "El bir olsa...", "Sınaq" dram əsərlərinin müəllifidir..

GÜLXANI PƏNAH ELMI, ƏDƏBİ-BƏDİİ, PUBLISIST YAZILARI İLƏ MƏTBUATDA MÜNTƏZƏM ÇIXIŞ EDİR. FOLKLORŞÜNASLIQ VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ SAHƏSİNDƏ BİR SIRA ELMI MONOQRAFİYALARIN MÜƏLLİFİDİR. «MÜCRİM KƏRİM VARDANININ HƏYAT VƏ YARADICILIĞI», «RƏSUL RZANIN POEZİYASI»,

«FİKRƏT QOCANIN YARADICILIQ YOLU», «ANAR VƏ FOLKLOR» MONOQRAFİYALARININ, ELÇİNİN «MAHMUD VƏ MƏRYƏM ƏSƏRİNDƏ FOLKLOR», «NƏRİMAN HƏSƏNZADƏNİN «ZÜMRÜD QUŞU» ƏSƏRİNDƏ ZÜMRÜD QUŞU OBRAZI», NAZİM HİKƏTİN «YUSİF VƏ ZÜLEYXA» ƏSƏRİ VƏ «YUSİF-ZÜLEYXA» DASTANI», «YUNİS İMRƏ YARADICILIĞI» VƏ S. ELMI MƏQALƏLƏRİN MÜƏLLİFİDİR.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ, ƏDƏBİ TƏNQİD SAHƏSİNDƏ ÇOXLU SAYDA MƏQALƏLƏRİN MÜƏLLİFİDİR. «MÜASİR DÖVR VƏ ƏDƏBİ PROSES» KİTABI BU MÖVZUDADIR.

TƏHSİLİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ İLƏ BAĞLI METODİK MƏQALƏLƏRLƏ, BƏDİİ-PUBLİSİSTİK YAZILARLA MƏTBUATDA TEZ-TEZ ÇIXIŞ EDİR. TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İLƏ BAĞLI BİR SIRA ƏHƏMİYYƏTLİ İDEYA VƏ TƏKLİFLƏR İRƏLİ SÜRDÜYÜNƏ, MÜASİR TƏLİM METODLARININ TƏCRÜBƏDƏ TƏTBİQİNƏ, BU BAXIMDAN ELMI-NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK ƏHƏMİYYƏTLİ MƏRUZƏLƏRİNƏ VƏ FƏALİYYƏTİNƏ GÖRƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİNİN BİRİNCİ DƏRƏCƏLİ DİPLOMUNA, BAKI ŞƏHƏR BAŞ TƏHSİL İDARƏSİNİN DİPLOMUNA VƏ BİR SIRA FƏXRİ FƏRMANLARA LAYIQ GÖRÜLMÜŞDÜR.

«BEYNƏLXALQ RƏSUL RZA» VƏ «QIZIL QƏLƏM» MÜKAFATLARININ LAUREATIDIR.

**İstifadə olunmuş ədəbiyyatın
siyahısı.**

1. Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri.
Azərbaycan EA nəşri. Bakı,
1964.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 3 cildə.1-3
cildlər. Azərbaycan EA nəşri, Bakı, 1957-
1960.
3. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı. "Maarif"
nəşriyyatı, Bakı, 1988.

4. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi, 2 cildə, 1-2 cildlər. Azərbaycan EA nəşri, Bakı, 1967.
5. A. Abdullazadə. Şairlər və yollar (Azərbaycan sovet poeziyasında yaradıcılıq üslubları). Elm. Bakı, 1984.
6. S. Vurğun. Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq. Əsərləri, 6 cildə, 5-ci cild. Elm, Bakı, 1972.
7. Azad Nəbiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 2001.
8. Bəkir Nəbiyev. Müasirlərimiz bədii ədəbiyyatda. Bakı. 1983.
9. S. Vurğun. Əsərləri. 6 cildə.5-cild. Elm, Bakı. 1972.
10. Elməddin Əlibəyzadə Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi. Bakı.
11. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. Yazıçı, Bakı, 1981.
12. N. Şəmsizadə. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı. Mərhələlər və konsepsiyalar. Ozan. Bakı. 1997.
13. Q. Namazov Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. "Maarif" nəşriyyatı. Bakı. 1984.
14. Q. Namazov. Azərbaycan aşığı sənəti. Yazıçı. Bakı, 1984.
15. Fikrət Sadıq. "Cığır" Gənclik. Bakı. Y963.
16. Fikrət Sadıq. "Ömrün bir günü" Azərənəşr. Bakı,1965.

17. Fikrət Sadıq. "Dəniz küçəmizə gəlir"
Gənclik. Bakı. 1968.
18. Fikrət Sadıq. "Sevgi yağışı". Gənclik. Bakı
1970.
19. Fikrət Sadıq. "İşığın yaşı". Gənclik, Bakı,
1974.
20. Fikrət Sadıq. "Ağ cığır", Yazıçı, Bakı, 1979.
21. Fikrət Sadıq. "Yerdən göyə ümid", Yazıçı",
Bakı, 1981.
22. Fikrət Sadıq. "Məndən soruşsalar",
Yazıçı, Bakı, 1985.
23. Fikrət Sadıq. "Dünya öz işindədir" Yazıçı,
Bakı, 1989.
24. Fikrət Sadıq. " Seçilmiş əsərlər", Azərənəşr,
Bakı, 1989.
25. Fikrət Sadıq. "Sərhəddə səhər"
(məqalələr), "Bilik" cəmiyyəti, Bakı, 1994.
26. Fikrət Sadıq. "Gözlədiyim ömür"
Şirvanəşr, Bakı, 2001.
27. Fikrət Sadıq. "Cırıtdan hara getmişdi",
Gənclik, Bakı, 1970.
28. Fikrət Sadıq. "Bala kirpi", Gənclik, Bakı,
1972.
29. Fikrət Sadıq. "Göydə nə var", "Gənclik",
1978.
30. Fikrət Sadıq. "Göydən alma düşmədi",
Gənclik, Bakı, 1982.
31. Fikrət Sadıq. "Gəlin, dənizi yuyaq", Gənclik,
Bakı, 1988.

32. Fikrət Sadıq. "Şerli əlifba", "Ayna" mətbu evi. Bakı, 1988.
33. Fikrət Sadıq. "Bir parça vətən", Şirvanəşr, Bakı, 1998.
34. Fikret Sadık. "Raneniya doma", Molodaya qvardiya". 1970.
35. Fikret Sadık. "Veçernya pesnya" Sovetski pisatel. 1974.
36. Fikret Sadık. "Semisvetni klubok", Detskaya literatura. 1981.
37. Fikret Sadık. "Nadecda ot zemli do neba", Sovetski pisatel.1995.
38. Fikret Sadık, "Belaya tropa", Molodaya qvardiya.1995.
39. Fikrət Sadıq. "Füzuli şair sözünün sinonimidir". 1994.
40. Fikrət Sadıq."Ümmandan damla". "Ədəbiyyat" qəzeti, 1-7 dekabr,1979.
41. Fikrət Sadıq. "Əbədi ziyarətgah" "Ədəbiyyat" qəzeti, 5 iyul, 1992.
42. Fikrət Sadıq."Müşfiq şerinin şəfəqində yol getmək olar"."Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 2 sentyabr, 1988.
43. Fikrət Sadıq." Şuşada Vaqif poeziya günləri"."Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 4 avqust, 1989.
44. Fikrət Sadıq. "Rəsul Rza". "Səhər" qəzeti. 10 may, 1990.

45. Fikrət Sadıq, "Çinar ömürlü şair". "Səhər" qəzeti. 10 may. 1990.
46. Fikrət Sadıq. "Ustadın iki nəsihəti"; "Balas Azəroğlu"; "Vətənə qayıt!" . "Çıraq" nəşriyyatı.2000.
47. Fikrət Sadıq. "Həzin bir axşamda yada düşmək". Xüsusi buraxılış. İyun. 2003.
48. Fikrət Sadıq."Küləkli havalarda, yağışlı havalarda"."Ədəbiyyat" qəzeti. 9 avqust, 1996.
49. Fikrət Sadıq."Şer yaşadıqca". "Yeni həyat" qəzeti, 15 may, 1991.
50. Fikrət Sadıq. "Əslində" "Ədəbiyyat" qəzeti. 9 avqust, 1996.
51. Fikrət Sadıq. "Məmməd Arazdan yeddi söz". "Azərbaycan" curnalı .№ 1. 1984.
52. Fikrət Sadıq. "Xəlil Rza kimdir". "Azərbaycan" curnalı. №1. 1984.
53. Fikrət Sadıq. "Anar-deyiləndə". "Azərbaycan" curnalı. №1. 1984.
54. Fikrət Sadıq. "Torağay nəğməsi"."Azərbaycan" curnalı. №1. 1984.
55. Fikrət Sadıq. "Bir şerin yağışı"."Azərbaycan" curnalı. №1. 1984.
56. Fikrət Sadıq. "Çalğıcı quşlar"."Azərbaycan" curnalı. №1. 1984.
57. Fikrət Sadıq. "Həsbi-hal". "Həqiqət" qəzeti. 11-18 iyul, 2001.
58. Fikrət Sadıq. "Salam, Günəş". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 20 may. 1988.

59. Fikrət Sadıq. "Məndən soruşsalar" kitabına ön söz. Yazıçı. 1958.
60. Fikrət Sadıq. "Uzun bir misra."
61. Fikrət Sadıq. Gənc şairlərin gileyləri və qayğıları". Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 4 dekabr. 1987.
62. Fikrət Sadıq. "Ana" və "Balaca bir daxma".. "Ədəbiyyat" qəzeti. 4 aprel. 2003.
63. Fikrət Sadıq. "Velimir Xlebnikov Bakıda"."Bakinskiy raboçiy" qəzeti. 25 noyabr. 1985.
64. Fikrət Sadıq. "Tümen meridianı". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 26 avqust.1972.
65. Fikrət Sadıq. "Ayrışeçkilik", "Azərbaycan" qəzeti 8-2-1989.
66. Fikrət Sadıq. "Müəllim kimdir?". "Azərbaycan pioneri" qəzeti. 7 oktyabr. 1988.
67. Fikrət Sadıq. "Adını de, səni tanıyım". "Azadlıq" qəzeti. 16 aprel, 2002.
68. Fikrət Sadıq. "Bir daha "Şəhid Türk zabitinin məzarı" haqqında". "xalq" qəzeti 11 dekabr, 1999.
69. Fikrət Sadıq. "İki Məktub". "Şir dəftəri" №17, Nisan, №24. Kasım. 1991.
70. Fikrət Sadıq. "Bu gün yazılan mahnılar". "Cümə axşamı" qəzeti. Fevral, 2000.
71. Fikrət Sadıq. "Zibilin də zibili çıxıb". "525-ci " qəzet. 1 oktyabr. 1998.

72. Fikrət Sadıq. "Sinif-sinif oyunu". "Pioner" curnalı. 1956, № 12.
73. Fikrət Sadıq. "21 Azər". "21 Azər" dərgisi. 2000.
74. Fikrət Sadıq. "Su". "Savalan" qəzeti. 8 aprel 1997.
75. Fikrət Sadıq. "Sərhəddə səhər", "Sərhəd" qəzeti. 10 dekabr 1993.
76. Fikrət Sadıq. "Hardan gəlib hara gedirik". "Oğuz eli" qəzeti, noyabr, 1995-ci il.
77. Fikrət Sadıq. "Atalar üçdən deyib". "Oğuz eli" qəzeti, 14 may, 1999.
78. Mirvarid Dilbazi. "Bir gəncin şerləri haqqında" "Ədəbiyat və incəsənət" qəzeti. 1961.
79. Bəxtiyar Vahabzadə. "Yola çıxan cığır". Fikrət Sadıq. "Cığır" Gənclik. 1963.
80. Cabir Novruz. "Poeziya taledən başlayır". "Ulduz" curnalı. 1980.№5.
81. Bəkir Nəbiyev. ("Fikrət Sadıq-70. Xüsusi buraxılış) iyun. 2000.
82. Təhsin Mütəllimov. "Dəniz küçəmizə gəlir". "Kommunist" qəzeti. 26 fevral. 1969.
83. Rəsul Rza. "Şair təcrübəsi" "Raneniye doma" kitabına ön söz. "Molodaya Qvardiya" 1970.
84. Rəhim Əliyev "Yaddaş hasarı". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 6 avqust. 1982.

85. Əzizə Cəfərzadə və Məmməd Aslan. "Söz hörgüsünün kərpicləri". Fikrət Sadıq. "Ağ cıdır". Yazıçı. 1979.
86. Ağamusa Axundov. "Şer sənəti və dil" Yazıçı, Bakı, 1980.
87. Elçin. "Sənət və istedad" "Ədəbiyyat və incəsənət" 6 iyun, 1970.
88. Elçin. "şəfqətlə, məhəbbətlə". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. İyun, 1980.
89. İlham Abbas. "Ümid işığı". "Ədəbiyyat" qəzeti. 5 iyun, 1991.
90. Xəlil Rza. "Ümid və məhəbbət poeziyası". "Bakı" qəzeti, 10 mart, 1982.
91. Kəramət Şükürov. "Sözün məhrəmliyi". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 13 yanvar, 1993.
92. Allahverdi Məmmədli. "Cırtanın yeni sərgüzəştləri". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 28 dekabr, 1974.
93. Məmməd araz. "Bir qərinənin poeziyası" , "Yerdən göyə ümid" kitabına ön söz. Yazıçı 1981.
94. Mədinə Gülgün və Balaş Azəroğlu. "Qərib at-Qəribə at". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 6 yanvar. 1989.
95. Vladimir kafarov. "Zdravstvuy, "Dyadya svet". "Bakinskiy raboçiy" qəzeti,. 14-8-1999.
96. Səyavuş Məmmədzadə. "Vremya vpered". ." "Bakinskiy raboçiy" qəzeti. 22 aprel, 1986.

97. Riçor Borodulin (Belarus). "Palimya" curnalı. 1982, №2.
98. Kələntər Kələntərli. "Həyat qamçı idi, bizsə fırfıra". "Mədəniyyət" qəzeti. 4 avqust. 1982.
99. Arif Abdullazadə. "Ömrün ağ cığırлары". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 4 iyun. 1990.
100. Allahverdi Məmmədli. "Sən qocalma, qoca var". "Azərbaycan" curnalı. 5-1990.
101. Süleyman Əhmədli. "Öncə vətən" "Ədəbiyyat" qəzeti. 2 fevral 1992.
102. Nizaməddin Şəmsizadə. "Ədəbiyyat" qəzeti, 21 mart, 1997.
103. Şahin Xəlilli. "Şerli əlifba". "Cümə axşamı" qəzeti. 1-7 iyun, 2000.
104. Sabir Rüstəmxanlı. "İşıq və xeyirxahlıq şairi". "Ekspress" qəzeti, 5, 6-8 fevral, 1999.
105. Qabil. "Zərgər şairimiz". "Ədəbiyyat" qəzeti. 20 may, 2000.
106. Əzizə Cəfərzadə. "Sən kimsən, Fikrət?" "Xalq" qəzeti. 30 may, 2000.
- 107.
108. Anar. "Şairlər yurdunun şair oğlu". (Fikrət Sadıq-70) Xüsusi buraxılış. İyun, 2000.
109. Xalq Bahadır. "Şerimizin Dədə Qorqudu". "Azadlıq" qəzeti, 1 oktyabr, 1997.
110. Musa Yaqub. "İşıq ömrü", Fikrət sadıq-70. Xüsusi buraxılış. 21 iyun. 2000.
111. İradə Musayeva. "Dəniz səbrli şair". "Azərbaycan" curnalı, 3-2001.

112. Firuzə Məmmədli. "Şairin işıq taleyi", Fikrət Sadıq-70. Xüsusi buraxılış. İyun-2000.
113. Orxan Fikrətoğlu. "Ay dadaş", Fikrət sadıq-70. Xüsusi buraxılış, iyun-2000.
114. Paşa Əlioğlu. "Şükranlar poeziyası". Fikrət Sadıq-70, Xüsusi buraxılış. İyun-2000.
115. Balasadiq. "Şair qardaşım". Fikrət Sadıq-70. Xüsusi buraxılış. İyun-2000.
116. Nəriman Əbdürrəhmanlı. "Sözdən söz çıxaran kişinin son kitabı haqqında". "Rezonans" qəzeti. 25-28 iyul. 1998.
117. arif Əmrahoğlu. "Yox" deməyə utanır. Fikrət Sadıq-70. Xüsusi buraxılış.
118. Hikmət məlikzadə. "Şairlik ilahi sevgidir". "Ədalət" qəzeti. 25 may. 2002.
119. Akif Səməd. "Səngəri bəlli söz". "Politra" qəzeti. 29 iyun, 2002.
120. Bahar Bərdəli. "Gözlədiyim ömürdümü". "Kredo" qəzeti. 2 fevral. 2002.
121. Vaqif Yusifli. "Şair ömrü". "Azərbaycan" curnalı. 3-2000.
122. Səfa. Bayram Afurcalı. "Fələkdən sinədağlıyam", "Lider qəzeti" 20-26 fevral.
123. Ehtiram. "Gözlədiyim kitab" "Müxalifət" qəzeti. 9 fevral, 2002.
124. İslam Sadıq. "Gözlədiyim poeziya". "Azərbaycan" curnalı, №10-2002.
125. Rasim Nəbioğlu. "Dərd məni şair elədi", "Versiya" qəzeti, 17 avqust, 2002.

